

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ

e-ISSN: 2667-4378

EMİD

Ekonomi
Maliye
İşletme
Dergisi

Journal of Economics Public Finance Business

Cilt/Volume: 5 | Yıl/Year: 2022 | Sayı/Number: 1

EMİD

Cilt: 5 Sayı: 1

e-ISSN: 2667-4378

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:5-SAYI:1 / VOLUME:5 ISSUE:1
Haziran-2022 / June-2022
<http://dergipark.gov.tr/emid>

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Adil AKINCI – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Adil AKINCI – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Editör / Editor

Prof. Dr. Niyazi KURNAZ – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Öğr. Gör. Erkan BİLGE – Kırklareli Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Niyazi KURNAZ / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Adil AKINCI / Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Esra N. KILCI / İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa
Doç. Dr. Barış YILDIZ / Gümüşhane Üniversitesi
Öğr. Gör. Erkan BİLGE / Kırklareli Üniversitesi

Kapak Tasarımı / Cover Design

Doç. Dr. Eren GÖRGÜLÜ / Kırklareli Üniversitesi

Yazışma Adresi / Correspondence Address

adilakinci@gmail.com

E-ISSN

2667-4378

***Ekonomi Maliye İşletme Dergisi (EMİD)**, yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, çift-körleme hakemlik süreci yürüten uluslararası akademik bir dergidir. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Dergimizin kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.*

***Journal of Economics Public Finance Business (JEPFB)** is a double blind peer-reviewed academic journal which is published twice per year (June and December). All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Journal. Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.*

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:5-SAYI:1 / VOLUME:5 ISSUE:1
Haziran-2022 / June-2022
<http://dergipark.gov.tr/emid>

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi - Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ	Hacettepe Üniversitesi - Türkiye
Prof. Dr. Cem TANOVA	Doğu Akdeniz Üniversitesi – Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Prof. Dr. Filiz EKİNCİ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. İbrahim KIRCOVA	Yıldız Teknik Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Sani MERT	Antalya Bilim Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Mecit EŞ	İstanbul Ticaret Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN	Türkiye Ekonomik Mali Araştırmalar Merkezi - Türkiye
Prof. Dr. Mitch Charkiewicz	The City University of New York, York College – ABD
Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ	Marmara Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Nilgün ÇİL	İstanbul Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi – Türkiye
Doç. Dr. Andrei NESTIAN	Alexandru Ioan Cuza Üniversitesi – Romanya
Doç. Dr. Aysun ÇETİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi –Türkiye
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK	Ordu Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. G. Serap ÇEKEROL	Eskişehir Teknik Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. İbrahim DURAK	Erciyes Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. Resul KURT	İstanbul İstinye Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. Selim TÜZÜNTÜRK	Bursa Uludağ Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. Valerij DERMOL	International School for Social and Business Studies – Slovenya
Dr. Öğr. Üyesi Boren SARGON	Kıbrıs Bilim Üniversitesi – Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Dr. Luan VARDAR	Kolegji Universum - Kosova
Dr. Sevim ÖZTİMURLENK	SUNY College at Old Westbury - ABD

Ekonomi Maliye İşletme Dergisi (EMİD), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, Asos Indeks, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing, Academic Resource Index, Journal Factor Root Society for Indexing tarafından indekslenmektedir.

Journal of Economics Public Finance Business (JEPFB) is indexed by *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Index Copernicus*, *Asos Indeks*, *Scientific Indexing Services*, *InfoBase Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Directory of Research Journals Indexing*, *Academic Resource Index*, *Journal Factor*, *Root Society for Indexing*.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1.Göksel KARAŞ.....1-14**
AB Ülkelerinde Mali Sürdürülebilirlik: Panel Regresyon Analizi
The Effect of Financial Development on Tax Revenues: The Example of G7 Countries
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1109287>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 2.Ökkeş KISA & Kadir KARTALCI.....15-32**
Mükellef Haklarının Türkiye’de ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi
A Comparative Evaluation of Taxpayer Rights in Turkey and Some Selected Countries
Doi: <https://doi.org/10.46737/10.46737/emid.1085699>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 3.Nurbanu TARIM & Güner TUNCER.....33-53**
Akıllı Maliye Politikası ve Türkiye Değerlendirmesi
Smart Fiscal Policy and Turkey Evaluation
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1108524>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 4.Erdal BEŞOLUK & Zeki PARLAK.....54-67**
Temel Bir Çalışma Standardı Olarak Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçiliği
Child Labour in Developing Country As A Core Labor Standard
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1103241>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 5.Zümral GÜLTEKİN.....68-88**
İşe Bağlılık Konusunda Türkiye’de Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Analizi
Analysis of Graduate Thesis Written in Turkey on Job Commitment
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1098114>
(Araştırma Makalesi/Research Article)

- 6.Murat MERE & Serkan GÖKSU.....89-103**
Türkiye Açısından Şanghay İşbirliği Örgütü Avrupa Birliğinin Alternatifi Olabilir Mi? Panel Çekim Modeli Yaklaşımı ile Analizi
Can Shanghai Cooperation Organization be an Alternative to the European Union for Turkey? Analysis with Panel Gravity Model Approach
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1107096>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 7.Tufan SARITAŞ & Gökhan AKAR.....104-117**
Turizmin CO2 Emisyonuna Etkisi: Panel Veri Analizi
The Effect of Tourism on CO2 Emission: A Panel Data Analysis
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1109310>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 8.Eylül KABAKÇI GÜNAY & Dilara SÜLÜN.....118-129**
Evaluation of the Effect of Globalization on the Euro Area Countries' Economic Growth with Panel Data Analysis
Küreselleşmenin Avro Alanı Ülkelerinin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisinin Panel Veri Analizi ile Değerlendirilmesi
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1111894>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 9.Levent KAYA & Çiğdem ÇADIRCI.....130-139**
Kamu İç Borç Stoku ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi
The Relationship of Public Domestic Debt Stock and Economic Growth: Causality Analysis for Turkey
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1123041>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 10.Mürsel GÜLER.....140-156**
Bilime Karşı Algının Metaforlar Yardımıyla Ölçülmesi: Sosyoloji ve İşletme Öğrencileri Örneği
Measuring Perception of Science with the Help of Metaphors: The Example of Sociology and Business Students
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1079987>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 11.Melahat BATU AĞIRKAYA.....157-175**
Yeni Sosyal Ekonomi Anlayışında İş Gücü Tercihinde Bilişsel Beceriler ve Kadın İşgücü Perspektifinde Büyüme: Türkiye Değerlendirmesi
Within the New Social Economy Approach, Preferences in Labor Force Supply, And Economic Growth from the Perspective of Women's Employment Problems: An Assessment of Turkey
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1119982>
(Araştırma Makalesi/Research Article)

12.Aysel ÇETİNDERE FİLİZ.....176-188

Endüstri 4.0'in Etkilerinin Kalite 4.0 Üzerinden Değerlendirilmesi

Evaluation of the Effects of Industry 4.0 Through Quality 4.0

Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1119920>

(Araştırma Makalesi/Research Article)

13.Ethem MERDAN & Esra ULUKÖK.....189-200

Örgütsel Muhalefetin Saygınlığını Yitirme Kaygısı Üzerine Etkisinde Affetme İkliminin Düzenleyici Rolü

The Moderating Role of Forgiveness Climate in the Effect of Organizational Dissent on Loss of Face

Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1124268>

(Araştırma Makalesi/Research Article)

14.Hüseyin AKSU.....201-216

Türkiye'de Siyasi Partilerin Yolsuzlukla Mücadeleye Bakışları: Parti Programlarına Dayalı Bir Değerlendirme

The Perspectives of Political Parties on Anti-Corruption in Turkey: An Evaluation Based on Party Programs

Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1113387>

(Araştırma Makalesi/Research Article)

15.Ali ALTINBAY & Osman ÜNAL.....217-232

Muhasebe Manipülasyonu Yöntemi Olarak Yaratıcı Muhasebe

Creative Accounting as an Accounting Manipulation Method

Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1124764>

(Araştırma Makalesi/Research Article)

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:5-SAYI:1 / VOLUME:5 ISSUE:1
Haziran-2022/ June-2022
<http://dergipark.gov.tr/emid>
CİLT:5 SAYI:1 HAKEMLERİ / REFEREES of VOLUME:5 ISSUE:1

Prof. Dr. Adnan GERÇEK	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Aytekin GÜVEN	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz DURAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan BOZKURT	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Taner AKÇACI	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur KESKİN	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Arman Aziz KARAGÜL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aslan Tolga ÖCAL	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Banu TANRIOVER	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz Dilara DERELİ	İstanbul Kültür Üniversitesi
Doç. Dr. Derya YAYMAN	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Egemen İPEK	Tarsus Üniversitesi
Doç. Dr. Elif Ayşe ŞAHİN İPEK	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Evrim MAYATÜRK AKYOL	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ERYÜZLÜ	İskenderun Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice DAYAR	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. İsa DEMİRKOL	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Melike ATAY POLAT	Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Nalan IŞIK	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Nurullah ALTINTAŞ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür KARAGÜLLE	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sami BUHUR	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Selin ERTÜRK ATABEY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Selman YILMAZ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan ÇINAR	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman KALE	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga TORUN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Vahap ÖNEN	İstanbul Rumeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ÖZARI	İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Diğdem SOYALTIN COLELLA	Altınbaş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdal DURSUN	Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Feyza Çağla ORANÇ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz BALOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülaçtı ŞEN	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hale KIRMIZIOĞLU	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Taha DURSUN	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail AYDEMİR	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa ÖZTÜRK	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Alpin GÜLŞEN	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur KAVAK	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer EMİRKADI	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sedef OLUKLULU	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasin YILMAZ	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlknur KARAASLAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep AKGÜN	Mersin Üniversitesi
Dr. Emrah SOFUOĞLU	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Fatma Pınar ARSLAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Gökmen DURMUŞ	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Hacı SARI	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Mürsel GÜLER	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Selin ZENGİN TAŞDEMİR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Semih ŞEN	Bursa Uludağ Üniversitesi

AB ÜLKELERİNDE MALİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: PANEL REGRESYON ANALİZİ THE EFFECT OF FINANCIAL DEVELOPMENT ON TAX REVENUES: THE EXAMPLE OF G7 COUNTRIES

Göksel KARAS*

*Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, goksel.karas@dpu.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 26.04.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 07.06.2022</p> <p>Kabul Tarihi 12.06.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları D31 O10 C33</p>	<p><i>Mali sürdürülebilirlik, tüm dünyada olduğu gibi AB ülkeleri için de özellikle borç krizi sonrası dönemde önemli konular arasındadır. Özellikle 2008 küresel finansal kriz ve 2019 Covid pandemisi, dünyada hemen hemen tüm ülkeleri etkilediği gibi AB ülkelerini de ciddi şekilde etkilemiştir. Bu kapsamda maliye politikası araçları etkin şekilde kullanılmaktadır. Ülkeler arka arkaya kurtarma paketleri açıklamış ve bu paketler kamu maliyesi üzerinde ciddi yükler meydana getirmiştir. Buradan hareketle çalışmada 27 AB ülkesinin 2000-2020 döneminde mali sürdürülebilirliğinin araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada kullanılan verilerin yayınlanma tarihindeki sınırlılık zaman kısıtını oluşturmaktadır. Bu kapsamda panel regresyon analiz yöntemi kullanılmış ve yapılan tahminlerin değişen varyans ve otokorelasyon sorununa karşı dirençli olmasına dikkat edilmiştir. Analizler sonucunda, kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiden hareketle AB ülkelerinde zayıf mali sürdürülebilirliğin olduğu, birincil bütçe dengesi ile kamu borç stokunun GSYH içindeki payı arasındaki ilişkiden hareketle AB ülkelerinde mali sürdürülebilirliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma gerek kullanılan yöntem gerekse de örneklem ülke grubu açısından literatürde yer alan çalışmalardan farklılaşmaktadır.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Mali Sürdürülebilirlik, AB Ülkeleri, Panel Regresyon Analizi</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 26.04.2022</p> <p>Revized 07.06.2022</p> <p>Accepted 12.06.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes D31 O10 C33</p>	<p><i>Fiscal sustainability is among the important issues for EU countries, especially in the post-debt crisis period, as it is all over the world. In particular, the 2008 global financial crisis and the 2019 Covid pandemic have seriously affected EU countries as well as almost all countries in the world. In which context, fiscal policy tools are used effectively. Countries have announced bailout packages one after another, which have created serious burdens on public finances. From this point of view, it is aimed to investigate the financial sustainability of 27 EU countries in the period of 2000-2020. The limitation in the date of publication of the data used in the study constitutes the time constraint. In this context, the panel regression analysis method was used and care was taken to ensure that the estimations made were robust to the heteroscedasticity and autocorrelation problem. As a result of the analysis, it was concluded that there is weak fiscal sustainability in EU countries based on the relationship between public revenues and public expenditures, and there is no fiscal sustainability in EU countries based on the relationship between the primary budget balance and the share of public debt stock in GDP. The study differs from the studies in the literature in terms of both the method used and the sample country group.</i></p> <p>Keywords: Financial Sustainability, EU Countries, Panel Regression Analysis</p>

Atıf (Citation): Karas, G. (2022). "AB Ülkelerinde Mali Sürdürülebilirlik: Panel Regresyon Analizi", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 1-14

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Kamu maliyesinin önemi dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişmektedir. Genellikle ekonomik refah ve genişleme dönemlerinde daha çok tarafsız devlet anlayışının savunulmasıyla kamu maliyesinin minimal olması gerektiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Ekonomik kriz ve durgunluk dönemlerinde ise devletin ekonomide aktif şekilde yer alması gerektiği görüşü ağırlık kazanmakta ve kamu maliyesinin önemi artmaktadır. Özellikle 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizle birlikte ülkelerde kamu bütçelerinde bozulmalar meydana gelmiş, kamu açıkları artmış ve dolayısıyla borçlanmada da artışlar yaşanmıştır. Bu gelişmeler mali sürdürülebilirlik kavramını gündeme getirmiştir. Son zamanlarda yaşanan Covid-19 pandemisi bu kavramı daha da önemli hale getirmiştir. Yaşanan gelişmeler vergi gelirleri yoluyla finansman imkanını ağırlaştırmış ve ülkelerde borçlanmanın alternatif finansman kaynağı olarak tercih edilmesine neden olmuştur. Bu durum ülkelerin mali sürdürülebilirliğin sağlanması noktasında zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Dünyada hemen hemen tüm ülkelerin yaşanan gelişmelerden etkilenmesinin yanında, bu durumdan Avrupa ülkeleri de ciddi şekilde etkilenmiştir. Özellikle 2008 kriziyle birlikte ülkeler arka arkaya maliye politikası araçlarının yer aldığı kurtarma paketlerini açıklamıştır. Açıklanan kurtarma paketleri de beraberinde kamu maliyesinde bozulmaları getirmiştir. Buradan hareketle çalışmada, AB üyesi 27 ülke özelinde 2000-2020 döneminde kamu gelirleri ve kamu harcamaları ile birincil bütçe dengesi ve kamu borç stokunun GSYH içindeki payı arasındaki ilişki baz alınarak mali sürdürülebilirliğin panel regresyon analizi yardımıyla araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın, AB özelinde bir literatürün oluşturulmasına katkı sağlaması ve güncel verilerle temel varsayımları dikkate alan tahminler kullanılarak, tahminlerin tutarlı ve sapmasız olması gibi farklı açılardan literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Ulaşılan literatürde yer alan çalışmalarda genellikle ilgili değişkenlerin durağanlıkları birim kök testleri ve kurulan modeller eşbütünleşme testleri aracılığıyla test edilerek mali sürdürülebilirlik analiz edilmektedir. Yanı sıra regresyon yöntemleri de kullanılmakla birlikte temel varsayımların karşılanıp karşılanmadığının belirtilmediği görülmektedir. Bu açılardan çalışmanın özgünlüğü ortaya çıkmaktadır.

Araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanan çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışma konusuyla ilgili genel bir giriş yapılmaktadır. İkinci bölümde ise mali sürdürülebilirlik ile ilgili teorik çerçeveye yer verilmektedir. Üçüncü bölümde, konuyla ilgili gerek tek ülke gerekse de ülke grubu örneklemleri çalışmaları dikkate alınarak literatür incelemesine yer verilmektedir. Dördüncü bölümde, çalışma kapsamında kullanılan metodolojiye ait ampirik çerçeve yer almaktadır. Beşinci bölümde, yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Altıncı ve son bölümde ise, sonuç kısmı yer almaktadır.

1. Teorik Çerçeve

Sürdürülebilirlik kavramı, halihazırdaki bir durumun aynı şekilde gelecek zaman için de devam ettirebilmesi anlamını taşımaktadır. Sürdürülebilirlik kavramının maliye alanına yansımış hali mali sürdürülebilirlik kavramıdır. Mali sürdürülebilirliğin tanımlanmasıyla ilgili literatürde farklı yaklaşımlar olmakla birlikte henüz üzerinde hem fikir olunan bir tanım bulunmamaktadır. Ancak mali sürdürülebilirlik kavramı Domar'a kadar uzanmaktadır (Balassone ve Franco, 2000, s. 26). Domar (1944, s. 799), mali sürdürülebilirliğe borçlanma açısından yaklaşmakta olup, sürekli devlet borçlanmasının artan bir kamu borcuna neden olacağını ve bu durumun da daha yüksek vergilere yol açacağını ifade etmektedir. Buiter vd. (1985) tarafından mali sürdürülebilirlik, kamu kesiminin net değerinin GSYH'ye oranını mevcut seviyede tutabilen politikalar olarak ifade edilirken (Buiter vd., 1985, s. 37), Blanchard vd. (1990), borcun GSYH'ye oranını başlangıçtaki seviyeye yakınlığının politikaları mali sürdürülebilirlik olarak tanımlamışlardır (Blanchard vd., 1990, s. 11). Benzer şekilde Benz ve Fetzer (2004) de mali sürdürülebilirliği gelecekteki tüm faiz dışı açıkların bugünkü değerinin başlangıçtaki negatif kamu borcuna eşit olması olarak tanımlamaktadır (Benz ve Fetzer, 2004, s. 3). Yani gelecekteki harcamaların tamamının finansmanının gelecekteki gelirlerin tamamı tarafından karşılanması gerekmektedir. Burnside

(2005) ise mali sürdürülebilirliği bir hükümetin borçlarını ödeyebilme gücüne sahip olmasının yanında aynı politika setini süresiz olarak sürdürebilme yeteneği olarak tanımlamaktadır (Burnside, 2005, s. 1). Yapılan tanımlamalardan hareketle mali sürdürülebilirliğin aslında iki temel yaklaşıma dayandırıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi borçlanma, ikincisi ise kamu açıklarıdır. Literatürde mali sürdürülebilirlik yerine, borçların sürdürülebilirliği ve bütçe açıklarının sürdürülebilirliği gibi kavramlar da kullanılmaktadır (Şen vd., 2010, s. 104).

Kamu harcamalarında artış veya kamu gelirlerinde herhangi bir azalma eğiliminin olmaması durumunda, gelecekteki faiz dışı dengenin borç stokunun istikrara kavuşturulması için yeterli olması, kamu maliyesinin sürdürülebilirliğinin bir göstergesi olarak ifade edilmektedir (European Commission, 2012, s. 5). Dolayısıyla, bir ülkede uygulanan maliye politikası kapsamında zaman içerisinde devlet borcu birikimi nedeniyle borç servisinin de artması söz konusu oluyorsa, bu durum mali açıdan sürdürülebilir değildir. Bu nedenle kamusal yükümlülüklerde aşırı artışlardan kaçınılması gerekmektedir (European Commission, 2012, s. 1). Bilindiği üzere devletler kendilerine atfedilen görevleri yerine getirebilmek için bir takım mal ve hizmet sunumunu gerçekleştirmek zorundadır. Yapmış oldukları harcamalar kapsamında devletler vergiler ve borçlanma olmak üzere iki temel kaynaktan finansman sağlamaktadır. Devletlerin kamusal yükümlülüklerde aşırı artışlardan kaçınması da devlet tarafından sunulması gereken mal hizmetlerde aksamaları meydana getirebilmektedir. Bu nedenle devletler maliye politikası miktar ve bileşenlerinin belirlenmesinde dikkatli olmak durumundadır. Kamu borcunda sürdürülebilirlik ile ilgili olarak tanımlanan bir üst sınır bulunmamaktadır. Çünkü sürdürülebilirliğin üst sınırı ülkeden ülkeye ve zamana göre farklılık gösterebilmektedir (European Commission, 2012, s. 1). Ancak Avrupa Birliği kapsamında imzalanan Maastricht Kriterleri kapsamında bir ülkede kamu borç stokunun GSYH'ye oranının %60'ı geçmemesi gerekmektedir. Literatürde kamu borç stoku temelinde sürdürülebilirliğin analizinde zamanlar arası bütçe kısıtından yararlanılmaktadır. Hamilton ve Flavin (1986) ve Bohn (1995) tarafından geliştirilen zamanlar arası bütçe kısıtına göre, başlangıçtaki kamu borç stoku ile gelecekte beklenen kamu harcamalarının bugünkü değerinin toplamının, gelecekte beklenen kamu gelirlerine eşit ya da küçük olması şartıyla devlete süresiz olarak borçlanma imkanı tanınmaktadır (Izquierdo ve Panizza, 2003, s. 3). Dolayısıyla mali sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için uzun dönemde, birincil bütçe dengesinin bugünkü değerinin kamu borç stokunu karşılayabilmesi, bir ön koşul olarak ifade edilmektedir (İlgün, 2016, s. 72).

Mali sürdürülebilirliğin ölçülmesi noktasında kullanılan bir diğer koşul ise kamu gelirlerinin kamu harcamalarını finanse etmede yeterli olabilmesi durumudur. Kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki ilişki dört teori temelinde analiz edilmektedir. Birincisi, Friedman (1978) tarafından ortaya atılan ve vergilerin kamu harcamalarının nedeni olduğunu ifade eden vergi-harcama hipotezidir (Friedman, 1978, ss. 11-12). İkincisi, Peacock ve Wiseman (1979) tarafından öne sürülen ve vergi gelirlerinin kamu harcamalarının konjonktürel hareketlerine bağlı olduğunu ifade eden harcama-vergi hipotezidir (Peacock ve Wiseman, 1979, ss. 10-13). Üçüncüsü, Musgrave (1966) tarafından öne sürülen ve gelir ve gider kararlarının aynı anda alınması nedeniyle bu iki değişkenin karşılıklı olarak birbiriyle ilişkili olduğunu ifade eden mali senkronizasyon hipotezidir (Musgrave, 1966, s. 112). Dördüncüsü ise, Wildawsky (1988) tarafından öne sürülen ve gelir ve giderlerle ilgili kararların ayrı alındığından hareketle iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını ifade eden kurumsal ayrılık hipotezidir (Wildawsky, 1988). Buna göre, kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı, maliye politikasının sürdürülebilir ve zamanlar arası bütçe kısıtı ile tutarlı olduğu anlamına gelmektedir (İlgün, 2016, s. 73).

2. Literatür İncelemesi

Literatürde mali sürdürülebilirliğin araştırılmasına yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Literatür incelenirken, çalışmanın amacı doğrultusunda yalnızca ekonometrik yöntemlerle yapılan çalışmalar dikkate alınmıştır. Tarafımızca ulaşılabilen ilgili çalışmaların gerek tek ülke gerekse ülke grupları bazında yapıldığı görülmektedir. Buradan hareketle literatür taraması ülke ve ülke grupları dikkate alınarak kendi içerisinde gruplama dahilinde analiz edilmiştir.

Literatürde yer alan ilk çalışma Hamilton ve Flavin (1986) tarafından yapılan çalışmadır. ABD özelinde 1962-1984 arasında yıllık veriler kullanılarak, borç stokunun zamanlar arası bütçe kısıtıyla uyumlu olup olmadığının test edildiği çalışmada, %10 düzeyinde anlamlılıkta borç stokunun zamanlar arası bütçe kısıtıyla uyumlu olduğu, durum %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirildiğinde uyumlu olmadığı ifade edilmektedir. Bu da aslında elde edilen sonuçlara göre sürdürülebilirliğin zayıf olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Hakkio ve Rush (1991) ise ABD’de 1950-1988 dönemi arasında çeyreklik verilerle yaptıkları analizlerinde kamu harcamalarının kamu gelirlerinden hızlı artış gösterdiği ve bu durumun sürdürülebilir olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Aksi şekilde Trehan ve Walsh (1988) ise, ABD’de 1890-1986 yılları arasında devlet bütçesinin zamanlar arası bütçe dengesi ile tutarlı olduğunu ifade etmektedir. Izquierdo ve Panizza (2003) Mısır’da 1990-2004 yılları arasında elde edilen faiz dışı fazlaların borçlanmayı karşılayacak derecede olmadığı ve borçlanmanın mali düzenleme gerektirecek derecede yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre Mısır’da mali sürdürülebilirliğin olmadığı ifade edilmektedir. Alvarado vd. (2004) bir diğer gelişmekte olan ülke Ekvador özelinde yapmış oldukları çalışmada, 1985-2003 döneminde vergi gelirlerindeki belirsizlik nedeniyle ülkenin yakın bir zamanda krizle karşı karşıya kalabileceği ve her ne kadar cari açık azalmış olsa da hala dış şoklara karşı hassasiyetin devam ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Baharumshah vd. (2017), 1980-2014 döneminde Malezya’da ekonomik durgunluk dönemleri dışında mali sürdürülebilirlik kapsamında politikaların izlendiği, ancak belirli bir orandan sonra kamu borçlanmasının durdurulması gerektiği aksi takdirde mali sürdürülebilirliğin zayıflayacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda ise, Göktan (2008), 1999-2006 yılları arasında çeyrek dönemlik verilerle yapmış olduğu çalışmada, mali sürdürülebilirliğin her koşulda geçerli olmadığını ve zayıf bir mali sürdürülebilirlik yapısına sahip olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Şen vd. (2010), 1975-2007 döneminde Türkiye’de mali sürdürülebilirliğin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan Ceylan (2010) ise Türkiye’de 1975-2008 döneminde mali sürdürülebilirliğin sağlandığını göstermektedir. Al (2019) da saklı eşbütünleşme analizi sonucunda Türkiye’de 1980-2018 döneminde mali sürdürülebilirliğin olduğunu ifade etmektedir. İnal (2020) tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye’de 1975-2019 döneminde bütçe dengesi, faiz ödemeleri, faiz dışı fazla, bütçe gelirleri ile bütçe giderleri açısından mali sürdürülebilirliğin olduğu, kamu kesimi borçlanma gereği ve kamu borç stoku açısından ise mali sürdürülebilirliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Afonso ve Rault (2008) tarafından AB üyesi 15 ülkede 1970-2006 döneminde kamu harcamaları ile gelirleri arasındaki ilişkiden hareketle bazı ülkelerde mali sürdürülebilirlik sorunu tespit etmelerine rağmen, panel genelinde maliye politikasının sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmışlardır. AB üyesi 15 ülke özelinde yapılan bir diğer çalışmada Prohl ve Westerlund (2009), panel genelinde maliye politikasının sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yıldız ve Yıldırım (2014) tarafından Avrupa Para Birliği üyesi 12 ülkede 1995-2011 dönemi arasında birincil bütçe dengesi ile borç/GSYH oranının durağanlıkları açısından sürdürülebilir olmadığı, yapılan eşbütünleşme ve nedensellik analizi sonuçlarına göre ise mali sürdürülebilirliğin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. AB’ye üye olan sekiz yeni ülke için mali sürdürülebilirliğin araştırıldığı çalışmada Fincke (2015), 1995-2013 döneminde mali sürdürülebilirliğin olduğu yönünde bulgular elde etmiştir. Herrera ve Prats (2020) tarafından 2000-2019 dönemi arasında 20 AB üyesi ülke için yapılan çalışmada, kısa dönemde mali sürdürülebilirlik tespit edilirken, uzun dönemde ise mali sürdürülebilirliğin olmadığı tespit edilmiştir. Euro bölgesi ülkeleri için yapılan çalışmada Herrera ve Rivero (2020), mali sürdürülebilirlik üzerinde borçlanma ile finansal gelişmenin negatif, büyüme, toplam çıktı ve birincil dengenin bir dönem gecikmesinin pozitif etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Polat ve Polat (2021) tarafından 26 AB üyesi ülke bazında yapılan çalışmada, 1995-2018 döneminde AB genelinde mali sürdürülebilirliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Adams vd. (2010), 1990-2008 dönemi arasında gelişmekte olan Asya ülkelerinde mali sürdürülebilirliğin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çınar ve Özçalık (2014), sekiz gelişmekte olan ülkede 1980-2010 dönemi arasında mali politikalarının sürdürülemez olduğunu ifade etmektedirler. Özmen ve Balı (2018), gelişmiş ülkelerde 1870-2011 döneminde yalnızca İngiltere’de mali sürdürülebilirliğin olduğu, diğer ülkelerde ise maliye politikalarının sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Magazzino vd. (2019) tarafından G-7 ülkelerinde 1980-2015 arası dönem için, birincil bütçe dengesi ile borç arasındaki ilişkiden hareketle mali sürdürülebilirliğin olduğu, kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiden hareketle mali sürdürülebilirliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mercan (2014) tarafından 1980-2012 dönemi arasında OECD ülkelerinde mali sürdürülebilirliğin araştırıldığı çalışmada, OECD ülkelerinde birincil bütçe dengesi kapsamında zayıf mali sürdürülebilirliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. OECD ülkeleri bazında yapılan bir diğer çalışmada Afonso ve Jalles (2015), 1970-2010 dönemi arasında kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiden hareketle mali sürdürülebilirliğin olmadığını ifade etmektedirler. İlgün (2016) tarafından yapılan çalışmaya göre, hem kamu gelirleri ve kamu harcamaları hem de birincil bütçe dengesi ile borç/GSYH oranı arasındaki ilişkiden hareketle, 1980-2012 döneminde 14 OECD ülkesinde zayıf mali sürdürülebilirlik bulunmaktadır.

Literatür taramasından görüleceği üzere, AB bazında yapılan çalışmalar bulunmakla birlikte, ilgili örneklem grubu özelinde yeterli literatürün oluşturulması noktasında çalışmanın katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda çalışma, güncel zaman dilimini içermesi ve farklı analizlerin kullanılması açısından literatürdeki çalışmalardan farklılaşmaktadır.

3. Ampirik Çerçeve

3.1 Veri Seti ve Model

Çalışmada, AB üyesi 27 ülke genelinde 2000-2020 dönemi arasında yıllık veriler kullanılarak iki model üzerinden mali sürdürülebilirliğin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu modellerden birincisi kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi analiz ederken, ikincisi ise birincil bütçe dengesi ile borçlanma arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Çalışmada hedeflenen amaç kapsamında, panel regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan kamu gelirleri, kamu harcamaları, birincil bütçe dengesi ve borçlanma miktarı verileri Eurostat veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada analiz edilen modellere aşağıda yer verilmektedir.

$$gelir_{it} = \beta_0 + \beta_1 harcama_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$birincildenge_{it} = \beta_0 + \beta_1 borç_{i(t-1)} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Modellerdeki eşitlikte yer alan *gelir*; kamu gelirlerinin GSYH içindeki payını, *harcama*; kamu harcamalarının GSYH içindeki payını, *birincildenge*; birincil bütçe dengesinin GSYH içindeki payını, *borç*; kamu borç stokunun GSYH içindeki payını, *i*; yatay kesit birimlerini, *t*; zaman aralığını, ε ; ise hata terimini ifade etmektedir. Oluşturulan modellerden 1 numaralı model Trehan ve Walsh (1998) ile Hakkio ve Rush (1991) tarafından kullanılan modeldir. 2 numaralı model ise yine Trehan ve Walsh (1998) tarafından kullanılan modeldir. Bu modeller literatürde genel olarak kabul gören ve en yaygın test edilen modellerdir. Bu nedenle çalışmada bu modeller test edilmektedir.

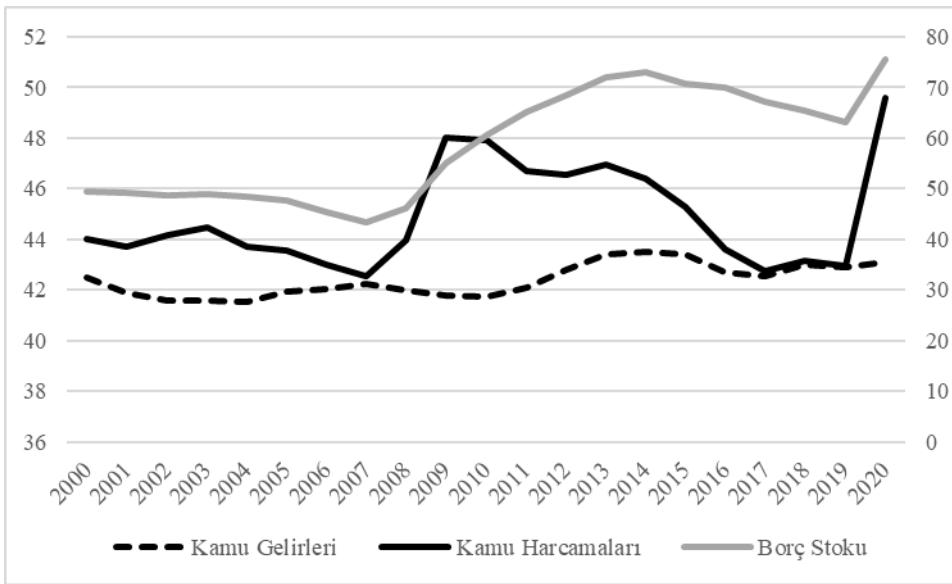
Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem	Ortalama	Std.Sapma	Minimum	Maksimum
Kamu Gelirleri	567	42,39	6,36	22,4	56,4
Kamu Harcamaları	567	44,91	6,67	24,2	64,9
Birincil Bütçe Dengesi	567	-2,52	3,60	-32,1	6,9
Kamu Borç Stoku	567	58,71	34,96	3,8	206,3

Kaynak: Eurostats (2021). 10.10.2021 / European Statistics. Erişim Tarihi: 10.10.2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Tablo 1’de yer alan tanımlayıcı istatistiklere göre AB ülkelerinde kamu gelirlerinin GSYH içindeki payı ortalama olarak %42,39’dur. Ülke bazında bakıldığında en düşük kamu gelirlerine İrlanda’nın (%31,6), en yüksek kamu gelirlerine ise Danimarka’nın (%53,97) sahip olduğu görülmektedir. Kamu harcamaları ise birlik genelinde ortalama %44,91 olarak gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Kamu harcamalarında en düşük orana yine İrlanda (%35,48) sahipken, en yüksek oran Fransa’ya (%55,20) aittir. Birincil bütçe dengesi birlik genelinde ortalama %-2,52 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre birlik genelinde devamlı bütçe açıklarının verildiği görülmektedir. En yüksek bütçe açığına sahip ülke Yunanistan (%-6,54) iken, en yüksek bütçe fazlasına sahip ülke ise Lüksemburg’dur (%1,46). Ülke bazında bakıldığında birlik üyeleri içerisinde %-32,1 ile bir yılda en fazla bütçe açığı veren ülke İrlanda’dır. Kamu borç stoku, birlik genelinde ortalama %58,71 olarak gerçekleşmiştir. En fazla borçluluğa sahip ülke Yunanistan (%144,04) olurken, en az borçluluğa sahip ülke ise Estonya’dır (%7,6). Aynı zamanda Yunanistan 2020 yılında %206,3 ile bir yılda en fazla borçlanmaya sahip ülkedir.

Şekil 1: AB Kamu Gelirleri ve Kamu Harcamaları (Ortalama 2000-2020)

Kaynak: Eurostats (2021). 10.10.2021 / European Statistics. Erişim Tarihi: 10.10.2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Şekil 1 incelendiğinde, AB genelinde ilgili zaman aralığında kamu gelirleri belirli bir ortalama etrafında seyir izlerken, kamu harcamaları dalgalanma göstermektedir. Özellikle 2007 yılında harcama ve gelir arasındaki denge sağlanmışken, 2008 küresel finansal kriz ile birlikte kamu harcamalarında aşırı bir artış yaşanmıştır. Yine 2017-2019 dönemleri arasında harcama ve gelir dengesi sağlanmışken, 2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 pandemisi nedeniyle kamu harcamalarının arttığı görülmektedir. Kamu gelirlerinin artan kamu harcamaları karşısında durağan seyir izlemesi nedeniyle ortaya çıkan açıkların borçlanma ile telafi edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Borç stokunun harcamalardaki artış dönemlerinde arttığı, gelir ve harcama arasında dengeye yaklaşılması durumunda ise azaldığı görülmektedir. Maastricht Kriterlerine göre kamu borç stokunun GSYH içindeki payının %60’ı geçmemesi gerektiğinden hareketle, AB ortalamasında 2010 yılından itibaren bu sınırın aşıldığı görülmektedir. Bu da AB genelinde borçlanmanın ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir. Maastricht Kriterlerine uyum sağlayan toplam 14 ülke (Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Hollanda, İsveç, Letonya, Lüksemburg, Malta, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya) bulunmaktadır. Diğer ülkelerin ise ortalama kamu borç stoku oranları %60’ın üzerinde seyretmektedir.

3.2. Metodoloji

Çalışmada, oluşturulan modeller aracılığıyla mali sürdürülebilirliğin test edilmesi amacıyla panel regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Panel regresyon analizine başlanmadan önce serilerin

durağanlıkları araştırılmıştır. Nitekim durağan olmayan serilerle yapılan tahminlerde sahte regresyon sorunu olabilmektedir (Gujarati ve Porter: 2012, s. 748). Panel veri analizlerinde öncelikle klasik model olan havuzlanmış en küçük kareler yöntemi (HEKK) ile panel regresyon yöntemi arasında hangi yöntemle tahminin en doğru olacağını tespit edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Breusch Pagan (1980) testi uygulanmıştır. Breusch Pagan (1980) testinin desteklenmesi amacıyla yine aynı şekilde modellerin HEKK modeli ile rassal etkiler modeli arasında tercih amacıyla Olabilirlik Oranı (LR) testi uygulanmıştır. Ardından modellerin sabit ya da rassal etkiye sahip olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Hausman (1978) testi uygulanmıştır. Sonrasında ise tahmin edilen denklemin temel varsayımları karşılayıp karşılamadığının test edilmesi amacıyla değişen varyans için Değiştirilmiş Wald Testi (Modified Wald Test), otokorelasyon için Bhargava, Franzini ve Narendranathan Durbin-Watson testi ve Baltagi Wu LBI testi yapılmıştır. Son olarak çalışmada değişen varyans ve otokorelasyon sorununu ortadan kaldıran ve modellerin dirençli olmasını sağlayan Beck ve Katz (1995) Panel Düzeltilmiş Standart Hata (Panel Corrected Standart Error – PCSE) tahmincisi kullanılmıştır.

4. Ampirik Bulgular

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Birim Kök Testi

Bahsedildiği üzere sahte regresyon sorununun engellenebilmesi amacıyla öncelikle panel birim kök testi yapılmıştır. Ancak yatay kesit bağımlılığının olup olmasına göre kullanılacak olan panel birim kök testleri farklılaşmaktadır. Eğer serilerde yatay kesit bağımlılığı varsa birinci nesil, yatay kesit bağımlılığı yoksa ikinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu nedenle öncelikle serilerin ve modellerin yatay kesit bağımlılıkları araştırılmış ve elde edilen bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	LM		CD _{LM}		CD		LM _{adj}	
	İst.	Olas.	İst.	Olas.	İst.	Olas.	İst.	Olas.
Gelir	434,489	0,000*	4,295	0,000*	-2,705	0,003*	6,844	0,000*
Harcama	436,697	0,000*	4,381	0,000*	-2,338	0,010*	33,422	0,000*
Birincil Denge	401,910	0,002*	3,017	0,001*	-2,854	0,002*	10,268	0,000*
Borç	392,151	0,006*	2,634	0,004*	-2,809	0,002*	31,626	0,000*
Model 1	966,038	0,000*	23,213	0,000*	14,721	0,000*	67,075	0,000*
Model 2	2171,077	0,000*	68,694	0,000*	42,226	0,000*	71,835	0,000*

Not: * %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı testlerinde literatürde farklı testler geliştirilmekle birlikte, bu testlerin geçerlilikleri zaman boyutu ve yatay kesit birim sayısına bağlı olarak değişebilmektedir. Bu nedenle çalışmada yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda Pesaran’ın (2004) geliştirmiş olduğu CD testi ve Pesaran vd.’nin (2008) geliştirmiş olduğu LM_{adj} testi dikkate alınmaktadır. Analizde sıfır hipotezi “birimler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklinde kurulmaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda olasılık değerleri 0,05’ten küçük olduğundan, sıfır hipotezi reddedilmiştir. Yani birimler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Elde edilen bu sonuçtan hareketle, serilerin durağanlıklarının araştırılmasında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması daha doğrudur. Bu nedenle serilerin durağanlıkları Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi aracılığıyla test edilmiştir. CADF birim kök testi Augmented Dickey-Fuller (ADF) regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamalarını dikkate alarak yatay kesit bağımlılığını modellemektedir (Pesaran, 2007, s. 266). CADF birim kök testine ait sonuçlara Tablo 3’te yer verilmektedir.

Tablo 3: *CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları*

		t-bar	cv10	cv5	cv1	z[t-bar]	Olasılık	
I(0)	Gelir	Sabitli	-1,827	-2,070	-2,150	-2,300	-0,406	0,342
		Sabitli ve Trendli	-2,226	-2,580	-2,660	-2,810	0,470	0,681
	Harcama	Sabitli	-1,754	-2,070	-2,150	-2,300	-0,019	0,492
		Sabitli ve Trendli	-2,365	-2,580	-2,660	-2,810	-0,308	0,379
	Birincil Denge	Sabitli	-1,940	-2,070	-2,150	-2,300	-1,007	0,157
		Sabitli ve Trendli	-2,362	-2,580	-2,660	-2,810	-0,290	0,386
Borç	Sabitli	-1,939	-2,070	-2,150	-2,300	-1,002	0,158	
	Sabitli ve Trendli	-2,126	-2,580	-2,660	-2,810	1,029	0,848	
I(1)	Gelir	Sabitli	-3,214	-2,070	-2,150	-2,320	-7,511	0,000*
		Sabitli ve Trendli	-3,469	-2,580	-2,670	-2,830	-6,068	0,000*
	Harcama	Sabitli	-2,915	-2,070	-2,150	-2,320	-5,983	0,000*
		Sabitli ve Trendli	-2,955	-2,580	-2,670	-2,830	-3,424	0,000*
	Birincil Denge	Sabitli	-2,976	-2,070	-2,150	-2,320	-6,296	0,000*
		Sabitli ve Trendli	-2,904	-2,580	-2,670	-2,830	-3,159	0,001*
Borç	Sabitli	-2,399	-2,070	-2,150	-2,320	-3,356	0,000*	
	Sabitli ve Trendli	-2,819	-2,580	-2,670	-2,830	-2,724	0,003*	

Not: * %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre değişkenlerin seviyelerinde birim kök içerdiği yani durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin birinci dereceden farkları alınarak yeniden analiz edilmiş ve serilerin birinci dereceden birim kök içermediği yani durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kremers (1989) borç stokunun GSYH içindeki payının düzeyde durağan olması durumunda, borçlanma artsa bile GSYH'deki artışın bu durumu karşılayabileceğini, dolayısıyla mali sürdürülebilirlik koşulunun sağlanmış olduğunu ifade etmektedir (Kremers, 1989, s. 223). Buradan harekete AB genelinde borç stokunun GSYH içindeki payının düzey değerinde durağan olmadığı ve birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmış olup, bu durum Kremers (1989) koşulunu sağlamamaktadır. Yani borçların sürdürülebilirliği noktasına AB genelinde sürdürülebilirlik koşulu desteklenmemektedir.

4.2. Panel Regresyon Analizi

Çalışmada kullanılan serilerin durağanlıklarının test edilmesinden sonra model tahmin aşamasına geçilmiştir. Bunun için öncelikle HEKK yöntemi ile panel regresyon yöntemi arasında hangi yöntemle tahminin en uygun olduğunun tespit edilebilmesi amacıyla Breusch Pagan (1980) testi uygulanmıştır. Testte rassal etkiler modeline karşı HEKK yöntemi sınanmaktadır. Sıfır hipotezi birim etkilerin varyansının sıfır olduğu yani HEKK yöntemiyle tahminin en uygun olduğu yönündedir (Breusch ve Pagan, 1980, ss. 246-251). Breusch Pagan (1980) testine ait sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: *Breusch Pagan (1980) LM Testi Sonuçları*

	Model 1	Model 2
χ^2 test istatistiği	915,97	1177,80
Prob. Değeri	0,000*	0,000*

Not: * %5 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'e göre her iki model için de %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi reddedilmiş ve tahminin panel regresyon yöntemi ile tahmin edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Breusch Pagan (1980) testiyle aynı şekilde modellerin rassal etkiler modeli ile HEKK yöntemi arasında tercih amacıyla Olabilirlik Oranı (LR) testi uygulanmıştır. Sıfır hipotezi, Breusch Pagan (1980) testiyle aynı şekilde olup, HEKK yöntemiyle tahminin uygun olduğu yönündedir. LR testine ait sonuçlara Tablo 5'te yer verilmektedir.

Tablo 5: Olabilirlik Oranı (LR) Testi Sonuçları

	Model 1	Model 2
F istatistiği	60,04	5,70
Prob. Değeri	0,000*	0,000*

Not: * %5 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5'te yer alan LR testi sonuçları da Breusch Pagan (1980) testi sonuçlarını destekler niteliktedir. Dolayısıyla tahmine panel regresyon analiziyle devam edilmiştir.

Panel regresyon modeliyle tahminin uygun olduğunun tespitinden sonra, modellerin sabit ya da rassal etkiye sahip olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla Hausman (1978) testi uygulanmıştır. Testte sıfır hipotezi, birimler arasında korelasyonun olmadığı yani rassal etkilerin olduğu şeklindedir (Hausman, 1978, s. 1258). Hausman (1978) testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Hausman Testi Sonuçları

	Model 1	Model 2
Hausman test istatistiği	134,11	13,37
Prob. Değeri	0,0000*	0,0003*

Not: * %5 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre sıfır hipotezi reddedilmektedir. Tahmin yöntemi olarak sabit etkiler modelinin daha uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tahmine sabit etkiler modeli kullanılarak devam edilmiş ve tahmin edilen modellerin temel varsayımları karşılayıp karşılamadığının tespiti amacıyla değişen varyans ve otokorelasyon testleri yapılmıştır.

Ekonometrik analizlerde yatay kesit verileriyle yapılan çalışmalarda, değişen varyans sorunuyla daha çok karşılaşılabilir. Yatay kesit birimleri içerisinde varyansın birimlere göre değişebildiği duruma değişen varyans denilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 220). Değişen varyans sorununun olması ve göz ardı edilmesi durumunda yapılan tahminlerde regresyon katsayılarının tutarlılıkları devam etmekle birlikte, tahminlerin etkinlikleri kaybolmaktadır (Ün, 2015, s. 71). Bu amaçla sabit etkiler modeliyle tahminlerde değişen varyansın test edilebilmesi amacıyla kullanılan testlerden birisi Değiştirilmiş Wald Testi'dir. Testte sıfır hipotezi, değişen varyans sorununun olmadığı şeklindedir (Greene, 2003, s. 488). Değiştirilmiş Wald testine ait sonuçlara Tablo 7'de yer verilmektedir.

Tablo 7: Değiştirilmiş Wald Testi Sonuçları

	Model 1	Model 2
χ^2 test istatistiği	856,13	415,05
Prob. Değeri	0,000*	0,000*

Not: * %5 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7'ye göre mali sürdürülebilirliğin analiz edilebilmesi amacıyla oluşturulan modeller için sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve değişen varyans sorununun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Panel regresyon analizlerinde test edilmesi gereken temel varsayımlardan bir diğeri ise otokorelasyon sorunudur. Sabit etkiler modeliyle tahminlerde otokorelasyon sorununun tespit edilebilmesi amacıyla Bhargava, Franzini ve Narendranathan Durbin-Watson testi ve Baltagi Wu LBI testleri kullanılmaktadır. Bhargava, Franzini ve Narendranathan Durbin-Watson testinde sıfır hipotezi, "birimler arasında otokorelasyon yoktur" (Bhargava vd., 1982, ss. 533-538) şeklinde iken, Baltagi-Wu (1999) tarafından geliştirilen Yerel En İyi Değişmez (Locally Best Invariant – LBI) testinde de "otokorelasyon yoktur" (Baltagi ve Wu, 1999, ss. 815-818) şeklindedir. Ancak yapılan analizlerde olasılık değerleri üretilmediğinden hesaplanan test istatistik değerlerinin 2'den küçük olması durumunda önemli derecede otokorelasyon sorununun bulunduğu, 2 ve 2'ye

yakınsa otokorelasyon sorununun bulunmadığına karar verilmektedir (Ün, 2015, s. 75; Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 226). Otokorelasyon testi sonuçlarına Tablo 8’de yer verilmektedir.

Tablo 8: Otokorelasyon Testi Sonuçları

	Model 1	Model 2
Bhargava vd. Durbin-Watson d istatistiği	0,47568	0,81291
Baltagi-Wu LBI İstatistiği	0,60909	0,94921

Tablo 8’de yer alan sonuçlara göre her iki model için her iki testte de istatistik değerlerinin 2’den küçük olması nedeniyle otokorelasyon sorununun bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında AB ülkelerinde mali sürdürülebilirliğin sağlanıp sağlanmadığının test edilmesi amacıyla oluşturulan iki Model için de hem değişen varyans hem de otokorelasyon sorununun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle dirençsiz tahmincilerle yapılan tahminler sonucu elde edilen katsayılar tutarsız ve sapmalı olabilecektir. Değişen varyans ve otokorelasyon sorununa karşı modellerin dirençli olmasını sağlayan Beck ve Katz (1995) Panel Düzeltilmiş Standart Hata (Panel Corrected Standart Error – PCSE) tahmincisi kullanılmıştır. PCSE tahmincisi, Beck ve Katz (1995) tarafından geliştirilmiş olup, tahminci yoluyla elde edilen katsayıların daha tutarlı olduğu doğrulanmıştır (Beck ve Katz, 1995, ss. 640-641). Beck ve Katz (1995) PCSE tahmincisi sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9: Beck ve Katz (1995) PCSE Tahmincisi Sonuçları

Değişkenler	Model 1 (Bağımlı Değ.: Gelir)	Model 2 (Bağımlı Değ.: Birincil Denge)
c	6,020569 (0,002*)	-0,9109675 (0,085**)
harcama	0,809965 (0,000*)	
borc(t-1)		-0,0285735 (0,000*)
R2	0,72	0,08
Wald Chi2	394,86	17,10
Prob. Chi2	0,000*	0,000*

Not: * %5 ve ** %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 9’da yer alan sonuçlara göre, kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi temsil eden model 1’de bağımsız değişken olan kamu harcamaları istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki ilişkide, β_1 katsayısının 1 ve 1’den büyük olması kamu açıklarının sürdürülebilir olduğu, 0 ve 1 arasında olması kamu açıklarının zayıf sürdürülebilir olduğu ve 0 olması ise kamu açıklarının sürdürülemez olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Magazzino vd., 2019, s. 2). Elde edilen bulgulara göre kamu harcamalarının katsayısının 0,809 olduğu ve 1’e yakın olduğu görülmektedir. Buradan hareketle AB ülkelerinde kamu açıkları sürdürülebilirliği zayıftır. Bu kapsamda elde edilen bulgular Afonso ve Rault (2008) ve Prohl ve Westerlund (2009) tarafından elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Kamu borç stoku ve birincil denge arasındaki ilişkiden hareketle oluşturulan model 2’de ise, bağımsız değişken olan kamu borç stokunun GSYH’ye oranının gecikmeli değeri istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen negatif bir etkiye sahiptir. Bu durum AB ülkelerinde hükümetlerin zamanlar arası bütçe kısıtını dikkate almayan bir mali davranış içerisinde olduklarını göstermekte olup, uzun vadeli mali ödeme gücüyle uyumlu değildir. Trehan ve Walsh (1991) tarafından öne sürülen borç stoku ile birincil denge arasındaki ilişkiden hareketle AB ülkelerinde maliye politikalarının sürdürülemez olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda elde edilen bulgular, kısmen de olsa Yıldız ve Yıldırım (2014), Herrera ve Prats (2020) ve Herrera ve Rivero (2020) tarafından elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Dolayısıyla, AB ülkelerinde kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişki uzun vadede zayıf sürdürülebilirliğe sahipken, birincil denge üzerindeki borçlanma baskısının sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar, AB ülkelerinin borçlanma ile ilgili politikalarda dikkatli olması gerektiğine dair kanıtlar sunmaktadır.

5. Sonuç

Dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak devletlerin ekonomi içerisindeki varlıkları devamlı tartışılan konular arasında yer almaktadır. Devletler ekonomi içerisinde maliye politikası araçları ile yer almaktadır. Maliye politikası araçları kamu gelirleri, kamu harcamaları ve borçlanmadan oluşmaktadır. Bahsedildiği üzere aynı zamanda bu araçlar mali sürdürülebilirliğin belirlenmesinde kullanılan değişkenlerdir. Kamu gelir ve giderleri arasındaki fark ile borçlanmadaki sürdürülebilirliğin sağlanması özellikle 2008 finansal kriziyle birlikte önemli konular arasında yerini almıştır. Dünyadaki hemen hemen tüm ülkelerin ortak sorunu haline gelen ve maliye politikalarının sürdürülebilir olduğunu ifade eden mali sürdürülebilirlik, Avrupa ülkelerinin de temel sorunları arasındadır. Buradan hareketle çalışmada, 27 AB ülkesinin 2000-2020 döneminde kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişki ile birincil bütçe dengesi ve kamu borç stokunun GSYH içindeki payı arasındaki ilişkiden hareketle mali sürdürülebilirlik araştırılmıştır. Çalışmada, panel regresyon yöntemi kullanılmıştır. Serilerde birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiş ve Pesaran (2004) CADF birim kök testi yapılmıştır. Serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı, birinci farklarında durağan olduğu belirlenmiştir. Ardından Breusch Pagan (1980) testi yapılmış ve panel regresyon modeliyle tahmin edilmesinin uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonrasında yapılan Hausman (1978) testi sonucuna göre modellerin tahmininde sabit etkiler modelinin uygun olduğu belirlenmiştir. Tahmin edilen modellerde değişen varyans ve otokorelasyon sorununun olması nedeniyle tahmine daha dirençli standart hatalar üreten tahminci ile devam edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiden hareketle AB ülkelerinde zayıf mali sürdürülebilirliğin olduğu, birincil bütçe dengesi ile kamu borç stokunun GSYH içindeki payı arasındaki ilişkiden hareketle AB ülkelerinde mali sürdürülebilirliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma sonuçları AB ülkeleri genelinde önemli politika çıkarımlarına ışık tutabilecek niteliktedir. Buna göre, krizlerin olmadığı dönemlerde nispeten istikrarlı bir politika izleyen AB ülkelerinin, yaşanan krizlerle birlikte mali yapılarında bozulma meydana geldiği görülmektedir. Bu bozulma ise mali sürdürülebilirlik üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu nedenle AB genelinde kriz gibi durumlara karşı etkili politika uygulanabilmesi amacıyla gerekli planlamalar yapılmalıdır. Ülkeler bazında bakıldığında 14 ülkenin AB kriterlerini sağladığı, ancak 13 ülkenin sağlamadığı görülmektedir. Bu nedenle politikaların ağırlıklı olarak birimler bazında ortaya çıkan sorunlara yönelik uygulanması, mali sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önemlidir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Göksel KARAŞ (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adams, C., Ferrarini, B. & Park, D. (2010). "Fiscal Sustainability in Developing Asia". *ADB Economics Working Paper Series, No. 205*. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28414/economics-wp205.pdf> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).
- Afonso, A. & Jalles, J. T. (2015). "Fiscal Sustainability: A Panel Assessment for Advanced Economies". *Applied Economics Letters*, 22(11): 925-929.
- Afonso, A. & Rault, C. (2008). "Fiscal Sustainability in the EU: A Panel Data Diagnostic". 49-68. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1996486> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- Al, İ. (2019). "Mali Sürdürülebilirlik Analizi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama". *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7(2): 67-84.
- Alvarado, C. D., Izquierdo, A. & Panizza, U. (2004). "Fiscal sustainability in emerging market countries with an application to Ecuador". *Inter-American Development Bank, Research Department, Washington, DC. Working Paper, No. 511*. <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Fiscal-Sustainability-in-Emerging-Market-Countries-with-an-Application-to-Ecuador.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- Baharumshah, A. Z., Soon, S. V. & Lau, E. (2017). "Fiscal Sustainability in an Emerging Market Economy: When Does Public Debt Turn Bad?". *Journal of Policy Modeling*, 39(2017): 99–113.
- Balassone, F. & Franco, D. (2000). "Assessing Fiscal Sustainability: A Review of Methodes with a View to EMU". *Fiscal Sustainability Conference*, 20 Ocak, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2109377> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Baltagi, B. H. & Wu, P. X. (1999). "Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR(1) Disturbances". *Econometric Theory*, 15: 814–823.
- Beck, N. & Katz, J. N. (1995). "What to Do (and not to do) with Time-Series Cross-Section Data". *The American Political Science Review*, 89(3): 634-647.
- Benz, U. & Fetzer, S. (2004). "Indicators for Measuring Fiscal Sustainability a Comparative Application of the OECD-Method and Generational Accounting". *Institut Für Finanzwissenschaft Der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg Im Breisgau Discussion Papers*, 118/04.
- Bhargava, A., Franzini, L. & Narendranathan, W. (1982). "Serial Correlation and the Fixed Effects Model". *Review of Economic Studies*, 49: 533-549.
- Blanchard, O. J., Chouraqi J.C. & Hagemann R. P. (1990). "The Sustainability of Fiscal Policy: New Answers to an Old Question". *OECD Economic Studies No: 15*, <https://www.oecd.org/economy/outlook/34288870.pdf> (Erişim Tarihi: 11.01.2022).
- Breusch, P. & Pagan, A. R. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics". *The Review of Economic Studies*, 47(1): 239-253.
- Buiter, W. H., Persson, T. & Minford, P. (1985). "A Guide to Public Sector Debt and Deficits". *Economic Policy*, 1(1): 13-79.
- Burnside, C. (2005). "Theoretical Prerequisites for Fiscal Sustainability Analysis". C. Burnside (Ed.). *Fiscal Sustainability in Theory and Practice: A Handbook* (11-34), Washington DC.: World Bank Publication.

- <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/7495/396480PAPER0Fi101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Ceylan, R. (2010). "Türkiye'de Mali Sürdürülebilirlik Göstergeleri İstikrarlı Mı?". *Maliye Dergisi*, 158: 388-397.
- Çınar, S. & Özçalık, M. (2014). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Mali Sürdürülebilirlik: Panel Veri Analizi". *Journal of Yasar University*, 9(33): 5597-5622.
- Domar, E. D. (1944). "The Burden of the Debt" and the National Income". *The American Economic Review*, 34(4): 798-827.
- European Commission. (2012). *Fiscal Sustainability Report*. 8/2012. doi: 10.2765/19669
- Eurostat Database. (2021). <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Fincke, B. (2015). "Fiscal Sustainability: Does EU Membership Change Policy Behavior? Empirical Evidence from Central and Eastern Europe". *Bielefeld University Faculty of Business Administration and Economics Working Papers in Economics and Management*, No. 03-2015. https://pub.uni-bielefeld.de/download/2915557/2915560/wpaper_03-2015.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2022).
- Friedman, M. (1978). "The Limitations of Tax Limitations". *Policy Review*, 7-14.
- Göktan, A. (2008). "Türkiye'de Mali Sürdürülebilirlik Üzerine Ampirik Bir Çalışma". *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2): 425-445.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- Gujarati, D. N. & Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri*. (Çev. Ü. Şenesen, G.G. Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Hakkio, C. S. & Rush, M. (1991). "Is the Budget Deficit "Too Large?"". *Western Economic Association International Economic Inquiry*, 29: 429-445.
- Hamilton, J. D. & Flavin, M. A. (1986). "On the Limitations of Government Borrowing: A Framework for Empirical Testing". *The American Economic Review*, 76(4): 808-819.
- Hausman, J. A. (1978). "Specification Tests in Econometrics". *Econometrica*, 46(6): 1251-1271.
- Herrera, M. C. R. & Prats, M. A. (2020). "Fiscal Sustainability in the European Countries: A Panel ARDL Approach and a Dynamic Panel Threshold Model". *Sustainability*, 12: 1-14.
- Herrera, M. C. R. & Rivero, S. S. (2020). "Fiscal Sustainability in Aging Societies: Evidence from Euro Area Countries". *Sustainability*, 12: 1-20.
- Izquierdo, A. & Panizza, U. (2003). "Fiscal Sustainability: Issues for Emerging Market Countries". *Egyptian Economic Research Center Working Paper*, No: 91. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/88089/1/idb-wp_511.pdf (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- İlgün, M. F. (2016). "Mali Sürdürülebilirlik: OECD Ülkelerine Yönelik Panel Veri Analizi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1): 69-90.
- İnal, V. (2020). *Türkiye'de mali sürdürülebilirlik*. Ankara: İksad Publications.
- Kremers, J. J. M. (1989). "U.S. Federal Indebtedness and the Conduct of Fiscal Policy". *Journal of Monetary Economics*, 23(1989): 219-238.
- Magazzino, C., Brady, G. L. & Forte, F. (2019). "A Panel Data Analysis of the Fiscal Sustainability of G-7 Countries". *The Journal of Economic Asymmetries*, 20(2019): 1-9.

- Mercan, M. (2014). "Budget Deficits Sustainable? An Empirical Analysis for OECD Countries". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 131(2014): 258-263.
- Musgrave, R. (1966). "Principles of Budget Determination". H. Cameron, W. Henderson (Ed.). *Public finance: selected readings* (15-27). New York: Random House.
- Özmen, İ. & Balı, S. (2018). "Bazı Gelişmiş Ülkelerde Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirleri Üzerinden Mali Sürdürülebilirlik Sınaması: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12): 108-117.
- Peacock, A. & Wiseman, J. (1979). "Approaches to the Analysis of Government Expenditures Growth". *Public Finance Quarterly*, 7: 3-23.
- Pesaran, M. H. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence". *Journal of Applied Econometrics*, 22: 265-312.
- Polat, G. E. & Polat, O. (2021). "Fiscal Sustainability Analysis in EU Countries: A Dynamic Macro-Panel Approach". *Eastern Journal Of European Studies*, 12(1): 219-241.
- Prohl, S. & Westerlund, J. (2009). "Using Panel Data to Test for Fiscal Sustainability within the European Union". *FinanzArchiv / Public Finance Analysis*, 65(2): 246-269.
- Şen, H., Sağbaş, İ. & Keskin, A. (2010). "Türkiye’de Mali Sürdürülebilirliğin Analizi: 1975-2007". *Maliye Dergisi*, 158: 103-123.
- Trehan, B. & Walsh, C. E. (1988). "Common Trends, the Government’s Budget Constraint, and Revenue Smoothing". *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(1988): 425-444.
- Ün, T. (2015), "Stata ile Panel Veri Analizi". S. Güriş, (Ed.). *Stata ile Panel Veri Modelleri* (40-80). İstanbul: Der Yayınları.
- Wildavsky, A. (1988). *The New Politics of the Budgetary Process*. Glenview, IL: Scott, Foresman.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yıldız, H. ve Yıldırım, D. Ç. (2014). "An Empirical Study on Fiscal Sustainability in Eurozone". *Serbian Journal of Management*, 9(1): 59-70.

MÜKELLEF HAKLARININ TÜRKİYE’DE VE SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELERDE KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRMESİ

A COMPARATIVE EVALUATION OF TAXPAYER RIGHTS IN TURKEY AND SOME SELECTED COUNTRIES

Ökkeş KISA*, Kadir KARTALCI**

*Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, okkes.kisa@inonu.edu.tr,

**Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, kadir.kartalci@inonu.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 10.03.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 14.04.2022</p> <p>Kabul Tarihi 22.04.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları H2 H26 K34</p>	<p><i>Mükellef hakları, son 30-40 yılda birden fazla nedenden dolayı gelişmiş ve ülkeler vergi uyumunu artırmak için mükellef odaklı yenilikler getirmiştir. Bunların en önemlilerinden birisi de, mükellef hakları bildirgesidir. Ülkeler mükellef hakları bildirelerini yayımlayarak; mükelleflerin haklarının bilincinde olmasını isterken aynı zamanda bu bildirelerle mükelleflerin vergi daireleri ile ilişkisini geliştirmeyi amaçlamışlardır.</i></p> <p><i>Bu çalışmanın amacı; ülke örneklerini inceleyerek, Türkiye’ye ilişkin önerilerde bulunmaktadır. Yapılan çalışma sonucunda; diğer ülkelerde mükelleflere tanınan hakların bazılarında Türkiye’de yer verilmediği ve kanunlarla verilen bazı hakların ise bildirede yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle ilgili bildirenin demokratik ülkelerdeki haklar dikkate alınarak, güncellenmesi ve kanunlarda mükelleflere verilen hakların bildirede yer alması gerekmektedir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Mükellef, Mükellef Hakları, Mükellef Hakları Bildirgesi</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 10.03.2022</p> <p>Revized 14.04.2022</p> <p>Accepted 22.04.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes H2 H26 K34</p>	<p><i>Taxpayer rights have developed for more than one reason in the last 30-40 years, and countries have introduced taxpayer-oriented innovations to increase tax compliance. One of the most important of these is the taxpayer rights declaration. While countries want taxpayers to be aware of their rights by issuing taxpayer rights declarations, they also aimed to improve the relationship of taxpayers with tax offices with these declarations.</i></p> <p><i>The aim of this study is to examine the examples of countries and to make suggestions about Turkey. As a result of the study, it has been reached that some of the rights granted to taxpayers in other countries are not included in Turkey and some of the rights granted by laws are not included in the declaration. For this reason, the relevant declaration should be updated by taking into account the rights in democratic countries and the rights given to taxpayers by law should be included in the declaration.</i></p> <p>Keywords: Taxpayer, Taxpayer Rights, Declaration of Taxpayer Rights</p>

Atf (Citation): Kısa, Ö. & Kartalci, K. (2022). “Mükellef Haklarının Türkiye’de ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 15-32

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Küreselleşme, teknolojinin gelişimi ve demokratikleşme hareketleri ile birlikte insan hayatında birçok şey değişmiş ve vergilendirme süreci de bu durumdan etkilenmiştir. Verginin bütün toplumlarda zorunlu bir kamu geliri olmasına rağmen, 1990’lı yıllarda hukuki ve teknolojik gelişmeler nedeniyle mükelleflerin vergiye uyumu, mükelleflerin psikolojisi ve mükellef hakları gibi o zamana kadar üzerinde çok durulmayan konular önem kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle birçok ülke, potansiyel vergi gelirlerini elde etmek amacıyla vergilemede mükellef odaklı bir anlayışa girişmişlerdir. Bu anlayışın sonucu olarak birçok ülke mükellef hakları bildirgesi yayımlamış ve değişen konjonktüre göre mükellef haklarını güncellemişlerdir. Bu bağlamda mükellef hakları bildirgesini ilk olarak 1985 yılında Kanada ve sırasıyla İngiltere (1986), Fransa (1987) ve ABD (1988) ilan etmişlerdir. Ancak bu bildireler, mükelleflerin vergiye uyumunu artırmak amacıyla zaman içinde güncellenmiştir. Türkiye’de ise mükellef hakları bildirgesi, 2006 yılında yayımlanmıştır.

Bu çalışmada, mükellef haklarının tanımı ve niteliğine, önem kazanmasının nedenlerine, Türkiye’de ve seçilmiş bazı ülkelerdeki mükellef haklarının uygulamasına yer verilecek ve Türkiye için bazı çıkarımlar yapılacaktır.

1. Mükellef Hakları

Vergileme sürecinde, devletin çeşitli hak, görev ve sorumlulukları olduğu gibi mükellefin de hak, görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. (Gerçek, 2006: s.122). Devlet, mükelleflerden maddi ve şekli görevlerini yerine getirmesini beklerken; devlet de mükelleflerin kişilik haklarını korumak ve adaleti sağlamak için anayasalar ya da kanunlarla sınırlamalara tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda mükellef hakları, *‘mükelleflerin maddi ve şekli ödevlerini yerine getirirken karşılaşılmaması muhtemel olan sorunların çözümünde olaylara mükelleflerin perspektifinden bakmayı amaç edinen ve anayasalarla ya da kanunlarla güvence altına alınan haklar bütünü’*dür (Kısa vd., 2021: s.349). Diğer bir ifade ile *‘mükellef hakları, mükelleflere olumlu ya da olumsuz bir talepte bulunma yetkisi veren ve ihlal edildiğinde hukuki koruma sağlayan haklar’* olarak da ifade edilebilmektedir (Gerçek, 2018: s.96). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere mükellef hakları, mükelleflerin idarenin ezici üstünlüğü altında ezilmesini önleyici birtakım hüküm altına alınmış haklardır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı birçok farklı neden ile mükellef haklarının önemi, her geçen gün artmakta ve ülkelerin vergi idareleri ve maliye bakanlıkları bu konu üzerinde çokça mesai harcamaktadırlar. Bu çabanın ürünü olarak günümüzde vergi dairelerinin başarı ölçütleri arasında mükelleflerin memnuniyetleri ve mükelleflerin vergiye uyumları yer almaktadır (Kükreler, 2016: s.37). Ancak mükellef haklarının öneminin artmasında bazı nedenler bulunmaktadır. Bu nedenler (Buyrukoğlu ve Erasa, 2012: s.125-126; Kükreler, 2012: s.36-42; Özpehriz, 2006: s.111-113);

- **Teknolojik gelişmeler:** Gerçekleşmiş olan teknolojik gelişmeler sayesinde vergileme sürecinde birçok işlem, teknolojik ortamlara taşınmış ve bu nedenle mükelleflerin gizliliği, ön plana çıkmıştır. Bu durum da mükellef haklarının önemini artmasını sağlamıştır.
- **Uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler:** Küreselleşme ile birlikte ulusal devletlerin egemenlik yetkililerinin bazıları, uluslararası kuruluşlar ile paylaşılmak suretiyle ya da bu kuruluşlar tarafından alınan kararları uygulamak suretiyle sınırlandırılmıştır. Bu değişimler, mükellef haklarının korunmasının ve geliştirilmesinin önemini ortaya koymuş ve bu bağlamda ortaya çıkan en önemli sözleşmeler; *‘İnsan Hakları Üzerine Amerikan Sözleşmesi’* ve *‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’* olmuştur. Bu sözleşmeler, temelde insan hakları üzerine olmasına rağmen, mükellefler açısından da bazı hakları içermesi nedeniyle de mükellef haklarının önemini artmasını sağlamıştır.
- **Vergi sisteminin karmaşık hale gelmesi:** Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmelere dayalı olarak vergilerin konusu her geçen gün artmakta ve vergi tabanı genişlemektedir.

Bu durum, verginin asli ve tali kaynaklarının giderek çoğalmasına ve bazen de karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Karmaşık bir vergi sistemi, profesyonellerin (mali müşavirler, vergi müfettişleri vb.) dahi hata yapmalarına sebebiyet verebilmektedir (Mcgee, 2004: s.95-96). Tüm bu nedenler ise, mükelleflerin vergiye uyumunu olumsuz etkilemekte ve mükelleflerin vergiden kaçınmasını ya da vergi kaçırmayı teşvik etmektedir. Ayrıca karmaşık vergi sistemi, mükelleflerin idarenin ezici gücü altında ezilmesine sebebiyet vermektedir. Bu nedenle karmaşık bir vergi sisteminin varlığı da, mükellef haklarının öneminin artmasını sağlamıştır.

- **Gelir idarelerinin mükellefe yönelik bakış açısının değişmesi:** Geçmişten günümüze değin vergi, zorunlu ve karşılıksız olarak alınmaktadır. Verginin zorunlu olması, geçmiş dönemlerde gerçekleşen olaylara ve mükelleflerin perspektifinden bakılmaksızın; vergi tahsil işlemi, '*mükellefe rağmen*' yapılmıştır. Ancak demokrasinin gelişmesi, küreselleşmenin çağ atlama ve dolayısıyla ortaya çıkan vergi cennetlerinin ulusal devletlerin vergi gelirlerini azaltması, gelir idarelerinin '*mükellefe rağmen*' vergi toplama anlayışının değişmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle gelir idarelerinin mükelleflere yönelik bakış açıları değişmiş ve '*mükellef ile birlikte vergileme*' anlayışı çerçevesinde mükellef haklarının önemi artmıştır (Gerçek vd., 2015: s.25-26).
- **Mükelleflerin seçmen olarak önem kazanması:** Vergi Mükellefi olmak için fiil ehliyetine ihtiyaç bulunmamakta, hak ehliyeti yeterli olmaktadır. Diğer bir ifade ile sağ doğmak koşuluyla yeni doğan bireyler de vergi mükellefi olabilmekte, ancak seçmen olamamaktadır. Ayrıca tüzel kişiler de seçmen olamamasına rağmen, şirketlerin sahipleri, ortakları ve yönetici seçmenlerden oluşmaktadır. Bu iki özel durum dışarıda bırakılırsa, seçmenlerin büyük bir kısmı vergi mükellefi konumundadır. Bu bağlamda iktidarının devamını sürdürmek isteyen demokratik bir hükümet, vergi konusunda kararlar alırken dikkatli davranması ve oy maksimizasyonu sağlaması gerekmektedir. Bu nedenle hükümetler, mükelleflere daha fazla hak sağlayarak ve/veya sağlanan hakları koruyarak, iktidarının devam etmesini amaçlamaktadır. Bahsedilen bu durum da, mükellef haklarının öneminin artmasını sağlamıştır.
- **Mükelleflerin vergi ödemek istememesi:** Mükellef haklarının öneminin artmasına yukarıda sayılan nedenlere ek bir neden sayılabilir; mükelleflerin vergi ödemek istememesidir. Bireylerin harcama eğilimlerinin belirleyicilerinden birisi de, vergi oranlarıdır. Örneğin, 1000 birim kazanan bir bireyin %10 vergilendirilmesi durumunda, ödemesi gereken vergi miktarı 100 birim olacak, vergiden sonra kalan tutar ise 900 birim olacaktır. Verginin oranının artması durumunda ise, vergiden sonra kalan tutar daha da azalacaktır. Bu nedenle bireylerin ödediği her birim vergi, bireylerin harcama eğilimlerinin azalmasına neden olacaktır. Bu nedenle bireyler, vergi ödemek istemeyecek ve vergiden kaçınma ya da vergi kaçırma yollarını arayacaktır. Bu bağlamda bireylerin ödemek istemedikleri vergiler toplanmak isteniyorsa, vergilerin mümkün olduğunca adil, şeffaf ve etkileşimle yapılması gerekmektedir (Bentley, 2007: s.2). Belirtilen bu koşulların sağlanması, ancak mükellef haklarının korunması ve adil bir yargı sistemi ile gerçekleştirilebilir. Bu durum da, mükellef haklarının öneminin artmasını sağlamıştır (Kısa vd., 2021: s.350-351).

2. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Mükellef Hakları

Mükellef haklarının öneminin artmasından sonra birçok ülke sırasıyla mükellef hakları bildirgesi yayımlamıştır. Kronolojik olarak sıralanması durumunda, ilk olarak Kanada'da 1985 yılında Mükellef Hakları Bildirgesi (Declaration of Taxpayer's Rights) yayımlanmıştır. İlerleyen dönemlerde sırasıyla İngiltere (1986), Fransa (1987), ABD (1988) gibi ülkeler mükellef hakları bildireleri yayımlamışlardır (Tamzok, 2018: s.36). Ülkemizde ise, 2006 yılında GİB (Gelir İdaresi Başkanlığı) tarafından mükellef hakları bildirgesi yayımlanmıştır. Bu bağlamda bu başlık

altında, kronolojik olarak mükellefler haklarına ilk yer veren dört ülke ile Türkiye’deki mükellefler hakları kıyaslamalı olarak incelenecektir.

2.1. Kanada

Kanada, mükellefler hakları bildirgesini yayımlayan ilk ülke durumundadır. Ancak mükellefler haklarının korunması, 1917 yılında yapılmış olan düzenlenmenin önemli bir parçasıdır. Beyan usulüne dayanan Kanada Vergi Sistemi, mükellefler vergiye gönüllü uyumuna bağlıdır. Mükellefler vergiye uyumunu artırmak isteyen Kanada, vergi sisteminin adillğine ilişkin algının zayıflatılmamasını sağlamak amacıyla şart (Charter), kanunlar ve diğer düzenlemeler ile önlem almaya çalışmaktadır. Şart, mükellefler haklarının birincil ve bağlayıcı kaynağını temsil etmektedir. Bu nedenle şartın yürürlüğe girmesinden sonra, kanunların şarta uyumlu hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Şart, mükellefler mahremiyet, gizlilik ve idarelerin kararlarına itiraz etme haklarını her zaman tanımış ve tanınan hakların sayısı gün geçtikçe artmıştır (Li, 1997: s.83-84).

1985 yılında Kanada Gelir İdaresi (KGİ, CRA), gelir idaresinin güvenilirliğini artırmak ve mükellefler vergi sistemindeki adalet algısını iyileştirmek amacıyla Mükellefler Hakları Beyannamesini (Declaration of Taxpayer Rights) ilan etmiştir. 1991 yılında ise gelir idaresine mükellefler faiz ve cezalarından feragat etmek ve belirli durumlarda değerlendirme süresini uzatmak için takdir yetkisi verilmiştir (Li, 1997: s.84-85). Şu anda geçerli olan bildirme ise, 2007 yılında yayımlanmış olan (Taxpayer Bill of Rights) Mükellefler Hakları Bildirgesi’dir. Ayrıca Kanada, 2007 yılında yayımlanan bildirgeyi takiben Vergi Mükellefi Ombudsmanlığı oluşturulmuştur (Aykın, 2015: s.147). Vergi Mükellefi Ombudsmanlığının asli görevi; gelir idaresinin mükellefler hakları bildirgesine uygun hizmet verip vermediğinin denetimidir (Aykın, 2015: s.148). Daha önce de ifade edildiği gibi Kanada, vergi sisteminin adillğinin zayıflatılmamasını sağlamak amacıyla bazı önlemler almaktadır. Vergi Mükellefi Ombudsmanlığı da mükellefler vergi sisteminin adillğinin zayıflatılmaması amacıyla kurulmuştur.

Kanada mükellefler hakları bildirgesi, 16 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler (CRA, 2021);

- **Doğru miktardan fazlasını ödememe hakkı:** Mükellefler, kanunlar tarafından öngörülen miktarlardan daha fazlasını ya da daha azını ödememe hakkına sahiptir. Bu hak, sadece ödemeleri değil, aynı zamanda vergi dairelerinden yapılacak olan vergi iadelerini de kapsamaktadır.
- **İki dilde hizmet hakkı:** Kanada’nın iki resmi dile sahip olması nedeniyle mükellefler, İngilizce ve Fransızca olmak üzere her iki dilde de hizmet alma hakkına sahiptir.
- **Mahremiyet ve gizlilik hakkı:** Daha önce de ifade edildiği üzere teknolojinin gelişmesiyle vergileme sürecinde birçok işlem, elektronik ortamlarda gerçekleştirilmeye başlanılmıştır. Bu durum, mükellefler mahremiyet haklarının doğmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Kanada’da mükellefler, mahremiyet hakkına sahiptir. Bu hak kapsamında mükellefler bazı finansal bilgilerinin kanunlarda belirlenen amaç dışında kullanamayacağı hüküm altına alınmaktadır.
- **İtiraz hakkı:** Mükellefler, durumlarını resmi olarak inceleme ve bu sonuçlarına itiraz hakkına sahiptir. Bu hak kapsamında mükellefler bazı haklarının ihlal edilmesi durumunda, dosyalarını yeniden gözden geçirebilirler ve ilgili dosyaya itiraz edebilirler.
- **Profesyonel, nazik ve adil muamele hakkı:** Mükellefler vergi uyumunu artırmanın yollarından birisi, mükelleflere profesyonel, nazik ve adil muamelede bulunmaktadır (Kirchler vd., 2008: s.220). Bu bağlamda Kanada’da mükellefler, vergi dairesi ile ilişkilerinde profesyonel, nazik ve adil bir hizmet alma hakkına sahiptir.
- **Bilgilendirme hakkı:** Mükellefler vergiye uyumunu artırılabilmesi için mükellefler sorun yaşadıkları konularda, vergi idarelerinin ilgili bilgileri eksiksiz, doğru ve zamanında vermesi önemli olmaktadır (Çetin ve Gökbunar, 2010: s.37). Aksi takdirde mükellefler vergi dairelerine olan güveni sarsılacak ve vergiye uyumu olumsuz etkilenecektir.

- ***İhtilaflı borçları ödememe hakkı:*** Mükellefler, kanunlarda aksi belirtilmedikçe, tarafsız bir incelemeden önce ihtilaflı vergi borçlarını ödememe haklarına sahiptir. Bu tarafsız inceleme, gelir idaresi tarafından yapılabileceği gibi mahkemeler tarafından da yapılabilmektedir. Ancak mükellefin haksız çıkması durumunda; gecikme zammı, ödenecek tutara eklenmektedir.
- ***Kanunların tutarlı bir şekilde uygulanmasını bekleme hakkı:*** Mükellefler, kanunların tutarlı bir şekilde uygulanmasını bekleme hakkına sahiptir. Bu hak, ilk maddedeki hakka ve belirlilik ilkesine gönderme yapmaktadır. Mükellefler, bu hak kapsamında doğru miktarda vergi ödeme hakkına sahiptirler.
- ***Şikayette bulunma hakkı:*** Teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme ile birlikte vergi tabanı genişlemiş ve mükelleflerin vergi daireleri ile işlemleri de bu doğrultuda artmıştır. Bu nedenle Kanada, mükelleflere aldıkları hizmetler hakkında şikayette bulunma ve şikayet sonucunda elde edilen bulguları alma hakkı vermiştir. Eğer mükellefler, ilgili sonuçtan memnun değilse, Vergi Mükellefi Ombudsmanlığı makamına başvuru yapma hakkına sahiptirler.
- ***Vergi uyum maliyetlerinin azaltılmasını bekleme hakkı:*** Mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyen en önemli faktörlerden birisi de uyum maliyetleridir (Çimen, 2017; s.105). Bu nedenle mükellefler, uyum maliyetlerinin de dikkate alınmasını bekleme hakkına sahiptir.
- ***Vergi dairesi çalışanlarının aldıkları kararlardan sorumlu tutulmasını bekleme hakkı:*** Mükellefler, vergileme sürecinde birçok kez vergi dairelerinden çeşitli bilgi ve hizmet almaktadırlar. Bu nedenle vergi dairesi çalışanları ya da yöneticileri aldıkları kararlardan sorumlu tutularak, hizmet kalitesi artırılmaya çalışılmıştır.
- ***Mücbir durumlarda vergi ve cezalardan muaf olma hakkı:*** Mükellefler, olağanüstü durumlar nedeniyle vergi mevzuatı kapsamındaki cezalardan ve faizlerden muaf olma hakkına sahiptir. Mükelleflerin mücbir durumları sebebiyle vergiye ilişkin şekli ve maddi ödevlerini yerine getirememesi durumunda, cezaların ya da faizlerin silinmesini talep edebilirler.
- ***Hizmet Standardı Hakkı:*** Mükelleflerin aldıkları hizmetin kalitesini artırmak için bazı hizmet standartları belirlenmektedir. Mükelleflerin bu hizmet standartlarının sağlanıp sağlanmadığını öğrenme hakkına sahiptir.
- ***Şüpheli vergi planları hakkında uyarılma hakkı:*** Mükellefler, şüpheli vergi planları hakkında önceden uyarılma hakkına sahiptir.
- ***Temsil edilme hakkı:*** Mükellefler, temsil edilme hakkına sahiptir.
- ***İnceleme talep etme hakkı:*** Mükellefler, misilleme korkusu olmadan hizmet şikayetinde bulunma ve resmi inceleme talep etme hakkına sahiptir.

Yukarıdaki maddeler incelendiğinde, Kanada Mükellef Hakları Bildirgesinin daha çok hizmet kalitesi üzerine odaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda mükelleflere verilen hizmetlerin kalitesi artırılarak, mükelleflerin vergi uyumunun üst düzeye taşınmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca Kanada Mükellef Hakları Bildirgesinin alt kısmında küçük işletmelerin gelişimini sağlamak ve ekonomik büyümeye katkı sağlamak için Kanada Gelir Dairesi (CRA) bazı hakların gerçekleştirilmesini teminen bir takım taahhütlerde bulunmaktadır. Bunlar (CRA, 2021);

- Küçük işletmelerin vergiye uyumu artırmak için Kanada Gelir Dairesi (CRA), vergi sistemini küçük işletmeler için uyum maliyetlerini en aza indirecek şekilde yönetmeyi,
- Kanada Gelir İradesi, hizmeti kolaylaştırmak ve maliyeti en aza indirmek amacıyla tüm hükümetler ile birlikte çalışmayı,
- Kanada Gelir İradesi, küçük işletmelerin ihtiyaç duyduğu hizmetleri mümkün olduğu kadar hızlı ve etkin cevaplamayı,
- Kanada Gelir İradesi, küçük işletmelerin mevzuata uymasını sağlamak amacıyla sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmayı,

- Kanada Gelir İradesi, küçük işletmelerin vergilendirme sürecinde karşılaşılabilecekleri durumları anlamalarını sağlamayı, taahhüt etmektedir.

2.2. İngiltere

İngiltere'de mükellef haklarının gelişimi, Magna Carta'nın (1215) ilanı ile başlamıştır. 1191 yılında Kudüs'ü tekrar almak için sefere çıkan İngiltere Kralı Richard, başarısız bir seferden sonra 1194 yılında İngiltere'ye dönerken, Avusturya dükası tarafından esir alınarak Alman imparatoruna teslim edilmiştir. Alman imparatoru, İngiltere Kralı Richard'ı serbest bırakmak için fidye istemiş ve o dönemde İngiltere'de var olan örf ve adetlere göre, ilgili fidye baronlar tarafından ödenmesi gerekmektedir. Bu nedenle İngiliz baronları yüklü miktarda fidye ödemek zorunda kalmışlardır. Birkaç sene sonra da Richard'ın vefat etmesi üzerine tahta Yurtsuz John (Lackland John) geçmiştir. Kral John ise, baronlardan çeşitli adlar altında paralar toplamıştır (Mosca ve Özyörük, 1948; ss.36-37). Richard'ın fidyesi ve daha sonra tahta geçen John'un da baronlardan çeşitli adlar altında paralar toplaması ve Fransa ile yapılan savaşların finansmanını sağlamak amacıyla vergi yükünü artırması, baronların ayaklanmasına ve 1215 yılında Magna Carta'nın ilan edilmesine neden olmuştur. Bu anlaşmanın 12. maddesi, verginin kanuniliği ve temsilsiz vergi olmaz anlayışının gelişmesini sağlamıştır. Buna göre; *'Kral, kralların esaretten kurtarılması için verilen fidye, büyük oğlunu bir şövalye yapmak ve (bir kez) en büyük kızını evlendirmek için yapılan harcamalar dahil olmamak üzere Genel Meclisin izni alınmaksızın 'vergi' ve 'yardım' toplayamaz. Bu üç amaç için makul bir yardım toplanabilir. Londra şehrinden gelen yardımlar da benzer şekilde ele alınacaktır'* (Magna Carta Libertatum, m.12). Magna Carta'nın 20. maddesi ise, ölçülülük ilkesinin gelişmesini sağlamıştır. Buna göre; *'suçlara verilen para cezaları, ölçülülük ilkesine göre verilecektir. Ancak verilen para cezaları ise kişilerin geçim kaynağını yok edecek düzeyde olmayacaktır'* (Magna Carta Libertatum, m.20). 1215 yılında ilan edilen Magna Carta, krallar tarafından uygulanmamış ve bir sonraki ayaklanma nedeniyle 1628 yılında Haklar Dilekçesi (Petition of Rights) ilan edilmiş ve Haklar Dilekçesine de uyulmayınca 1689 yılında Haklar Demeci (Bill of Rights) ilan edilmiştir. İlan edilen bütün bu belgelerin ana amacı; kralların halkın üzerindeki yetkisini sınırlandırmaktır. Bu bağlamda bu tarihi belgelerle kazanılmış olan vergileme hakkının (bütçe hakkı) elde edilmesi süreci aynı zamanda mükellef haklarının kazanılması süreci olarak da değerlendirilebilir.

İngiltere'de modern anlamda mükellef hakları bildirgesi (Taxpayer's Charter) 1986 yılında ilan edilmiş, ancak daha sonra birçok değişikliğe uğramıştır. İlk değişiklik, 1991 yılında mükelleflere adil ve etkili hizmet vermek amacıyla yapılmıştır (James, Murphy ve Reinhart, 2005: s.4). İkincisi, 2008 yılında temsil edilmeyen düşük gelirli mükelleflerin de temsil edilmesini sağlamak amacıyla yapılmıştır (The Chartered Institute of Taxation, s.1-2). İngiltere Gelir ve Gümrük İdaresi [Her Majesty's Revenue and Customs- (HMRC)], gelişen mükellef odaklı vergileme anlayışı çerçevesinde diğer ülkelerin uygulamaları da dikkate alınarak, ilgili bildirgeyi 2009 yılında tekrar güncellemiştir. 2013 yılında ise, mükellef haklarını değişen gereksinimlere uyarlamak ve vergi sistemini basitleştirmek amacıyla tekrar güncellenmiştir (Gerçek vd., 2015: s.35-36). HMRC, 2020 yılında ilgili bildirgeyi daha açık ve anlaşılır hale getirmek için son bir düzenleme daha yapmıştır. İngiltere'de güncel mükellef hakları (HMRC, 2021);

- **Adil davranmak:** Verginin genelliği ve eşitliğine vurgu yapan bu hak, mükelleflerin kanunlar tarafından belirlenmiş olan miktardan az ya da fazla ödememesinin hukuksal güvencesini oluşturmaktadır. Ayrıca bu hak kapsamında mükelleflerin sosyal hakları ve diğer haklarının elde edilmesine de hukuksal bir güvence sağlanmaktadır. Bu hak; mükelleflerin yaptıkları itirazlarda ya da bildirimlerde, verilen bilgilerin doğru olmadığını düşünülmesi için geçerli bir sebep yoksa, bütün bilgilerin doğru sayılacağını da içermektedir.
- **Yararlı, verimli ve etkili hizmet sunmak:** Yararlı, verimli ve etkili hizmet sunumu, mükelleflerin vergi uyumunu artıran bir neden olmasına rağmen, tek başına yeterli olmamaktadır. Mükellefler, bu hak kapsamında vergilendirme sürecinde karşılaştıkları

sorunlara en kısa sürede cevap verilmesini talep edebilmektedir. Ayrıca HMRC, vergi dairelerine yapılacak bildirimlerle ilgili maliyetlerin minimum seviyede olmasını sağlayacağını belirtmektedir. Verginin uyum maliyetlerinin artması, verginin ikame etkisinin artmasına sebep olacağı varsayımı altında; mükelleflerin uyum maliyetini minimize etmenin mükelleflerin vergiye uyumunu artıracığı açıktır.

- **Profesyonel ve dürüst hizmet sunmak:** HMRC, bu hak kapsamında yürürlükte bulunan kanunlara uyacağını ve mükelleflerin ihtiyaçlarına göre doğru uzmanlık düzeyine sahip kişiler tarafından yardımcı olunacağını güvencesini vermektedir. Ayrıca bu hak kapsamında; mükelleflerin haklarını anlaması sağlanacak ve mükelleflerin karşılaşılabilecekleri mali sorunlara çözüm odaklı bir anlayışla yaklaşılacaktır.
- **Mahremiyet ve gizlilik hakkı:** Daha önce de ifade edildiği üzere teknolojik gelişmeler, mükelleflerin gizlilik ve mahremiyet haklarının güvence altına alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda mükellefler, bu hak kapsamında vergi dairelerine vermiş oldukları bilgilerin kanunlarda öngörülen haller dışında kullanılmamasını bekleme hakkına sahiptirler.
- **Temsilci hakkı:** Bütün mükelleflerin özel uzmanlık gerektiren bir alanda uzman olması beklenemez. Bu nedenle ilgili alanda uzman kişilerin mükellefleri temsil etmesi ile hem devletin geliri korunmuş olacak hem de mükelleflerin vergiye uyumu artırılmış olacaktır. İngiltere’de mükelleflerin temsilci belirleme hakkı bulunmaktadır. Ancak mahremiyet hakkı sebebiyle temsilcilere temsil yetkisinin verildiğinin belgelenmesi gerekmektedir. HMRC, mali müşavirler için birtakım standartlar belirlemiştir. Bu nedenle temsilci olarak seçilen kişilerin ya da kurumların bu standartlara sahip olmaması durumunda, HMRC, ilgili kişi ya da kurumlarla çalışmayı reddedebilmektedir.
- **Şikayet ve itirazlarda adil davranılma hakkı:** Vergilendirme sürecinde birçok farklı süreler belirlenmekte ve mükelleflere verilen birçok sürede hak düşürücü süre kapsamında yer almaktadır. Ancak bazı ülkelerde mükelleflerin yargı yoluna başvurulabilmesi için öncelikle idari çözüm yollarını tüketmesi öngörülebilmektedir. İngiltere’de de idari çözüm yoluna başvuru yapılmadan yargı sürecine gidilememesi, şikayet ve itirazlarda idarenin hızlı ve adil hareket etmesinin önemini artırmaktadır. Bu bağlamda mükellefler, vergi idarelerinden yaptıkları şikayet ve itiraz başvurularının en kısa sürede ve adil olarak çözüme kavuşturmasını bekleme hakkına sahiptirler.

İngiltere’de ayrıca mükelleflerin idare ile ilgili şikayetlerini incelemek için 1993 yılında Hakemlik Ofisi (Adjudicator’s Office) kurulmuştur (Aykın, 2015: s.149). Bu bağlamda mükelleflerin yukarıda sayılan hakları da şikayet kapsamında ilgili kuruma sunulabilmektedir.

HMRC, mükellef hakları bildirgesinde mükellef hakları yanında HMRC’nin mükelleflerden beklentilerine de yer vermiştir. Buna göre; HMRC, mükelleflerden dürüst olmasını ve çalışanlarına saygı gösterilmesini, işlemlerin doğru yapılabilmesi için mükelleflerin vergi dairelerine yardım etmesini, kayıtların düzgün tutulması ve korunmasını, mükelleflerin temsilcilerinin mükellefler adına yaptığı işlemlerin mükellefler tarafından bilinmesini, kısa sürede cevap verilmesini ve hatalardan kaçınmak için özen gösterilmesini beklemektedir (HMRC,2021). İngiltere’deki mükellef hakları bildirgesi ile vergiye gönüllü uyumun sağlanması için hizmet kalitesinin artırılmasına odaklanıldığı görülmektedir.

2.3. Fransa

Orta Çağ’da Fransa’da da İngiltere’deki gibi soylu kişilerden ve genel kilise temsilcilerinden oluşan bir Genel Meclis bulunmaktaydı. Kralların elde ettikleri gelirlerin giderleri karşılayamaması durumunda, kralların vergi salabilmesi için Genel Meclisin onayı gerekmekteydi (Giray, 2015: s.59). Ancak 15. yüzyıldan 18. yüzyılın başlarına kadar krallar, Genel Meclisi toplamamışlar ve ABD’nin kuruluşu ile ortaya çıkan ‘*temsilsiz vergi olmaz*’ ilkesini yok saymışlardı (Bakar, 2011: s.53) ve bu da kralların keyfi olarak vergi toplayabilmesi anlamına gelmekteydi. 18. yüzyılda başlayan mali kriz, monarşinin otoritesini, özgüveninin sarmış ve

Fransız Devrimi böylece başlamıştır (Trask, 2005: s.1-2). Demokratikleşme hareketlerinin mükellefler hakları ile ilişkisi, Fransa'da da pozitif yönde gerçekleşmiş ve devrim sonucunda sadece insan haklarına değil, aynı zamanda mükellef haklarına da yer verilmiştir. Fransız Devrimi sonucunda ilan edilen '*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin, 13. ve 14. maddelerinde mükellef haklarına yer verilmiştir. Sözü edilen bildirinin 13. maddesine göre; '*Kamusal gücün ve yönetim grevlerinin yerine getirilebilmesi için genel bir vergi zorunludur. Bu vergilendirme vatandaşların ödeme güçlerine göre eşit ölçüde bölünmelidir*' (İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, m.13). İlgili madde, verginin zorunlu bir kamu geliri olduğunu ve aynı zamanda verginin genel, eşit ve ödeme gücüne göre alınmasını gerektiğini hüküm altına almıştır. Sözü edilen bildirinin 14. maddesine göre; '*Bütün vatandaşlar, bizzat ya da temsilcileri aracılığıyla verginin gerekliliğini belirlemek, buna serbest bir biçimde rıza göstermek, vergilerin kullanımını gözlemlemek, verginin miktarını, matrahını, tahakkuk biçim ve sürelerini belirleme hakkına sahiptirler*' (İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, m.14). İlgili madde ise, verginin kanuniliği ilkesini hüküm altına almıştır.

Mükellef hakları ile ilgili olarak yukarıda bahsedilen tarihsel süreç ve belgelerde bir takım gelişmeler olsa da, Fransa'da Mükellef Hakları Bildirgesi (Charte du Contribuable) ilk olarak 1975 yılında idari bir düzenleme olarak yayımlanmıştır. Bu belgede mükelleflerin denetim sürecinde var olan hakları belirtilmiştir. Bu bildirgenin Dünya'da ilk mükellef hakları bildirgesi olmasına rağmen, kapsam bakımından sadece denetim sürecini kapsamaması nedeniyle 1985 yılında ilan edilen Kanada Mükellef Hakları Bildirgesi, ilk bildirge özelliğini taşımaktadır (Bakar, 2011; s.54; Vanistendal, 1996; s.15). Daha sonra 1987 yılında Fransa'da günümüzdeki anlamıyla mükellef hakları bildirgesi yayımlanmıştır. 2005 yılında idare ve mükellefler arasında karşılıklı güveni sağlamak amacıyla bildirge, yeniden düzenlenmiştir. Daha sonra 2007 yılında yine aynı amaçlarla bildirge, yeniden düzenlenmiş ve güncel bildirge, ilk olarak 2010 Bütçe Komisyonunda bahsedilen bir girişimin sonucudur ve paydaşlarla yapılan istişareler ardından bugünkü halini almıştır (Gerçek vd., 2015; s.39; Office of the Comissiononer for Revenue, 2021). İlgili bildirge, 14 maddeden oluşmaktadır (CFR, 2021);

- **Adil ve tarafsız muamele görme hakkı:** Mükellefler, diğer ülkelerde olduğu gibi Fransa'da da adil ve tarafsız muamele görme hakkını sahiptirler. Mükellefler, bu hak kapsamında nazik, özenli, saygılı, doğru, dürüst, tarafsız, profesyonelce ve kanunlara uygun olarak adil bir şekilde muamele görme hakkına sahiptir.
- **Dürüst ve vergiye uygun muamele görme hakkı:** Mükelleflerin çoğu vergilendirme sürecinde dürüst davranmaktadır. Bu nedenle aksi ispat edilene kadar mükelleflerin verdiği bilgilerin doğru düşünülmesi gerekmektedir. Vergi daireleri, mükelleflerin vergi kanunları tarafından oluşturulan yükümlülükleri yerine getirip getirmediğini kontrol etme yetkisine sahiptir. Bu yetki kapsamında vergi daireleri, mükellefin verdikleri bilgileri incelemektedir. Ancak yapılan inceleme, mükellefin dürüst olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksi ispatlanana kadar bütün mükellefler dürüstdür. Tutarsızlıklar bulunması durumunda, gerekli takipler yapılacaktır.
- **Belirlilik hakkı:** Mükellefler, bu hak kapsamında faaliyetlerinin vergisel sonuçları hakkında bilgi sahibi olmak ve bir soruşturma veya soruşturmanın yürütülmesi hakkında en kısa sürede bilgi alma hakkına sahiptir.
- **Vergi dairelerinden yardım ve bilgi alma hakkı:** Vergilendirme sürecindeki işlemlerin kısıtlı sürede gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu nedenle vergi dairelerinin mükelleflerin sorularına en kısa sürede cevap vermesi ve çözüm üretmesi, mükelleflerin vergiye uyumunu artıracaktır.
- **Doğru miktardan fazlasını ödememe hakkı:** Bu hak, verginin kanuniliği ve belirlilik ilkesinin bir sonucudur. Buna göre; vergi oranların önceden belirli olması gerekmekte ve vergi daireleri, mükelleflerin ödeyeceği vergileri bu oranlar üzerinden hesaplaması gerekmektedir.
- **Vergi kanunların geçmişe yürütülememesi hakkı:** Vergilerin maliye politikası aracı olarak kullanılmaya başlanmasından bu yana vergi mevzuatı, değişen konjonktüre göre

uyarlanabilmektedir. Bu nedenle vergiye dair yapılan değişikliklerin doğrudan yürürlüğe konulması ve bütün kazanç ve iratlara direkt olarak uygulanması, hem mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyecek hem de belirlilik ilkesine aykırılık oluşturacaktır. Ancak mahkeme kararlarında ve doktorinde vergi kanunlarının sadece gerçekten geriye yürümesi, belirlilik bir aykırılık oluştururken; vergi kanunlarının gerçek olmayan geriye yürümesi, belirlilik ilkesine aykırılık teşkil ettiği düşünülmemektedir (Aktan ve Gencel, 2003: s.4).

- **Uyum maliyetlerin en aza indirme hakkı:** Fransa vergi dairesi, mükelleflerin uyum maliyetlerini en aza indirmek için vergi ödevlerinin anlaşılması ve yerine getirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda mükelleflerin şekli ödevlerinin yerine getirilmesi için gereken zaman ve çaba minimize edilmeye çalışılmakla birlikte uygulamaya konulacak yeni uygulamalar da paydaşlara sorulmaktadır.
- **Temsilci hakkı:** Vergileme sürecindeki işlemler, uzmanlık gerektirmekte ve bu durum vergiye uyum maliyetlerini artırmaktadır. Bu nedenle ülkeler, mükelleflere temsilci hakkı vermekte ve mükelleflerin vergiye uyumunun artmasını beklemektedir.
- **İtiraz hakkı:** Vergilendirme sürecinde birçok farklı hatalar yapılabilmektedir. Bu hatalar, mükelleflerden kaynaklı olabileceği gibi vergi idarelerinden kaynaklı da olabilmektedir. Bu nedenle mükellefler, verilen kararların kanuna aykırı olduğunu düşündüğü durumlarda, vergi dairelerine itirazda bulunabilmektedirler.
- **Gizlilik hakkı:** Vergilendirme sürecinde vergi daireleri, doğru vergi miktarını hesaplayabilmek için gerçek ya da tüzel kişilerin bazı finansal verilerine ihtiyaç duymaktadır. Finansal veriler aracılığıyla mükellefin faaliyetine ilişkin özel bilgilerin elde edilebilecek olması nedeniyle bu bilgilerin amacı dışında kullanılması yasaklanmıştır. Bu nedenle gizlilik hakkı, mükellefin verdiği bilgilerin korunmasını sağlamakta ve mükelleflerin vergi uyumuna olumlu etkisi bulunmaktadır.
- **Mükelleflerin kendilerine dair hangi bilgilerin vergi dairesinde tutulduğunu bilme hakkı:** Mükellefler, yazılı talebi ile birkaç istisna dışında vergi dairelerinin kendileri hakkında tutulan bilgilere erişme hakkına sahiptirler. İlgili istisnalar; hassas ve yasal olarak korunan haklar, kanunlar tarafından tutulması öngörülen, vergi dairelerine gizlilik sağlayan, bir soruşturma, tahakkuk ya da vergilerin tahsilatını zarar verebilecek ve kanunların uygulanmasını tehlikeye atacak bilgilerdir.
- **Vergi yükümlülüğünü en aza indiren vergi işlerinin yasal olarak düzenlenmesi hakkı:** Mükellefler, vergi kaçırabileceği gibi vergiden de kaçınabilmektedirler. Vergiden kaçınmanın yasal altyapısı olabileceği gibi yasal olmayan yollardan da gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda yasanın öngördüğü şekilde vergiden kaçınmak, mükelleflerin hakkı iken; yasaların izin vermediği şekilde vergiden kaçınmak, ceza gerektirmektedir.
- **Ödeme planı talep hakkı:** Devletlerin elde ettiği gelirlerin büyük bir kısmını vergi geliri oluşturmaktadır. Bu nedenle vergi gelirlerinin korunması, mükelleflerin subjektif durumlarının da gözetilmesiyle de ilişkilidir. Bu bağlamda finansal zorluk yaşayan veya mücbir sebep kapsamında bulunan mükellefler (gerekli şartları sağlanması durumunda), ödemesi gereken vergi miktarını taksitlendirilmesini talep etme hakkına sahiptir.
- **Vergi dairelerinin hizmetleri hakkında şikayette bulunma hakkı:** Mükellefler, vergi dairelerinin verdikleri hizmetlerden memnun olmaması durumunda, üst yöneticilere ve ombudsmana başvuru yapma hakkına sahiptirler.

İngiltere’de olduğu gibi Fransa’da da mükellef hakları bildirgesinin son kısmında mükelleflerden beklentilere yer verilmiştir. Buna göre; mükelleflerden, dürüst olunması, vergi daireleri ile uyumlu olunması, işbirliği yapılması, kayıtların yasalara uygun tutulması, fatura ve belgelerin uygun ve eksiksiz tutulması, vergi borçlarının zamanında ödenmesi, mükelleflerin koşullarındaki değişikliklerin vergi dairesine zamanında bildirmesi ve vergi ödevlerinin ihlal edilmesi durumunda karşılaşılabilecek yaptırımların bilinmesi beklenilmektedir (CFR, 2021).

2.4. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'de mükellefler haklarının ortaya çıkışı, İngiltere ve Fransa'dan farklı olarak gerçekleşmiştir. Fransa ve İngiltere'de ilgili düzenlemelerle kralların yetkisi sınırlandırmak amaçlanırken, ABD'de bu durum, bağımsızlığın kazanılmasını sağlamıştır. Bağımsızlık Bildirisinde bağımsızlık mücadelesinin gerekçelerinden birisi, *'temsilsiz vergi alınması'*dır (Declaration of Independence, 2021).

İngiliz Başbakanı George Gerville döneminde, 1764 yılında Şeker Kanunu (The Sugar Act) ve 1765 yılında Damga Kanunu (The Stamp Act) yürürlüğe girmiştir. İlgili dönemde İngiltere'nin kolonisi durumunda bulunan ABD, bu vergilerin geleneksel yurtdışı vergilerinden (koloni vergisi) ziyade, yurtiçi vergiler kapsamında olduğunu ifade ederek, bu düzenlemeleri kabul etmemiş ve boykot etmiştir. Yapılan boykot sonucunda; bu vergiler, 1766 yılında yürürlükten kaldırılmış ve 1767 yılında ise gümrük vergileri salınmaya başlanılmıştır. Ancak gümrük vergileri de, ABD tarafından kabul edilmemiş ve boykot edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, 1770 yılında çay dışındaki bütün ürünlerin üzerindeki gümrük vergilerini kaldırmış, ancak bu da boykotların önlenmesi için yeterli olmamış ve 1773 yılında Boston Çay Partisi olarak bilinen olay gerçekleşmiştir. İngiltere, bu olay üzerine Amerika üzerindeki baskısını artırmış ve bağımsızlık hareketi farklı bir kalıba bürünmüştür (Giray, 2015: s.66-67).

Bağımsızlık mücadelesi sırasında bazı bildirimler ilan edilmiştir. 1776 yılında ilan edilen Virginia Haklar Bildirgesinin 7. maddesine göre; *'Halk temsilcilerinin rızası olmaksızın herhangi bir makam tarafından yasaların icrası ya da sürüncemede bırakılması, halkın haklarına zarar vermekte ve bu nedenle de yapılmaması gerekmektedir'*. Bu madde, temsilsiz vergi olmaz ilkesinin doğuşunu sağlamış ve bağımsızlık için bir gerekçe oluşturulmuştur.

Mükellefler hakları ile ilgili olarak yukarıda bahsedilen tarihsel süreç ve belgelerde bir takım gelişmeler olsa da, ABD'de Mükellefler Hakları Bildirgesi, vergiye dair düzenlemelerin mükelleflere aktarılmasında bir araç olarak görülmüştür (Bakar, 2011: s.51). Böylelikle ABD'de Mükellefler Hakları Bildirgesi, 1988 yılında ilan edilerek kanun şeklinde yürürlüğe girmiştir. Bildirge, bilgi alma, yardım, denetim ve gelir iradesinin kötüye kullanabileceği yetkileri sınırlamayı amaçlamıştır. 1996 yılında ise Mükellefler Hakları Bildirgesi 2 yürürlüğe girmiştir. İkinci bildirge, ilk bildirgeyi genişletmiş ve mükelleflere daha adil ve sürekli olarak koruma sağlayan bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca ilgili bildirge ile vergi ombudsmanlığı kaldırılıp, yerine *'Mükellefin Avukatı İdaresi'* kurulmuştur. 1998 yılında Mükellefler Hakları Bildirgesi 3 ile gelir idaresine yapılan eleştirilere ve gelir iradesinin mükelleflerle ilişkilerine değinilmeye çalışılmıştır. İlgili bildirge hazırlanırken; mükellefler hakları ile gelir iradesinin vergi kanunlarını yönetme yükümlülüğünü sağlamak önemli hale gelmiştir. Bu nedenle üçüncü düzenlemesiyle mükelleflere ve gelir iradesine bazı haklar tanınmıştır. Cezai olmayan idari işlemlerde, avukat müvekkil gizliliği genişletilmiştir. Ayrıca ilgili bildiri ile mükelleflere uzlaşma ve kazandıkça öde sistemi hakkı verilmiştir. Üçüncü bildirge ile gelir iradesine bağlı ve geniş yetkiye sahip olan *'Gözetim Kurulu'* kurulmuştur. Gelir iradesini demokratik ve modern hale getirmek ve güncel gelişmeleri takip etmek amacıyla 2000, 2005, 2012 ve 2014 yıllarında bazı değişiklikler yapılmıştır (Bakar, 2011: s.51-52; Gerçek vd., 2015: s.39; Stone, 1997: s.42; Gershon, 1998). Şu an yürürlükte olan mükellefler hakları bildirgesinde 10 madde bulunmaktadır (IRS, 2021);

- **Mükellefin bilgilendirilme hakkı:** Mükelleflerin vergiye uyum sağlayabilmesi için bilgilendirilme hakkına sahiptir. Mükellefler, gelir iradesinin bütün yayınları ve kanunların net açıklamalarını alma hakkına sahiptirler. Mükelleflerin vergi hesaplarıyla ilgili kararları ve sonuçları hakkında net bir bilgi alma hakkına sahiptirler.
- **Kaliteli hizmet alma hakkı:** Mükelleflerin Gelir İradesi Başkanlığı ile sorunlarında hızlı, nazik ve profesyonel hizmet alma hakları vardır.
- **Doğru miktardan fazlasını ödememe hakkı:** Mükelleflerin faizler ve cezaları da içeren ödenecek tutarı doğru miktarda ödeme hakları vardır.

- **Mükellefin itiraz hakkı:** Mükellefler, Gelir İdaresi Başkanlığı'nın yaptığı işlemlere karşı itiraz etme, yeni belgeler sunma ve zamanında adil bir şekilde değerlendirilmesini isteme hakkı vardır. Mükellefler, ayrıca gelir iradesi ile karşılaştıkları durum bakımından farklı düşünceye sahip olsa bile cevap alma hakkına sahiptir.
- **Mükellefler vergi idarelerinin kararlarına karşı bağımsız forumlara başvurma hakkı:** Cezaları da içeren vergi dairelerini kararlarına karşı mükelleflerin mahkemeye başvurma hakkı vardır.
- **Kesinlik hakkı:** Mükelleflerin Gelir İdaresi Başkanlığı'nın kararlarına karşı hangi süreler içinde itiraz edebileceği ve vergilerin ödeneceği zamanı bilme hakları vardır. Ayrıca mükelleflerin vergi dairesinin yaptığı denetimin ne zaman bittiğini bilmek hakkıdır.
- **Mahremiyet hakkı:** Mükellefler, Gelir İradesi Başkanlığı'nın yaptığı herhangi bir soruşturmanın yasalara göre olmasını, gerektiğinden fazlaca müdahaleci olmamasını, arama ve el koyma durumlarında mükelleflerin tüm yasal haklarına saygı gösterilmesini bekleme hakkına sahiptir.
- **Mükellefin gizlilik hakkı:** Vergi mükellefleri, Gelir Dairesi Başkanlığı'na sağladıkları herhangi bir bilginin, vergi mükellefi tarafından veya kanunen yetki verilmedikçe ifşa edilmemesini bekleme hakkına sahiptir. Vergi mükellefleri, bilgilerini yanlış kullanan veya ifşa eden çalışanlara karşı uygun önlemlerin alınmasını bekleme hakkına sahiptir. Mükelleflerin Gelir İdaresi Başkanlığı'na verdikleri bilgilerin kendilerinin bilgisi olmaksızın veya kanunen izin verilmedikçe diğer şahıslarla paylaşılmamasını bekleme hakkına sahiptir.
- **Mükellefin temsil edilme hakkı:** Mükelleflerin Gelir İdaresi Başkanlığı olan ilişkilerinde temsilci belirleme hakkı vardır. Eğer mükelleflerin temsilci atamaya gücü yetmiyorsa, Düşük Gelirli Vergi Mükellefi Kliniğinden yardım isteme hakkına sahiptir.
- **Adil vergi sistemi hakkı:** Vergi mükellefleri, vergi sisteminden temeldeki yükümlülüklerini, ödeme kabiliyetlerini veya zamanında bilgi sağlama kabiliyetlerini etkileyebilecek gerçekleri ve koşulları dikkate almasını bekleme hakkına sahiptir. Vergi mükellefleri mali zorluk yaşıyorsa veya Gelir idaresi Başkanlığı mükelleflerin sorunları normal yollardan ya da zamanında çözmemişse, mükellefler, Vergi Mükellefleri Avukatlık Hizmetinden faydalanabilirler.

ABD mükellef hakları bildirgesi de mükellef odaklı anlayışın çerçevesinde hizmet kalitesini artırmaya odaklanmıştır. Bu nedenle Vergi Mükellefleri Avukatlık Servisi, diğer ülkelerdeki benzer kurumlara göre daha yüksek yetkiye sahip bir şekilde faaliyetlerini yerine getirmekte, verilen hizmetin önemi ve etkinliği de her geçen gün artmaktadır. Ayrıca mükelleflerin gizliliğini ön plana çıkarmak isteyen ABD, bu hakkı Bilgi Edinme Özgürlüğü Yasası, Gizlilik Yasası, İç Gelir Yasası kapsamına almıştır (Üyümez ve Bişgin, 2016: s.71).

2.5. Türkiye

Osmanlı döneminde anayasacılık hareketi, Osmanlı Padişahı II. Mahmut ile ayanlar arasında imzalanan Sened-i İttifak ile başlamıştır. Padişahın yetkilerin kısıtlanması bakımından ilgili belge, Magna Carta'ya benzetilmektedir. Bu belge, 7 şarttan oluşmakta ve 3. ve 7. şartları, vergilendirmeye ilişkindir. 3. şarta göre; ayanlara padişahın iradesine göre vergi toplama ve toplanan vergileri koruma görevi verilmiştir. 7. şarta göre ise; halkın aşırı vergi yükü altında kalmaması için vergi konulurken, ayanlara danışılacak ve alınan kararlara uyulacaktır (İnan, 2008: s.37). Bu şart, tam olarak temsilsiz vergi olmaz ilkesini kapsamasa da, bu yolda yapılacak gelişmelerin de önünü açmıştır. Anayasacılık hareketinin diğer belgesi, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı olmuştur. Bu ferman, mükellef hakları bakımından birçok yenilik getirmiştir. Bunlar; can ve mal güvenliği, vergilerin ödeme gücüne göre alınması, eşitlik ilkesi ve kanunların üstünlüğü ilkesi olarak sıralanabilir (Bakar, 2011: s.64). Diğer bir anayasacılık hareketi ise, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı olmuştur. Bu belge, müslümanlar ile gayrimüslimlerin tam eşitliğini savunmuştur. Bu belge, vergilendirme açısından da müslümanlar ile gayrimüslimler

arasında tam eşitliği savunmuş ve iltizam usulü kaldırılmıştır (Gözler, 2000: s.21). Daha sonra 1876 yılında Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası (Kanun-i Esasi) ilan edilmiştir. Anayasanın bazı maddelerinde mükellefler haklarına yer verilmiş ve mükellefler haklarına anayasal bir güvence sağlanmıştır. Bu bağlamda Kanun-i Esasi’nin 20. maddesi ödeme gücü ilkesine yer verirken; 25. maddesi vergilerin kanuniliği ilkesine yer vermiştir. Ancak kısa bir süre sonra meclisin kapatılması, verginin kanuniliği ve dolayısıyla temsilsiz vergi olmaz ilkesini ihlal etmiştir. 1908 yılında II. meşruiyetin ilanı ile padişahın yetkileri kısıtlanarak, meclisin yetkileri güçlendirilmiştir. 1921 yılında Ankara Hükümeti tarafından Teşkilat-i Esasiye ilan edilmiş, ancak mükellefler haklarına yer verilmemiştir. Söz konusu dönemde iki anayasa bulunması diğer bir ifade ile savaş dönemi olması nedeniyle kapsayıcı anayasa yapmanın zorlukları sebebiyle 1921 Anayasası, Kanun-i Esasi’yi yürürlükten kaldırmamıştır. 1921 Anayasasında düzenlenmeyen hususlar ise Kanun-i Esasi ile doldurulmuştur. 1924 yılında ise iki anayasayı da yürürlükten kaldıran, yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasada verginin tanımına ve verginin kanuniliği ilkesine yer verilmiştir. 1960 yılında yaşanan darbeden sonra yeni anayasa hareketi başlamış ve bu anayasanın getirdiği en büyük yenilik ise, ‘Anayasa Mahkemesi’ olmuştur. Bu kurum, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimini yaparken, aynı zamanda mükellefler haklarının gelişimine katkı sağlamıştır (Gerçek vd. 2015: s.46). 1982 Anayasası da vergilendirilme ve mükellefler hakları bakımından hemen hemen aynı kalmıştır. Ancak 2010 yılında anayasa değişikliği ile yürürlüğe giren bireysel başvuru hakkı ve kamu denetçiliğine başvuru hakkı, mükellefler haklarının gelişimine katkıda bulunmuştur (Bakar, 2011: s.68).

Gelir İradesi Başkanlığı (GİB), dünyada yaşanan gelişmeleri de takip ederek, 2006 yılında Mükellefler Hakları Bildirgesi’ni yayımlamıştır. Mükellefler hakları bildirgesinin yayımlanmasındaki amaç; mükelleflerin var olan haklarını gündeme getirip, vergi bilincini artırmaktır (GİB, 2007: s.50). Türkiye’de mükellefler hakları bildirgesi, 10 maddeden oluşmaktadır. Türkiye’de mükellefler hakları bildirgesinde yer alan hususlar şöyledir (GİB, 2021);

- ‘Açık, güvenilir, zamanında yeterli bilgi ile hizmet edeceğiz;
- Bilgi Edinme Hakkı Kanunu çerçevesinde öğrenmek istediğiniz her bilgi için doğru insanlarla temasa geçmeniz için sizleri yönlendireceğiz;
- Vergi konusundaki gelişmeleri sürekli güncellenen internet sayfamızla ve basılı yayınlarla en kısa zamanda duyuracağız;
- Ücretsiz e-posta sistemine kaydolmanız durumunda vergisel gelişmeleri kaynağından anında öğrenmiş olacaksınız;
- Şahsi gizli bilgilerinize saygılıyız. Bu bilgileri Vergi Usul Kanunu’nun öngördüğü haller dışında açıklamayacağız, kullanmayacağız;
- Vergi ile ilgili yükümlülüklerinizin yerine getirilmesinde sizlere her türlü kolaylığı sağlayacağız;
- Yaptığımız işlemlerde, gerçekleştirdiğimiz düzenlemelerde vergi kanunlarının adil, hukuksal, tarafsız, rekabeti koruyucu bir şekilde uygulanmasını esas alacağız;
- Vergi incelemelerinde kanunları doğru, tarafsız, tutarlı şekilde uygulayacağız. İncelemenin her aşamasında sizi bilgilendireceğiz;
- Şikayetlerinizi gerçek kimlik, iletişim bilgilerinizle iletmeniz halinde, en kısa sürede sonuç ile beraber size döneceğiz.
- Sürekli olarak kendimizi yenileyecek, daha iyi hizmet sunmanın arayışı içinde olacağız’.

Yukarıdaki maddeler incelendiğinde, Türkiye’deki mükellefler haklarının da hizmet kalitesini artırmayı amaçladığı görülmektedir. Ancak Türkiye’deki mükellefler hakları bildirgesinin kanunlarda tanımlanmaması ve kapsayıcı bir bildirme olmaması olumsuz yönlerini oluşturmaktadır.

2.6. Ülkelerin Mükellef Hakları Bildirgelerinin Karşılaştırılması

Mükellef haklarının önemi günümüzde gelişen küreselleşme ve teknoloji ile her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle ülkeler, yayımlanmış oldukları bildirgeleri değişen konjoktüre göre güncellemekte ve mükellefe verilen hakları genişletmektedir. Ancak mükellef haklarının gerektiğinden fazla genişlemesi, vergi dairesinin işlerini yapabilmesini de engelleyebilecektir. Bu nedenle mükellef haklarında yapılacak değişikliklerin dengeli şekilde yapılması ve mükelleflerin haklarına saygılı davranılması, vergiye uyumun artmasına yardımcı olabilecektir.

Tablo 1: Seçilmiş Bazı Ülkelerde Mükellef Hakları

Ülkeler	Kanada	İngiltere	Fransa	ABD	Türkiye
Doğru Miktardan Fazlasını Ödememe Hakkı	x		x	x	
İki Dilde Hizmet Hakkı	x				
Mahremiyet ve Gizlilik Hakkı	x	x	x	x	x
Adil Hizmet Hakkı	x	x	x		x
Bilgilendirme Hakkı	x		x	x	x
İhtilafı Borçları Ödememe Hakkı	x				
Kanunların Tutarlı Bir Şekilde Uygulanmasını Bekleme Hakkı	x				x
Şikayette Bulunma Hakkı	x	x	x		x
Vergi Uyum Maliyetlerinin Azaltılmasını Bekleme Hakkı	x		x		
Vergi Dairesi Çalışanlarının Aldıkları Kararlardan Sorumlu Tutulması	x				
Mücbir Durumlarda Vergi Ceza ve Faizlerinden Muaf Olma Hakkı	x		x	x	
Temsil Edilme Hakkı	x	x	x	x	
Yararlı, Verimli ve Hizmet Hakkı			x	x	x
Profesyonel ve Dürüst Hizmet		x		x	
Şikayet ve İtirazlarda Adil Davranılma Hakkı		x			
Dürüst ve Vergiye Uygun Muamele Görme Hakkı		x			
Belirlilik Hakkı		x			
Vergi Kanunların Geçmişe Yürütülmemesi Hakkı		x			
Yargı Yollarına Başvurma Hakkı		x			
Kesinlik Hakkı		x			

Kaynak: (Yazarlar tarafından derlenmiştir)

Tablo 1’de yukarıda incelenmiş olan ülkelerin mükelleflere verdikleri hakların karşılaştırılması yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de bazı haklar kanunlarda tanımlanmasına rağmen bildirmede yer almamaktadır. Doğru tutarda vergi ödeme hakkı, Vergi Usul Kanununun 117. ve 118. maddelerinde hesap hatalarına ve vergilendirme hatalarının niteliklerine yer verilerek, mükellef doğru miktardan farklı ödedikleri vergiler için izleyecekleri yol belirtilmiştir. İhtilafı borçları ödememe hakkı, verginin tahakkukundan kesinleşmesine olan sürede verginin ödenmemesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda re’sen ve ikmalen tarhiyatlarda verginin kesinleşmesi ve diğer bir ifade ile ihtilafın kalkmış olması olarak değerlendirilecek ve vergi ödenecek duruma gelecektir. Vergiye uyum maliyetlerinin azaltılması hakkı, mükelleflerin maddi ve şekli ödevlerine uyumu sırasında katlandıkları ekstra maliyetler olarak ifade edilebilir (Benk ve Karayılmazlar, 2010: s.142). Ancak Türkiye’de kanunlara göre; mükelleflerin vergiye uyum maliyetlerini azaltılmasını bekleme hakkına sahip olmamasına rağmen mükellef odaklı yaklaşım çerçevesinde yapılan güncellemeler uyum maliyetlerini azaltmaktadır. Vergi dairesi çalışanlarının sorumluluğu, memurların kendilerine verilmiş olan yetkileri kötüye kullanması ve yetkilerini kişisel çıkar için aşması durumunda ortaya çıkabilmektedir. Ancak vergi memurlarının işlerinin hizmet ile sıkı ilişkisi nedeniyle kişisel kusur ile hizmet kusuru birleşmekte ve ‘görev kusuru’ ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ise; görev kusuru, hizmet kusuru olarak değerlendirilmekte, memurların sorumluluğu kalkmakta ve idarenin sorumluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylelikle vergi memurları, ‘yetkili ama

sorumsuz’ olmaktadır (Gerçek, 2010: s.42). Vergi memurları ise, bu yetkilerini bazen keyfi olarak kullanmakta ve mükelleflerin sahip oldukları hakları ihlal etmektedirler. Kısa vd. (2021) yaptıkları çalışmada, vergi davalarının bir kısmının vergi memurlarının keyfi davranışlarından kaynaklandığını tespit etmişlerdir. Örneğin, Türkiye’de 2004 yılında bir mükellef, yaptıkları işlemlerin KDV karşısındaki durumunu öğrenmek için özelge talep etmiştir. Mükellef, verilen cevaba göre hareket etmiş ve ilgili işlemleri KDV’den istisna olarak düzenlemiştir. Ancak diğer defterdarlıkların ilgili durumu farklı yorumladığını gören mükellef, tekrar özelge talebinde bulunmuştur. Bu özelgeye göre mükellefin bazı işlemleri, istisna kapsamında sayılmamış ve mükellef işlemlerine ilgili özelgeye göre düzenlemiştir. Ancak vergi dairesi, mükelleften istisna kapsamında yaptığı satışları vergi dairesine bildirmesini istemiştir. Mükellef doğal olarak itiraz etmiş ve vergi dairesi re’sen tarhiyat yapmıştır (6842 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı). Örnek olaydan da görüleceği üzere vergi dairesi çalışanların ve yöneticilerin aldıkları kararlardan sorumlu olmaması, mükelleflerin vergiye uyumunu olumsuz etkilemektedir. Mücbir durumlarda vergi ceza ve faizlerinden muaf olma hakkı, mükelleflerin vergiye dair maddi ve şekli ödevlerini yerine getirememesi durumunda ortaya çıkmakta ve Türkiye’de ise VUK’da geçen mücbir sebep ve zor durum hali, bu amaca yöneliktir (Kılıç ve Şekerci, 2015: s.867). Temsilci hakkı, mükellefin ödevlerini yerine getirmede avukat, mali müşavir veya vergi dairesi tarafından kabul edilen kişiler tarafından temsil edilme veya yardım almaktır (Egeli ve Dağ, 2012: s.134). Şikayetlerde ve itirazlarda adil davranılma hakkı, Türkiye’de yargı aşamasında adil yargılanma hakkı çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bu hak kapsamında mükellefler, yargılama sürecinin adil olmasını bekleme hakkına sahiptirler (Kısa vd., 2021: s.353). Belirlilik ilkesi, vergi kanunlarının öngörülebilir olması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de verginin belirliliğini sağlayan anayasal normlar; vergilerin kanuniliği ilkesi, sosyal hukuk devleti ilkesi (verginin mali gücü göre alınması) ve hukuki güvenlik ilkesidir (vergi yükünün adaletli ve dengeli dağıtılması) (Egeli ve Dağ, 2012: s.137). Belirlilik ilkesinin gerekliliklerinden birisi olan vergi kanunlarının geçmişe yürütülmemesi hakkı, vergi kanunlarında kendisine sadece ceza konusunda kendisine yer bulabilmektedir (Eroğlu, 2013: s.168). Yargı yollarına başvurma hakkı ise, Anayasanın 36. ve 125. maddelerinde ve VUK’un 377. maddesinde hüküm altına alınmasına rağmen (Gerçek, 2006:140), mükellef hakları bildirgesinde yer almamaktadır.

Ayrıca mükellef hakları, Kanada, İngiltere, Fransa ve ABD’de vergi kanunlarında ya da diğer kanunlarda tanımlanırken; ülkemizde idari belgelerde tanımlanmıştır (OECD, 2011). Bu nedenle ülkemizde yukarıda verilen düzenlemeler, bildirgeye eklenilmeli ve bildirge, vergi kanunlarında ya da diğer kanunlarda tanımlanmalıdır.

3. Sonuç

Küreselleşmenin genişlemesi, teknolojinin gelişmesi, demokratikleşme hareketleri vb. nedenler mükellef haklarının son 30-40 yılda kendisini geliştirmesine neden olmuştur. Bu nedenle birçok ülke, mükellef hakları bildirgesi yayımlamış ve ilgili bildireleri değişen konjonktüre göre güncellemişlerdir. Türkiye’deki mükellef hakları incelendiğinde, diğer ülkelere göre daha az kapsayıcı ve eksik olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda mükelleflerin vergiye uyumunun artırılması için öncelikle mükellef hakları bildirgesi diğer ülkelerin mükellef hakları bildireleri de dikkate alınarak genişletilmeli ve kanunlarla güvence verilmelidir. Örneğin; Kanada’da mükellef hakları, normlar hiyerarşisinde kanunlardan önce gelen şartlar ile düzenlenerek koruma altına alınmıştır. Vergi kanunları tarafından mükelleflere tanınan birçok hak da ilgili bildirgede yer almamaktadır. Bu haklar; mükellefin ödeyeceği vergi miktarının kanuni tutardan fazla olmamasını ifade eden doğru tutarda vergi ödeme hakkı, mükelleflerin haksız ödemeler yapmasını engelleyen ihtilafli borçları ödememe hakkı, mükelleflerin katlandığı ekstra maliyetlerin azaltılmasının gerekliliğini ifade eden vergiye uyum maliyetlerinin azaltılması hakkı, vergi memurlarının keyfiliklerini engelleyen vergi dairesi çalışanlarının sorumluluğu ilkesi, mükellefleri karşılaştıkları olağanüstü durumda korumayı amaç edinen mücbir durumlarda vergi ceza ve faizlerinden muaf olma hakkı, mükelleflerin şekli ödevlerinin uzmanlık gerektirmesi nedeniyle var

olan temsilci hakkı, süreçlerin adil gerçekleşeceğini ifade eden şikayetlerde ve itirazlarda adil davranılma hakkı, vergi kanunlarının öngörülebilir olmasını sağlayan belirlilik ilkesi, belirlilik ilkesinin gerekliliklerinden birisi olan geçmişe yürümeme ilkesi ve mükelleflerin idareye karşı dava açabilmesini sağlayan yargı yollarına başvurma hakkıdır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Ökkeş KISA (%50), Kadir KARTALCI (%50)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. & Gencel, U. (2003). “Türkiye’de Geriye Doğru Vergileme ve Vergi Hukukiliği İlkesinin İhlali”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5)1: 1-21.
- Aykın, H. (2015). “Mükellef Haklarında Yeni ve İleri Bir Aşama: Vergi Mükellefi Ombudsmanlığı”. *Vergi Sorunları Dergisi*, 316: 146-151.
- Bakar, F. (2011). *Mükellef Hakları ve Türkiye’de Mükellef Haklarının Korunmasına Yönelik Öneriler*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Benk, S. & Karayılmazlar, E. (2010). “Vergilemenin Operasyonel Maliyetleri: Kavramsal Bir Değerlendirme”. *Maliye Dergisi*, 159:137-154.
- Bentley, D. (2007). *Taxpayer’s Rigts Theory, Origin and Implementation*. Kluwer Law International.
- Buyrukoğlu, S. & Erasa, İ. (2012). “Vergi Bilincinin Oluşmasında Mükellef Haklarının Yeri ve Önemi”. *Vergi Dünyası Dergisi*, 375: 116-127.
- CRA. Taxpayer Bill of Rights. https://www.canada.ca/en/revenueagency/services/forms-publications/publications/rc17/taxpayer-bill-rights_guide-understanding-your-rights-a-taxpayer.html#toc2 (Erişim Tarihi: 12.03.2021).
- CFR. French Taxpayers’ Charter. https://cfr.gov/mt/en/inlandrevenue/Documents/taxpayers_charter.pdf (Erişim Tarihi: 17.03.2021).
- Çetin, G. & Gökbunar, R. (2010). “Mükellef Haklarına Vergi Dairesi Çalışanlarının Bakışı”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(1): 23-46.
- Çimen, G. (2017). “E-Maliye Uygulamalarının Vergilemede İktisadilik İlkesi ve Vergi Uyumuna Etkisi: Tokat İli Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma”. *International Journal of Public Finance*, 2(1): 93-108.
- Declaration of Independence, <https://bri-docs.s3.amazonaws.com/Branded-Declaration.pdf> (Erişim Tarihi: 17.03.2021).
- Egeli, H. & Dağ, M. (2012). “Türk Vergi Hukuku Açısından Mükellef Haklarının Değerlendirilmesi”. *Maliye Dergisi*, 163:130-146.
- Eroğlu, O. (2013). “Vergi Ceza Hukuku Açısından Kanunilik İlkesi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, (8)3:157-180.
- Gerçek, A. (2006). “Vergilemede Mükellef Hakları Ve Türkiye’deki Durumun İncelenmesi”. *Vergi Sorunları Dergisi*, 209: 121-149.
- Gerçek, A. (2010). “Vergi Hukuku Alanındaki Takdir Yetkisinin Kullanılmasında İdarenin ve Memurun Sorumluluğu”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (XXIX) 2:23-50.
- Gerçek, A., Gerger, G. Ç., Taşkın, Ç., Bakar, F & Güzel, S. (2015). *Mükellef Hakları Türkiye Perspektifi ve Geliştirilmesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gerçek, A. (2018). “Mükellef Hakları”. R. Dönmez (Ed.), *Genel Vergi Hukuku* (96-121), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No. 3780.

- Gershon, R. (1998). Taxpayer Bill of Rights 3. <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/taxpayer-bill-rights-iii-1998> (Erişim Tarihi:17.03.2021).
- Gelir İradesi Başkanlığı (GİB). (2007). *Mükellef Hizmetleri Temel Teknikleri (No:41)*. Ankara: GİB Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı.
- Gelir İradesi Başkanlığı, Mükellef Hakları Bildirgesi. <https://www.gib.gov.tr/mukellef-hizmetleri/mukellef-haklari> (Erişim Tarihi:18.03.2021).
- Giray, F. (2015). *Maliye Tarihi*. 6. Baskı. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- HMRC. Your Charter. <https://www.gov.uk/government/publications/your-charter/your-charter#A7> (Erişim Tarihi: 15.03.2021).
- IRS. Taxpayer Bill of Rights. <https://www.irs.gov/taxpayer-bill-of-rights> (Erişim Tarihi :17.03.2021).
- İnan, A. (2008). *Türkiye’de Vergilerin Meşruiyetinin Sağlanmasında Mükellef Haklarının Önemi ve Anayasal Dayanaklarının Belirlenmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi. https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp (Erişim Tarihi:16.03.2021).
- James, S., Murphy, K & Reinhart, M. (2005). The Taxpayers’ Charter: A Case Study in Tax Administration. *The Australian National University Centre For Tax System Integrity*, Working Paper 62: 1-21.
- Kanun-ı Esasi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Erişim Tarihi:18.03.2021).
- Kılıç, R. & Şekerci, D. (2015). “Türk Vergi Hukukunda Mücbir Sebep ve Zor Durum”. Antalya: 30. Maliye Sempozyumu Bildiri Kitabı, 843-870.
- Kirchler, E., Hoelzl, E. & Wahl, I. (2008). “Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The ‘Slippery Slope’ Framework”, *Journal of Economic Psychology*, 29: 210-225.
- Kısa, Ö., Beydemir, M. & Kartalci, K. (2021), Bireysel Başvuru Müessesesinin Mükellefler Haklarına Etkisi. A. Tekbaş ve B. Hayrulloğlu (Ed.), *Anayasa Yargısı ve Maliye* (ss. 341-377). İstanbul: Onikilevha Yayıncılık.
- Kükreler, C. (2016). *Türk Vergi Sisteminde Mükellef Hakları*. İstanbul: NobelYayınevi.
- Li, J. (1997), “Taxpayers’ Rights in Canada”, *Revenue Law Journal*, 7: 172-201.
- Magna Carta Libertatum. <https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-english-translation#> (Erişim Tarihi:15.03.2021).
- Mcgee, R.W. (2004). *The Philosophy Of Taxation And Public Finance*. Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Mosca, G. & Özyörük, M. (1948). “Magna Carta’dan 20 inci Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1): 33-58.
- Office of the Commissioner for Revenue. <https://cfr.gov.mt/en/cfr/Pages/TaxpayerCharter.aspx> (Erişim Tarihi:17.03.2021).

- OECD. (2011). *Tax Administration in OECD and Selected Non-OECD Countries: Comparative Information Series (2010)*. Centre For Tax Policy And Administration (CTPA), <https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/comparative/CIS-2010.pdf> (Erişim Tarihi:18.03.2021).
- Özpehriz, N. (2006). “Mükellef Hakları ve Mükelleflerin Korunması”. *Vergi Dünyası Dergisi*, 294: 109-113.
- Stone, M. (1997). “Taxpayer Bill Of Rights 2”. *The CPA Journal*, 67,8; Abi/Inform Collection: 42-53.
- Tamzok, H. (2018). “Mükellef Hakları Bildirgesi”. *Vergi Dünyası Dergisi*, 441: 35-43.
- The Chartered Institute of Taxation. https://www.litrg.org.uk/sites/default/files/files/080911-ITRG-response-HMRC-Charter-FINAL_0.pdf (Erişim Tarihi:15.03.2021)
- Trask, S. (2005). “Fransız Devrimi'nin Gerçek Sebebi Neydi?”. (Bilal Canatan, Çev.) *Liberal Düşünce*, 10(37): 1-9.
- Üyümez, M.E. & Bişgin, A. (2016). “A Comparative Analysis Of Taxpayer Rights in Turkey and the USA”. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 66-75.
- Vanistendal, F. (1996). “Legal Framework For Taxation”. V. Thuronyi (Ed.), *Tax Law Design and Drafting* (s.15-70). IMF, Vol:1.
- 6842 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı.

AKILLI MALİYE POLİTİKASI VE TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ¹

SMART FISCAL POLICY AND TURKEY EVALUATION

Nurbanu TARIM*, Güner TUNCER**

*Bilim Uzmanı, nurbanu.ttarim@gmail.com,

**Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, guner.tuncer@dpu.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 25.04.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 14.06.2022</p> <p>Kabul Tarihi 24.06.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları A10 E62 O23</p>	<p><i>Maliye politikalarını farklı bir bakış açısıyla yorumlayan akıllı maliye politikası, küresel krizden bu yana yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelerin yansımalarını daha yenilikçi ve değişimi yapısal sorun odaklı ele alan bir politik tutumdur. IMF tarafından şekillendirilen içeriğe sahip olan bu politikalar ile maliye politikalarının konjonktür karşıtı, büyüme dostu, kapsayıcı büyüme, güçlü bir vergi kapasitesi ve ihtiyatlı bir yapıda yürütülmesi tasarlanmıştır. Bu çalışmanın amacı akıllı maliye politikası konseptini belirtmek ve Türkiye’de 2009-2020 dönemi süresince uygulanan maliye politikalarının, akıllı maliye politikasına ne kadar uzak ne kadar yakın olduğunu değerlendirmektir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Akıllı Maliye Politikası, Konjonktür Karşıtı, Büyüme Dostu, Kapsayıcı Büyüme, Güçlü Vergi Kapasitesi, İhtiyatlılık.</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 25.04.2022</p> <p>Revized 14.06.2022</p> <p>Accepted 24.06.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes A10 E62 O23</p>	<p><i>Smart fiscal policy, which interprets fiscal policies from a different perspective, is a political attitude that deals with the reflections of economic and social developments happening since global crisis more innovatively and deals with change with a structural problem focus. These policies, which have a content shaped by the IMF, are designed to carry out fiscal policies in a countercyclical, growth-friendly, inclusive growth, strong tax capacity and prudent structure. The aim of this study is to state the concept of smart fiscal policy and evaluate how far and how close the fiscal policies implemented in Turkey during the period of 2009-2020 are to the smart fiscal policy.</i></p> <p>Keywords: Smart Fiscal Policy, Countercyclical, Growth-Friendly, Inclusive Growth, Strong Tax Capacity, Prudential</p>

Atıf (Citation): Tarım, N. & Tuncer, G. (2022). “Akıllı Maliye Politikası ve Türkiye Değerlendirmesi”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 33-53

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

¹Bu çalışma Nurbanu TARIM’ın Doç. Dr. Güner TUNCER danışmanlığında yürütülen “Türkiye’de Akıllı Maliye Politikasının Değerlendirmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Giriş

Bir iktisat politikası aracı olan maliye politikası en basit anlamda devletin bütçe kanalından yapmış olduğu harcama artışının milli gelir ve istihdamda yarattığı etkiyi inceleyen bir bilim dalıdır. Maliye politikası ülkenin potansiyeline uygun büyümenin sağlanması, denk bütçe oluşturulması, fiyat istikrarının sağlanması, yüksek istihdam sağlanması veya işsizlik oranının düşük düzeyde tutulması, cari dengenin sürdürülebilir olması, iç ve dış finansmanın dengeli biçimde yürütülmesi, tasarrufların artırılması, yatırımların çoğaltılması ve gelir dağılımının düzeltilmesi gibi geniş bir yelpazede yer alan çeşitli amaçları gerçekleştirmede kullanılan etkili bir politika niteliğindedir.

Şüphesiz maliye politikasının etkililiği ve/veya etkinliği tartışmaları tarihsel süreç içerisinde ve akademik yazında birçok değerlendirmeye tabi olmuştur. İnsanların statik değil dinamik bir varlık olması sürekli olarak değişen, gelişen ve hatta karmaşıklaşan ekonomik olaylarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Yaşanılan bu süreçler gerek maliye politikasının gerek diğer iktisat politikası araçlarının daha etkili ve/veya etkin kullanılmasına yönelik yeni yaklaşımların ortaya atılmasına neden olmaktadır. İşte bu yaklaşımlardan biri akıllı maliye politikasıdır (AMP).

Maliye politikalarını farklı bir bakış açısıyla yorumlayan akıllı maliye politikası, küresel krizden bu yana yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelerin yansımalarını daha yenilikçi ve değişimi yapısal sorun odaklı ele alan bir politik tutumdur. IMF tarafından şekillendirilen içeriğe sahip olan bu politikalar ile maliye politikalarının konjonktür karşıtı, büyüme dostu, kapsayıcı büyüme, güçlü bir vergi kapasitesi ve ihtiyatlı bir yapıda yürütülmesi tasarlanmıştır. Nitekim, akıllı maliye politikasının temelinde, ekonominin sürdürülebilir bir temelde yürütülmesi amacıyla büyüme dostu politikaların; toplumun tüm kesimlerinin ekonomik büyümeden pay almasını sağlayan kapsayıcı bir büyümenin; ekonomik dalgalanmaların etkilerinin baskılanması adına konjonktür karşıtı politikaların; ekonominin sürdürülebilir, kapsayıcı, yenilikçi ve konjonktür karşıtı işlevlerinin hayata geçirilebilmesi için güçlü bir vergi kapasitesinin ve maliye politikalarının işlerliği adına güveni tesis eden ihtiyatlı politikaların hayata geçirilmesi esas alınmaktadır.

Yukarıda ifade edilenler kapsamında bu çalışmanın amacı akıllı maliye politikası konseptini belirtmek ve Türkiye’de 2009-2020 dönemi süresince uygulanan maliye politikalarının, akıllı maliye politikasına ne kadar uzak ne kadar yakın olduğunu değerlendirmektir. Çalışmada öncelikle akıllı maliye politikası kavramı ele alınmakta ve çalışmanın devamında ise Türkiye’de akıllı maliye politikasının değerlendirilmesi sunulmaktadır.

1.Akıllı Maliye Politikası Nedir?

Maliye politikasına getirilen yeni düşünce ve görev tanımından biri olan akıllı maliye politikası, değişim dünyasının etkilerini bugünün koşullarına göre tekrar dizayn etmekte ve ülkelerin istihdam, üretim ve büyüme gibi makroekonomik konularını ülkelerin yapısal durumlarına göre ayarlamayı hedefleyen politikaları içermektedir. IMF tarafından şekillendirilen unsurlara sahip olan AMP, ekonomik sorunları daha yenilikçi, değişimi kolaylaştıran, büyüme potansiyelini yeni bir bakış açısıyla yorumlayan ve sosyal refah bakımından gelir dağılımının önemini vurgulayan politikaları bünyesinde barındırmaktadır (Gaspar ve Eyraud, 2017). Başka bir ifadeyle AMP verimli yatırımlara değer veren ve yapısal reformu destekleyici, kamu borcunu öngörülebilir seviyelerde tutmaya yarayan işler ve büyüme potansiyelini hedefleyen politikalar bütününden oluşmaktadır (Gaspar, 2014).

2.Akıllı Maliye Politikasının Bileşenleri

IMF tarafından şekillendirilmiş unsurlara sahip olan akıllı maliye politikası ile politikaların konjonktür karşıtı, büyüme dostu, kapsayıcı büyüme, güçlü bir vergi kapasitesi ve ihtiyatlı bir yapıda yürütülmesi tasarlanmıştır. Genel olarak akıllı maliye politikası sahip olduğu unsurlar ile ekonominin sürdürülebilir bir temelde yürütülmesi amacıyla büyüme dostu politikaların; toplumun tüm kesimlerinin ekonomik büyümeden pay almasını sağlayan kapsayıcı bir büyümenin; ekonomik dalgalanmaların etkilerinin baskılanması adına konjonktür karşıtı politikaları; ekonominin sürdürülebilir, kapsayıcı, yenilikçi ve konjonktür karşıtı işlevlerinin hayata geçirilebilmesi için güçlü

bir vergi kapasitesinin ve maliye politikalarının işlerliği adına güveni tesis eden ihtiyatlı politikaların hayata geçirilmesi esas alınmaktadır.

Şekil 1: Akıllı Maliye Politikasının Bileşenleri

Kaynak:(Gaspar ve Eyraud, 2017)

2.1.Konjonktür Karşıtı

Ekonomik dalgalanmalar, genellikle belli bir dönem içinde ekonominin birçok sektöründe yaygın genişleme ve daralmalardan dolayı, toplam üretim, milli gelir ve istihdam seviyelerinde inişli çıkışlı meydana gelen dalgalanmaları içermektedir (Öztürk, 2020). Ekonomik dalgalanmaların inişli çıkışlı bir seyir izlemesi konjonktürel hareketleri oluşturmaktadır. Ekonomilerde yaşanan konjonktürel hareketlerinin makroekonomik değişkenler üzerinden ekonominin genel durumunda nasıl etkiler oluşturacağı, hangi yönde hareket edeceği ve bu dalgalı hareketin başlangıç ve bitişi konjonktürel dalgalanmaların analizi için önem teşkil etmektedir. Bu analizler bize konjonktür dalgalanmalarının ekonominin geneli boyunca konjonktür yönlü mü yoksa konjonktür karşıtı mı hareket ettiğini gösterir (Yıldırım vd., 2016).

Birtakım nedenlerle içsel ve/veya dışsal sorunlarla karşılaşan ülkeler ekonomilerinde makroekonomik değişkenler üzerinden konjonktürel dalgalanmalara maruz kalmaktadır. Dalgalanmalar oluşum ölçütleri ve etkileriyle değerlendirildiğinde genişleme devresi (expansion or boom); canlanma ve refah, daralma devresi (stagnation or decline); durgunluk ve çöküş gibi konjonktürel devreler yaşanabilmektedir (Fırat, 2012).

Maliye politikası, ekonomik istikrarın sağlanması ve konjonktürel dalgalanmaların giderilmesinde en önemli iktisat politikası aracıdır (Öztürk, 2020). Konjonktür karşıtı bir maliye politikası, konjonktürel dalgalanmanın seyrine uygun politikaların; daralma dönemlerinde canlandırıcı politikaların, genişleme dönemlerinde ise daraltıcı politikaların hayata geçirilmesidir. Konjonktür karşıtı maliye politikasıyla daralma dönemlerinde kamu harcamalarının artması ve/veya vergi gelirlerinin azaltılması hedeflenir. Ekonominin genişleme döneminde ise bu politikaların tersi bir uygulamaya gidilir. Bu sayede ayarlanan toplam talep üzerinden ekonominin genel dengesinin istenilen düzeye getirilmesi sağlanabilir.

Maliye politikaları, otomatik stabilizatörler veya isteğe bağlı vergi ve harcama önlemleri aracılığıyla ya da her ikisinin tercihi ile ekonomik aktivitenin bir istikrar sağlayıcısı olarak kullanılabilir (Swanepoel ve Schoeman, 2003). Siyasi karar alıcılar tarafından şekillendirilen mali politika uygulamaları iradi (isteğe bağlı) maliye politikası olarak tanımlanır. Bu bağlamda, iradi maliye politikası kamu harcamaları ve gelirlerinde önceden kesin olarak belirlenmiş bir kurala bağlı olmaksızın yapılan iradi değişikliklerle ekonomi üzerinde istikrarı sağlamaya çalışan bir yaklaşımı teşkil etmektedir (Edizdoğan vd., 2019). Belirli bir duruma ve sürece yönelik uygulamaları kapsayan bu politikalar iradi ayarlamalarla ekonomik aktivitedeki değişiklikleri etkileme çabası içerisindedir (Tuncer ve Akıncı, 2020).

Siyasi kararın takdirine bırakılan bu iradi politikalar, karar alıcılar tarafından konjonktürel durumun değerlendirilmesi, uygulanacak mali araçların seçimi, önlemlerin dozu, zamanlaması ve politikaların geçerlilik süresi açısından siyasi karar birimleri geniş bir hareket serbestliğine sahip olmaktadır (Edizdoğan vd., 2019; Aktan vd., 2010). Nitekim bu güç yetkisi konjonktürel durum karşısında temel sorunları tahmin ve gecikme olan maliye politikaların başarısını olumsuz etkileyen bir durumu da teşkil etmektedir.

Ayrıca iradi mali politika tercihlerinin bütçe üzerinde etkisizliğe de yol açacağı öngörülmektedir. Refah ve daralma dönemlerinde iradi kararın uygulanma yöntemi değişmelidir. Yani bir ekonomide konjonktür karşıtı politikalar tercih edilmelidir. Örneğin, resesyonun yaşandığı dönemde amaç durgunlukla mücadelede genişletici mali uygulamaları ekonomi üzerinde hâkim kılmaktır. Bu durum kamu harcamalarının artması ve/veya vergi oranlarının indirilmesi şeklinde iradi bir karara tabi olur. Lakin ekonominin canlanma döneminde aynı genişletici uygulamalara gidilmesi enflasyonun çift hanelere ulaşması ve kamu açıklarının artışı beraberinde getiren bir durumla sonuçlanır. Bu gibi istikrarsız durumların makroekonomik değişkenlerin etkileri ve konjonktürel devirlerin seyri göz önüne alınmadan yapılması kamu harcamalarının kamu gelirlerini sürekli aşmasına neden olup borç stokunun artışına yol açmaktadır. Bu yüzden, istikrarı sağlamak adına alınan kararlar, canlanma döneminde aşırı ısınmayı hafifletici, daralma dönemlerinde ise ekonomik faaliyetleri destekleyici bir şekilde ekonomik döngü üzerinde işletilmelidir (Swanepoel & Schoeman, 2003).

Beklentiler üzerinde de belirsizliğe yol açan iradi politikaların temel sorunları göz önüne alındığında ekonomik dalgalanmalar ile mücadelede sadece bu politikaların kullanımı tercih edilmemektedir. Başka müdahale araçları da konjonktürel durum karşısında kullanılmaktadır. Bu araçlardan biri de otomatik stabilizatörlerdir. Teorik açıdan otomatik stabilizatör, herhangi bir ihtiyari politikaya gerek olmadan kendiliğinden devreye girerek, vergiler ve transfer ödemeleri sistemi aracılığıyla dalgalanmalardan etkilenen kişilerin mali durumlarını iyileştirme mekanizması olarak tanımlanmaktadır (Şen & Kaya, 2013). Etketif talep varlığını savunan Keynesyen perspektiften otomatik stabilizatörler ise resesyon döneminde vergilerin azaltılması ve kamu harcamalarının artırılmasının genişlemede de tam tersi yapılarak toplam talepteki dalgalanmaları dengelemede kamu bütçesinin herhangi bir kısıtlayıcı unsurunu içermesi olarak tanımlanmaktadır (Auerbach & Feenberg, 2000). Tam olarak isteğe bağlı olmadıkları, öngörülebilir oldukları ve ihtiyari tedbirin aksine zaman tutarsızlığı, gecikme ve siyasi tahmin içermemeleri, otomatik stabilizatörlerin piyasa beklentilerini olumsuz etkileme olasılığını daha da düşürmektedir. Bu nedenle istikrar sağlayıcılar, dalgalanmalara tepki vermesi açısından birincil mekanizma aracı olarak iradi politikalara tercih edilmektedir (Mohanty & Scatigna, 2003).

Konjonktürel hareketlerin hafifletilmesinde önemli bir rol oynayan otomatik istikrar sağlayıcılar birtakım uygulamalarda; vergiler, işsizlik sigortası ödemeleri, tarımsal yardımlar, kurum ve aile tasarrufları, bütçe açık ve fazlalıkları, ekonomide oluşan stoklardaki artış ve azalışlar ve sigorta primleri üzerinden kendini göstermektedir.

Tablo 1: Otomatik Stabilizatör Türleri ve İşlevleri

Vergiler	Vergiler toplam talep üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Otomatik stabilizatör işlevine sahip olan vergiler, ekonominin genel seyrine göre (genişleyen ya da daralan) vergi hasılatının değişimine yol açmaktadır. Toplam talebin azalması ile azalan, toplam talebin artması ile artış gösteren vergilerin bu durumu konjonktürel durum karşısında kişilerin harcanabilir gelirinde miktarsal değişimlerin yaşanmasına olanak tanımaktadır.
Bütçe Açık ve Fazlalıkları	Devlet gelirlerindeki konjonktürel değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bütçe açık ve fazlalıkları; daralan ekonomide bütçe açığı vererek, genişleyen ekonomide ise bütçe fazlalıkları oluşturarak para arzını toplam talep değişimlerine göre ayarlamının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.
İşsizlik Sigortası	Bir ülkede konjonktürel değişimlerinin yaşanılması o ülkenin makro ekonomik değerleri üzerinde de yansıma bulmaktadır. Önemli bir makro ekonomik ölçüt olan istihdam ise konjonktürel durumlar karşısında

	değişimler gösterebilmekte ve böyle bir durum karşısında da işsizlik oranlarında artış ya da azalışı kaçınılmaz kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, işsizlik sigortası işsiz kalanlar için belirli şartlar altında harcanabilir gelir imkanlarına sahip olmalarına olanak tanıyan önemli bir otomat görevini üstlenmektedir.
Tarımsal Yardımlar	Devletlerin tarımsal alanda fiyat istikrarını korumak adına yapmış oldukları toprak mahsullerine ödenen mali yardımlar otomat işlevini üstlenmektedir. Mali yardım ile devletler, mahsul stokları yaparak hem ekonomide fiyatlar genel seviyesinin hem de iklim koşullarına göre değişen tarımsal ürünlerin korunmasını sağlama işlevini yerine getirmektedir. Yani toprak mahsullerine uygulanan mali yardımlar otomatik stabilizatör rolü oynayarak konjonktürel dalgalanmaların azaltılmasında üreticilerin ve tüketicilerin zararlarının hafifletilmesinde etkin bir araç olarak görülmektedir.
Stok Artış ve Azalışları	Piyasa ekonomisinde çoğunlukla mallar stok halinde muhafaza edilmektedir. Bu durum talep şoklarında fiyatlar genel seviyesinin aşırı artış göstermesinde bir engel teşkil etmektedir. Stok artış ve azalışları bu yönüyle genel stok seviyelerinin ekonomide kendiliğinden kararlılık sağlayıcı bir mekanizma niteliğinde çalışmasına olanak tanımaktadır.
Kurum ve Aile Tasarrufları	Tasarruflar geleceğin belirsizliğine karşı oluşturulan harcanabilir gelirin birikimleridir. Ekonominin iyi gidişatının bireylere yansıyan mali getirisinin bir kısmı kişiler tarafından tasarruf olarak değerlendirilmektedir. Kişilerin gelirlerinde azalışlar meydana geldiğinde ise tasarruflar kişilerin harcama yapabilme eğilimlerini sürdürme görevinde istikrarı sağlama aracı olarak bir otomat işlevini üstlenmektedir. Kurumlar açısından ise bu durum otofinansman yapıları sayesinde gerçekleştirilebilmektedir.
Sigorta Primleri	Konjonktürel durumlar karşısında sigorta primleri üreticileri olağanüstü durumlara karşı koruma özelliğine sahip olduğu için otomatik stabilizatör görevi üstlenmektedir.

Kaynak: (Türk, 2015; Edizdoğan vd., 2019)'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Her uygulama konjonktürel dalgalanmaları önlemede tam etkinlik sağlamamaktadır. Bu bağlamda otomatik stabilizatörlerin dalgalanmalara karşı tepki vermesi seçilen istikrar sağlayıcının esnekliğine bağlı olarak değişmektedir. Otomatik stabilizatörlerin ekonomik etkileri konjonktürel esneklik göz önüne alınarak değerlendirildiğinde iki uygulama ön plana çıkmaktadır. Bu uygulamalar konjonktürel dalgalanmalara karşı esnekliği yüksek olan; kişisel gelir vergisi ve işsizlik sigortasından oluşmaktadır (Ataç, 2016). Ayrıca bu uygulamalar otomatik stabilizatörlere ait çalışmalarda en çok üzerinde durulan konuları teşkil etmesiyle de ön plana çıkmaktadır.

Artan oranlılığa sahip bir karakteristik özelliği bulunan gelir vergisi, ekonominin genişleme dönemlerinde refah artışıyla artan gelirin artan bir yüzdesinin alınmasını sağlarken durgunluk dönemlerinde de kişilerin refah kayıplarının derinleşmemesi adına azalan bir gelirin azalan bir yüzdesinin alınmasını sağlamaktadır. Nitekim böyle bir çalışma mekanizmasına sahip gelir vergisi Keynesyen yaklaşıma göre, konjonktürel dalgalanmalara karşı etkin bir araç olarak görülmektedir (Edizdoğan & Çelikkaya, 2012). İşlevselliği yüksek bir diğer otomatik stabilizatör olan işsizlik sigortası da “işsizliğin tazmin edilmesi amacıyla, bireylerin işsiz kalma riskine bağlı olarak ortaya çıkabilecek gelir kaybını, belirli bir süre, tamamen ya da kısmen telafi etmeyi amaçlayan bir sosyal sigorta koludur” şeklinde tanımlanmaktadır (Sungur, 2016). İşsizlik sigortasının ekonomi üzerindeki asıl önemi ise konjonktür karşıtı bir önlem enstrümanı olarak görev almasından kaynaklanmaktadır (Velásquez, 2010). Bu anlamda işsizlik sigortası fonu, toplum nezdinde mali bir uyarıcı işlevi görmektedir. Bu işleviyle işsizlik sigortası fonu, uyarılmaya en çok ihtiyacı olan kişileri ve ekonominin cephelerini hedefleyebilir, işsiz kalanlar için tüketimdeki düşüşü etkili bir şekilde sınırlandırabilir, daha fazla iş kaybını önleyebilir ve satın alma gücünü sürdürme özelliğiyle durgunluğun şiddetinin azaltılmasına yardımcı olabilmektedir (Orszag, 2001). Fon bu özelliğini çalışma prensibinden almaktadır; kaynaklarını ekonomik refah ve istihdamın arttığı dönemlerde belirli bir kurala göre tahsil eder, ekonominin daralma dönemlerine girdiği zamanlarda ise fon tahsilatları yavaşlar ve sosyal yardım ödemeleri fon üzerinden gerçekleştirilir (Chimerine, Black, & Coffey, 1999).

Maliye politikalarının konjonktür karşısı bir işleve sahip olmasıyla hem durgunluk karşısında ekonomi ve toplum nezdinde işlerliği sağlayacak politikaların hayata geçirilmesi hem de ekonominin genişleme dönemlerinde aşırı ısınmanın önlenmesi sağlanır. Nitekim, toplam talebin dalgalanmaların seyrine bağlı yönlendirilmesi ekonomiyi daha istikrarlı kılar. Bu açıdan ani değişimlerin, iradi kararlar, otomatik stabilizatörler veya her iki politika türünün kullanımı ile ekonomik baskınlığı önlenabilir. Maliye politikalarının böyle bir yönlendirmeye tabi tutulması büyük ölçüde mali alan varlığına bağlıdır. Yeterli mali alana sahip ekonomiler durgunluk ve daralmalar karşısında ekonomik gidişatın tahribatlarını baskılayabilir. Ekonominin büyüme trendi içerisine girmesiyle de kullanılan mali alanların geri toplanması sağlanabilir. Ancak yeterli mali alanı bulunmayan ve borç sürdürülebilirliği zayıf ekonomilerde bu tür politikalar benimsenmemekte ve daralma dönemlerinde konjonktür yanlı bir politikanın yürütülmesi gerekmektedir (IMF, 2017). Bu noktada mali alan kavramına da değinmek gerekmektedir. Mali alan kavramı 2000’li yılların ortasında tartışılmaya başlamış olup tanımlanmasında farklı bakış açıları ortaya çıktığı için henüz üzerinde uzlaşmış bir tanımlama bulunmamaktadır (Akbayır & Yereli, 2018).

Mali alan kavramına yönelik çeşitli tanımlamalar şu şekilde belirtilebilir: Hükümetin sürdürülebilir finansal pozisyonunu olumsuz olarak etkilemeden, güdülen bir amaç için hükümete kaynak sağlayan bütçesel bir imkân (Heller, 2005); bazı amaçlarla ilişkili olan bireysel programlar ve yatırım projelerinin gerektirdiği temel harcamaları finanse etmek için mevcut olan kaynakların toplamı (WB, 2005); hükümetin mali ödeme gücüne zarar vermeksizin gerçekleştirebileceği maksimum harcama ile mevcut harcama seviyesi arasındaki fark (DC, 2006); bütçelerin oluşturulması aşamasında öngörülemeyen harcamalar için bir olanak hesap edilmesi (Schick, 2009); belirli kalkınma hedefleri için, kaynak mobilizasyonunu artırmak amacıyla oluşturulan somut politika eylemleri ve bu politika eylemlerinin etkili olabilmesine olanak sağlayan yönetim, kurumsal ve ekonomik çevrenin güvence altına alınması için gerekli olan reformların bir sonucu olarak hükümetlere sağlanan bir finansman (Roy vd., 2009); ülkelerin mevcut borç seviyesi ile mali uyum geçmişlerinden yola çıkılarak belirlenen borç limitleri arasındaki fark (Ostry vd., 2010). Tek bir tanım olmamasına rağmen, mali alanın temel bir yönü, bir hükümetin borcunu ödeme kabiliyetidir. Borç servisi kapasitesi korunmadıkça, bir hükümet faaliyetlerini süresiz olarak sağlam bir şekilde finanse edemez. Borç servisi kapasitesinin kendisi, bütçe pozisyonlarıyla ilgili finansman ihtiyaçları, likit piyasalara erişim, değerlendirme değişikliklerine dayanıklılık ve koşullu yükümlülükler dahil olmak üzere birçok boyuta sahiptir (Kose vd., 2017).

2.2. Büyüme Dostu

Maliye politikasının en önemli amaçlarından biri ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Maliye politikalarının orta ve uzun vadeli büyüme istikrarı üzerinde etki oluşturabilecek mali önlemlerinin hayata geçirilmesi ise “büyüme dostu politikalar” olarak tanımlanmaktadır. Büyüme dostu politikaların yönelimleri ekonomik büyümenin itici güçleri olan sermaye, işgücü ve verimlilik alanlarına odaklanmaktadır. Bu yönelim, uzun vadeli büyümeyi hem doğrudan hem de dolaylı yoldan etkileyen istihdam, fiziksel ve beşerî sermaye birikimi üzerinden üretkenliği artıran alanlara yönelerek, ekonomide dostça bir büyüme dinamiğinin oluşumuna katkı sağlamaktadır (IMF, 2017). Literatürde büyüme dostu (Growth-Friendly) kavramını barındıran EC (2012), Mura, (2014), Hallaert ve Nowak (2015), Batirel (2015), Ambriško (2017), Araújo ve Guichard (2018), Gemayel vd. (2018), Andrle vd. (2018), Cepparulo ve Mourre (2020) ve Ardanaz vd. (2020)’nin çalışmaları incelendiğinde genel olarak, harcamalar cephesinde eğitim, sağlık, Ar-Ge, ulaşım ve iletişim, altyapı girişimleri ve yatırımlar yoğunluk kazanırken vergiler cephesinde emek arzı ve işgücü üzerindeki vergisel ağırlıkların kaldırılmasını amaçlayan politikalara odaklanılmaktadır. Bu açıdan büyüme dostu politikaların harcama bileşimlerinde içsel büyüme dinamiğini geliştirici faktörleri barındırdığı söylenebilir.

Bu politikanın temel amacı ekonomik büyümeye istikrarlı bir yapı kazandırmaktır. Büyüme dostu harcama ve büyüme dostu vergiler üzerinden hayata geçirilen bu politikaların temel uzlaşısı genel olarak şu şekilde kurgulanmaktadır (IMF, 2014):

- ✓ Büyüme dostu harcamalar ile ekonominin kalkınma ve gelişimine katkı sağlayacak bir temel esas alınmaktadır. Örneğin, literatürde de ekonomik büyümeye pozitif katkılar sunduğu

kanıtlanan eğitim, sağlık, altyapı, Ar-Ge alanı ve yatırımlara yönelik harcamalar ile ekonominin sürdürülebilir bir temelde yapılandırılması amaçlanır.

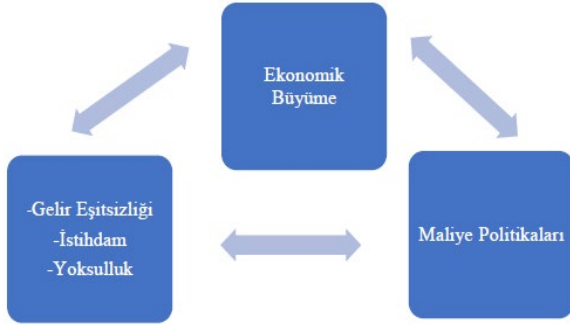
- ✓ Büyüme dostu vergiler ise vergilerin işgücü üzerindeki baskınlığını vurgulayarak, bu alandan elde edilen vergi gelirlerinin iş dinamizmine canlılık katacak bir şekilde hafifletilmesinin gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca vergilerin politikalar üzerindeki önemi göz önünde bulundurularak, toplanan vergilerin daha çok emlak ve enerji vergileri üzerinden elde edilmesi ve istisna ve muafiyetlerden arındırılmış bir KDV reformu benimsenmektedir.

Genel olarak, büyüme dostu harcama ve vergi dizaynı ile bu politikaların bileşenlerinin hayata geçirilmesi ekonomi üzerinde üretim kapasitelerinin geliştirilmesine ve işgücünün etkinliğine katkı sunacaktır. Nitekim, günümüz ekonomilerinin önemli bir sorunu olan işsizlik büyük ölçüde ekonomik faaliyetlere bağlı olmakta ve etkin bir işgücü, istikrarlı bir ekonomik büyümenin belirlenmesinde olumlu bir rol oynamaktadır. Büyüme dostu maliye politikaların hedefinde de ekonomik büyümenin istikrarlı bir yapısı arzulanmaktadır. Bu arzu ekonomik büyümenin sağlayıcıları olan yatırım (yeni işgücü alanları) ve istihdam arasındaki etkileşimin dostluğu ve bu dostluğa etki edebilecek beşerî altyapı bağlantılarının iyileştirilmesi ile sağlanmasına çalışılmaktadır. Bu nedendir ki kamu tarafından uygulanması planlanan politikaların; iş sahalarına üretkenliği sağlayacak, işgücünün etkinliğini artıracak, ekonomiyi inovatif gelişimlere yöneltecek ve verimliliği sağlayacak şekilde kurgulanmasına özen gösterilmelidir. Sonuç olarak maliye politikalarının harcama ve vergiler üzerinden alacağı büyüme dostu kararlar, büyüme dinamiklerinin karşılıklı bağlantıları arasında birbirlerini tamamlayan bir dostluk kurmalarını sağlayarak, uzun vadede ekonomik istikrar ve sürdürülebilirliğin inşasına katkı sağlayabilecektir. Bu kapsamda mali alan ile yakından ilişkili olan akıllı maliye politikası sürdürülebilir kalkınmayı ilerletirken ekonomiyi ve kamu maliyesini aynı anda istikrara kavuşturmak için tasarlanabilir (Estevão, 2020).

2.3.Kapsayıcı Büyüme

Değişen dünya ve gelişen teknolojiler küresel düzeyde çoğu ülkeyi ekonomik büyüme hedeflerine yoğunlaştırarak, küresel gelirden pay alma yarışına yöneltmiştir. Bu yönelim çoğu ülkede ekonomik büyümeyi öncelik haline getirirken bir yandan da gelir eşitsizliği konusunu da gün yüzüne çıkartmıştır. Özellikle küresel finans krizinden sonra büyüme, mutlak yoksulluk ve eşitsizlik gibi kavramlar arasındaki ilişkiler politika tartışmalarının odak noktası haline gelmiştir (Chataway, Hanlin, & Kaplinsky, 2013). Küresel bir mesele haline dönüşen bu sorunlar yoksulluğun azaltılmasına yönelik görüşlerin yanında özellikle eşitsizlik ve gelirin adil dağılımı konusuna da dikkat çekmektedir. Bu gelişmeler ekonomi literatüründe kapsayıcı büyüme olarak adlandırılan bir kavramın da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

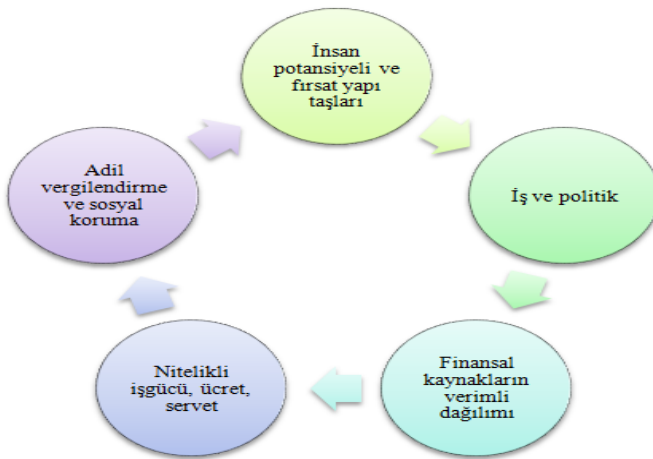
Kapsayıcı büyüme farklı tanımlar üzerinden açıklanmaktadır. OECD'ye göre kapsayıcı büyüme, toplum genelinde adil bir şekilde dağıtılan ve herkes için fırsatlar oluşturan bir ekonomik büyüme olarak tanımlanmıştır (OECD, 2017). Dünya Bankası ise kapsayıcı büyümeyi mutlak kapsayıcı büyüme ve göreceli kapsayıcı büyüme ayrımı üzerinden açıklamakta ve yoksulların iktisadi durumunu iyileştiren bir büyüme olarak tanımlamaktadır (Avcı, 2020). Bocutoğlu (2017) kapsayıcı büyümenin sadece yoksulların iktisadi durumunu iyileştirme politikaları olmadığını toplumun bütünü temel alan, kaynakların ve bunların önündeki engellerin ex-ante analizi olduğunu belirtmiştir. Khan (2012) ise kapsayıcı büyümeyi, iş imkanları açısından hem sürdürülebilir hem de geniş kapsamlı bir büyüme olarak tanımlamıştır. Kapsayıcı büyümeye ait literatürde farklı tanımlamalar yapılmış olsa da kavramın temel şartı ekonomik büyüme olgusudur. Nitekim, büyüme olgusu ile bağdaştırılmış kapsayıcılığın amacı ise genel olarak mutlak yoksullukta bir azalma, daha eşit gelir dağılımı, büyümeyi ölçmede dışsallıkları içselleştirme gereği ve daha eşit fırsatlar özellikle eğitim, sağlık ve finans gibi hizmetlere erişim olarak sıralanabilmektedir (White, 2012). Sonuç olarak ekonomik büyüme üzerine inşa edilmiş bu modelde kapsayıcılıktan beklenen ekonomik aktörlerin piyasalara, kaynaklara ve tarafsız düzenleyici bir ortama erişim açısından fırsat eşitliğini elde etmesidir (Saad-Filho, 2010). Tüm bu gelişmeler ışığında kapsayıcı büyüme, ekonomik büyüme üzerine kurgulanmakta ve toplumun her kesiminin ekonomide oluşan fayda ve fırsatlardan dengeli bir şekilde yararlanmasını amaçlamaktadır.

Şekil 2: Kapsayıcı Büyüme ve Maliye Politikalarının Etkileşim Döngüsü

Kaynak: (Avcı, 2020)

Kapsayıcı büyümenin teşvikini hayata geçirmek için maliye politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim, maliye politikaları bir yandan ekonomik büyümeyi sağlayacak bir yandan da kapsayıcılığın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir konuma sahiptir. Bu açıdan maliye politikalarının ekonomik büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki etkisi kapsayıcılığı sağlayacak bir şekilde etkileşime sahip olabilir. Kapsayıcı büyümenin maliye politikaları tarafından benimsenmesinin en temel nedeni ekonomik büyüme olanaklarının topluma eşit fırsat ve fayda olarak sunulmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Büyümenin bir bütün olarak topluma ne kadar fayda sağladığı, beşerî sermaye oluşumunun kalitesini ve eşitliğini şekillendiren kurallara, teşviklere ve kurumsal kapasitenin çerçevesine bağlıdır. Ayrıca reel ekonomik yatırımların seviyesine, inovasyonun hızı ve genişliğine, istihdamın etkinliğine, sosyal sigorta sistemlerinin kapsamına ve yeterliliğine alt yapı ve temel hizmetlere (eğitim, sağlık vb.) erişimin kalitesine ve genişliğine de bağlı olmaktadır. Sonuç olarak, maliye politikalarının hem ekonomik büyümeyi desteklemesi hem de gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azaltacak bir şekilde planlanması temelde ekonomik büyümenin gelir dağılımı üzerindeki kapsayıcılığına katkı sağlayacaktır.

Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2017 yılında yayımlanan “Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma” raporunda kapsayıcı büyüme hedefine yönelik yol gösterici alanlar tespit edilmiştir. Bu alanda yol gösterici aşamalar Şekil 2.3’te yer almaktadır.

Şekil 3: Kapsayıcı Büyüme Hedefine Ulaşma Aşamaları

Kaynak: (WEF, 2017)

Kapsayıcı bir büyümenin inşa edilmesinde insan potansiyelinin açığa çıkarılması, iş ve politik etik, finansal kaynakların verimli bir şekilde dağılımı, nitelikli bir işgücü, servet ve ücret ayarlamaları, adil vergilendirme ve sosyal korumaya yönelik alanların iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu alanlarda özellikle eğitim ve yeteneklerin gelişimi, yolsuzluğun engellenmesi, ekonomik yatırım araçları,

istihdam, servet birikimi, girişimcilik ve mali transferlere yönelik düzenlemelerin yapılması kapsayıcı bir büyümenin açığa çıkarılmasında gerekli görülmektedir (WEF, 2017).

Maliye politikaları özü itibarıyla hem ekonomik hem de sosyal yönlü bir politikadır. Bu açıdan büyüme dostu politikalar ile ekonominin ivme kazanmasını amaçlarken bir yandan da kapsayıcı bir çerçevede tasarlanmış politikalarla toplumun her kesiminin eşit paydaşlar olması hedeflenmektedir. Bu hedef, harcama ve vergi önlemleri üzerinden kapsayıcı birtakım kararları gerekli kılmaktadır. Öncelikle kapsayıcı büyümeyi etkinleştirmek için maliye politikaları üzerinden iç yapısal reformlar hayata geçirilebilir. Özellikle eğitim, sağlık ve istihdama özgü harcama ve vergi politikaları uzun vadede hem ekonominin büyümesine katkı sağlayacak hem de kısa vadede eşitsizlikleri azaltabilecek şekilde tasarlanabilir. Bu kapsamda alınan politikalar toplumun geneli açısından önem arz eden konular üzerine yoğunlaştığında şüphesiz kapsayıcı bir büyümenin temel şartı olan ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine de önemli katkılar sağlayacaktır.

2.4.Güçlü Vergi Kapasitesi

Maliye politikalarının ekonomi ve sosyal yaşam üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim bu durum kamu düzenin sağlanmasından, gelir dağılımında adaletin tesis edilmesine ve sosyoekonomik kalkınma ve gelişimin gerçekleştirilmesine kadar pek çok kararı etkileme kabiliyetine sahip güçlü bir politika olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hususta maliye politikaları işlevlerini hayata geçirebilmek için önemli finansman kaynaklarına gereksinim duymaktadırlar.

Vergiler, devletlerin en önemli ve temel finansman kaynaklarından biridir. Vergileri bu denli gerekli kılan önemli bir etken de ekonomik ve sosyal yapının inşasında finansmanın dış kaynaklara başvurmadan elde edilme imkânı sunmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü politikaların kaynak gereksinimi dış kaynak kullanımı ile finanse edilmesi borç stokunun artışına yol açacağı gibi geri ödeme zamanında faiz ve anapara ödemelerinin ekonomiyi ve kamu maliyesini zor durumlarla karşı karşıya bırakma ihtimali artmaktadır. Verginin önemi dış borç stokunun artmaması isteminin yanı sıra borç yükü fazla olan ülkelerinde kredibilitelerini artırması ve politika finansmanı oluşturması açısından gerekli görülmektedir. Bu açıdan ülkelerin güçlü bir vergi kapasitesi oluşumuna ihtiyaçları vardır. Vergi kapasitesi, ülkenin ekonomik, sosyal, kurumsal ve demografik yapısı göz önünde bulundurularak toplayacağı maksimum vergi gelirini temsil etmektedir (Pessino & Fenochietto, 2010). Vergi kapasitesi üzerinde etkisi olan birçok faktör bulunmaktadır. Nitekim, vergi kapasitesini neyin tam olarak artırdığı ve sınırlarının ne kadar olduğu kesin değildir. Vergi kapasitesini etkileyen faktörler ise kişi başına milli gelir düzeyi, nüfus artış hızı, vergi oranları, verginin kaynağı, vergi sistemine olan inanç, vergi afları, vergi denetimi, cezaların caydırıcılığı, vergi ahlakı, politik karar alma sürecine katılım, vergi bilinci, vergi kültürü, vergi rekabeti, dış ticaret, hükümet etkililiği ve tarım ve madencilik sektörünün ekonomideki toplam payı olarak sıralanmaktadır (Eroğlu, 2018; Yıldırım, 2020). Bu açıdan ülkeler vergi kapasitesinin belirsizlik alanında kapasite artışını aktive eden unsurların çözümlenmesini sağlamalıdır.

2.5.İhtiyatlılık

Keynes'in 1936 yılında yayımlanan İstihdam, Faiz ve Para'nın Genel Teorisi adlı çalışması ihtiyari maliye politikalarının ekonomideki rolünü arttırmıştır. Efektif talep eksikliğinin kamu harcamalarının gerçekleştirilmesi doğrultusunda giderilebileceği düşüncesi ekonomide hakimiyet kazanınca aşamalı bir şekilde kamu rasyolarında değişime gidilmiştir. Bu değişim zamanla bütçe açıklarının oluşmasına ve borç stoklarının artışına yol açmıştır. Nitekim, 1970'li yıllarda kamu kaynaklarının kullanımı ekonomide stagflasyon oluşumunu önlemede yetersiz kalması Keynesyen teorinin gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Özellikle karar alıcıların iradi takdirine dayanan kamu politikaları oy maksimizasyonunun da bir parçası haline gelmesi popülist politikaların hakimiyetine neden olmuştur. İradi kararlarda oy maksimizasyonunun yanı sıra rant kollama girişimleri, savurganlık, kayırmacılık, politik miyopluk, kronik bütçe açıkları gibi durumlar da iradi maliye politikalarının etkinliğini azaltmaktadır (Öztürk, 2020). Genel olarak kamu kaynaklarının bilinçsiz kullanılması hem gelir gider dengesinin aşınması hem de artan borç yüklerinin oluşması kamu politikalarına güveni sarsmakta ve ekonomik istikrarı bozmaktadır. Bu açıdan 1970'li yıllardan itibaren maliye politikasının kurallara dayalı işleminin gerektiğine dair görüşler hakimiyet kazanmıştır.

Kurala dayalı maliye politikaları kısaca mali kural olarak adlandırılmaktadır. Temelde maliye politikasının ihtiyatlılığını esas alan bir düşünce olarak ortaya çıkan mali kurallara ait literatürde farklı tanımlar yer almaktadır. Kopits ve Symansky (1998) mali kuralları, kamu açığı, borçlanma, borç veya bunların ana bileşenlerini kapsayan mali göstergeleri GSYH ile orantılı belirlenen sayısal bir tavan ya da hedef ile ilişkilendirmiştir. Cottarelli (2009) ise, mali güvenilirlik ve disiplini desteklemeyi amaçlayan kurumsal mekanizma olarak tanımlamıştır. Aktan (2011) da mali performansın ölçülmesinde kullanılan bazı göstergelere getirilen sayısal tavan veya hedefler yoluyla ihtiyari maliye politikaları üzerine getirilen daimî sınırlamalar olarak tanımlamaktadır. Bergman vd. (2016) ise mali kuralları, gelir ve harcama hakkındaki kararları kısıtlamak için karar alıcıların “ellerini bağlayarak” “açık eğilimini” hafifletmek ve mali disiplini teşvik etmeyi amaçlayan yasal anlaşma olarak tanımlamaktadır. Genel olarak mali kural tanımlarının ortak noktası, siyasi takdir yetkisinin kötüye kullanılmasını engellemek için vergi, harcama, bütçe ve borçlanma üzerinde alınan bir takım sınırlandırıcı kararları kapsamaktadır.

Teorik temelleri anayasal iktisat yaklaşımına dayanan mali kurallar, nicel sınırlandırmalar şeklinde olabileceği gibi prosedür halindeki kurallardan da oluşabilmektedir (Drazen, 2002). Nicel yani sayısal kurallar bütçe dengesi kuralları, borç ve borçlanma kuralları, harcama kuralları ve gelir üzerine getirilen kurallardan oluşmaktadır. Bütçe kuralları bütçenin bileşimine veya hacmine kota konularak sınırlandırılmasını amaçlar (Aktan C. C., 2011). Nitekim bu kural toplam bütçe dengesi, cari bütçe dengesi, devresel etkilerden arındırılmış bütçe dengesi, yapısal bütçe dengesi yahut faiz dışı bütçe dengesi (birincil denge) gibi göstergelere getirilen sınırlandırmaları kapsamaktadır (Balaban, 2012). Borç ve borçlanma kuralları, brüt veya net kamu borcuna sınırlama getiren kurallardır (Debrun, Epstein, & Symansky, 2008). Harcama kuralları, toplam, birincil ya da cari harcamalar için sınırlar belirler ve limitler nominal yahut reel harcamalar için geçerlidir (Eyraud, Lledo, Dudine, & Peralta, 2018). Gelir kuralları ise hükümetlerin gelir hasılatları üzerinde taban veya tavan uygulaması belirlemesidir (Eyraud, Lledo, Dudine, & Peralta, 2018). Prosedürel yani sayısal olmayan kurallar da bütçe sürecindeki kurallar, denetim ve yaptırım, şeffaflık ve hesap verilebilirliğe ait uygulamalardan oluşmaktadır (Mukambetova, 2013). Mali kurallara ait birtakım özellikler tablo 2.2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Mali Kuralların Özellikleri

Kural Tipi	Artıları	Eksileri
Borçlanma Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Borç sürdürülebilirliği ✓ Anlaşılma ve izlenme kolaylığı 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ekonomik istikrar özelliğinin olmaması ✓ Kuralın geçici tedbirlerle karşılanması ✓ Borcun hükümetin kontrolü dışındaki gelişmelerden etkilenmesi ✓ Borç oranı üzerindeki politika etkisinin kısa vadede açık bir şekilde yönlendirilmesinin doğrudan ve sınırlı olmaması
Denk Bütçe Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Şeffaf işlevsellik ✓ Borç sürdürülebilirliği ✓ Anlaşılma ve izlenme kolaylığı 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ekonomik istikrar özelliğinin olmaması ✓ Hükümet dengesinin hükümetin kontrolü dışındaki gelişmeler tarafından etkilenmesi
Yapısal Denk Bütçe Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Nispeten şeffaf işlevsellik ✓ Borç sürdürülebilirliği ✓ Ekonomik denge işlevi ✓ Geçici faktörleri hesaba katma 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Bildirim ve izlemenin daha zor olması ✓ Konjonktür düzenlemelerinin özellikle yapısal değişiklikler geçiren ülkeler için karmaşık olması ✓ İsteğe bağlı kullanımlardan kaçınmak için bir defaya mahsus

		ve geçici faktörlerin önceden tanımlanmasının gerekmesi
Harcama Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Şeffaf işlevsellik ✓ Ekonomik istikrar ✓ Hükümet büyüklüğünün tespiti ✓ Nispeten anlaşılma ve izlenme kolaylığı 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Gelir tarafında kısıtlama olmadığı için doğrudan borç sürdürülebilirliği ile bağlı olmaması ✓ Tavan düzeyini karşılamak için harcama kategorilerine geçiş; kurallar tarafından kapsamazsa harcamanın dağılımında istenmeyen değişimlerin yaşanması
Gelir Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Hükümet büyüklüğünün tespiti ✓ Gelir politikasının iyileştirilmesi ✓ Konjonktürel harcamaların önlenmesi 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ekonomik istikrar özelliğinin olmaması ✓ Harcama tarafında kısıtlama olmadığı için doğrudan borç sürdürülebilirliği ile bağlı olmaması

Kaynak: (Schaechter, Kinda, Budina, & Weber, 2012).

Politikalara ihtiyatlı bir yapı kazandıran mali kurallar artı ve eksi yönlerine rağmen giderek daha popüler bir hal almıştır. 1995 yılında mali kuralı benimsemiş ülkelerin sayısı 25'ten az iken, 2015 yılına gelindiğinde ise mali kuralı benimseyen ülkelerin sayısı 92'ye yükselmiştir (Artana, Moskovits, Puig, & Templado, 2021). Ülkelerin uyguladıkları mali kurallar türleri açısından dikkate alındığında ise diğer kuralara göre açık ve borç kuralına dayalı mali kurallar daha yaygın ve uzun süreden beri uygulanmıştır (Yükseler, 2010). Nitekim, borçlanmaya ilişkin tedbirlerin daha öncelikli kullanımında yakın geçmişte meydana gelen 2008 küresel finans krizinin etkilerinin de önemli bir yer tutması, ülkelerin karşılaşılabilecekleri finansal risklere karşı borçlanma politikalarının daha ihtiyatlı bir çerçevede tasarlanmasını ve kullanılmasını gerektirmiştir.

3.Türkiye Akıllı Maliye Politikasına Ne Kadar Yakın Ne Kadar Uzak: Genel Bir Değerlendirme

Türkiye 2008 küresel krizi ile daralan ekonomisini mali uyarıcıları işleve koyarak canlandırmaya çalışmıştır. Maliye politikalarının etkinliğinin arttığı bu dönemde KDV ve ÖTV üzerinden indirimler gerçekleştirilerek “vergi indirim politikası” hayata geçirilmiş ve ekonominin daralma seyri değiştirilmiştir. Türkiye'nin küresel kriz sonrası ekonomik büyüme eğiliminin artış gösterdiği 2010-2011 yıllarında da maliye politikaları vergilerin artırılması ve kamu harcamalarının azaltılması yönünde işletilmiştir. Özellikle küresel piyasalarda belirsizlik ve risklerin iyice arttığı 2018 yılında da Türkiye ekonomik daralma ile karşılaşmış ve bu dönemde KDV, ÖTV gibi toplam talebin değişimine hızlı yanıt verebilecek vergisel önlemler alınmıştır. Türkiye ekonomisinin geçirdiği durgunlaşma eğilimleri ve yüksek enflasyon 2019 yılında slumpflasyona doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Ardından 2020 yılında baş gösteren küresel salgının sosyal alanı sınırlayan etkisinin ekonomiyi kapanmaya zorlaması maliye politikalarına ihtiyacın en çok arttığı bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde vergisel politikalar, üretimi destekleme politikaları, vatandaşa destek politikaları, istihdamı koruma ve desteklemeye yönelik politikalar, finansal yükümlülüklerin ertelenmesi, sektörleri korumaya yönelik teşvikler ve sağlık alanına yönelik önemli kararlar uygulanmıştır. Genel olarak, Türkiye ekonomisinin geçirdiği daralma dönemlerindeki genel görünümü kamu harcamalarının artırıldığı ve vergisel indirimlerin gerçekleştirildiği bir yapıya sahiptir. Bu açıdan kamu harcamaları ve vergi gelirleri üzerinde gerçekleşen değişimler neticesinde bu dönemlerde Türkiye'de maliye politikalarının konjonktür karşıtı bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir.

İradi politikaların yanı sıra konjonktür karşıtı fonksiyonlara sahip olan otomatik stabilizatörler açısından bu yönelim incelendiğinde, Türkiye’de işsizlik sigortası fonunun işsizlik oranları ile benzer değişimler geçirdiği ve konjonktür karşıtı bir işleve sahip olduğu belirtilebilir. Nitekim Türkiye’de işsizlik sigortasının otomatik stabilizatör işlevi ve etkililiği analiz yöntemleri üzerinden araştırılmış olan Akar ve Şahin (2018) ve Tuncer ve Akıncı (2020)’e ait çalışmalarda da Türkiye’de bu yapının konjonktür karşıtı işlevi yerine getirdiği ve etkililiğe sahip olduğu ifade edilebilir.

Türkiye’de uygulanan maliye politikalarının AMP’ye konumu konjonktür karşıtlık unsuru üzerinden değerlendirildiğinde; mali uyarıcıların işlevlerinin arttığı 2009, 2017-18 ve 2020 yılları ile iktisadi büyümenin hız kazandığı 2010-11 yılları ve ekonomide durgunluğun hissedildiği dönemlerde gerek iradi politikalar gerek önemli bir otomatik stabilizatör olan işsizlik sigortası uygulaması yönünden yakın bir konumda yürütüldüğü söylenebilir.

Ekonomik büyümenin itici bir gücü olan büyüme dostu politikalar, büyüme dostu harcamalar, büyüme dostu vergiler ve yatırımların desteklenmesine yönelik politikalar üzerinden değerlendirilebilir. Büyüme dostu harcamalar içsel büyümeyi esas almaktadır. Bu açıdan, Türkiye’de ekonomik sınıflandırma içerisindeki sermaye giderleri ve fonksiyonel harcamalar içerisinde yer alan eğitim ve sağlık alanlarına yönelik harcamalar dönemler itibarıyla değerlendirildiğinde bu harcamaların GSYH’ye oranlarının sabit bir değer izlediği söylenebilir. Büyüme dostu vergiler ise enerji ve emlak vergilerinin artırımını buna karşın işgücü üzerinde baskı oluşturan vergisel yüklerin azaltılması esasına dayanmaktadır. Enerji vergileri bir tür çevre vergisidir. Türkiye’de bu alana yönelik vergileri çevre temizlik vergisi, 2019 yılında uygulanmaya başlanan poşet vergisi ve bir tür çevre vergisi olarak da tanımlanan ÖTV ve MTV vergileri oluşturmaktadır. Genel olarak Türkiye’de çevre vergilerinin GSYH’ye oranı OECD ve AB ile kıyaslandığında yüksek bir seyir izlediği söylenebilir. Ancak 2017 yılında ciddi oranlarda çevresel vergilerde nominal artışlar yaşanmasına karşın GSYH’ye oranı düşüş göstermiş ve AB ülkelerinin altında bir oranda seyretmiştir. Dolaylı çevre vergileri olarak tanımlanan ÖTV ve MTV gelirleri ise nominal olarak 2009 yılından bu yana sürekli bir artış sergilemiştir. Büyüme dostu vergiler açısından artırılması amaçlanan emlak vergilerinin Türkiye’de GSYH oranları OECD ortalamasının bir hayli altında seyretmiştir. Ayrıca 2019 yılında merkezi yönetim bütçesine ek gelir sağlanması amacıyla değerli konut vergisi uygulaması getirilmiştir. Vergi kaması kavramı üzerinden incelenen işgücüne yönelik vergi ve sosyal güvenlik kesintileri de Türkiye’de OECD ortalamasının bir hayli üzerinde seyretmektedir.

Orta Vadeli Programlar kapsamında Türkiye’de ekonomi politikaların önceliği büyüme üzerinde yoğunlaşmaktadır. Büyümenin itici bir gücü de yatırımlardır. Türkiye’de özel kesime yönelik yatırım ortamının cazip kılınması adına da önemli teşvikler uygulamaya konulmuştur. İncelenen dönem kapsamında hayata geçirilen yatırımlara yönelik destekleri 2009, 2012, 2016 ve 2018 yıllarında alınan kararlarda görmek mümkündür. 2009 yılındaki teşvik sistemi Türkiye’yi dört bölgeye ayırarak bölgelere göre destek kapsamına alınan sektörler belirlenmiştir. Bu açıdan 2009 döneminde getirilen teşvikler; vergi indirimi, yatırım yeri tahsisi, gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, faiz desteği ve sigorta prim desteği gibi teşvik unsurlarını barındırmaktadır. Günümüzdeki mali teşvik sistemini oluşturan 2012 yılında getirilen teşvik sistemi ile Türkiye altı bölgeye ayrılarak, yatırımlara uygulanan teşvikler genel teşvik uygulamaları, bölgesel teşvik uygulamaları, öncelikli yatırımlar ve stratejik yatırımlar olarak sınıflandırılmıştır. Bu teşvik sistemi ile 2009 yılındaki uygulanan destek unsurlarının yanı sıra gelir vergisi stopaj desteği de kapsama dahil edilmiştir. 2016 yılında ise proje bazlı yatırımların desteklenmesine yönelik karara imza atılmıştır. Proje bazlı yatırımların destek unsurları hem 2012 yılındaki teşvik araçlarına hem de enerji desteği ve ücret desteği gibi unsurlara sahiptir. Ayrıca 2016 ve 2018 dönemlerinde az gelişmiş bölgelerdeki yatırımların canlandırılması için cazibe merkezleri uygulamasına başvurulmuştur.

2016 yılında hayata geçirilen proje bazlı yatırımlar ile Ar-Ge alanının desteklenmesi de istenilmiştir. Nitekim teşvik araçlarına kamu alım garantisi, nitelikli personel desteği, altyapı desteği ve projelerin yasal ve idari süreçlerine yönelik kolaylıklar getirilmiştir. Türkiye’de Ar-Ge alanına yönelik atılımlar önemsenmekte ve hem doğrudan Ar-Ge harcaması hem de dolaylı Ar-Ge desteği şeklinde politikalar hayata geçirilmektedir. Türkiye’de incelenen dönem kapsamında bu destek ve harcamalar sürekli bir artış trendi içerisinde olmuştur. Ar-Ge alanına yönelik harcamaların GSYH içerisindeki payları

değerlendirildiğinde ise 2009'dan bu yana artış yaşandığı söylenebilir. Ancak, Türkiye'nin bu politikaları OECD ile kıyaslandığında düşük bir seyir izlediği de görülmüştür.

Genel olarak Türkiye'de mali teşvik sisteminin çeşitlendirilmesi ile özel kesimin tasarruflarının yatırıma dönüştürülmesi, bölgesel farkların azaltılması ile hem gelir eşitsizliklerinin giderilmeye çalışılması hem de istihdam olanaklarının dengeli dağıtılması, teknolojik dönüşümü sağlayacak girişimlerin desteklenmesi ve katma değeri yüksek bir üretimin tesis edilmesinin amaçlandığı söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin çeşitli bir teşvik kapsamına sahip olması Altay ve Karabulut (2017)'un çalışmalarına da konu olarak ve bu girişimlerin ekonomi açısından olumlu geri dönüşlerinin olacağı belirtilmektedir. Yine aynı şekilde Hazman ve Karamıklı (2020) Türkiye'deki teşvik unsurlarının AB'ye üye ülkeler ile benzerlikler gösterdiğini ve bu politikaların ekonomide olumlu sonuçlara yol açacağını belirtmiştir.

Yatırım teşviklerinde, belge, yatırım tutarı ve istihdam açısından Türkiye'nin pozisyonu değerlendirildiğinde ise imalat sektörünün yatırım belgesi, sabit yatırım tutarı ve istihdam üzerinde öncü sektör iken onu hizmetler sektörü takip etmiştir. Hizmetler sektörünün alt sektörlerinde ise teşvik belgeleri sırasıyla turizm, altyapı, eğitim, ticaret, sağlık ve ulaştırma yatırımlarına verilmiştir. Yatırımların bölgesel, büyük ölçekli, genel yatırımlar ve stratejik yatırımlar ayrımında da belge adedi, sabit yatırım ve istihdam en çok bölgesel teşvikler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Aynı kriterler üzerinden bölgesel ayrımında ise ilk sırayı 1.bölge almıştır. Teşvik belgesi açısından son sıralarda yer alan 6. bölge ise istihdamda altı bölge arasından ikinci sırada yer almıştır.

Türkiye'de uygulanan maliye politikalarının AMP'ye konumu büyüme dostu politikalar üzerinden değerlendirildiğinde; eğitim ve sağlık harcamalarının GSYH'ye oranlarının dönemlerde sabit bir seyir izlemesi, emlak vergilerinin düşük seyri ve işgücüne yönelik vergi ve sosyal güvenlik kesintilerinin yüksek bir oranda bulunması yönleriyle uzak; çevre vergilerinin GSYH'ye oranlarının kısmen son dönemlerde azalış sergilese de yüksek bir oranda seyretmesi, Ar-Ge alanına yönelik harcama ve desteklerin artış göstermesi ve yatırımlara sunulan teşvik çeşitliliği politikalarıyla yakın bir konumda yürütüldüğü söylenebilir.

Kapsayıcı büyüme ekonomik büyümenin getirilerini toplumun her kesimi açısından eşit ve ulaşılabilir kılma politikalarıdır. Kapsayıcı büyüme yoksulluk, gelir eşitsizlikleri ve ekonomik ve sosyal yaşam biçimleri gibi konuların bir türevi olarak da tanımlanabilmektedir. Türkiye'de bu kavram sosyal koruma harcamalarının yardım türleri, kamu kesiminin sosyal koruma harcamaları, eğitim ve sağlık alanında gelir dağılımını iyileştirici yönde etki eden politikalar ve hayata geçirilen politikaların gelir dağılımındaki görüntüsü üzerinden ele alınmıştır.

Türkiye'de sosyal koruma harcamaları türleri kapsamında incelendiğinde, en fazla harcamaların sırasıyla emekli/yaşlı, hastalık ve sağlık bakımı, dul/yetim, aile/çocuk, engelli/malul, işsizlik, idari masraflar ve sosyal dışlanmaya yönelik yapıldığı görülmektedir. Bu harcamalarda önemli artışlar yaşanmıştır. Nitekim, 134,5 Milyar TL'den 655,5 Milyar TL'ye yükselmiştir. Harcamaların GSYH'ye oranlarına bakıldığında ise harcamalarda önemli artışlar görülmemiştir. Aynı şekilde kamu kesimi sosyal harcama istatistikleri incelendiğinde, nominal artışların yaşandığı ancak GSYH'deki payların önemli ölçüde artmadığı söylenebilir.

Türkiye'de gelir dağılımını esas alan politikalarından olan yoksullukla mücadele değerlendirildiğinde, yoksulluk oranlarının azaldığı ve göreceli yoksulluk oranının da 14,4'e gerilediği görülmektedir. Gelir eşitsizliklerinin giderilmesinde öncü politikalarından olan eğitim ve sağlık alanlarına yönelik faaliyetlerde ise iyileşmeler gerçekleşmiştir. Türkiye'nin okullaşma oranlarının artış gösterdiği söylenebilir. Nitekim okullaşma oranlarındaki artış eğitim düzeyiyle bağlantılı olarak ortalama geliri de artırmıştır. Sağlık alanında yapılan politikalarla da kişi başına düşen sağlık harcamaları artarken, cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcaması içerisindeki payı da artış göstermiştir. Uygulanan politikaların gelir dağılımı üzerindeki etkisi ise kişisel gelir dağılımında en zengin kesimin payında bir miktar azalış görünürken, en yoksul kesim de gelir dağılımında bir miktar iyileşme görülmüştür. Buna karşın Gini katsayısında bozulmalar olduğu izlenmektedir.

Türkiye'de eğitim ve sağlık alanında gelir dağılımını iyileştirici etkiye sahip politikaların var olduğu söylenebilir. Buna karşın sosyal koruma harcamalarının milli gelirden aldıkları paylarının azlığı ve gelir eşitsizliklerinin arttığı da görülmektedir. Literatürde hayata geçirilen politikaların kapsayıcı bir

büyümeyle esas alıp almadığını tespit etmek adına genel olarak endekslerden yararlanılmaktadır. Bu açıdan Türkiye’de politikaların kapsayıcı bir büyümeyi benimseyip benimsemediği hususunda Avcı ve Tonus (2020)’un çalışmaları referans alınabilir. Nitekim, endeksler üzerinden kapsayıcı büyüme ile ilişkilendirilen değerlerin hesaplanması sonucunda Türkiye’nin daha kapsayıcı bir büyüme sergilediği tespit edilmiştir.

Türkiye’de uygulanan maliye politikalarının AMP’ye konumu kapsayıcı büyüme unsuru üzerinden değerlendirildiğinde; sosyal koruma harcamalarının GSYH’den aldıkları paylardaki azalışlar ve gelir dağılımında kısmen iyileşmelerin görülmesine rağmen %40 seviyelerine yakın seyretmesi nedeniyle uzak, yoksullukla mücadelenin esas alınması, okullaşma oranlarının artırılması ve kişi başına düşen sağlık harcamalarının artırılması yönüyle de yakın bir konumda yürütüldüğü söylenebilir.

Güçlü bir vergi kapasitesinin bulunması politikaların uygulanması açısından önemli bir finansman kaynağı sayılmaktadır. Türkiye’de kamu politikalarının öncelikli finansmanı vergilerdir. Türkiye’de vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payı daha fazladır. Bu açıdan dolaysız vergilerden elde edilecek gelirlerin harcama vergileri üzerine kaydırıldığı söylenebilir.

Merkezi yönetim bütçesi üzerinden vergilerin sınırı ve bu sınırın fiilen ne kadar gerçekleştiğine dair yapılan hesaplamada, Türkiye’nin 2009 yılında 0.86 olan vergi gayreti oranının 2020 yılında 1.03’e arttığı görülmüştür. Bu bağlamda vergi gelirlerinin tahminlenen oranı aştığı ve vergi kapasitesinin arttığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak Türkiye’nin önemli bir sorunu olan kayıt dışılık oranları göz önüne alındığında güçlü bir vergileme kapasitesinin olmadığı söylenebilir. Nitekim, genel bütçe vergi gelirlerinin tahsil/tahakkuk oranlarında da 2009 yılında 87.4 iken bu oran azalış sergileyerek 2020 yılında 80.1’e gerilemiştir.

Türkiye’de uygulanan maliye politikalarının AMP’ye konumu vergi kapasitesi unsuru üzerinden değerlendirildiğinde; tahsil/tahakkuk oranlarındaki azalışlar ve merkezi yönetim gelir rakamları önemli bir kayıp olan kayıt dışılık sorunu çerçevesinde ele alındığında azalan vergi kapasitesi yönünden uzak bir konumda yürütüldüğü söylenebilir.

Mali kurallar kamu maliyesinin ihtiyatlı bir temelde yürütülmesini esas alan politikalarlardır. Türkiye’de mali kural uygulaması bulunmamaktadır. Buna karşın literatürde mali kural niteliğinde sayılan; stand-by anlaşmaları, 2001 yılında uygulamaya konulan TCMB Kanun, 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetim Kanun, 5018 sayılı kanun, 5393 sayılı belediye kanun, 5302 sayılı il özel idaresi kanunu ve OVP’lerde belirtilen hedefler örtülü mali kural mahiyetinde sayılmaktadır.

Türkiye’de küresel krizin ardından kamu maliyesinde bütçe disiplini sağlayacak uygulamalar hayata geçirmiştir. Bu uygulamalardan biri de mali kurallara yöneliktir. 2010 yılında hazırlanan mali kural kanun tasarisinin 2011 yılında yasallaşması hedeflenmiştir. Ancak, örtük mali kuraldan açık bir mali kurala geçişteki bu ilk resmi adım hayata geçirilememiştir. Bu nedenle Türkiye’de mali kural niteliğinde sayılan uygulamalara örtülü bir biçimde devam edilmiştir.

Türkiye’de kamu maliyesinin ihtiyatlılık politikaları 2001 krizi ardından benimsenen faiz dışı fazla uygulaması, Maastricht kriterleri ve 4749 sayılı kanun çerçevesinde finansal risklere karşı benimsenen temel hedefler üzerinden incelenmiştir. Bu açıdan Türkiye’de kamu maliyesinin ihtiyatlılık profili değerlendirildiğinde, kriz döneminde azalan faiz dışı fazla oranı son dönemlerde azalarak son iki yılda negatife dönmüştür. Bütçe açığı ise, kriz döneminde genişletici mali uygulamalar neticesinde artmış ardından 2016 yılına kadar azalış sergilemiştir. Ancak 2017 yılından itibaren ekonomide maliye politikalarının etkinliğinin artmasıyla tekrardan bütçe açığında artışlar yaşanmıştır. AB tanımlı borç stokunun GSYH’ye oranı ise kriz döneminin ardından azalış sergilemesine rağmen 2018 yılından itibaren tekrar artışa geçmiştir. Bütçe açığının GSYH’ye oranının %3’ü aşmaması ve borç stokunun GSYH’ye oranında %60 eşliğini geçmemesi olan Maastricht kriterleri bakımından Türkiye’nin durumu değerlendirildiğinde hem bütçe açığının GSYH’ye oranı hem de borç stokunun GSYH’ye oranlarının Maastricht kriterleri bakımından başarılı bir performans sergilediği söylenebilir. Finansal risklerin azaltılmasına yönelik benimsenen hedeflerde de vadesi 12 ay içinde dolacak iç borcun iç borç stoku içerisindeki payı 2009 yılından 2016 yılına ciddi bir oranda düşüş sergilemiş 2017 yılından itibaren de artışa geçmiştir. Bu açıdan likidite riskinin 2017 yılından itibaren arttığı söylenebilir. Kamunun iç borç stokunun faiz yapısı ise dönemlerde ağırlıklı olarak sabit faizle yapılmıştır. Borç stokunun TL/ döviz yapısı ise 2020 yılı hariç

TL cinsinden yapılmıştır. Ancak, döviz cinsi borçlanmanın payı 2014 yılından itibaren artış sergileyerek özellikle son dönemlerde önemli bir döviz riskiyle karşı karşıya kalınmıştır.

Türkiye’de uygulanan maliye politikalarının AMP’ye konumu ihtiyatlılık unsuru üzerinden değerlendirildiğinde; faiz dışı fazla politikasının, bütçe açığının, likidite ve döviz riskinin son dönemlerde bozulma eğilimi göstermesine bağlı olarak kısmen yakın, AB tanımlı borç stokunun eşik değerinin altında kalması ve iç borç stokunun faiz kompozisyonunun ağırlıklı olarak sabit faizli enstrümanlarla yapılması yönünden yakın bir konumda yürütüldüğü söylenebilir.

3.Sonuç

Maliye politikalarını farklı bir bakış açısıyla yorumlayan akıllı maliye politikası, küresel krizden bu yana yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelerin yansımalarını daha yenilikçi ve değişimi yapısal sorun odaklı ele alan bir politik tutumdur. IMF tarafından şekillendirilen içeriğe sahip olan bu politikalar ile maliye politikalarının konjonktür karşıtı, büyüme dostu, kapsayıcı büyüme, güçlü bir vergi kapasitesi ve ihtiyatlı bir yapıda yürütülmesi tasarlanmıştır. Konjonktür karşıtı bir politika ile ekonomilerde yaşanan konjonktürel dalgalanmaların seyrini baskılayıcı yönde uygulamalar hayata geçirilmektedir. Örneğin, ekonomi bir daralma evresinden geçiyorsa kamu harcamalarının artırımı ve/veya vergilerin azaltılması gibi birtakım mali tedbirler uygulanır. Büyüme dostu politikalar ise yapısal konular üzerine yoğunlaşarak büyüme olgusunu sürdürülebilir bir temelde yapılandırır. Bu amacını da eğitim, sağlık, altyapı, Ar-ge gibi birtakım faaliyetlere yönelik kamu harcaması ve yatırımlarının artırılması, işgücü üzerindeki vergisel yüklerin hafifletilmesi ve daha çok vergisel ağırlığın enerji ve emlak vergileri üzerine kaydırılması olarak benimsemektedir. Kapsayıcı büyüme, toplumun her kesiminin ekonomik büyümeden pay almasını ve fırsat eşitliğini sağlayan bir modeldir. Bu politika ile gelir eşitsizliğinin en aza indirilmesi hedeflenir. Güçlü bir vergi kapasitesi politikasıyla da maliye politikaları için gerekli finansal desteğin bütçe üzerinde yük oluşturacak uygulamalara başvurmadan hayata geçirilmesi benimsemektedir. İhtiyatlılık politikası ise maliye politikaların da tedbir uygulamalarını ön plana alarak, harcama, gelir, borçlanma ve bütçe kurallarının nicel sınırlandırmalar veya prosedürel kurallar üzerinden bir takım tedbir ölçütlerinin hayata geçirilmesi esas alınmaktadır. Özetle, akıllı maliye politikasının temelinde, ekonominin sürdürülebilir bir temelde yürütülmesi amacıyla büyüme dostu politikaların; toplumun tüm kesimlerinin ekonomik büyümeden pay almasını sağlayan kapsayıcı bir büyümenin; ekonomik dalgalanmaların etkilerinin baskılanması adına konjonktür karşıtı politikaların; ekonominin sürdürülebilir, kapsayıcı, yenilikçi ve konjonktür karşıtı işlevlerinin hayata geçirilebilmesi için güçlü bir vergi kapasitesinin ve maliye politikalarının işlerliği adına güveni tesis eden ihtiyatlı politikaların hayata geçirilmesi esas alınmaktadır.

Türkiye geçmişten günümüze ekonomik ve sosyal alanda önemli olayların ve dönüşümlerin yaşandığı gelişmekte olan bir ülkedir. Ekonomik ve sosyal yapısı, kamu kesiminin tutumu, siyasi geçmişi ve uluslararası konumu gibi kilit faktörler dönüşümlerin itici gücünü oluşturabilmektedir. İncelenen dönemler kapsamında Türkiye, başta 2008 küresel krizinin, ardından küresel çapta belirsizliklerin ve risklerin artış gösterdiği dönemlerin ve 2020 yılı başlarından itibaren de küresel bir salgın ortamına maruz kalarak ekonomik ve sosyal alanda önemli dönemeçlerden geçmiştir. Türkiye’nin birtakım dönemeçlerden geçtiği bu dönemlerde çoğunlukla ekonomi politikaları, para politikaları ağırlıkta yürütülmüştür. Ekonomi politikalarının önemli bir diğer yüklenicisi olan maliye politikaları ise bazı dönemlerde kilit bir rol üstlenmiştir.

Maliye politikalarının kilit bir rol üstlendiği önemli bir dönem 2009 yılıdır. Bu dönemde küresel krizin yansımalarına maruz kalınması sonucunda daralan iktisadi faaliyetlere yönelik öncelikle genişletici para politikaları hayata geçirilmiştir. Para politikalarının sınırlı bir etki oluşturması neticesinde de maliye politikalarına başvurulmuş ve etkin bir biçimde kullanılmıştır. Dönemde krize karşı alınan vergisel tedbirler, istihdam tedbirleri, yatırım teşvikleri, üretici ve ihracatçı destekleri ve Ar-Ge alanına yönelik destekler sayesinde daralan iktisadi faaliyetler canlandırılarak, ekonominin ivme kazanması sağlanmıştır. Ekonominin tekrardan canlanma aşamasına geçmesiyle de uygulanan politikalarda değişime uğramıştır. Nitekim, Küresel krizin ardından ilk iki yılda hızlı bir çıkış yakalayan Türkiye’de, değişen konjonktürün etkisiyle para ve maliye politikalarında yöntem değiştirilerek, sıkılaştırıcı bir rotada uygulanmıştır.

Para politikaları makro ihtiyari, maliye politikaları ise bütçenin sürdürülebilirliği adına mali disiplin politikalarını benimsemiştir. Para ve maliye politikalarının bu tutumu büyük ölçüde sonraki yıllarda da devam etmiştir. Türkiye küresel krizin etkilerinden hızlı kurtulan bir ülke olmasına rağmen, özellikle gelişmiş ülkelerin küresel krizi ağır geçirmesi, Avro Bölgesinde bir borç krizinin yaşanması, jeopolitik sorunlar, finansal piyasalarda görülen belirsizlikler ve küresel salgın sorunu ile birtakım içsel nedenler 2012 yılından itibaren iktisadi faaliyetlerde dalgalanmaların yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim, Küresel finans krizinden çıkışta başarılı bir performans sergileyen Türkiye ekonomisi, belirli süreçlerde yaşanan bu sorunlardan büyük ölçüde etkilenerek, inişli çıkışlı bir büyüme performansı sergilemiştir. Para politikaları ihtiyatlı görünümünü maliye politikalarında mali disiplin yönelimlerini korumayı amaçlarken, 2012 yılından itibaren belirli dönemlerde parasal gevşeme politikaları ve kamu harcamaları ile iç talebi destekleme politikaları uygulanmıştır. Nitekim, küresel krizin ardından Türkiye'nin 2012, 2014, 2016, 2018, 2019 ve 2020 yılları diğer yıllara kıyasla düşük büyüme trendi sergilediği dönemlerdir. Bu dönemlerde kamu harcamaları ve ihracat gelirleri büyümeyi sağlayan itici bir güç halini alırken, bir yandan da cari dengenin bozulmasına yol açmıştır. Bütçe açığı ise cari açığın aksine iyi bir performans sergilemiştir.

Kuşkusuz, bütçe açığının giderilmesindeki başarıda vergi dışı gelirler ve özelleştirme gelirleri önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle, 2016 yılına gelindiğinde büyümenin geçmiş yıllara kıyasla zayıf seyretmesi neticesinde 2017 yılı bütçesi büyüme dostu bir yapıda tasarlanmıştır. Ayrıca bu dönem iç talebi canlandırmak adına krediye erişimin artırılması, istihdam destekleri, vergisel teşvikler, vergi ve prim borçlarının yeniden yapılandırılması ve özel sektör yatırımlarını destekleyici politikalar hayata geçirilmiştir.

İktisadi faaliyetlerde görülen ivmelenme 2018 yılının Ağustos ayından itibaren TL'de görülen sert değer kayıpları karşısında tekrardan gerilemeye başlamıştır. Dönemde para politikaları fiyat istikrarını dengede tutmak adına güçlü bir parasal sıkılaştırma politikası uygularken maliye politikaları hem iç talebi canlandırmak için vergisel teşvikler hem de vergi gelirlerini artırmak adına mali alan uygulamalarını hayata geçirmiştir. Son dönemlerde izlenen politik tutumlar 2016 yılından itibaren kademeli bir şekilde bütçe açığının artışına yol açmıştır. 2019 yılı bütçesinde de buna dikkat çekilerek, bir tasarruf bütçesi tasarlanmıştır. Ayrıca, 2019 yılında Türkiye'de ekonomisinde görülen küçülme eğilimlerine enflasyondaki artışın eşlik etmesi sonucunda slumpflasyon olgusu ile karşılaşmıştır. Gider kalemlerinde tasarruf gelir kalemlerinde ise artışın gerçekleşmesi hedefi dönemsel etkilerden dolayı gerçekleşmemiştir. Hedeflenen tasarruf bütçesinin aksine dönemde kamu harcamaları yoğun bir şekilde kullanılmış vergi gelirleri ise hedeflenen oranların altında seyretmiştir. Küresel krizden 2020 yılına kadar önemli dönemlerden geçen Türkiye ekonomisi 2020 yılının mart ayından itibaren de küresel bir salgının etkisinde şekillenmeye başlamıştır. Bu dönem para politikaları piyasayı rahatlatıcı önlemler alırken maliye politikalarında ise üretime destek, vatandaşa destek, istihdama destek, sektörel teşvikler ve finansal yükümlülüklerin ertelenmesine yönelik mali önlemlere başvurulmuştur.

Maliye politikalarını farklı bir bakış açısıyla yorumlayan akıllı maliye politikası, küresel krizden bu yana yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelerin yansımalarını daha yenilikçi ve değişimi yapısal sorun odaklı ele alan bir politik tutumdur. IMF tarafından şekillendirilen içeriğe sahip olan bu politikalar ile maliye politikalarının konjonktür karşıtı, büyüme dostu, kapsayıcı büyüme, güçlü bir vergi kapasitesi ve ihtiyatlı bir yapıda yürütülmesi tasarlanmıştır. Nitekim, AMP'nin temelinde, ekonominin sürdürülebilir bir temelde yürütülmesi amacıyla büyüme dostu politikaların; toplumun tüm kesimlerinin ekonomik büyümeden pay almasını sağlayan kapsayıcı bir büyümenin; ekonomik dalgalanmaların etkilerinin baskılanması adına konjonktür karşıtı politikaların; ekonominin sürdürülebilir, kapsayıcı, yenilikçi ve konjonktür karşıtı işlevlerinin hayata geçirilebilmesi için güçlü bir vergi kapasitesinin ve maliye politikalarının işlerliği adına güveni tesis eden ihtiyatlı politikaların hayata geçirilmesi esas alınmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'de uygulanan maliye politikalarının AMP'ye konumu uzak ve yakın yönleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Çalışmanın çıkarımlarına göre Türkiye'nin 2009-2020 dönemi kapsamında maliye politikalarının, konjonktür karşıtı işlevi büyük ölçüde yerine getirdiği, büyüme dostu politikaların eğitim, sağlık, emlak vergileri ve işgücü üzerinden alınan vergiler yönünden uzak,

çevre vergileri, Ar-Ge'ye yönelik faaliyetler ve yatırımlara sunulan teşvikler yönünden yakın bir konumda seyrettiği, kapsayıcı büyüme politikalarının eğitim ve sağlık yönünden sosyal koruma harcamalarından aldıkları payların azalışı ve gelir dağılımı açısından uzak, yoksullukla mücadele, okullaşma oranı ve kişi başına düşen sağlık harcamalarının artmasıyla yakın bir konumda bulunduğu, vergi kapasitesi bakımından tahsil/tahakkuk oranlarındaki azalışlar ve ekonominin kayıt dışılık sorunu çerçevesinde vergi kayıplarının bulunması yönünden uzak bir konumda seyrettiği, politikaların ihtiyatlı bir yapıda yürütülmesi açısından AB tanımlı borç stoku ve iç borç stokunun faiz kompozisyonu yönünden yakın, son dönemlerde bozulmaların görülmesi sebebiyle faiz dışı fazla, bütçe açığı, likidite ve döviz riskleri bakımından da kısmen yakın bir konuma sahip olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Türkiye'de AMP'nin değerlendirmesinin yapıldığı bu çalışmada, Türkiye'de uygulanan maliye politikalarından çıkarım yapılarak tespit edilen AMP'ye uzak ve yakın yönler kapsamında şu politika önerilerinde bulunulabilir:

- Kamu eğitim ve sağlık harcamalarının GSYH'deki paylarının artırılması,
- Emlak vergilerinin artırılması,
- İşgücü üzerinden alınan vergi ve sosyal güvenlik kesintilerinin azaltılması,
- Eğitim ve sağlık alanında sosyal koruma harcamalarının artırılması,
- Gelir dağılımının iyileştirilmesi,
- Kayıtdışılık oranlarının azaltılması,
- Faiz dışı fazla, bütçe açığı, likidite ve döviz riskine yönelik ihtiyatlı bir yapının temin edilmesi,
- Sosyal korumaya yönelik önlemlerin kapsayıcı büyümenin önemli bir öncülü olan fırsat eşitliği temelinde yapılandırılması,
- Dış dengede sürdürülebilirlik amaçlı yüksek katma değerli yatırımların artırılması,
- Büyümenin istikrar kazanımı adına insan ve ekonomi arasındaki ilişkilerin verimlilik, sürdürülebilirlik ve kapsayıcılık çerçevesinde dizayn edilmesi,
- Büyüme hızında etkin rol üstlenen kadın ve genç istihdamının gelir eşitsizliğini azaltıcı yönde kurgulanması,
- Mali disiplin anlayışına ihtiyatlılık katan mali kural uygulamalarının tasarlanması,
- Vergi kapasitesini aktive etmeye yönelik verginin tahsilat ve tahakkuk oranları arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi,
- Vergi kapasitesini artırmaya yönelik istisna ve muafiyetlerin en aza indirilmesi ve vergi tabanının genişletilmesi gerekmektedir.

Yazar Katkı Oran (Author Contributions): Nurbanu TARIM (%50), Güner TUNCER (%50)

Yazarın Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akar, S., & Şahin, Ö. U. (2018). Otomatik Stabilizatör Olarak İşsizlik Sigortası Ödeneği: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 174: 154-174.
- Akbayır, F., & Yereli, A. B. (2018). Mali Alan ve Ölçüm Yöntemleri. *Sosyoekonomi*, 26(38): 253-270.
- Aktan, C. C. (2011). Kurumsal Maliye Politikası ve Mali Kurallar. *Çimento İşveren Dergisi*, 1(25): 4-13.
- Aktan, C. C., Dileyici, D., & Özen, A. (2010). Kamu Ekonomisinin Yönetiminde İki Farklı Ekonomi Politikası Yaklaşımı: İradî ve Takdiri Kararlara Karşı Kurallar. C. C. Aktan, A. Kesik, & F. Kaya içinde, *Mali Kurallar* (s. 1-31). Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Altay, A., & Karabulut, Ş. (2017). Türkiye'de Mali Teşvik Sistemi ve Yatırımlara Sağlanan Mali Teşviklerin Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4): 189-202.
- Ambriško, R. (2017). *Growth-Friendly Fiscal Strategies for the Czech Economy*. Working Paper Series (1211-3298).
- Andrle, M., Hebous, S., Kangur, A., & Raissi, M. (2018). Italy: Toward a Growth-Friendly Fiscal Reform. *IMF*.
- Araújo, S., & Guichard, S. (2018). *Costa Rica: Restoring fiscal sustainability and setting the basis for a more growth-friendly and inclusive fiscal policy*. OECD.
- Ardanaz, M., Cavallo, E., Izquierdo, A., & Puig, J. (2020). Growth-friendly fiscal rules? Safeguarding public investment from budget cuts through fiscal rule design. *IDB Working Paper Series, No. IDB-WP-01083*.
- Artana, D., Moskovits, C., Puig, J., & Templado, I. (2021). Fiscal Rules and The Behavior of Public Investment in Latin America and The Caribbean: Towards Growth-Friendly Fiscal Policy? The Case of Argentina. *IDB Working Paper Series (No. IDB-WP-1188)*: 1-49.
- Ataç, B. (2016). *Maliye Politikası Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Auerbach, A. J., & Feenberg, D. (2000, April). The Significance of Federal Taxes as Automatic Stabilizers. *NBER Working Paper*, ss. 1-24.
- Avcı, B. S. (2020). Kapsayıcı Büyüme Hedefine Ulaşmada Maliye Politikaları: Türkiye Üzerine Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*.
- Avcı, B. S., & Tonus, Ö. (2020). Kapsayıcı Büyümenin Ölçülmesi: Türkiye Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(4): 277-298.
- Balaban, K. (2012). Kuralı Maliye Politikası ve Türkiye'de Kuralı Maliye Politikası Uygulanmasına İlişkin Model Önerisi. *TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi*.
- Batirel, Ö. F. (2015). Büyüme Dostu Vergileme ve Türkiye Uygulaması. *Journal of Life Economics*, 2(4): 1-8.
- Bergman, M., Hutchison, M. M., & Jensen, S. E. (2016). Promoting Sustainable Public Finances in the European Union: The Role of Fiscal Rules and Government Efficiency. *European Journal of Political Economy*, 44: 1-19.

- Bocutoğlu, E. (2017). Kuruluşunun 20. Yılında Sürdürülebilir Kapsayıcı Büyüme Açısından D-8 İktisadi İşbirliği Örgütü Üye Devletlerinin Mevcut Durumu:Dünya Ekonomik Forumu Verileri İle Bir Değerlendirme. *Emek ve Toplum Dergisi*, 6(15): 187-212.
- Cepparulo, A., & Mourre, G. (2020). How and How Much? The Growth-Friendliness of Public Spending Through The Lens. *Directorate General Economic And Financial Affairs(DGECFIN), European Commission*.
- Chataway, J., Hanlin, R., & Kaplinsky, R. (2013). Inclusive Innovation:An Architecture for Policy Development. *IKD Working Paper*, 65.
- Chimerine, L., Black, T. S., & Coffey, L. (1999). Unemployment Insurance As An Economic Stabilizers: Evidence of Effectiveness Over Three Decades. *Unemployment Insurance Occasional Paper*, 99(8).
- Cottarelli, C. (2009). Fiscal Rules-Anchoring Expectations for Sustainable Public Finances . *IMF*.
- Debrun, X., Epstein, N., & Symansky, S. (2008). A New Fiscal Rule: Should Israel "Go Swiss?". *IMF Working Paper*.
- Development Committee (DC). (2006). *Fiscal Policy for Growth and Development: An Interim Report*. World Bank. DC2006-0003: Poverty Reduction and Economic Management.
- Drazen, A. (2002). Fiscal Rules From A Political Economy Perspective. *Prepared for the IMF-World Bank Conference on Rules-Based Fiscal Policy in Emerging Market*, ss.1-28.
- EC. (2012). *Tax Reforms in EU Member States 2012*. European Economy(6/2012).
- Edizdoğan, N., & Çelikkaya, A. (2012). *Vergilerin Ekonomik Analizi*. Bursa: Dora Yayınları.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö., & Gümüş, E. (2019). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eroğlu, A. (2018). Vergileme Kapasitesini Belirleyen Faktörler ve Türkiye'de Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(5): 56-69.
- Estevão, M. (2020). Climate-Smart Fiscal Policy Can Foster a Lasting Economic Recovery. *One Earth*, 3(3): 273-276.
- Eyraud, L., Lledo, V. D., Dudine, P. P., & Peralta, A. (2018). How to Select Fiscal Rules; A Primer. *IMF (No:2018/001)*.
- Fırat, E. (2012). Konjonktür Teorileri Işığında Türkiye'deki İktisadi Dalgalanmalar. *International Conference On Eurasian Economies*, 2: 406-413.
- Gaspar, V. (2014). *Smart Fiscal Policy Will Help Jobs*. IMF.
- Gaspar, V., & Eyraud, L. (2017). *Five Keys to a Smart Fiscal Policy*. IMF.
- Gemayel, E. R., Ocampos, L., Ghilardi, M., & Aylward, J. (2018). *A Growth-Friendly Path for Building Fiscal Buffers in the Caucuses and Central Asia* . IMF.
- Hallaert, J. J., & Nowak, S. B. (2015). *Toward a Growth- Friendly Fiscal Consolidation in Belgium*. Belgium-Selected Issues, IMF Country Report (15/71).
- Hazman, G., & Karamıklı, A. (2020). Proje Bazlı Yeni Teşvik Sisteminin AB Teşvik Sistemi İle Karşılaştırılması. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7(20): 31-50.
- Heller, P. (2005). *Understanding Fiscal Space*. IMF Policy Discussion Paper, PDP/05/4. Washington, D.C.: IMF.

- IMF. (2014). <https://www.imf.org/external/np/g20/pdf/2014/fiscpolnote.pdf>.
- IMF. (2017). Fiscal Monitor. *Fiscal Monitor*.
- Khan, M. H. (2012). The Political Economy of Inclusive Growth. *Promoting Inclusive Growth Challenges and Policies*. içinde World Bank.
- Kopits, G., & Symansky, S. (1998). Fiscal Policy Rules. *IMF*.
- Kose, M. A., Kurlat, S., Ohnsorge, F., & Sugawara, N. (2017). *A Cross-Country Database of Fiscal Space, Working Paper, No. 1713*. İstanbul: Koç University TÜSİAD Economic Research Forum (ERF).
- Mohanty, M. S., & Scatigna, M. (2003, October). Countercyclical Fiscal Policy and Central Banks. *BIS Papers*(20).
- Mukambetova, A. (2013). Mali Kurallar ve Dünya Ekonomisindeki Uygulamalar. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Mura, P. O. (2014). How Growth-Friendly Are Productive Public Expenditures? An Empirical Analysis for Eastern Europe. *Theoretical and Applied Economics*, 21: 7-20.
- OECD. (2017). <https://www.oecd.org/inclusive-growth/#introduction>.
- Orszag, P. R. (2001). Economic Stimulus and Unemployment Insurance. *Testimony Before The Committee on Education and The Workforce, United States House of Representative*, ss.1-17.
- Ostry, J., Ghosh, A. R., Kim, J. I., & Qureshi, M. (2010). *Fiscal space (IMF Staff Position Note, SPN/10/11)*. Washington, DC: IMF.
- Öztürk, N. (2020). *Maliye Politikası*. Ekin Yayınevi.
- Pessino, C., & Fenochietto, R. (2010). Determining Countries' Tax Effort. *Revista de Economía Pública*, 65-87.
- Roy, R., Heuty, A., & Letouzé, E. (2009). Fiscal Space for What? Analytical Issues from a Human Development Perspective. R. Roy, & A. Heuty içinde, *Fiscal Space* (s. 31-66). New York: Taylor & Francis.
- Saad-Filho, A. (2010). Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth. *DESA Working Paper N:100*, ss.1-20.
- Schaechter, A., Kinda, T., Budina, N., & Weber, A. (2012). Fiscal Rules in Response to the Crisis-Toward the "Next-Generation" Rules. A New Dataset. *IMF Working Paper* .
- Schick, A. (2009). Budgeting for Fiscal Space. *OECD Journal on Budgeting*, 9(2): 1-18.
- Sungur, A. (2016). Sosyal Koruma Ekseninde İşsizlik Sigortası Uygulamalarının İncelenmesi Ve Türkiye İçin Öneriler. <https://media.iskur.gov.tr/15665/alpaslan-sungur.pdf> (Erişim Tarihi: 20.11.2021)
- Swanepoel, J. A., & Schoeman, N. J. (2003). Countercyclical Fiscal Policy in South Africa: Role and Impact of Automatic Fiscal Stabilisers. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 6(4): 802-822.
- Şen, H., & Kaya, A. (2013). The Role of Taxes as an Automatic Stabilisers Evidence from Turkey. *Economic and Policy*, 43(3): 303-313.
- Tuncer, G., & Akıncı, A. (2020). Türkiye'de Otomatik Stabilizatörlerin Etkililiği. *Mali Çözüm Dergisi*, 30(158): 81-102.

Türk, İ. (2015). *Maliye Politikası Amaçlar, Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri*. Turhan Kitabevi.

Velásquez, M. (2010). Unemployment Insurance: What To Do During Growth? *ILO*. ILO:
[https://www.ilo.org/americas/publicaciones/observatorio-de-la-crisis/WCMS_LIMD3_24_EN/lang--en/index.htm](https://www.ilo.org/americas/publicaciones/observatorio-de-la-crisis/WCMS_LIMD3_24_EN/lang-en/index.htm) adresinden alındı

WEF. (2017). The Inclusive Growth and Development Report 2017.

White, W. R. (2012). How Do You Make Growth More Inclusive? *Promoting Inclusive Growth Challenges And Policies*. içinde World Bank.

World Bank (WB). (2005). *Creating Fiscal Space for Poverty Reduction in Ecuador: A Fiscal Management and Public Expenditure Review*. A World Bank Country Study, 34350. Washington, D.C.: The World Bank.

Yıldırım, K., Karaman, D., & Taşdemir, M. (2016). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, M. (2020). Verginin Mali Amacı Açısından Türkiye'de 1990-2018 Yılları Arası Dönemde Vergi Gayretinin İncelenmesi. *Vergi Raporu*(246): 196-214.

Yükseler, Z. (2010). Örtülü Mali Kuraldan Açık Mali Kurala Geçiş. *TCMB*, 1-15.

TEMEL BİR ÇALIŞMA STANDARDI OLARAK GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

CHILD LABOUR IN DEVELOPING COUNTRY AS A CORE LABOR STANDARD

Erdal BEŞOLUK*, Zeki PARLAK**

*Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, erdalbesoluk@hotmail.com.tr,

**Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, zekiparlak@hotmail.com,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 14.04.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 25.04.2022</p> <p>Kabul Tarihi 06.05.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları J00 J01 J08</p>	<p><i>Çocuk işçiliği hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir sorun alanıdır. Tüm dünyada toplamda 160 milyon çocuk uluslararası çalışma standartlarından uzak bir şekilde istihdam edilmektedir. Çocukların emek piyasası içerisindeki varlığı hem kendileri hem de ülke ekonomileri için bazı olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunların çözümü için mücadelenin temeline baktığımızda, temel insan hakkı düşüncesinin yanında ekonomik kaygıların da var olduğunu görebilmekteyiz. Bu görüşlerin haklılığı bir yana, gelişmekte olan ülkeler açısından uygulanması ayrıca tartışmalı olan bir konudur. Bu çalışmanın amacı gelişmekte olan ülkeler açısından çocuk işçiliği taleplerinin haklılıklarını incelemek ve çocuk işçiliği ile mücadeleye yönelik uygulanabilecek politikaları analiz etmektir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk İşçiliği, Çocuk Çalışan, Çocuk İşçiliği ile Mücadele</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 14.04.2022</p> <p>Revized 25.04.2022</p> <p>Accepted 06.05.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes J00 J01 J08</p>	<p><i>Child labour is an important problem for not only developed but also developing countries. About 160 million children are employed all over the world, violating the International Labour Standards. The existence of children in the labour market has some undesirable consequences for the children themselves and the economy of the developing countries. Considering the basis of the struggle for a reasonable solution to the child labour, the assumptions about basic human rights as well as economic concerns must be taken into consideration. Aside from the justification of these views, their implementation by the developing countries is also a controversial issue. The aim of this study is to examine the rightfulness of the demand for child labour by developing countries and investigate the policies for struggling with child labour.</i></p> <p>Keywords: Child, Child Labour, Developing Countries, Combating Child Labour</p>

Atıf (Citation): Beşoluk, E. & Parlak, Z. (2022). “Temel Bir Çalışma Standardı Olarak Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçiliği”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 54-67

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Çocuk istihdamı tarihin ilk dönemlerinden beri var olmasına rağmen Sanayi Devriminden itibaren modern kapitalist toplumlarda önemli bir sorun alanı olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devriminin ilk yıllarında küçük yaşta çocukların çok uzun saatler kötü şartlar altında istihdam edildiği iyi bilinmektedir. İlk sanayileşen ülkelerin ekonomik gelişmelerini tamamlamalarından sonra büyük ölçüde gündemden düşen çocuk istihdamı, bu kez de katma değeri düşük emek yoğun üretimin gelişen ülkelere kayması ile birlikte tekrar dünya gündemine oturmuş bulunmaktadır. Özellikle küresel tedarik zinciri içinde çok sayıda çocuk işçi istihdam edilmektedir.

Çocuk işçiliğinin yaygın olması önemli ölçüde gelişen ülkelerde mevcut ekonomik ve sosyal problemlere atfedilmektedir. Küresel rekabet ortamında işçilik maliyetlerini düşürmek için üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere kaydıran Çokuluslu Şirketler, onların tedarikçileri ve diğer yerli işletmelerin bitmek tükenmek bilmeyen bir çocuk emeği talebi mevcuttur. Aynı zamanda bu ülkelerde yoksul ailelerin de çocukların getireceği gelire muhtaç olmaları çocuk emeğinin süregitmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde dünyada 160 milyon çocuk aktif olarak emek piyasalarında yer almaktadır. Bu 160 milyon çocuğun 79 milyonu “ağır ve tehlikeli” olarak sınıflandırılan işlerde istihdam edilmektedir. Çocukların 5 yaşından itibaren güvenliğini ve sağlığını tehdit eden bu tür işlerde istihdam edildikleri görülmektedir. 2016 sonrasında ağır ve tehlikeli işlerde çalışan çocukların sayısı 6,5 milyon artış göstermiştir(ILO, UNICEF, 2021, s.3). Bu yüzden çocuk işçiliği ile etkin bir mücadelenin verilmesi ve bu mücadelenin süreklilik göstermesi bir gerekliliktir.

Çocuk işçiliği başta gelişen ülkeler olmak üzere tüm dünya açısından son derece olumsuz ekonomik sonuçları olduğu gibi çocuğun fiziksel, ruhsal ve sosyal gelişimini de sekteye uğratan bir olgudur. Henüz mecburi eğitimini tamamlamış çocukların kötü şartlarda istihdam edilmesi, onları sömürüye ve her türlü suiistimale açık hâle getirmektedir. Çocuk işçiliği genel olarak, temel bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla çocukların gelişimlerini engelleyen işlerde istihdam edilmemesi ve çocuk emeğinin istismarının engellenmesi insani bir yükümlülük olduğu gibi çocuk işçiliğiyle mücadelenin de temelini oluşturmaktadır.

Çocuk işçiliği ile mücadele WTO, UNICEF ve ILO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından sürdürülmektedir. Bu kurumlar arasında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) bu konuda çıkardığı iki temel sözleşme ve tavsiye kararları ile ön plana çıkmaktadır. Temel çalışma standardı olarak kabul edilen bu sözleşmeler, 1973’de imzalanan 138 No’lu “Asgari Yaş Sözleşmesi” ve 1999’da imzalanan 182 No’lu “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması Sözleşmesidir”.

Bu çalışmanın amacı çocuk işçiliği ile mücadeleye yönelik tartışmaları ekonomik boyutlarıyla incelemektir. Bu çalışma çocuk işçiliğinin gelişen ülkelerde yoksulluk sorunu çözülmeden önlenemeyeceği ve küresel düzeydeki önlemlerin ve ticari boykotların durumu daha vahim hale getireceğini savunmaktadır. Bu çalışmada önce temel bir çalışma standardı olan çocuk işçiliği ile mücadeledeki ekonomik temelli talepler incelenecektir. Daha sonra geliştirmekte olan ülkelerin çocuk emeği açısından tutum ve konuları analiz edilecektir. Son olarak ise geliştirmekte olan ülkeler açısından çocuk işçiliği ile mücadelede bu ülkelerin ekonomik durumlarını göz önünde bulundurularak uygulanabilecek yöntemler tartışılacaktır.

1. Çocuk İşçiliği Kavramı ve Unsurları

“Çocuk emeği”, “çocuk çalışan” veya “çocuk işçi” kavramının temel belirleyicisi olarak yaş faktörü kullanılmaktadır. Bununla birlikte çocuk işçiliğinin herkes tarafından kabul gören ve kesin sınırlara sahip bir tanımı mevcut değildir. Bunun sebebi ise “çocuk” kavramının tanımlamak için kullanılan yaş aralığının ülkeler arasında farklılık göstermesidir. Ayrıca ülke içerisinde bölgelere göre de farklılıkların olması meseleyi daha da karmaşık hale getirmektedir. Bununla birlikte BM Çocuk Haklarına Sözleşmesinin 1. maddesinde “on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” ifadesi yer almaktadır (UNICEF, s.4). Buna göre 18 yaş çocukluğun sınırınıdır. Dolayısıyla genel olarak “çocuk işçi” veya “çocuk çalışan” kavramı, “18 yaşından küçük olup, kendinin veya ailesinin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için emek piyasalarında yer alan çocuklar” şeklinde tanımlanmaktadır (Tor, 2010, s.26).

Çocuk işçiliğinin yaş sınırı, çocuk işçiliğini tanımlamanın yanında çocukların çalışabileceği iş alanlarını belirlemek içinde kullanılmaktadır. Nitekim ILO çocuk işçiliğini yaş unsuruna ve işin mahiyetine bağlı olarak sınırlandırmıştır. ILO çocukların fiziki, ruhsal ve ahlaki gelişimini engelleyecek işlerden uzak tutulması için işin türüne göre farklı yaş aralıkları belirlemiştir. ILO'nun sınırlamasına göre, 11 yaşından küçük çocukların her türlü ekonomik faaliyette istihdam edilmesi yasaktır. Ancak 138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşmesine göre “12-14 yaş arasındaki çocukların “hafif işler”de (light work) istihdamına izin verilmektedir. Benzer şekilde 15-17 yaş aralığındaki çocukların “ağır ve tehlikeli işler”de istihdamına ise izin verilmemektedir. Ayrıca Temel Çalışma Standartlarından birisi olan 182 No’lu “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması Sözleşmesi” de 18 yaşından küçük çocukların sözleşmede belirtilen kötü şartlarda çalıştırılmasını yasaklamaktadır (Cuevas, 2004, s.4).

Yaş ve işin özelliği gibi kriterlerin yanında çocuk işçiliğinin belirleyicisi olan farklı ölçütler de söz konusudur. Genellikle “ücretli istihdam, çocuk emeğini sömüren, ulusal ve uluslararası standartları ve kanunları ihlal eden, çocuklara zarar veren ve çocukların okula devamı engelleyen işleri” çocuk emeğinin unsurları olarak görmektedir (Şahin, 2012, s.104). Bu unsurlar çocuk işçiliğinin olumsuz taraflarına odaklanmaktadır. Nitekim ILO, 182 No’lu sözleşmede “çocuğun ahlaki gelişimine, sağlığına ve güvenliğine zarar veren işler” ile özel bir mücadele öngörerek, çocuk işçiliğinin olumsuz yönü ile mücadeleyi amaçlamaktadır.

2. Çalışma Standartları Açısından Çocuk Emeği

Çocuklar tarihin ilk dönemlerinden itibaren ekonomik faaliyetlerin içerisinde yer almışlardır. Ancak Sanayi Devrimi ile birlikte çocukların fabrikalarda istihdam edilmesi çocuk çalışmasını çocuk işçiliğine dönüştürmüştür. Nitekim bu dönemden sonra çocuk işçiliğine yönelik düzenlemeler de peşi sıra gelmiştir. İlk olarak 1779’da İsviçre çocukların zorunlu eğitimin bitiminden önce tekstil atölyelerinde istihdam edilmesini yasaklamıştır (Şahin, 2012, s.107-108). Daha sonra 1802 yılında İngiltere’de kabul edilen Fabrikalar Kanunu ile çocukların gece çalışması, eğitimi ve çalışma süreleri gibi konularda bir dizi önlemler alınmıştır. Bu kanun ile çocukların günlük çalışma süresi en fazla on iki saat olacak şekilde kısıtlanmıştır (Plener&Freiherr, 1873, s.1-3). 1870 yılında Avusturya’da çocuk işçiliğini düzenleyebilmek için çıraklara yönelik bir düzenleme olduğu da görülmektedir (Engerman, 2003, s.36). 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’da çocuk işçiliği ile mücadeledeki en önemli uygulama ise zorunlu eğitim uygulamasının başlamasıdır. Bu uygulama kapsamında zorunlu eğitim süresi zaman içinde yükseltilmiş ve bu durumun çocuk işçiliği ile mücadeleye önemli katkıları olmuştur (Tokol&Alper, 2017, ss. 405-406).

Çocuk istihdamının düzenlenmesine yönelik ulusal ve uluslararası birçok girişim mevcut olmasına rağmen 20. yüzyıla kadar bu girişimler nispeten sınırlı kalmıştır (Avşar&Öğütöğulları, 2012, s.13). Çocuk işçiliği konusunda ILO bünyesinde önemli adımlar atılmış ve çocuk emeğinin istismarını ILO temel bir insan hakkı ihlali olarak görmüştür. ILO’nun çocuk işçiliği ile mücadeleye yönelik olarak iki temel sözleşmesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 138 No’lu Asgari Yaş Sözleşmesidir. 1973’de imzalanan bu sözleşme, çocuğun emek piyasasına giriş yaşını zorunlu eğitimin bitiş yaşını olarak belirlemiştir. İkinci sözleşme ise 182 No’lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi”dir. 1999 yılında imzaya açılan bu sözleşme ise çocuk emeği için en kötü biçimlerdeki istihdam türleri ile etkin şekilde mücadeleyi öngörmektedir (ILO, 1998, s.6-8). Buna göre;

- a) “[Ç]ocukların alımı-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla çalıştırılmaları gibi kölelik veya kölelik benzeri uygulamaların bütün biçimlerini;
- b) Çocuğun fahişlikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- c) Çocuğun özellikle uluslararası antlaşmalarda belirtilen uyuşturucu madde üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ve sunumunu;
- d) Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işler” şeklinde belirlenmektedir.

Bilindiği gibi ILO sözleşmelerinin sadece sözleşmeyi imzalayan ülkeler üzerinde hukuki bir bağlayıcılığı vardır. ILO Sözleşmeleri, sözleşmeyi imzalamayan ülkeleri bağlamadığı gibi ILO'nun herhangi bir ülkeyi bu sözleşmeleri imzalamaya zorlaması da söz konusu değildir. Ancak temel çalışma standartları bu konuda farklı bir özellik taşımaktadır. ILO'ya göre bu sözleşmeler temel bir insan hakkı olduğu için evrenseldir. 1998 yılında kabul edilen Çalışma Hayatına İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi'ne (Fundamental Principles and Rights at Work) göre ülkeler, temel çalışma standartları olarak belirlenen sözleşmelere taraf olmasalar dâhi temel insan hakkı olduğu için bu standartları korumak ve geliştirmek zorundadırlar. Çalışma Hayatına İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi'nde şu ifade yer almaktadır; “bütün üyeler söz konusu sözleşmeleri imzalamamış olsalar bile, bu sözleşmelerin konusu olan temel haklarla ilgili ifadeleri iyi niyetle ve anayasayla uyumlu olarak saygı göstermek, desteklemek ve gerçekleştirmek zorundadırlar. Bu zorunluluk örgüte üye olmalarından kaynaklanmaktadır” (ILO, 1998, s.6). ILO bu yol ile temel çalışma standartlarının uygulanabilirliğini arttırmayı ve bu sözleşmelerdeki meseleler ile etkin bir mücadele vermeyi amaçlamaktadır.

3. Dünyada Çocuk Emegi

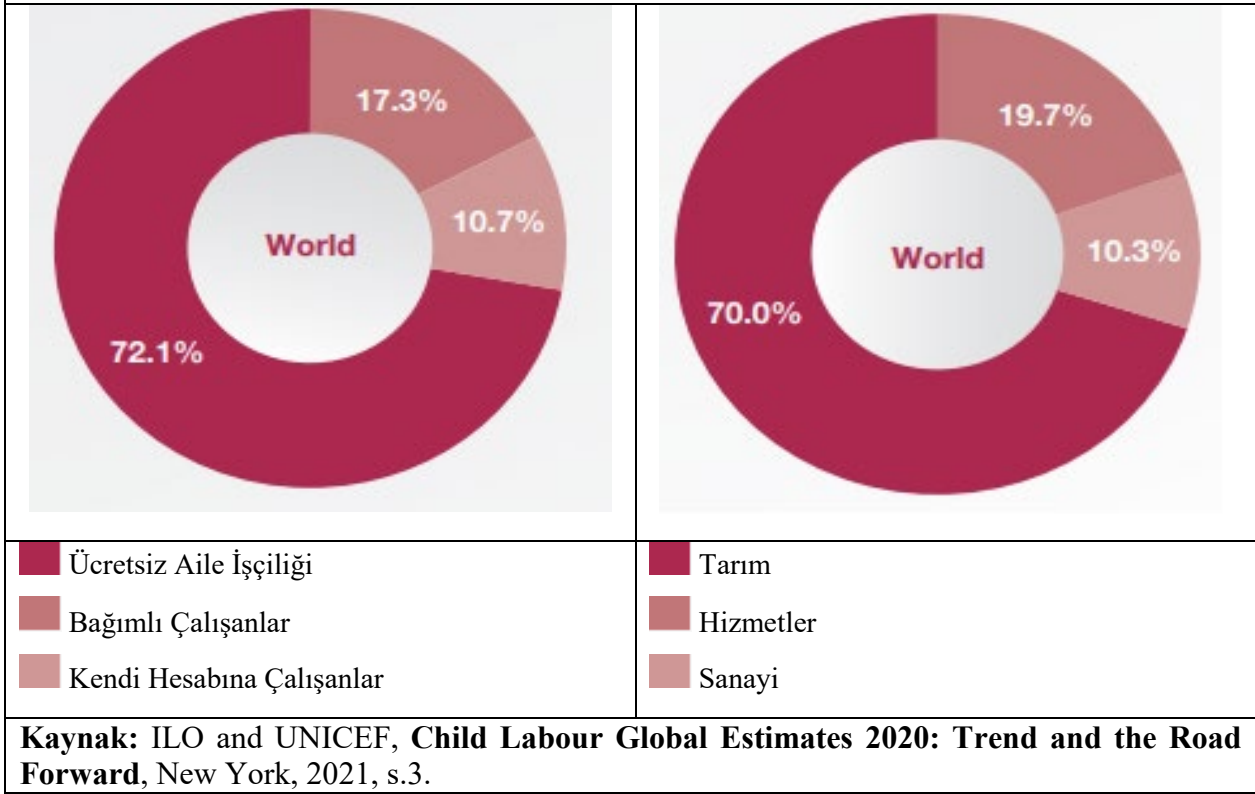
Çocuk işçiliği gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkeler açısından daha önemli bir sorun alanıdır. ILO'ya göre alt orta ve düşük gelire sahip ülkelerdeki çocuk işçiliği bu ülkelerdeki tüm istihdamın %27,9 gibi büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bununla birlikte üst orta ve yüksek gelirli ülkelerde bu oran %7,8 seviyelerinde kalmaktadır. Yüksek gelirli ülkelere baktığımızda ise bu oran %1,2'lere kadar gerilemektedir (ILO, 2017a, s.32). Çocuk işçiliğine ile mücadele temel bir çalışma standardı olarak belirlenmesine rağmen tüm dünyada 160 milyon çocuk hâlâ aktif olarak emek piyasası içerisinde yer almaktadır. Bu oran dünyadaki tüm çocukların %10'nuna tekabül etmektedir. Ayrıca ILO'ya göre bu çocuklardan “ağır ve tehlikeli” olarak nitelendirilen işlerde çalışanların sayısı 73 milyona ulaşmaktadır. Bu çocukların % 70'i (98 milyonu) tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Bu durumun nedeni olarak ücretsiz aile işçiliği gösterilmektedir (ILO, 2019a, s.43). Çocuk işçiliğinin ekonomik bölgelere, yaşa, cinsiyete ve sektörlere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: 2017 Yılı Çocuk İşçiliğinin Genel Durumu

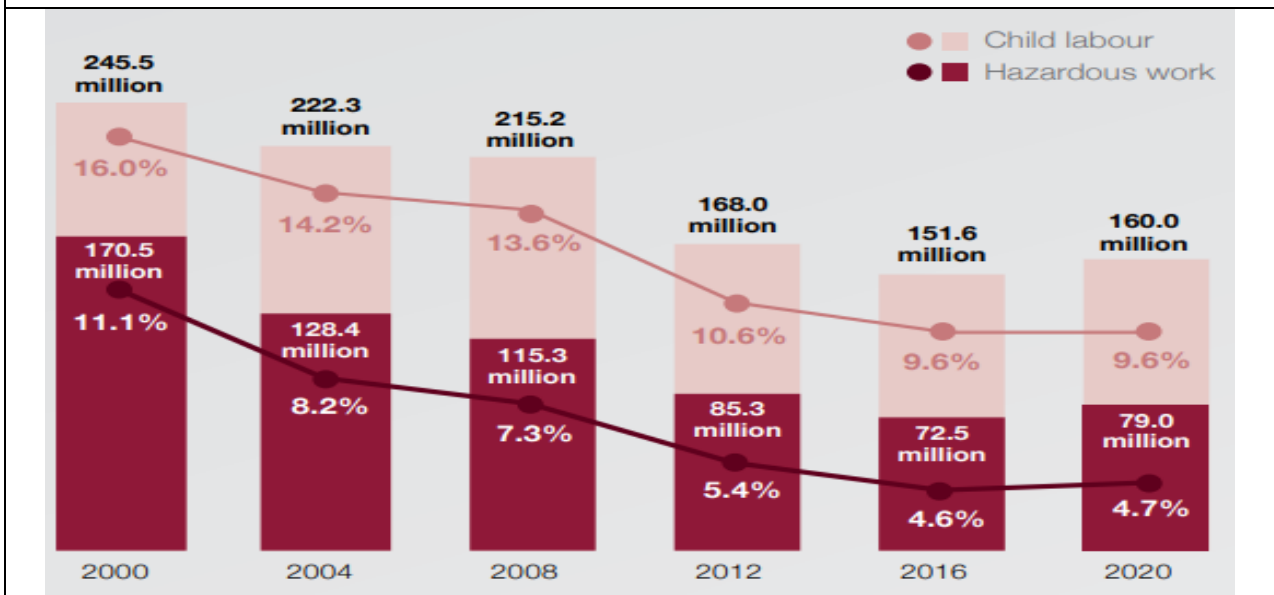
		Tarım (%)	Sanayi (%)	Servis (%)	Toplam (%)
Dünya		70	10,3	19,7	100
Bölgeler	-Afrika	85,1	3,7	11,2	100
	-Arap Ülkeleri	60,3	12,4	27,4	100
	-Kıta Amerika'sı	51,5	13,2	35,3	100
	-Asya ve Pasifik	57,5	21,4	21,1	100
	-Avrupa ve Orta Asya	76,7	13,7	13,6	100
Cinsiyet	Erkek	71,5	12,4	16,1	100
	Kız	70,3	11,1	18,6	100
Yaş Aralığı	5-14	78,0	7,4	14,5	100
	15-17	49,3	25,6	25,1	100
Kaynak: ILO, “Global Estimates of Child Labour: Results and Trends 2012-2016”, Geneva, 2017, s.34.					

Tablo 1'de görüldüğü üzere çocukların en fazla istihdam edildiği alan tarım sektördür. Tarım sektöründeki istihdamın %72,1'ini “ücretsiz aile işçiliği” oluşturmaktadır. Öte yandan bu çocukların 54 milyonu hizmetler sektöründe ve 12 milyonu sanayi sektöründe istihdam edilmektedir.

Grafik 1: Çocuk İşçiliğinin Statülere ve Sektörlere Göre Dağılımı

Dünyadaki çocuk işçiliği sayıları kabul edilemeyecek bir seviyede olmasına rağmen çocuk istihdamı yıllara göre önemli bir düşüş eğilimi de göstermektedir. 2000 yılındaki toplam çocuk istihdamı 246 milyon iken bu oran 3/1 civarı bir düşüş ile 160 milyona kadar gerilemiştir. Erkek çocuklarının istihdam içindeki oranı 2000 yılına göre %25’lik bir düşüş göstermişken, bu oran kız çocuklarında ise % 40 civarındadır (ILO, 2017b). Grafik 2’de çocuk işçiliğinin 2000 sonrasındaki genel düşüş trendi gösterilmektedir.

Grafik 2: 2000 Sonrası Çocuk İşçiliğinin Genel Durumu

Kaynak: ILO and UNICEF, **Child Labour Global Estimates 2020: Trend and the Road Forward** 2021, s.2.

Grafik 2’de görüldüğü üzere çocuk istihdamının düşüşüne rağmen çocuk işçiliği hem ekonomik hem de insan hakları temelli önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir. 160 milyon çocuğun 79 milyonu ağır ve tehlikeli işlerde istihdam edilmeye devam etmektedir. Bu nedenden dolayı çocuk işçiliği ile kararlı bir mücadelenin uygun araçlar yardımı ile verilmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu amaçla çocuk işçiliği taleplerinin ekonomik gerekçelerini analiz etmek gerekmektedir.

4. İktisadi Etkileri Açısından Çocuk Emegi: Çocuk İşçiliğinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkisi

4.1. Gelişmekte Olan Ülkeler

Çocuk işçiliğinin ekonomik olarak ilk etkisi hane halkı gelirlerine yöneliktir. Çocuk işçiliğini ortaya çıkartan ve körükleyen temel etken yoksulluktur. Fields “Ailelerinin finansal durumu elverdiği ölçüde çocuklar uzun süreler ile çalışmama hakkına sahiptir” demektedir (Stern, 1998, s.3). Çünkü hane halkı gelirlerinin yeterli olmayan yoksul aileler açısından çocuk işçiliği bir seçimden ziyade zorunluluktur. Hane halkı gelirleri ile doğrudan ilişkili olan çocuk işçiliğinin ayrıca hane halkı geliri üstüne hem uzun hem de kısa vadeli etkileri de söz konusudur. Kısa vadeli olarak bakıldığında, çocuk işçiliğinin yoksul ailelerin gelirlerine oldukça önemli bir katkıya sahip olduğu görülmektedir. Örneğin 1999 yılında Bolivya’da yapılan bir araştırmaya göre çocuk işçiliği aile gelirlerini %21 oranında arttırmaktadır. Hindistan’ın farklı şehirlerinde yapılan bazı araştırmaların sonuçlarına göre ise çocuk işçiliğinin aile gelirlerine olan etkisi yine %10-%20 arasındadır (Galli, 2001, s.2). Çocuk işçiliğinin aile gelirlerine olan katkısını göz önünde bulundurduğumuzda, çocuğun istihdam alanının tehlikeli veya güvenli, formel veya enformel olup olmaması ikinci planda kalmaktadır. Öte yandan çocuk işçiliğinin kısa vadede aile gelirlerine katkısı pozitif olmasına rağmen bazı düşünürler uzun dönemdeki etkisinin tam tersi şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. 1950 yılında Theodore Schultz, Jakop Mincer ve Gary Becker tarafından geliştirilen Beşeri Sermaye Teorisi’ne göre eğitim uzun dönemde hem verimlilik hem de gelir üzerinde doğrudan etkilidir. Çünkü uzun dönemde hem eğitim maliyetleri iskonto olacak hem de artan vasıf düzeyine bağlı olarak çocukların gelecekte elde edeceği ücret artış gösterecektir (Biçerli, 2019, s. 254-265). Nitekim yapılan araştırmalar da benzer sonuçlara ulaşmaktadır. (Eyiusta, İlhan, 2015, s.179). Ancak çocukların oldukça küçük yaşlarda emek piyasası içerisinde yer alması eğitim imkânlarından yeterince faydalanamamasına neden olmaktadır. Nitekim benzer bir vurgu yapan ILO’ya göre de çocukların emek piyasasında yer alması gelecekteki muhtemel gelirlerden feragat etmek anlamına gelmektedir (OECD, 2000, s.32).

Çocuk işçiliğinin hane halkı gelirin yanında gelir dağılımı üzerinde de kısa ve orta vadeli olarak bazı ekonomik etkileri söz konusudur. Çocuk işçiliği ailenin gelirlerini kısa vadede yükselttiği, hatta bazı durumlarda çocuğun geliri ailenin tek gelir kaynağı olduğu için yoksul aileler açısından gelir dağılımının daha adaletli olmasına olanak tanımaktadır. Bu açıdan ele aldığımızda çocuk işçiliğinin kısa vadede gelir adaletine olumlu bir etki ettiği savunulmaktadır (Bequele, Boyden, 1988, s.54). Uzun vadede ise çocuk istihdamı doğurganlık oranlarını arttırmanın yanında eğitim oranlarını da düşürmektedir. Bazı yazarlar tarafından bu durumun uzun vadede çocuk işçiliğinin yaygın olduğu ülkeler için daha fazla çocuk işçiliği sorununu doğuracağı savunulmaktadır. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerdeki nispeten daha az olan vasıflı işgücü daha fazla gelir elde edecek ve gelir dağılımı olumsuz olarak etkilenecektir (Galli, 2001, s.9). Ayrıca çocuk işçiliği uzun dönemde, ücretler rijit değil ise ücretleri aşağıya doğru çekebilecek, rijit ise yükselmesi önünde bir engel teşkil edebilecektir. Bu durum yetişkin işgücünün elde edeceği ücretin uzun dönemde azalmasına neden olacağı için gelir dağılımını daha adaletsiz bir hâle getirebilecektir (Galli, 2001, s.19).

Çocuk işçiliğinin gelişmekte olan ülkelerin uzun dönemde ekonomik gelişmelerini yavaşlattığı da ifade edilmektedir. Bu görüşlere göre çocukların erken yaşlarda emek piyasasına katılması, hayatlarının geri kalan kısmında gereken tecrübeyi ve vasfı kazanamamasına neden olmaktadır (Berigel, Eroğlu, 2019, s.43). Bu yüzden çocuk işçiliği bir ülkenin sahip olduğu beşeri sermayenin etkin olarak kullanımını engelleyerek uzun dönemde ekonomik gelişme üzerinde olumsuz bir etki ortaya çıkartmaktadır. ILO’ya göre çocuk işçiliği yoksulluk ile doğrudan ilişkilidir ve çalışan çocuklar eğitim imkânlarından yeterince faydalanmadığı için bu yoksulluk durumu diğer nesillere de

aktarılmaktadır (ILO, 2019a, s.42). Çocuk işçiliğinin gelişmekte olan ülkelere yönelik diğer bir ekonomik etkisi ise, çocuk işçiliğinin yatırım eğilimi üstündeki belirleyici rolüdür. Ekonomik bir zorunluluk olarak çocuk istihdamının artmasının gelişmekte olan ülkelerdeki eğitime ve vasıflı işgücüne yönelik olan yatırımların azalmasına neden olacağı ifade edilmektedir. Bu durum hem çocuk istihdamını arttıracak hem de çocuk işçiliği ile mücadeledeki geleceğe dönük hedeflerin başarısız olmasına neden olacaktır (Chaudhary, 2014, s.73).

4.2. Gelişmiş Ülkeler

Gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk işçiliğinin küresel ticaret üstünden gelişmiş ülkeleri tehdit ettiği savunulmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk işçiliği ile üretilen katma değeri düşük ürünlerin, gelişmiş ülkelerin iç pazarlarına girişi bazı görüşlere göre haksız bir ticari rekabet ortamı oluşturmaktadır (Bhagwati, 1994, s.240). Bu haksız rekabetin gelişmiş ülkelerdeki emek yoğun sektörlerde ücretler, işsizlik ve istihdam üstünde bazı olumsuz etkilere sahip olduğu ifade edilmektedir (Akorsu, 2010, s.16). ILO araştırmasına göre çocuk işçiliğinin küresel tedarik zinciri içerisindeki ağırlığı bölgelere göre farklılıklar göstermesine rağmen tedarik zincirinde yaşanan insan hakkı ihlallerinden dolayı bu sorun ile etkin bir şekilde mücadele edilmelidir (ILO, 2019b). Aksini savunan bazı yazarlara göre ise çocuk işçiliğinin gelişmiş ülkelere olan etkileri sanıldığından çok daha düşüktür. Örneğin Basu çocuk işçiliğinin gelişmekte olan ülkeler tarafından gelişmiş ülkelere karşı bir rekabet avantajı olarak kullanıldığı tezine karşı çıkmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkelerin ihracat performansları gelişmekte olan ülkelere göre oldukça iyidir. Ayrıca çocuk işçiliğinin gelişmiş ülkelerin emek piyasalarına yönelik bir baskı oluşturarak bu ülkelerde işsizliği yükselttiğine yönelik bir delil de bulunamamaktadır. Ek olarak, Basu'ya göre çocuk işçiliği ile üretim yapan sektörlerin ihracat potansiyeli de oldukça kötü durumdadır (Basu, 2011, ss.115-123). Bu aşamada çocuk işçiliğinin küresel ticaret aracılığı ile gelişmiş ülkelere yönelik haksız bir rekabet oluşturup oluşturmadığını incelemek gerekmektedir. Çünkü bu sonuç küresel ticaret temelli çocuk işçiliği ile mücadeleye yönelik görüşleri daha meşru bir temele oturtacağı için ayrıca önemlidir. Tablo 2'de emek yoğun üretim yapan sektörler açısından en çok ticari kazanç sağlayan ülkeler gösterilmiştir.

Tablo 2: 2018 Yılı Ülkelere ve Sektörlere Göre İhracat Verileri (Bin Dolar)

(Tüm Ürünler)		Tarımsal Ürünler		Ayakkabı Endüstrisi		Tekstik ve Hazır Giyim	
ABD	2.787.745.305	Çin	65.017.309	ABD	26.435.618	ABD	104.685.576
Çin	1.925.451.962	ABD	50.882.963	Almanya	13.071.658	Almanya	51.302.183
Almanya	1.183.472.388	Almanya	37.719.262	Fransa	8.418.237	Japonya	32.405.480
Hong Kong	702.937.865	Hollanda	27.685.534	Birleşik Krallık	7.758.025	Çin	31.755.899
Japonya	657.990.989	Japonya	19.978.910	İtalya	7.252.952	Birleşik Krallık	30.127.219
Birleşik Krallık	650.900.931	Fransa	19.231.493	İsviçre	6.489.516	Fransa	28.853.300
Fransa	645.644.053	Birleşik Krallık	17.475.844	Hollanda	5.506.043	Vietnam	28.432.656
Hollanda	630.627.679	İtalya	16.391.529	Japonya	4.975.986	İtalya	24.924.100
Kanada	496.949.079	İspanya	15.356.111	Rusya	4.774.881	İspanya	22.792.154
G. Kore	487.388.966	Hindistan	14.829.084	İspanya	4.237.767	Hong Kong	20.473.870
Kaynak: Products Exports by country US\$000 2018 WITS Data (worldbank.org)(27.06.2021)							

Tabloyu incelediğimizde gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere göre çok daha iyi bir ihracat performansının olduğunu görebilmekteyiz. Tarım ürünleri, ayakkabı üretimi ve tekstil ve hazır giyim gibi emek yoğun üretim yapan alanlarda da benzer bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Çocuk işçilerin yoğun olarak tarım sektöründe istihdam edildiği bilinmektedir. Ancak Tablo 2'de gösterildiği üzere tarımsal ürünlerde Çin ve Hindistan dışında listeye girebilen başka bir gelişmekte olan ülke mevcut değildir. Emek yoğun sektörlerde gelişmiş ülkelerin ihracat performanslarının iyi olmasının yanında

çocuk işçiliğinin tarım dışı sektörlerdeki payının düşük olması, çocuk işçiliğinin küresel ticarete etkisini düşüren diğer bir göstergedir. Ek olarak gelişmekte olan ülkelerdeki ihracata yönelik üretim yapan sektörlerde çalışma standartları ihracata yönelik olmayan sektörlerle göre çok daha iyi olduğu da ifade edilmektedir (Parlak, 2004, s.67).

5. Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçiliği İle Mücadele

Çocuk işçiliği ile mücadele çok boyutlu, çelişkili ve zor bir süreçtir. Mesele çalışan çocukların çalışmalarının engellenmesi ve eğitim hayatına dönmesinden ibaret değildir. Çocuk işçiliği konusunda farklı bakış açıları mevcut olsa da çözüm aşamasının ülkelerin ekonomik imkânlarından ayrı düşünülemeyeceği ifade edilmektedir. Nitekim çocuk işçiliğine yönelik uygulamaların gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul ailelerin hane gelirlerine bağımlı olduğu görülmektedir. Konuyu bu açıdan ele aldığımızda, çocuk işçiliğinin yasaklanması yoksul ailelerin hayatlarını idame ettirecek gelirden mahrum kalması anlamına gelmektedir. Freeman'ın "kötü şartlarda çalışmaları, aç kalmalarından daha iyidir" ifadesi bu durumu tam olarak özetlemektedir (Gloub, 1977, s.23). Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk işçiliği ile mücadele politikalarının gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumlarını göz önünde bulundurması bir gerekliliktir.

Geçmişte çocuk işçiliği ile mücadelede gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gücünü dikkate almayan girişim ve uygulamaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Örneğin ABD 1993 yılında Bangladeş'te çocuk işçiliği ile mücadele edebilmek için bu ülkeye yönelik bazı ticari yaptırımlar uygulamıştır. Bu yaptırımlar dönemin Bangladeş'inin ekonomik durumunu dikkate almadığından çocuk emeğini azaltmak bir yana daha kötü bir hâl almasına neden olmuştur. ABD'nin yaptırımlarından çekinen Bangladeş'teki hazır giyim işletmeleri 16 yaşından ufak olan çocukların istihdam alanlarını kısıtlayarak bu çocukları işten çıkarmıştır. Bu konu üzerine araştırma yapan Financial Times yazarı J. Seabrok, Bangladeş'teki istihdam alanlarının yetersiz olmasından dolayı işten çıkarılan çocukların insan onuruna yakışmayan alanlarda istihdam edildiği sonucuna ulaşmıştır. Özellikle kız çocukları yetersiz istihdam imkânlarından dolayı hayat kadınlığı benzeri alanlardan para kazanmak zorunda kalmışlardır (Parlak, 2004, ss.75-76). Bu örnekte de görüldüğü üzere çocuk işçiliği yoksul toplumlar açısından bir seçim olmanın çok daha ötesindeki bir olgudur. Başka bir örnek üzerinden konuyu ele alırsak, Columbia Üniversitesi profesörü olan Bhagwati çocuk işçiliği ile ilgili olan ABD standartlarının Meksika'da faaliyet gösteren ABD şirketlerinde uygulanmasını teklif etmiştir. Bhagwati'ye göre ABD şirketlerinin çocuk işçiliğine yönelik uygulamaları, diğer şirketleri benzer adımları atması için baskılayacak ve çocuk istihdamında bir iyileşme görülebilecektir. Ancak Fields bu varsayımları irdeleyerek hedeflenen amaçların sanıldığı kadar rasyonel olmadığını vurgulamaktadır. Fields'e göre Meksika'da çalışan çocuklar hane halkı geliri için hayati bir katkıya sahiptir. Bu çocukların istihdamdan uzaklaştırılması Fields'e göre gayri insani bir durumdur. Ayrıca Fields bu varsayımları Doğrudan Yabancı Yatırım üzerinden de incelemiştir. Buna göre çocuk işçiliğinin sonlandırılması veya çalışma şartlarının iyileştirilmesi durumunda Meksika'da emek maliyetinde bir artış yaşanması oldukça muhtemeldir. Bu durumda sermayenin hala bu alanlarda kalıp kalmayacağı da Fields'e göre ayrıca tartışmalı diğer bir meseledir (Field, 1998, s.15). Bu örneklerden de görüldüğü üzere çocuk işçiliği ile ilgili uygulamaların veya taleplerin temeli ister ekonomik ister insan hakları olsun, çözüm aşaması gelişen ülkelerin ekonomik imkânlarından doğrudan etkilenmektedir.

5.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçiliği İle Mücadelede Uygulanabilecek Yöntemler

Çocuk işçiliği gelişmiş ülkelerden çok gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren ekonomik bir mesele görünümüne sahiptir. Bu sebeple çocuk işçiliğinin çözümü büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumlarına bağlıdır. Çocuk işçiliği ile mücadeleyi amaçlayan politikaların bu durumu göz önünde bulundurularak belirlenmesi daha etkili çözümlerin üretilebilmesi için gereklidir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde, literatürdeki çocuk işçiliği ile mücadelede ülkelerin ekonomik durumlarını göz önünde bulundurarak kullanılabilir araç ve yöntemler tartışılacaktır.

-Gelir Dağılımı: Gelir dağılımının daha adil bir hâle getirilmesi düşük gelirli hanelerin gelir dağılımından daha fazla pay almasına imkân tanıyacağı için çocuk istihdamını azaltacaktır. Ancak bu durum Swinnerton ve Rogers'e göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklı sonuçlar

gösterebilmektedir. Çünkü bu ülkeler arasında üretim verimliliği konusunda önemli farklılıklar görülmektedir. Üretim verimliliğinin yüksek olduğu ülkeler için gelir dağılımını adaletli hale getirecek politikalar, istenilen sonuçların gerçekleştirilmesine imkân verecektir. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerde üretim verimliliği düşük olduğu için gelir dağılımına bağlı olarak uygulanacak politikaların çocuk işçiliğini daha da arttırması mümkündür. Bu konuda yapılan araştırmalar, üretim verimliliğinin düşük olması halinde düşük gelirli hanelerin gelirleri artarken orta gelirli hanelerin gelirlerinin düştüğünü göstermektedir. Bu durum ise düşük gelirli hanelerdeki çocuk işçiliğini sona erdirmeden, orta gelirli ailelerin çocuklarını çalıştırmak zorunda bırakabileceği için gelişmekte olan ülkelerde çocuk işçiliği artış gösterebilecektir (Swinerton, Rogers, 1999, ss.1382-1385). Bu konuya farklı bir açıdan bakan kimi yazarlar gelir dağılımı, çocuk işçiliği ve yoksulluk arasındaki ilişkinin çok güçlü olmadığını ileri sürmektedir. Buna göre çocukların çalıştırılmasının nedeni gelir yetersizliği değil çocuk işçiliği maliyetinin düşük olmasıdır. Başka bir ifade ile çocuk işçiliğinin nedeni daha ucuz olduğu için çocukları çalıştırmayı daha rasyonel bulan işverenlerdir. Bu yazarlara göre çocuk işçiliği için gelir dağılımını daha adaletli hale getirecek politikalar bir gerekliliktir. Ancak çocuk işçiliği ve gelir dağılımı arasındaki bu zayıf ilişki göz önünde bulundurulduğunda, en azından çocukların ağır ve tehlikeli işlerden uzak tutulması için uzun vadeli ekonomik göstergeleri beklememek gerekmektedir (Tuncan, 2000, s.244).

-Kadın İstihdamı: Çocuk işçiliği ile mücadele hane halkı gelirlerinden doğrudan etkilendiğinden dolayı çocuk işçiliğini engellemeye yönelik destekleyici politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çocuk işçiliğini engellemenin en etkili yollarından biri annenin emek piyasasına etkin olarak katılımının sağlanmasıdır. Bu yaklaşımın etkin olabilmesi için kadın istihdamını teşvik politikalarının yanında kadın emeği ücretlerinin yükseltilmesi de gerekmektedir. Zira çocuğun emek piyasasından çıkarılması ile ortaya çıkacak hanenin gelir kaybını telafi etmenin en kolay yolu budur (Ladbury, Gibbons, 2000, ss.4-5). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki kadın istihdam oranlarına baktığımızda, gelişmiş ülkelerdeki kadın istihdam oranları çok daha yüksektir. Eğer çocuk işçiliği ülkelerin ekonomik gelişmelerine bağlı olarak azalacak ise kadın işgücünün istihdamdaki yerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü kadın emeği ve ekonomik gelişme arasında doğrudan bir bağ mevcuttur (Mehra, 1977, ss.148).

-Gelir Transferi Politikaları: Çocukları emek piyasasından okula yönlendirebilmek için eğitim masraflarının azaltılması ve gerekli altyapı yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Bu aşamada bazı yazarlar aileye yönelik gelir transferi politikalarının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bangladeş, Meksika ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelerde uygulanan destekleyici gelir transferi politikalarının çocuk işçiliğinin azaltılması için olumlu katkıları olduğu görülmektedir (Edmonds, Pavcnik, 2005, s.218). Örneğin Meksika'da çocukların eğitim hayatına dönebilmesi için Progresada adlı bir gelir transferi programı başlatılmıştır. Bu program kapsamında çocuklarını düzenli olarak okula gönderen ailelere para transferi yapılmıştır. Gelir transferinin çocukların sınıf düzeyine bağlı olarak zaman içerisinde artması da planlanmıştır. Bu program kapsamında ek olarak, kız çocuklarının eğitime katılım düzeyini arttırabilmek için ortaokula giden kız öğrencilere erkeklere göre daha fazla gelir transferi sağlanmıştır. Nitekim bu programın sonuçlarına göre hem kız hem de erkek çocuklarının okullaşma oranında önemli bir ilerleme sağlandığı görülmüştür. Ayrıca özellikle ortaokula giden kız çocuklarının okullaşma oranında ciddi bir gelişme yaşanmıştır. Program liseye giden çocukları sisteme dâhil etmemesine rağmen programın sonuçları ortaokul mezunu olan çocukların en az 0,7 yıl daha eğitim hayatına devam edeceğini göstermektedir (Betcherman, Fares ve Prouty, 2004, s.24). Bir başka örnekte Dünya Bankası Brezilya'da PETI (Child Labor Eradication Program) isimli bir programı uygulamaya koymuştur. Bu program çocuk işçiliğinin en kötü formları ile mücadeleye yöneliktir. Bu kapsamda 7-14 yaş aralığındaki çocukların istihdamının sonlandırılması ve bu çocukların ailelerine gelir transferi yapılması planlanmıştır. Meksika hükümeti bu program kapsamında 1996 yılında Mato Grosso eyaletindeki kömür madenlerinde çalışan çocuklar için pilot bir uygulamayı hayata geçirmiştir. Ayrıca bu pilot programlar 1997 yılında şeker kamışı ekiminde çalışan çocuklara yönelik olarak Pernambuco eyaletinde ve 1999 yılında Bahia eyaletinin Sisal bölgesinde de uygulamaya konulmuştur. Bu programların 1999 yılının sonuna kadar 8 eyalete ve 166 belediyeyi kapsayacak şekilde genişletildiği görülmektedir. Bu kapsamda

Brezilya'da çalışan çocukların neredeyse %10'u olan 131.000 çocuğa yardım sağlanmıştır. Bu yardımların sonuçlarını araştıran bazı yazarlar, 1996-1997 yılları arasında çocuk işçiliğinin sonlandırılması ve çocukların eğitim hayatına yönlendirilmesi hedefinde belirgin bir başarı yakalandığı sonucuna ulaşmıştır (Cardoso&Souza, 2004, s.10-11).

-Tüketici Tepkileri: Çocuk emeği ile mücadeledeki diğer bir yöntem olarak ise tüketicilerin bu konuda bilinçlendirilmeleri ve çocuk emeği ile üretilen ürünlere karşı daha duyarlı hâle getirilmeleri gösterilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler üzerinden konuya baktığımızda, tüketicilerin çocuk emeği ile mücadele konusunda yeterince bilinçlendirilmediği görülmektedir. Öte yandan gelişmiş ülkelerde bu konuya yönelik tepkiler daha geniş kesimler tarafından savunulmaktadır. Tüketici tepkilerini savunan bazı yazarlar bu tepkilerin gelişmekte olan ülkelerdeki bol ve ucuz olan çocuk iş gücünün Çokuluslu Şirketler (ÇUŞ) tarafından sömürülmesini engelleyebileceğini ifade edilmektedir. Bu tür tepkilerinin çocuk işçiliği konusunda ÇUŞ'ları ne derece engelleyip engelleyemeyeceği oldukça tartışmalı olmakla birlikte olumlu bir katkı sağladığı bilinmektedir. Bu yüzden gelişmiş ülkelerdeki sivil toplum örgütlerinin ve sendikaların gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk işçiliği ile mücadele konusunda daha hassas davranmaları gerektiği ifade edilmektedir. Geçmişte bu örgütlenmelerin büyük ölçekli tüketici boykotları için gerekli zemini oluşturabildikleri görülmektedir (Addo, 2015, s.79). Bu örgütlenmelerin Bruma'daki çocuk emeği ile mücadele sürecinde çözüme önemli katkıları olduğu ileri sürülmektedir (Tsogas, 1998, ss.27-28). Ayrıca böyle bir örgütlenme olan Ulusal Çalışma Komitesi benzer bir çalışmayı Honduras'taki çocuk işçiliğini engelleyebilmek için başlatmıştır. Bir TV programının isminin Honduras'taki çocuk emeği ile üretilen bir ürünün adı ile aynı olması, bu TV programına yönelik tepkilerinin yükselmesine neden olmuştur. Bu tepkiler sonucunda TV programı hatalı olduğunu ve Honduras'taki çocuk işçiliği ile mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Parlak, 2004, s.79). Uygulamada benzer tepkilerin başarılı olduğuna yönelik birçok örnek mevcuttur. Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve artan sosyal medya kullanımı, çocuk emeği ile mücadele konusunda sivil toplum örgütlerinin ve sendikaların elini her geçen gün daha da güçlendirmektedir. Öte yandan uluslararası alandan gelen tüketici tepkilerinin ihracata yönelik sektörlerde etkili olabileceği için sınırlı bir katkı sağlayacağı da savunulmaktadır. Bu tepkilerin ihracata yönelik üretim yapan özellikle gıda ve hazır giyim gibi sektörlerde çalışan çocukların çalışma şartları için olumlu bir etki oluşturması mümkündür. Ne var ki doğrudan tüketime yönelik olarak üretim yapmayan hammadde ve ara mal üreten işletmeler açısından tüketici boykotları bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü günümüzde ÇUŞ'ların küresel tedarik zinciri içerisinde farklı ülkelerde faaliyette bulunan birçok firma yer almaktadır. Bu bakımdan ticari bir ürünün piyasaya sürülene kadarki süreçte çocuk emeğine yönelik bir ihlalin olup olmadığını belirleyebilmek tüketiciler açısından neredeyse imkânsız bir durumdur. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin emek yoğun sektörlerdeki ihracat performanslarının yetersiz olması bu tür tepkilerin başarılı olmayacağı anlamına da gelmektedir (Parlak, 2004, s.82). Bu sebeple çocuk emeğinin yaygın olarak görüldüğü gelişmekte olan ülkelerde yapılacak tüketici eylemleri ayrı bir önem taşımaktadır.

-Sendikalar: Çocuk işçiliği ile mücadelede gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren sendikalar özel önem arz etmektedir. Sendikalar, çocuk işçiliği ile mücadelede seminer, kampanya ve işyerindeki çeşitli etkinlikler ile çocuk işçiliğine yönelik farkındalığı arttırması için çaba harcamalıdır. Ayrıca hükümetlere gereken hukuki düzenlemeleri yapması için baskı oluşturması, uluslararası düzenlemelerin uygulanıp uygulanmadığının takipçisi olması, çocukların eğitim imkânlarının arttırılmasına doğrudan destek vermesi ve dolaylı olarak yetişkin işgücünün istihdam alanlarının desteklenmesi ve yetişkin işgücüne yönelik minimum ücrete etki etmesi gerekmektedir. Ek olarak sendikaların özellikle tarım, madencilik, hazır giyim ve enformel sektör içerisinde yer alan çocuklar için mücadele programları oluşturmasının ve araştırmalar yapmasının çocuk işçiliği ile mücadeleye önemli katkıları olacaktır (Huybrechts, Develtere, 2006, s.9). Gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren ve kendi ülkesinin ekonomik durumu hakkında yeterli bilgiye sahip olan sendikaların uygulayacağı politikalar, ulus üstü bir müdahaleye göre daha başarılı sonuçlar üretebilecektir.

-Kamu Kurumları: Hükümetler ve ilgili kurumların çocukların emek piyasasından çıkarılması durumunda ailenin gelir kaybı yaşamaması için alternatif politikalar üretmesi de gerekmektedir.

Örneğin Türkiye’de Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu çok sayıda ilde çocuk istihdamı ile mücadeleyi amaçlayan bir projeyi hayata geçirmiştir. Bu proje kapsamında eğitim hayatına yönlendirilen çocukların ailelerinin gelir kaybı yaşamaması için mesleki eğitim programlarına ve gelir getiren etkinliklere katılımı sağlanmıştır. Bir başka örnekte ÇSGB İş Teftiş Kurulu Ankara, İzmir ve Bursa’daki mobilya sektöründe istihdam edilen 2.500 çocuğun eğitim hayatına dönmeleri için bir uygulama başlatmıştır. Bu kapsamda istihdamdan çekilen çocukların giyim ve kırtasiye masrafları gibi bazı eğitim masraflarının karşılanması (Avşar&Öğütöğulları, 2011, ss.36-37). Çocuk işçiliği ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi göz önünde bulunduran diğer bir uygulama olarak sosyal yardım ve sosyal destek sistemleri gösterilmektedir. Bu kapsamda çocuğun eğitim masraflarının karşılanabilmesi açısından parasız yatılı okulların yanında hane gelirini destekleyen sosyal yardım uygulamalarının da yaygınlaştırılması gerekmektedir. ILO araştırmaları bu tür hane gelirini destekleyici politikaların bazı eksik yönleri olmakla beraber uygulamada başarılı sonuçlar ürettiğini göstermektedir (Çöpöğlü, 2018, s.680).

6. Sonuç

Çocuk işçiliği ile mücadelenin arka planında hem ekonomik hem de insani düşünceler ve talepler yer almaktadır. Çocuk istihdamı çocukların fiziksel, ahlaki ve zihinsel gelişimlerini olumsuz olarak etkilemekte ve çocukların suiistimal edilebilmesine neden olabilmektedir. Her çocuğun ekonomik kaygılardan uzak bir şekilde büyüebilmesi ve eğitim fırsatlarından yeterince faydalanabilmesi temel bir insan hakkıdır. Bu sebeple çocuk işçiliği ile mücadeledeki insan hakları temelli görüşlerin tezleri oldukça ikna edicidir. Ancak bu haklılık çocuk işçiliğinin uygulamada sona erdirilebilmesi açısından yeterli değildir. Çünkü bu mücadele geliştirmekte olan ülkelerin sahip olduğu ekonomik imkânlar ile doğrudan ilişkili bir süreçtir. Nitekim çocuk işçiliği ile mücadelede konunun ekonomik boyutunu göz ardı eden uygulamaların geçmişte birçok kez başarısız olduğu görülmektedir.

Çocuk işçiliğinin ekonomik boyutuna bakıldığında, ekonomik sebepler çocuk işçiliğinin hem nedeni hem de sonucudur. Yoksul toplumlardaki ailelerin hayatlarını idame ettirebilmeleri açısından çocuk emeği hayati bir öneme sahiptir. Bu durumun çocuk işçiliği ile mücadelenin karşısındaki en önemli sorun alanını olduğu görülmektedir. Çocuk işçiliğinin ekonomik sonuçlarına baktığımızda, bu sorunun küresel ticaret aracılığı ile gelişmiş ekonomilerdeki emek yoğun sektörlerle yönelik bazı istenmeyen etkilere sahip olduğu ifade edilmektedir. Gelişmiş ülkelere göre çocuk emeğinin yoğun kullanımı küresel ticaretteki adil rekabet ortamını bozmaktadır. Bu tür etkilerden dolayı, gelişmiş ülkelerin çocuk işçiliği ile mücadelede geliştirmekte olan ülkelerin daha aktif çözümler üretmesi için önemli talepleri mevcuttur. Bu taleplere karşı çıkanlar, bu tür taleplerin korumacılık fikrinin bir tezahürü olduğunu iddia etmektedir. Çünkü bu yazarlara göre çocuk işçiliğinin uluslararası ticaret içerisindeki payı zannedilenden çok daha düşüktür. Nitekim gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere göre ihracat performansları çok daha iyidir. Küresel tedarik zinciri içerisinde en fazla katkıya sahip olduğu ifade edilen emek yoğun sektörler açısından da benzer sonuçlar söz konusudur. Çocuk işçiliği ile üretilen katma değeri düşük ürünlerin düşük ihracat başarısından dolayı çocuk işçiliğine yönelik uluslararası taleplerin insani yönü ekonomik yönünden daha ikna edici gözükmemektedir.

Çocuk işçiliği ile mücadelenin uygulama aşamasına bakıldığında, geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik kapasiteleri ile uyumlu politikaların belirlenmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Çünkü her ne kadar çocuk işçiliğine yönelik söylemlerin haklılık payları bulunsun da, çözüm aşaması geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik durumlarından bağımsız bir konu değildir. Çocuk emeğinin hane gelirine olan etkisi göz önünde bulundurulduğunda, hane halkı gelirlerini destekleyici ek politikaları uygulanmadan çocukların emek piyasasından uzaklaştırılması pek de mümkün görülmemektedir. Çünkü hayatlarını idame ettirmek için çocuklarının gelirine muhtaç olan aileleri bu gelirden mahrum etmek gayri insani bir durumu oluşturmaktadır. Bu sebeple hem ulusal hem de uluslararası mekanizmaların çocuk işçiliği ile mücadelede geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik kapasitelerine uygun araçlar ile çözüm araması istenilen başarının sağlanabilmesi açısından bir zorunluluktur. Bu aşamada çocuk işçiliği ile mücadeledeki ek uygulamalar olarak kadın istihdamının yaygınlaştırılması, ailelere ekonomik yardım yapılması, ailelerin gelir getirici faaliyetlere katılımının sağlanması, ücretsiz yatılı okulların yaygınlaştırılması ve eğitim hayatına dönen çocukların eğitim masraflarının

karşılanması gibi hane gelirini destekleyici politikaların uygulandığı görülmektedir. Ayrıca çocuk işçiliği konusunda tüketicilerin bilinçlendirilmesi ve sendikalar, sivil toplum örgütlenmeleri ve kamu kurumlarının bu konuya yönelik çalışmalar yapması gerektiği de ifade edilmektedir. Bu aşamada, çocuk emeğinin yoğun kullanıldığı katma değeri düşük sektörlerin yetersiz ihracat performansından dolayı gelişmekte olan ülkelerdeki bu tür örgütlenmelere daha fazla iş düşmektedir. Bu tür uygulamalar emek piyasalarından uzaklaştırılan çocukların ailelerinin daha da yoksullaşmaması ve hayatlarını idame ettirecekleri geliri elde edebilmesi için gereklidir. Çünkü çocukların eğitim hayatına devam etmesi durumunda sadece ailenin gelirleri azalmayacak ek olarak eğitim masrafları ile mevcut giderleri de artacaktır. Hali hazırda çocuklarını okula gönderemeyen aileler açısından onların ekonomik koşullarını göz ardı eden uygulamaların başarı şansı mevcut değildir. Nitekim temel insan hakları üzerinden çocuk işçiliğine yönelik hassasiyetlerini kamuoyuna taşıyan gelişmiş ülkelerin çocukların eğitim masraflarını karşılamayacağı da açıktır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Erdal BEŞOLUK (%50), Zeki PARLAK (%50)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Addo, K. (2015). Core Labour Standarts and International Trade. Berlin. Springer-Verlag.
- Avşar, Z. & Eren, Ö. (2012) “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejileri”. *Sosyal Güvenlik Dergisi*. 2(1): 9-40.
- Basu, K. (2001). International Labour Standards and Child Labour. Globalization Institutions and Social Cohesion: 115-123.
- Berigel, S. & Eroğlu, İ. (2019). “Türkiye’de Çocuk İşçiliği Dinamikleri”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. Özel Sayı: 39-56.
- Bhagwati, J. (1994). “Free Trade: Old and New Challenges”. *The Economic Journal*. 104(423): 231-246
- Bequele, A. & Boyden, J. (1988). Combating Child Labour. Geneva. İsviçre. International LabourOffice.
- Calderón C. E. (2004). “Basic Income as a Policy to Fight Child Labour”. Basic Income Network International Congress. Barselona 2004: 1-24.
- Chaudhary, K. (2014). “Impact of Globalization on Child Labour Scenario in India”. *Journal of Politic&Governance*. 3(1): 68-75.
- Çöpoğlu, M. (2018). “Bir Kısır Döngü: Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve İşsizlik”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(5): 671-685.
- Dziedzom, A. A. (2010). “Labour Standards Application in Ghana: Influences, Patterns and Solutions”. Manchester Business School. *Yayımlanmış Doktora Tezi*.
- Engerman, S. L. (2003). “The History and Political Economy of International Labour Standarts”. *Theory and Policy Options*: 39-83.
- Eyiusta, C. M. & İlhan B. Y. (2015). “Lisansüstü Eğitimin Çalışanların İş Performansları Üzerindeki Etkisi: Beşeri Sermaye Teorisi Yaklaşımı”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(3): 113-126.
- Field, Garry S. (1998). “Trade and Labour Standards: A Review of the Issue”. *Organization for Economic Co-Operation and Development*. OECD: 3-35.
- Galli, R. (2001). The Economic Impact of Child Labour. Geneva. International Institute for Labour Studies. Birinci Baskı.
- Golub, Stephen S. (1997). “International Labour Standards and International Trade”. IMF Working Paper: 1-33.
- Huybrechts, A. & Develtere, P. (2006) “Trade Unions and the Fight Against Child Labours: Evidence of Policies and Practies”. *Lirgiad Working Paper*. 16(16): 1-37.
- ILO. (1998). Declaration on Fundamental Principles and Right at Work and Its Follow-up. Geneva. The International Labour Conference.
- ILO. (2017a). Global Estimates of Child Labour: Results and Trends 2012-2016. Geneva. International Labour Office.
- ILO. (2017b). <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm>. (Erişim Tarihi: 06.12.2021)
- ILO. (2019a). The Rule of the Game, An Introduction to the Standards-Related Work of the International Labour Organization. Geneva.
- ILO. (2019b). Çocuk İşçiliği: Küresel tedarik zincirlerinde çocuk işçiliği ve insan ticareti, önemli bir sorun olmaya devam ediyor (ilo.org). (Erişim Tarihi: 7.01.2022)
- Kemal, Biçerli M. (2018). Çalışma Ekonomisi. İstanbul. Beta Yayıncılık. 10. Baskı.
- Krueger, Alan B. (1995). “International Labour Standards and Trade”. *Annual World Bank Conference on Development Economic*: 279-302.
- Ladbury, S. & Gibbons, S. (2000). “Core Labour Standarts: Key Issues and A Proposal for A Strategy”. A Report Submitted to the UK Department for International Development: 1-59.
- Mehra, R. (1997) “Women, Empowerment and Echonomic Development”. *ANNALS*: 136-149.
- Parlak, Z. (2004). “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9: 43-88.

- Plener, V. & Freiherr, E. (1873). *The English Factory Legislation, from 1802 till the Present Time*. London. Chapman and Hall.
- Stern, Robert M. (1998). “Labour Standards and International Trade”. Search Seminar in International Economics. Discussion Paper No.430: 1-36.
- Swinnerton, Kenneth A. & Carol Ann R. (1999). “The Economics of Child Labour:Comment”. *American Economic Review*. 89(5): 1382-1385.
- Şahin, L. (2012). “Geçmişten Günümüze Çocuk İşçiliği”. *Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi*. 2: 103-118.
- Şahinöz, A. (2002). “Dünya Ticaret Örgütü’nün Dönüşümü”. Ankara. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını: 117-189.
- Tokol, A. & Alper, Y. (2017). *Sosyal Politika*. Bursa. Dora Yayın Evi.
- Tor, H. (2010). “Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları”. *Journal of World of Turk*. 2(2): 25-42.
- Trebilcock, Michael J. (2001). “Trade Policy and Labour Standarts: Objectives, Instruments and Institutions”. *Law and Economic Research Paper*. Research Paper No. (02)01: 1-28.
- Tsogas, G. (1998). “Labour Standards in International Trade, a Study in Theory and Policy”. University of Manchester. Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Tuncan, N. (2000). “Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. No 43-44: 244-259.
- UNICEF. (2011)“ ÇHDS ve İhtiyari Protokoller, Usul Kuralları ile Çocuk Hakları Komitesi Genel Yorumları.pdf (unicef.org) (Erişim Tarihi: 15.04.2022)
- World Bank (2018). Products Exports by country US\$000 2018 | WITS Data (worldbank.org). (Erişim Tarihi: 27.06.2021)

İŞE BAĞLILIK KONUSUNDA TÜRKİYE’DE YAZILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ANALİZİ

ANALYSIS OF GRADUATE THESIS WRITTEN IN TURKEY ON JOB COMMITMENT

Zümral GÜLTEKİN*,

*Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Alaçam Meslek Yüksekokulu, zumral.gultekin@gmail.com,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
Gönderilme Tarihi 04.04.2022 Revizyon Tarihi 20.05.2022 Kabul Tarihi 01.06.2022 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi JEL Kodları D23 L20 M10	<p><i>Bu çalışmanın amacı yönetim ve organizasyon alanının önemli çalışma konularından birisi olan işe bağlılık kavramının, lisansüstü tezlere nasıl yansımalarını tespit etmeye çalışmaktır. Çalışmada tezler; türleri, yılları, yazıldıkları üniversiteler, ilgili anabilim dalları, dilleri, araştırma yöntemleri, örneklemi, örneklem büyüklükleri, birlikte çalışıldıkları değişkenler, değişkenin modeldeki yeri, toplam değişken sayısı ve İngilizce başlıkları olmak üzere on iki özelliğe göre incelenmiştir. Ayrıca, kavramın İngilizce karşılığı ile ilgili karışıklıklar da değerlendirilmiştir. 1996-2022 yılları arasında konuyla ilgili toplam 41 tez yazıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra işe bağlılık hakkındaki doktora tezlerinin oldukça az sayıda olduğu, tüm tezlerin nicel araştırma yöntemi tercih edilerek yazıldığı ve konunun genellikle bağımlı değişken olarak çalışıldığı saptanmıştır.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: İşe Bağlılık, Bağlılık, Tezler, İçerik Analizi</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received 04.04.2022 Revized 20.05.2022 Accepted 01.06.2022 Article Classification: Research Article JEL Codes D23 L20 M10	<p><i>The aim of this study is to try to determine how the concept of job commitment, which is one of the important study topics of management and organization, is reflected in graduate theses. Theses in the study; Types, years, universities, related departments, languages, research methods, samples, sample sizes, variables they work with, place of the variable in the model, total number of variables and English titles. In addition, the confusion about the English equivalent of the concept has also been evaluated. It has been determined that a total of 41 theses have been written on the subject between 1996-2022. In addition, it has been determined that there are very few doctoral theses on job engagement, all theses are written using the quantitative research method, and the subject is generally studied as a dependent variable.</i></p> <p>Keywords: Job Commitment, Commitment, Thesis, Content Analysis</p>

Atf (Citation): Gültekin, Z. (2022). “İşe Bağlılık Konusunda Türkiye’de Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Analizi”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 68-88

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Bağlılık, bireylerin hem alışkanlıklarından vazgeçme konusunda isteksizlikleri hem de statükoyu korumak için planlarını değiştirme konusundaki isteksizlikleri şeklinde tanımlanmıştır. İnsanlar aynı anda, eğitim, politika ve ekonomi gibi birden fazla unsura bağlı olabilirler. Ayrıca eşleri, çocukları, ebeveynleri ve kardeşleri dâhil olmak üzere belirli bireylere bağlı olabilecekleri gibi işverenlerine, iş arkadaşlarına ve çalıştıkları örgütlerine bağlı olabilirler (Vance, 2006). Bir bireyin bir duruma, kişiye veya örgüte bağlanmasında 3 temel unsur vardır. Bu unsurlar uyum, özdeşleşme ve içselleştirme şeklindedir. **Uyum**, insanların belirli ödülleri elde etmek veya belirli cezalardan kaçınmak için tutum ve davranışları benimsemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. **Özdeşleşme**, insanların kendilerini tanımlamak için geliştirdikleri tutum ve davranışlarını benimsediklerinde ortaya çıkmaktadır. Son olarak, **içselleştirme** ise, bireylerin değer sistemleriyle uyumlu olduğunda takdirde tutum ve davranışları benimsemeleridir (Becker, 1992, s.233). İşte bu üç unsurdan dolayı bireylerde bağlılık oluşmaktadır.

Bağlılık insan hayatında önemli bir konu olduğu kadar iş dünyasında da önemli konular arasında yer almaktadır. Örgütler çalışanlarından, kurumlarına, işlerine, mesleklerine bağlı olmalarını beklemektedir. O'reilly ve Chatman (1986), bağlılığın temelleri olan uyumun, özdeşleşmenin ve içselleştirmenin, toplum yanlısı örgütsel davranışlarla (örgütün veya bireylerin ve grupların refahını artırmayı amaçlayan davranışlar) farklı şekillerde ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. İşte bu nedenle toplumun küçük bir parçasını oluşturan örgütlerdeki çalışanların tutum, davranış ve performanslarını araştıran yönetim ve organizasyon alan yazınının önemli çalışma alanı olan örgütsel davranış (Özkalp & Kirel, 2003) araştırmalarında bağlılık konusu önemli bir yere sahiptir. Örgütsel davranış araştırmacıları farklı bağlılık odaklarını çalışmışlardır. Bu bağlılık odakları literatürde **örgütsel bağlılık** (Boz vd., 2021; Erdoğan & Cavlı, 2019; Kanbur, 2015; Kanbur vd., 2017; Kidron, 1978; Meyer & Allen, 2001; Mowday, 1979; Mwesiğwa vd., 2020; Reichers, 1985; Sökmen, 2019; Temizkan & Yılmaz, 2021; Uludağ, 2018; Yavuzkılıç, 2020), **mesleki bağlılık** (Aktaş & Gürkan, 2015; Arslantürk, 2016; Blau, 2003; Blau vd., 2006; Gültekin & Polatçı, 2022; Hara vd., 2020; Klassen vd., 2011; Lee vd., 2000; Tak & Çiftçioğlu, 2008; Uysal, 2013; Yalap & Baygın, 2020), **kariyer bağlılığı** (Ballout, 2009; Blau, 1985; Chang, 1999; Goulet ve Singh, 2002; Otluoğlu Çakmak, 2014), **çalışan bağlılığı** (Çakar & Ceylan, 2011; Bhatti & Qureshi, 2007), **değerlere bağlılık ve gruba bağlılık** (Polatçı & Demirer, 2019) şeklinde ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmada ise işe bağlılık konusu çalışılmıştır. **İşe bağlılık**, işgörenlerin işlerine gönülden bağlı hissetmeleri ve işlerinden doyum sağladıkları anlamına gelmektedir (Lorence & Mortimer, 1985; Akt. Bulutlar & Öz, 2010).

İşe bağlılık kavramını yönetim ve organizasyon alan yazınında önemli olmasının nedeni kavramın örgütsel davranış açısından önemli sonuçlara sebep olmasıdır. Örneğin, işe bağlılık arttıkça tükenmişlik ve depresyonu gibi negatif tutumların (Tanrıverdi ve Sarıhan, 2013) ve işten ayrılma niyeti gibi bir negatif tutumun azaldığı (Bulutlar ve Öz, 2010), iş performansını artırdığı (Yeşiltaş vd., 2019) bilinmektedir. Dolayısıyla örgütlerde pozitif bir tutum olarak değerlendirilen işe bağlılık pozitif örgütsel davranış konuları arasında önemli bir yere sahiptir. Kavram son yıllarda özellikle yerli yazında benzer anlama gelen işe adanmışlık, işe tutulma, işe angaje olma, işe tutkunluk ve işle bütünleşme başlıklarıyla da çalışıldığı gözlemlenmiştir. Tezlerde ise işe adanmışlık 42, işe tutulma 9, işe angaje olma 12, işe tutkunluk 23 ve işle bütünleşme 33 tezde çalışıldığı tespit edilmiştir. Her ne kadar bu kavramlar birbirine benzer kavramlar olsa da birbirinden farklı olan kavramlardır.

Yerel yazında işe bağlılık konusunda tezlerin incelendiği herhangi bir bibliyometrik çalışmaya rastlanmamıştır. İşe bağlılık konusuna odaklanan bu çalışma, bibliyometrik bir araştırma niteliğindedir. Bibliyometrik çalışmalar, yazının zaman içerisindeki gelişimini göstermesi, yazında odaklanılan konulara ilişkin tespitlerin yapılmasına olanak vermesi yazarların eğilimlerinin ne yönde olduğunu yansıtması açısından oldukça önemlidir (Sayğan Yağız, 2021: s. 360). Bu nedenle yerli yazının önemli kaynaklarından birisi olan lisansüstü tezlerde konunun nasıl çalışıldığı merak edilmiş ve bu çalışmada tezlerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Yapılan analizde günümüze kadar ulusal

tez merkezine yansıyan “işe bağlılık” başlıklı 41 tez incelenmiştir. Tezler incelenirken analizi yapılacak kriterler öncelikle tezlerin türü, yılı, üniversitesi, anabilim dalı ve dili gibi tezi başlıca tanıtan unsurlardır. Daha sonrasında konu ile ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılara kavramın hangi değişkenlerle çalışıldığı, hangi örnekleme çalışıldığı ve kavramın modeldeki yeri, örneklem büyüklüğü ve tezlerin araştırma yöntemi olarak genellikle hangi yöntemin tercih edildiği, tezlerde kullanılan değişken sayısı ve İngilizce başlık oluştururken hangi kavramın sıklıkla kullanıldığı analiz edilmiştir. Bu kriterler konu ile ilgili tez yazacak araştırmacıların ilk inceledikleri kriterler olması nedeniyle seçilmiştir. Yapılan bu analizle tezlerdeki genel eğilim tespit edilmiş ve gelecekte konu ile ilgili tez yazacak araştırmacılara fikir vermek ve yol göstermek istenmiştir.

Çalışmada tezlerin bibliyometrik analizine ek olarak kavramın İngilizce ’sinin Türkçeye çevrilirken yaşanan karışıklıklar yazındaki benzer çalışmalar ve konu ile ilgili yapılan yerli çalışmalar ışığında tartışılmıştır.

1. İşe Bağlılık Kavramı ve “İngilizce” Karşılığının Değerlendirilmesi

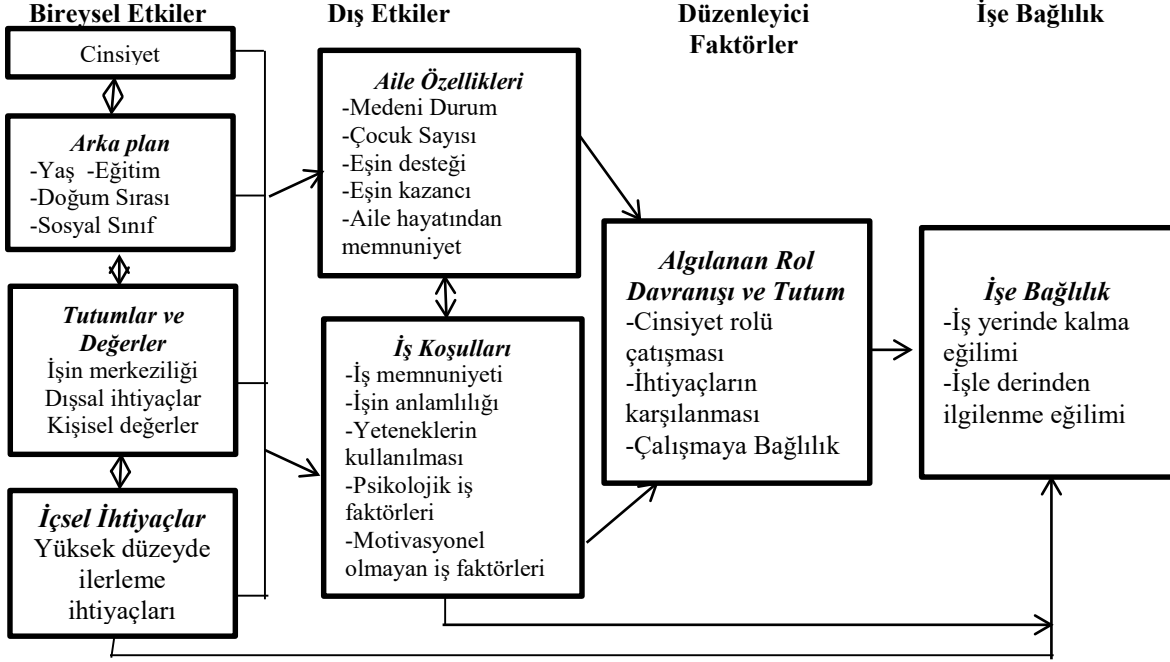
İş bağlılık birçok şekilde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan en sık kullanılanı “işin iyiliği veya işin önemi ile ilgili değerlerin kişinin değerinde içselleştirilmesi” olarak ifade edilen tanımdır (Chusmir, 1982: s. 596). Başka bir tanımda işe bağlılık, sadakat, bir mesleğe bağlanma arzusu ve mesleğin taleplerine ve zorluklarına karşı sorumluluk duygusu olarak tanımlanmaktadır (Alzoubi vd., 2021, s. 2).

Kanungo’ya (1982) göre işe bağlılık, işgörenin yaptığı işiyle özdeşleşmesinin bilişsel inanç durumu olarak ifade edilmiştir. Bu inanç durumunun bireyin yaşamında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. İnsanlar önce iş koşullarının gelecekte kişisel ihtiyaçlarını tatmin etme fırsatı sağladığı inancını geliştirmekte, sonrasında ise bu inançlara dayanarak, işle özdeşleşme bilinci geliştirmektedirler (Kuruüzüm vd., 2010, s. 184). Bielby ve Bielby (1984) ise, işe bağlılığı tanımlarken yetişkinlikte bir kimlik kaynağı olarak işin rolünü ve öznel yatırımların, iş rolündeki dağılımı olmak üzere önemli iki özellik bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Başka bir ayırım ise Evertsson (2012) tarafından yapılmıştır. Evertsson (2012, s. 140) işe bağlılığın “kimlik” veya “davranış” olmak üzere 2 şekilde kavramsallaştırılabileceğini ileri sürmüştür. Bu kavramsallaştırmada **kimlik**, işin hayata anlam katan psikolojik bir durum olarak bağlılığa odaklanması olarak ifade edilirken, **davranış** ücretli işlerde aktif olarak yer alan bireylerin “bağlı oldukları iş” olarak ifade edilmiştir.

Her ne kadar kavram tanımlanmaya çalışılsa da işe bağlılık karmaşık bir yapıdır. Chusmir (1982, s. 597) bu karmaşık yapıyı teorik bir modelde açıklamaya çalışmıştır. Şekil 1’de Chusmir’in modeli yer almaktadır.

Şekil 1: İş Bağlılık Sürecinin Teorik Modeli

Kaynak: (Chusmir, 1982, s. 597)

Şekil 1 incelendiğinde işe bağlılıkla ilgili şu çıkarımlar yapılabilmektedir:

- İşe bağlılık hem bireysel etkilere hem de dışsal etkilere bağlı bir kavramdır.
- Bireysel etkiler cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, doğum sırası, sosyal sınıf, işin merkeziliği, dışsal ihtiyaçlar, kişisel değerler, yüksek düzeyde ilerleme ihtiyacıdır.
- Dış etkenler ise medeni durum, çocuk sayısı, eşin desteği ve kazancı, aile hayatından memnuniyet, işten memnuniyet, işin anlamı, yeteneklerin kullanımı, psikolojik iş faktörleri, motivasyonel iş faktörlerinden oluşmaktadır.
- Bireysel faktörler ve dış etkenler ile işe bağlılık arasında düzenleyici etkiye sahip olan algılanan rol davranışları ve tutumları vardır.
- Bu etkenlerden sonra işe bağlılık oluşturmaktadır. İşe bağlılık oluşunda işte kalma eğilimi ve işle derinden ilgilenme tutumları da artmaktadır.

Başka bir model Raharjo vd. (2018) tarafından geliştirilmiştir. Raharjo vd. (2018) geliştirmiş oldukları modellerinde işe bağlılığın 3 boyuttan oluştuğunu ifade etmişlerdir. Bunlar işe adanmışlık, çalışmaya tutku ve çalışma girişimidir. Raharjo vd. (2018) kavramın 3 boyuttan oluştuğunu ifade etse de bu boyutlar özellikle yerli yazındaki araştırmacılar tarafından pek tercih edilmemiştir. Bu modelde dikkat çeken bir unsur, işe adanmışlığın işe bağlılığın bir alt boyutu olarak ele alınması kısmıdır. Literatürde ise işe bağlılık kavramı ile işe adanmışlık kavramlarının birbirleri yerine kullanıldığını belirten çalışmalar olduğu görülmüştür (Kanste, 2011). İşe adanmışlık, bağlılıktan daha farklı bir kavram olmasına rağmen araştırmacılar tarafından özellikle İngilizceden Türkçe'ye çevirimde farklılıklar gözetilmemiş işe bağlılık ile işe adanmışlık kavramlarının aynı anlamda çalışıldığı görülmüştür. **İşe adanmışlık**, işgörenlerin kendilerine verilen görevleri uygulaması ve o görevdeki performansları esnasında kendilerini fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak ifadesidir (May vd., 2004: s.13).

İşe adanmışlık ile işe bağlılık arasındaki farkı Vance (2006, s. 11) şu şekilde açıklamıştır. Araştırmacıya göre işe adanmışlıkta işin anlamı, çeşidi, özerkliği ve iş arkadaşlarının desteği önemliyken işe bağlılıkta bilgi, beceri, deneyim ve uzmanlık önemlidir. İşe bağlılık ile benzer konular

sadece işe adanmışlıkla kalmamakta, işe angaje olma (Arslan & Demir, 2017), işe tutulma (Köksal & Şenel, 2022), işe tutkunluk (Gençer & Ayyıldız, 2018) kavramları da yer almaktadır.

Bu kavramların bir biri yerine kullanılmasının nedeninin kavramların İngilizce karşılıklarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bunun bazı gerekçeleri şu şekilde açıklanabilir. Öncelikle, işe bağlılık kavramı yerli yazında bazı çalışmalarda “work engagement” (Bolelli, 2018; Değerli & Birol, 2020; Eryılmaz & Doğan, 2012; Yılmaz & Gasimova, 2020) olarak, bazı çalışmalarda “commitment to work” (Altunok, 2019; Kıyat vd., 2018; Negiz vd., 2011; Özgüleş, 2019; Yeşiltaş vd., 2019), bazı çalışmalarda “job involvement” (Aydın & Çoban, 2020; Bulutlar & Öz, 2010; Büyükyılmaz & Biçer, 2018; Doğru, 2019; Gülova vd., 2013; Polatçı & Demirel, 2019; Yılmaz, 2014; Zorlu vd., 2016), bazı çalışmalarda “work commitment” (Alioğulları, 2021; Benligiray & Sönmez, 2011; Girginer & Çelik, 2020; Olcay vd., 2021; Şahin & Şahin, 2016) bazı çalışmalarda “job commitment” (Hazır & Orel, 2014; Şimşek & Çetinkaya, 2017; Türkay vd., 2011) olarak çalışılmıştır. Bu farklı şekilde çeviriler araştırmacıların kavramın çevirisinde zorlandıklarının bir göstergesidir. Diğer taraftan, yukarıda belirtilen çalışmalarda bağlılık, “engagement, involvement, commitment” kavramları olarak çevrildiği görülmektedir. Ancak yazında “engagement” kavramı adanmışlık (Büyükbeşe & Gökaslan, 2018; Coşkuner & Şentürk, 2017; Işık & Kama, 2018; Kanbur & Ay, 2020; Meriç vd., 2019), işe angaje olma (Arslan & Demir, 2017; Bilginoğlu & Yozgat, 2019; Kodaş, 2018; Özkalp & Meydan, 2015), işe tutkunluk (Gençer & Ayyıldız, 2018; Kaplanseren & Örucü, 2018) işle bütünleşme (Buluç & Ersoy-Kart, 2020; Canbek & İpek, 2021) ve işe tutulma (Köksal & Şenel, 2022) olmak üzere farklı şekillerde çevrilerek kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bu durum “engagement” kavramının Türkçe’ye çevrilmesinde farklı anlamlara gelmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Kavramın önemli veri tabanlarından birisi olan Web of Science (WoS) yoğunlukla “job commitment-work commitment” olarak mı “Job involvement” olarak mı yoksa “work engagement” mı? olarak kullanıldığına bakıldığında “job commitment” olarak 1981-2022 yılları arasında toplam 256 çalışmada yer aldığı, “work commitment” olarak 1983-2022 yılları arasında 425 çalışmada ele alındığı tespit edilmiştir. Özellikle son 5 yılda (2018-2022) job commitment olarak kullanımının arttığı ve 77 makalede yer aldığı görülmüştür. “Job involvement” olarak ise 1980-2022 yılları arasında 918 çalışmada ele alındığı tespit edilmiştir. Aynı durum “work engagement” kavramı için merak edilmiş ve (WoS)’da yapılan taramaya göre 1980-2022 yılları arasında 6251 çalışmada kullanıldığı bu çalışmaları 3,851 tanesinin ise 2018-2022 yılları arasında olduğu görülmüştür. İngilizce yazılan makalelerde de görüldüğü gibi araştırmacılar “work engagement” kavramını daha fazla çalışmışlardır. Kavramlardaki karışıklığın aslında yabancı yazında da var olduğu görülmektedir. Ayrıca kavramın yabancı yazında yoğunlukla “work engagement” olarak kullanılması yerli yazında “work engagement” olarak kullanılmasının bir gerekçesi olabilir.

Son olarak işe bağlılık kavramının yerli yazında bağımlı, bağımsız, aracı, düzenleyici veya farklılık analizleri şeklinde nasıl çalışıldığına kısaca bakılmıştır. Kavramın yazında 2018-2022 yılları arasında nasıl çalışıldığı tezler ile paralellik gösterip göstermediği açısından kısa bir tarama yapılmıştır. Tarama yapılırken Google Akademik veri tabanı kullanılmıştır. Yazında yapılmış bazı çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Hancı & Randman (2022) sağlık çalışanlarında tükenmişliğin işe bağlılığa etkisinde öz şefkatin aracılık rolünü araştırmışlardır. Qadiri & Zorlu (2021), öğrenen liderliğin iş tatminine ve işe bağlılığa etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Tanış & Yanık (2021) koronafobi’nin işe bağlılığa negatif yönde bir etki olduğunu tespit etmişlerdir. Erdem (2020), Konya’da bilişim firması çalışanları üzerinde yürüttüğü çalışmada, sanal kaytarmanın işe bağlılığı negatif yönde etkilediğini, işe bağlılığın ise iş performansını pozitif yönde etkilediğini saptamıştır. Doğru (2019) ağır ticari araçlar sektörü çalışanları üzerinde yürüttüğü çalışmada destekleyici örgüt ikliminin işe bağlılığı pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Yılmaz & Gasimova (2020) konaklama işletmeleri çalışanları üzerinde yürüttükleri çalışmalarında zaman ve gerilim temelli iş-aile çatışmasının işe bağlılığı negatif yönde etkilediğini, davranış temelli iş-aile çatışmasının da bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir.

Aydın & Çoban (2020),konaklama işletmelerinde müşteri nezaketsizliğinin işe bağlılığa bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir.

Olçay vd. (2021) iş sağlığı güvenliği uzmanlarında işe bağlılığın iş güvenliği ve sağlığı performansına pozitif yönde etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Kıyat vd. (2018) kurumsal itibar ve işe bağlılığın sağlık çalışanlarında duygusal emeğe etkisini tespit etmişlerdir. Yeşiltaş vd. (2019), sağlık çalışanları üzerinde yürütmüş oldukları çalışmalarında, işe bağlılığın algılanan örgütsel performans üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisini tespit etmişlerdir.

Alioğulları (2021) perakende sektörü çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada sosyal sermaye ve hizmet inovasyonu arasında işe bağlılığın aracılık rolü oynadığı tespit edilmişti. Özsungur & Karadal (2020), etik liderliğin iç girişimciliğe ve hizmet inovasyonuna etkisinde işe bağlılığa kısmi aracılık rolü olduğunu tespit etmişlerdir.

Özdemir & Taşhan (2021), akademisyenlerin işe bağlılık düzeylerini farklı demografik değişkenlere göre farklılaşmasını araştırmışlardır. Altunok (2019), x ve y kuşakları arasında yapmış olduğu çalışmada kuşaklar arasında işe bağlılıkta anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmiştir.

Yazın taraması sonucunda kavramın genellikle bağımlı değişken olarak kullanıldığı görülmüştür. Araştırmacılar genellikle işe bağlılığa etki eden unsurları tespit etmeye çalışmışlardır. Elbette bu kadar az çalışma taramasıyla genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Ancak genel kanı oluşabilmesi açısından yapılan kısa taramada dahi kavramın çoğunlukla bağımlı değişken olarak çalışıldığı tespit edilmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı yönetim ve organizasyon alanının önemli çalışma konularından birisi olan işe bağlılık kavramının, lisansüstü tezlerine nasıl yansıdığını tespit etmeye çalışmaktır. Çalışma ulusal tez merkezinde yer alan “işe bağlılık” başlıklı 01.03.2022 tarihine kadar olan tezleri kapsamaktadır. İlk yazılan tezin 1996 yılında yazıldığı görülmüştür. İlk yazılan tezden 01.03.2022 tarihine kadar 27 yıl da toplamda sadece 41 tezin başlığında “işe bağlılık” olduğu tespit edilmiştir. Tezler nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan içerik analizine tabi tutulmuş ve SPSS programında analiz edilmiştir. Analizde tezlerin türü, yılı, yazıldığı üniversite, modeldeki durumu (bağımlı, bağımsız vb.), tezin yazıldığı anabilim dalı, örnekleme, örneklem büyüklüğü, araştırma yöntemi, toplam değişken sayısı, birlikte çalışıldığı değişkenler, İngilizce başlığındaki karşılığı olmak üzere toplam 12 kritere göre incelenmiştir. Ayrıca tezin türünün ve değişken sayısına göre dağılımını tespit etmek için çapraz tablo oluşturulmuştur.

2.2. Araştırmanın Kısıtı

Araştırma sadece ulusal tez merkezinde yer alan yerli tezleri kapsamaktadır. Uluslararası tezleri içermemektedir. Ayrıca başlığında ‘işe bağlılık’ geçen tezleri içermekte olup, işe bağlılık ile benzer anlama gelen kavramları içermemektedir. Çalışmada, 01.03.2022 tarihine kadar YÖK TEZ sistemine yansıyan tezler değerlendirilmiştir.

2.3. Araştırma Soruları

Tezler incelenirken aşağıdaki araştırma sorularına cevapları aranmıştır.

- Yazılan ulusal tezlerin türlerine göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin yıllarına göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin yazıldığı üniversiteye göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin anabilim dalına göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin yazıldığı dile göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerde kavramın modeldeki yerine göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?

- Yazılan ulusal tezlerin örneklem çeşidine göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin örneklem büyüklüğüne göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin çalışıldığı değişkenler göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin toplam değişken sayısına göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin tez türü ve değişken sayısına göre dağılımı nasıldır?
- Yazılan ulusal tezlerin İngilizce başlıktaki karşılığına göre dağılımı nasıldır?

3. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında “işe bağlılık” ile ilgili Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlere ait bulgulara yer verilecektir. Bu doğrultuda Tablo 1’de tezlerin türüne göre dağılımları yer almaktadır.

Tablo 1: Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Tezlerin Türü	Sayı	Yüzde
Yüksek Lisans	39	95,1
Doktora	2	4,9
Toplam	41	100,0

Tablo 1 incelendiğinde yazılan tezlerin büyük bir çoğunluğunun yüksek lisans tezi (n=39) olduğu görülmektedir. Tezlerin sadece 2 tanesi doktora tezidir. Tablo 2’de tezlerin yıllara göre dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 2: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tezin Yılı	Sayı	Yüzde
1996	1	2,4
1999	1	2,4
2001	2	4,9
2007	1	2,4
2009	1	2,4
2010	1	2,4
2012	1	2,4
2013	4	9,8
2015	1	2,4
2016	2	4,9
2017	3	7,3
2018	5	12,2
2019	8	19,5
2020	4	9,8
2021	6	14,6
Toplam	41	100,0

Tablo 2 incelendiğinde işe bağlılık ile ilgili ilk tezin 1996 yılında (n=1) yazıldığı görülmektedir. 2001 yılından 2007 yılına kadar tamamlanmış bir lisansüstü tezinin olmadığı görülmektedir. 2013 yılında 4 (%10) ve 2021 yılında 6 (%14,6) tezin tamamlandığı görülmektedir. Tabloya göre 2017 yılından sonra yazılan tezlerde bir artış olmuştur. Tezlerin yazıldığı üniversiteler göre dağılımı Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Tezlerin Yazıldığı Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Sayı	Yüzde
Marmara Üniversitesi	5	12,2
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	4	9,8
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	3	7,3
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	2	4,9
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	2	4,9
Selçuk Üniversitesi	2	4,9
Akdeniz Üniversitesi	1	2,6
İstanbul Arel Üniversitesi	2	4,9
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1	2,4
Balıkesir Üniversitesi	1	2,4
İstanbul Aydın Üniversitesi	1	2,4
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	2,4
Mersin Üniversitesi	1	2,4
Koç Üniversitesi	1	2,4
Aksaray Üniversitesi	1	2,4
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	1	2,4
Nişantaşı Üniversitesi	1	2,4
Atatürk Üniversitesi	1	2,4
İstanbul Teknik Üniversitesi	1	2,4
Nevşehir Üniversitesi	1	2,4
Dokuz Eylül Üniversitesi	2	4,9
Yeditepe Üniversitesi	1	2,4
Maltepe Üniversitesi	1	2,4
Çağ Üniversitesi	1	2,4
Bahçeşehir Üniversitesi	1	2,4
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	1	2,4
Haliç Üniversitesi	1	2,4
Toplam	41	100,0

Tablo 3 incelendiğinde toplam 27 üniversitede işe bağlılık ile ilgili tezlerin tamamlandığı görülmektedir. En fazla tezin Marmara Üniversitesi (n=5; %=12,2) ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinde (n=4; %=9,8) yazıldığı görülmektedir. Çanakkale Onsekiz Mart, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Selçuk Üniversitelerinde 2'şer (%4,9) tez yazıldığı görülmektedir.

Tablo 4: Tezin Yazıldığı Dile Göre Dağılımı

Tezin Dili	Sayı	Yüzde
Türkçe	35	85,4
İngilizce	6	14,6
Toplam	41	100,0

Tablo 4 incelendiğinde tezlerin hem Türkçe hem de İngilizce dillerinde yazıldığı gözlemlenmektedir. Tezlerin %85,4'ü Türkçe olarak yazılmıştır. Kavram konusunda yazılacak İngilizce tezlerin alan yazınına katkısı olacaktır.

Tablo 5: Tezlerin Yazıldığı Anabilim Dalına Göre Dağılımı

Anabilim Dalları	Sayı	Yüzde
İşletme	20	48,8
Eğitim Bilimleri	5	12,2
Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler	3	7,3
Turizm İşletmeciliği	3	7,3
Turizm Rehberliği	1	2,4
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	1	2,4
Sağlık Yönetimi	1	2,4
Eğitim Yönetimi	1	2,4
Endüstri Mühendisliği	1	2,4
Hemşirelik	2	4,9
İstatistik	1	2,4
Psikoloji	1	2,4
Felsefe ve Din Bilimleri	1	2,4
Toplam	41	100,0

Tablo 5 incelendiğinde 13 ayrı anabilim dalında işe bağlılıkla ilgili tezin tamamlandığı görülmektedir. En fazla tezin işletme anabilim dalında (n=20; %48,8) yazıldığı anlaşılmaktadır. Eğitim bilimleri anabilim dalında ise (n=5; %12,2) tez tamamlanmıştır. 8 anabilim dalında ise sadece 1'er tez yazıldığı görülmektedir. İşe bağlılığın özellikle işletme anabilim dalına bağlı yönetim ve organizasyon alan yazınında önemli bir konu olması işletme alanında daha fazla çalışılmasının bir gerekçesi olabilir. Ayrıca eğitim bilimleri anabilim dalında öğretmenlerin işe bağlılık düzeyleri araştırılmak istenmiştir. Turizm anabilim dalında ise otel çalışanlarında işe bağlılık araştırılmıştır. İşe bağlılığın her meslek grubunda önemli bir unsur olması çalışmanın farklı anabilim dallarında araştırılmasının bir nedeni olabilir.

Tablo 6: Kavramın Tezin Modelindeki Konumu

Kavramın Tezin Modelindeki Konumu	Sayı	Yüzde
Bağımlı	28	68,3
Bağımsız	8	19,5
Farklılık	4	9,8
Aracı	1	2,4
Toplam	41	100,0

Tablo 6 incelendiğinde işe bağlılığın tez modelindeki yerine bakılmıştır. Konu ile ilgili tezlerde 28 çalışmada bağımlı değişken olarak çalışılmıştır. Bu bulguya göre tez çalışması yapan araştırmacıların çoğunlukla işe bağlılık öncüllerinin neler olduğunu araştırmak istedikleri görülmektedir.

Tablo 7: Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemleri	Sayı	Yüzde
Nicel	38	92,7
Nitel	0	0
Tez Kısıtlı	3	7,3
Toplam	41	100,0

Tablo 7 incelendiğinde tezlerin 38'inin nicel araştırma yöntemi ile analiz edildiği görülmektedir. 3 tez kısıtlı olduğu için hangi araştırma yönteminin kullanıldığı tespit edilememiştir. Bu bulguda en dikkat çeken unsur işe bağlılık ile ilgili çalışılan tezlerin hiçbirinde nitel araştırma yönteminin kullanılmamış olmasıdır. Ayrıca karma yöntem kullanan bir tezinde yazılmadığı görülmektedir. Tablo 8'da tezlerin örneklem çeşidine göre dağılımları yer almaktadır.

Tablo 8: Tezlerin Örneklem Çeşidine Göre Dağılımı

Örneklem	Sayı	Yüzde
Otel Çalışanı	5	12,2
Çalışan Bireyler	4	9,8
Öğretmenler	5	12,2
İnsan Kaynakları Çalışanları	2	4,9
X ve Y Kuşağı	2	4,9
Beyaz Yakalı	2	4,9
Hemşireler	2	4,9
Sağlık Çalışanları	1	2,4
Süper Market Çalışanı	1	2,4
Muhasebe Meslek Mensupları	1	2,4
Üniversite İdari Personel	1	2,4
Akademisyenler	1	2,4
112 Çalışanları	1	2,4
Özel Sektör Çalışanı	1	2,4
Kamu Çalışanları	1	2,4
Eczacılar	1	2,4
Şirket Denetmenleri	1	2,4
Turizm Rehberleri	1	2,4
Okul Yöneticisi	1	2,4
Öğretmenler ve Sağlık Çalışanları	1	2,4
Öğretmen ve Yöneticiler	1	2,4
Avukatlar	1	2,4
Belirtilmemiş	1	2,4
Tez Kısıtlı	3	5,1
Toplam	41	100,0

Çalışmanın önemli bulgularında bir tanesi tezlerin çalışıldığı örneklemelerdir. Tezler 22 ayrı örnekleme çalışılmıştır. 3 tez kısıtlı olması nedeniyle örnekleme tespit edilmezken 1 tezde de örneklemin belirtilmediği görülmektedir. Örneklem olarak en fazla otel çalışanları ve öğretmenler (n=5) üzerinde çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. İnsan kaynakları çalışanları üzerinde yürütülen tez sayısı ise 2'dir. Ayrıca öğretmenler ile sağlık çalışanlarının aynı anda çalışıldığı 1 tez, öğretmenler ve yöneticilerin aynı anda çalışıldığı 1 tezin olduğu da görülmektedir. Her ne kadar konu ile ilgili az çalışma yapılmış olsa da farklı örneklemelerde çalışılmış olması da dikkat çeken bir bulgudur. İşe bağlılık her meslek grubunu ilgilendiren örgütler için önemli unsurlardan birisi olması nedeniyle

araştırmacılar tarafından farklı meslek gruplarında araştırılmıştır. Farklı örneklemelerde işe bağlılık düzeylerinin değiştiği görülmüştür. Bu çalışma kapsamındaki tez araştırma bulgularında, öğretmenlerde bağlılık yüksekken, sağlık çalışanlarında düşük olduğu görülmüştür. Otel çalışanlarında ise orta düzey işe bağlılık olduğu tezlerde tespit edilmiştir. Tezlerin örneklem büyüklüklerine göre dağılımları Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 9: Tezlerin Örneklem Büyüklüğüne Göre Dağılımı

Örneklem Büyüklüğü	Sayı	Yüzde
51-100	4	9,8
101-150	3	7,3
151-200	6	14,6
201-250	5	12,2
251-300	5	12,2
301-350	6	14,6
351-400	1	2,1
401-450	2	4,9
451-500	2	4,9
501-550	1	2,6
551-600	2	4,9
701-750	1	2,6
Tez Kısıtlı	3	7,3
Toplam	41	100,0

Tablo 9 incelendiğinde tezlerde çalışılan en fazla örneklem büyüklüğünün 301-350 (n=6) olduğu görülmektedir. 51-200 örneklem büyüklüğüne sahip tez sayısı ise toplamda 13 olduğu anlaşılmıştır. 401-450 ve 451-500 örneklem büyüklüklerinde ise 2'şer tez yazıldığı görülmektedir. Örneklem büyüklüğü genel olarak araştırma yapılan sektöre göre değişiklik göstermektedir. En fazla ulaşılan katılımcı sayısı 735 katılımcı ile muhasebe meslek mensupları üzerine yapılan tezdır. Öğretmenler ve turizm çalışanları üzerinde yürütülen tezlerde örneklem büyüklüğünün 250 ve üzerinde olduğu, özel sektör çalışanları ile yapılan tezlerde ise 100-249 arasında olduğu görülmüştür. Örneklem büyüklüğüne bağlı olarak bir işe bağlılığın demografik değişkenlere göre farklılaşma olmadığı da tezler incelendiğinde görülmüştür.

Tablo 10: Tezlerin Çalışıldığı Değişkenler

İŞE BAĞLILIK KONUSUNDA TÜRKİYE'DE YAZILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ANALİZİ

Değişkenler	Sayı	Yüzde
İş Tatmini	9	13,6
İş-Aile Çatışması	3	4,5
Tükenmişlik	5	7,6
İşten Ayrılma Niyeti	2	3
Örgütsel Bağlılık	3	4,5
Duygusal Emek	2	3
Liderlik Türleri	5	7,6
Psikolojik Sermaye	2	3
Psikolojik İyi Oluş	2	3
Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşma	3	4,5
Sinizm	2	3
Lider Üye Etkileşimi	1	1,5
Örgütsel Güven / Örgütsel Adalet	1+1	3
Personel Güçlendirme / Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	1+1	3
İş Etiği / Ahlak	1+1	3
Örgüt Kültürü / Sosyal İzolasyon	1+1	3
İş Performansı / İşe Gömülmüslük	1+1	3
Psikolojik Sağlamlık / Duygusal Bağlılık	1+1	3
İş Stresi / İçsel Motivasyon	1+1	3
Duygusal Zeka / Kayırmacılık	1+1	3
Boreout / Nomofobi	1+1	3
Duygu İşveren Markası/Pozitif Duygular	1+1	3
İşinde Eğlence / İş Gücü Verimliliği	1+1	3
Moral Durumları / Düzenli Aktivite	1+1	3
Grup Çalışması /Bilgi Sistemleri	1+1	3
Yaşam tatmini/Dindarlık	1+1	3
Toplam	67	100,0

Tezlerde önemli unsurlardan bir diğeri ise işe bağlılık ile birlikte çalışılan değişkenlerdir. Tablo 11 incelendiğinde 67 farklı değişken ile işe bağlılık ilişkisi araştırıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarda dikkat çeken bir değişken iş tatminidir. Tezlerin toplamının %13,6'sı iş bağlılığı ile iş tatmini ilişkisini araştırdığı görülmektedir. Tükenmişlik ve liderlik türleri (n=5) konuları da çalışılmıştır. Tezlerdeki kullanılan değişken sayılarına ait bilgiler Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 11: Toplam Değişken Sayısı

Değişken Sayısı	Sayı	Yüzde
1	1	2,4
2	19	46,3
3	16	39,0
4	5	12,2
Toplam	41	100,0

Tablo 11'e göre işe bağlılık dahil toplam 4 değişken ile konuyu çalışan tez sayısının 5 olduğu görülmektedir. Tezlerin genellikle 2 (n=19) ve 3 (n=16) değişken ile çalışıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 12: Tez Türü ve Değişken Sayısına Göre Çapraz Tablo

Tezin Türü	Değişken Sayısı				Toplam
	1	2	3	4	
Yüksek Lisans	1	18	16	5	39
Doktora	0	1	1	0	2
Toplam	1	19	17	5	41

Tablo 12 incelendiğinde işe bağlılıkla birlikte toplam 4 değişken ile çalışılan yüksek lisans tez sayısı 5'dir. Sadece 1 değişken çalışan tez sayısı ise 1 tane'dir. Tablo 14'de İşe bağlılığın tezlerde İngilizce karşılıkları yer almaktadır.

Tablo 13: İşe Bağlılığı Tezlerdeki İngilizce Başlıktaki Karşılığı

İngilizce Başlık	Sayı	Yüzde
Job Commitment	4	9,8
Work Commitment	7	17,1
Commitment to Work	2	4,9
Work Engagement	13	31,7
Work Reliability	1	2,4
Job Involvement	7	17,1
Organizational Commitment	3	7,3
Devotion	1	2,4
Yazılmamış	3	7,3
Toplam	41	100,0

Tablo 13 incelendiğinde tezlerde en fazla kullanılan işe bağlılık kavramının “work engagement” (n=13) olduğu görülmektedir. Job commitment 4, work commitment ise 7 tezde kullanıldığı görülmektedir. 38 tez içerisinde 8 ayrı İngilizce kavram ile çalışıldığı tespit edilmiştir. 3 tezde ise İngilizce çevirisi yapılmamıştır. Tezlerde de kavramın İngilizcesinde bir ortak kullanımın olmaması önemli bulgular arasında yer almaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

İşe bağlılık konusu yönetim ve organizasyon alanında önemli konularından bir tanesidir. Bu nedenle işe bağlılığın öncülleri ve sonuçları birçok çalışmada araştırılmaktadır. Tezlerin bibliyometrik analiz ile profilinin belirlenmesi gelecek dönemlerde yapılacak olan lisansüstü tezlerine yol göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada işe bağlılık konusundaki tezler ele alınmıştır.

Bu çalışmada 1996 yılından günümüze kadar yazılmış 41 tez incelenmiştir. Bu kadar önemli olan bir konunun lisansüstü tezlerinde beklenenden daha az çalışılmış olması da gelecekte yazılacak tez konularında bu konunun çalışılması gerektiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tezlerden elde edilen bulgular değerlendirilecek olursa 27 farklı üniversitede işe bağlılık ile ilgili tez tamamlanmıştır. 2017 yılına kadar toplamda 15 tez yazılırken 2017 yılından sonra 26 tezin yazıldığı saptanmıştır. İşe bağlılık, artan rekabet koşullarında işletmeler açısından önemli rekabet avantajı yakalanmasını sağlayan bir unsurdur (Şendoğdu ve Altındağ, 2022). Ayrıca bir yüksek lisans tezinin en erken 1 yıl bir doktora tezinin en erken 2 yılda yazıldığı düşünüldüğünde 2007 yılında biten bir yüksek lisans tezinin 2016 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Bu durum tezlerde kavramın 2015-2016 yıllarında araştırılmaya başlayıp günümüze kadar bir ivme kazandığının göstergesidir. 2020-2022 yılları arasında dünyada başlayan Covid 19 pandemisi ile işe bağlılığı azaldığı yapılan çalışmada görülmüştür (Jung vd., 2021). Yerli bir çalışmada Tanış ve Yanık (2021) koronafobi'nin işe bağlılığa negatif etkisini tespit etmişlerdir. Dünya çapında yaşanan bir sağlık krizinin iş dünyasında işe

bağlılığa etki etmesi, işe bağlılık konunun pandemi sonrasında da tez çalışmalarında yer alması açısından önemli olduğunu söylenebilir.

Tezler incelendiğinde çoğunlukla yüksek lisans tezlerinde (n=39) işe bağlılık konusunun ele alındığı ve iş tatmini (n=9) ile ilişkisinin diğer değişkenlere göre daha fazla araştırıldığı görülmüştür. Bu bulgu iş tatmininin işe bağlılığın önemli bir öncülü olduğunun göstergesidir.

Tezlerin büyük bir çoğunluğunda işe bağlılıkla birlikte ikinci bir değişken eklenerek iki değişkenli yapıldığı tespit edilmiştir. Özellikle işe bağlılığı araştıran çalışmalarda düzenleyici veya aracı bir değişken eklenerek çalışmaların yapılması kavramın üzerinde negatif etkisi olan unsurların nasıl azaltılacağına dair bir ön görüş sağlayabilir.

Tezler 22 ayrı örnekleme çalışılmış olsa da en fazla otel çalışanları (n=5) ve öğretmenler (n=5) üzerinde çalışmalar yürütüldüğü görülmüştür. Örneklem büyüklüğü 6 tezde 151-200 ve 301-350 arasında olduğu tespit edilmiştir. Örneklem büyüklüğü tezin çalışıldığı örnekleme ile ilişkili olduğu görülmüştür. Özel sektör çalışanları üzerinde yürütülen tezde örneklem büyüklüğü daha azken, öğretmenler ve turizm sektörü çalışanları üzerinde yürütülen tezlerde daha fazla katılımcıya ulaşıldığı tespit edilmiştir. En fazla örneklem büyüklüğüne ulaşılan tezde ise örneklem olarak muhasebe meslek mensuplarının olduğu saptanmıştır. Çalışılan 2 doktora tezinde örneklem büyüklüğü 450 ve üzeri olduğu görülmüştür. Yüksek lisans tezlerinde ise 351 ve üzerine ulaşan tez sayısı 7'dir. Örneklem büyüklüğü arttıkça bağlılık ortalamasının arttığı bulgusu tez çalışması yapacak araştırmacıların örneklem büyüklüğünü dikkate almaları gerektiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tezlerin 38'i nicel analiz yöntemi kullanılarak yazıldığı tespit edilmiştir. Nicel araştırma yöntemi, sayısal veriler kullanılarak, kesin ve genellebilir sonuçlara ulaşmayı hedefleyen bir yöntemdir. Nicel araştırmalarda tümdengelim yaklaşımını kullanarak matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanılarak sonuçlara ulaşmaya çalışılır (Gürbüz ve Şahin, 2015: s.101). Tezlerde de anket yöntemi ile elde edilen veriler farklı istatistik programlarında analiz edilmiştir. Tezlerde nitel veya karma yöntem kullanılmamıştır. Ancak nitel araştırma yapılarak elde edilecek bulgular özellikle insan davranışını anlamaya çalışan sosyal bilimciler için gözlem ve mülakatlar ile konuyu daha derinlemesine inceleyip bilgi edinmelerini sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2016; Gürbüz ve Şahin, 2015). Bu nedenle nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılacak bir tez çalışması literatür katkı sağlayacaktır. Son olarak hem nitel araştırma hem nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı karma yöntemle yapılacak bir tez çalışmasında konu hem nitel araştırma yöntemiyle derinlemesine incelenip hipotezler oluşturulacak hem de nicel verilerle bu hipotezler test edilecektir (Gürbüz ve Şahin, 2015; s.103). Karma yöntem ile konuyu çalışacak özellikle bir doktora tezi literatürdeki bu açığın kapatılmasını sağlayabilir.

İşe bağlılık kavramının İngilizce karşılığında da bir ortak kavramın olmadığı da tezler incelendiğinde görülmüştür. 12 tezde işe bağlılık "work engagement" olarak ele alınmıştır. 4 tezde "job commitment", 7 tezde "work commitment" olarak ele alınmıştır. Türkçe yazılmış "bağlılık" çalışmalarına bakıldığında İngilizce karşılıkları şu şekildedir; örgütsel bağlılık "organizational commitment" (Erdoğan ve Cavlı, 2019; Kanbur vd., 2017; Sökmen, 2019), mesleki bağlılık "occupational commitment" (Gültekin ve Polatçı, 2022; Aktaş ve Gürkan, 2015), kariyer bağlılığı "career commitment" (İnan, 2017; Demirel, 2019) ve çalışan bağlılığı "employee commitment" (Çakar ve Ceylan, 2005). İşe bağlılık kavramında ise durum biraz karışıktır. Özgüleş'in (2019) de belirttiği gibi işe bağlılık kavramı "work engagement" veya "job engagement" olarak ele alınmıştır. Saygın Yağız (2021) ise yaptığı çalışmada yerli yazında "work engagement" kavramının Türkçe de 13 ayrı kavramda çalışıldığını tespit etmiştir. Yazında yapılan çalışmalar bakıldığında bu kavramları çalışan araştırmacıların, konu ile ilgili araştırma yaptıklarında kavramın Türkçe karşılığındaki karışıklığa vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu çalışmada ise şöyle bir çıkarım yapılmıştır. Her ne kadar WoS verileri incelendiğinde yabancı yazında konunun çoğunlukla 6215 çalışmada "work engagement" olarak çalışılmış olması yerli yazındaki araştırmacılarında bu kavramı çalışmasına bir gerekçe olsa da, bağlılık kavramı diğer bağlılık odaklarında "commitment" olarak ele alındığına göre

işe bağlılık kavramının da “job commitment/ work commitment” olarak ele alınması daha doğru bir kullanım olacaktır.

Araştırma bulguları ışığında çalışmanın ileride yapılacak çalışmalara bazı önerileri vardır.

- Çalışmanın işe bağlılık konusu 28 tezde bağımlı değişken olarak çalışılmıştır. Araştırmacıların önemli bir kısmı, örgütlerde pozitif çıktılara sebep olan işe bağlılığı etkileyen etmenleri tespit etmeye çalışmışlardır. Ancak yazında işe bağlılığın iş güvenliği ve sağlığı performansına (Olçay vd., 2021), duygusal emeğe (Kıyat vd., 2018) ve örgütsel performansa (Yeşiltaş vd., 2019) etkisi araştırılmıştır. Tezlerde de işe bağlılığın sonuçlarına yönelik yapılacak tezler alan yazınına katkı sağlayacaktır.
- Bu çalışmada işe bağlılık başlıklı lisansüstü tezlerini bibliyometrik analizi yapılmış ve konunun lisansüstü tezlerde özellikle doktora tezlerinde oldukça az çalışıldığı saptanmıştır. İleride yazılacak doktora tezlerinde konunun özellikle aracı ve düzenleyici rolü araştırılabilir.
- Çalışma kapsamında tespit edilen örneklem ve değişkenlerden farklı örneklem ve değişkenler yapılacak olan bir çalışmanın hem alan yazını açısından hem de uygulamacılar açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.
- İşe bağlılıkla aynı anlamda kullanılan kavramların da bibliyometrik analizi yapılarak karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılabilir.
- Bu çalışmada sadece ulusal tezlerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. İleride yapılacak çalışmalar da konu ile ilgili yazılmış makalelerin, ulusal veya uluslararası kongrelerde sunulmuş bildirimlerin bibliyometrik analizi ya da ağ analizi yapılabilir.
- Son olarak çalışmada tezlerde kullanılan istatistik yöntemler, kullanılan istatistik programları çalışma kapsamının dışında tutulmuştur. İleride yapılacak benzer bir çalışmada bu kriterler de eklenerek yeni bir çalışma yapılabilir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Zümral GÜLTEKİN (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, H., & Gürkan, G. Ç. (2015). “İş-Aile ve Aile-İş Çatışması İle Bireysel Performans Etkileşiminde Mesleki Bağlılığın Aracı Rolü: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(2): 139-154.
- Alioğulları, Z. D. (2021). “İdeal Çalışanın Oluşmasında Sosyal Sermaye, Hizmet İnovasyonu Ve Bilgi Paylaşımının Önemi: İşe Bağlılık Değişkeninin Aracılık Rolü”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1): 163-186.
- Alzoubi, F. A., Jaradat, D., & Juda, A. A. (2021). “Verbal Abuse among Newly Hired Registered Jordanian Nurses and Its Correlate with Self-Esteem and Job Outcomes”. *Heliyon*, 7(4):1-7.
- Altunok, D. (2019). “X ve Y Kuşak Farklılıklarının İşe Bağlılık ve Motive Eden Faktörler Açısından İncelenmesi”. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(1): 1-21.
- Arslan, E. T., & Demir, H. (2017). “İşe Angaje Olma ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Hekim ve Hemşireler Üzerine Nicel Bir Araştırma”. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2): 371-389.
- Arslantürk, Y. (2016). “Mesleki Bağlılık: Turist Rehberleri Üzerine Bir İnceleme” *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1): 186-207.
- Aydın, Ş., & Çoban, E. T. (2020). “Konaklama İşletmelerinde Müşteri Nezaketsizliğinin İşe Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Kapadokya Örneği”. *Journal of Tourism Research Institute*, 1(1): 49-58.
- Ballout, H. I. (2009). Career Commitment and Career Success: Moderating Role Of Self-Efficacy. *Career Development International*, 14.
- Becker, T. E. (1992). “Foci and Bases of Commitment: Are They Distinctions Worth Making?”. *Academy Of Management Journal*, 35(1): 232-244.
- Benligiray, S., & Sönmez, Y. D. D. H. (2011). “Hemşirelerin Mesleki Bağlılıkları İle Diğer Bağlılık Formları Arasındaki İlişki: Örgüte Bağlılık, İşe Bağlılık Ve Aileye Bağlılık”. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 18(1): 28-40.
- Bhatti, K. K., & Qureshi, T. M. (2007). “Impact of Employee Participation on Job Satisfaction, Employee Commitment and Employee Productivity”. *International Review of Business Research Papers*, 3 (2): 54-68.
- Bielby, Dd., & Bielby Wt (1984). “Work Commitment, Sex-Role Attitudes, And Women’s Employment”. *American Sociological Review*, 49(2): 234–247.
- Bilginoglu, E., & Yozgat, U. (2019). “Ultra-Kısa İşe Angaje Olma Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik Ve Güvenilirlik Çalışması”. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(5): 2863-2872.
- Blau, G. J. (1985). “The Measurement And Prediction of Career Commitment”. *Journal of Occupational Psychology*, 58(4): 277-288.
- Blau, G. J. (2003). “Testing For A Four-Dimensional Structure of Occupational Commitment”. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(4): 469-488.
- Blau, G., & Holladay, B. E. (2006). “Testing The Discriminant Validity of A Four-Dimensional Occupational Commitment Measure”. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79(4): 691-704.
- Bolelli, M. (2018). “Narsistik Kişilik Özelliklerinin İşe Bağlılığa Etkileri: Örnek Bir Araştırma”. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(3): 185-199

- Boz, D., Duran, C., & Uğurlu, E. (2021). “Örgütsel Bağlılığın İş Performansına Etkisi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1): 345-355.
- Buluç, B., & Ersoy Kart, M. (2020). “Araştırma Görevlilerinde İş Becerikliliği ve İşle Bütünleşme Arasındaki İlişki”. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (Gujgef)*, 40(2): 591-620.
- Bulutlar, F., & Öz, E. Ü. (2010). “Kurumdan Ayrılma Niyetini Etkileyen Unsurlar: İşe Bağlılık Ve Kurumla Özdeşleşme”. *İş, Güç: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 12(2): 77-87.
- Büyükbeşe, T., & Gökaslan, M. O. (2018). “İşe Gömülmüşlük, İşe Adanmışlık ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Alan Çalışması”. *Mukaddime*, 9(2): 135-154.
- Büyükyılmaz, O., & Biçer, C. (2018). “İşyeri Arkadaşlığının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde İşe Bağlılığın Aracılık Rolü”. *Social Sciences*, 13(2): 28-41.
- Canbek, M., & İpek, M. A. (2021). “Psikolojik Güçlendirmenin Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkisinde İşle Bütünleşmenin Aracı Etkisi: Öğretmenler Üzerinde Ampirik Bir Araştırma”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4): 3417-3427.
- Chang, E. (1999). “Career Commitment As A Complex Moderator of Organizational Commitment and Turnover Intention”. *Human Relations*, 52(10): 1257-1278.
- Chusmir, L. H. (1982). “Job Commitment and the Organizational Woman”. *Academy of Management Review*, 7(4): 595-602.
- Coşkuner, M., & Şentürk, F. K. (2017). “Dönüşümcü ve İstismarcı Liderlik Davranışlarının İşe Adanmışlık Üzerine Etkisi: AVM Çalışanları Örneği”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2): 165-195.
- Çakar, N. D., & Ceylan, A. (2011). “İş Motivasyonunun Çalışan Bağlılığı Ve İşten Ayrılma Eğilimi Üzerindeki Etkileri”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(1): 52-66.
- Değerli, F. İ., & Birol, Z. (2020). “İşe Bağlılık ve Adil Dünya İnancı: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek): 104-109.
- Demirel, Z. H. (2019). “Banka Çalışanlarının Kariyer Bağlılık Düzeylerinin Öznel Kariyer Başarıları Üzerindeki Etkisi”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3): 1332-1345.
- Doğru, Ç. (2019). “Destekleyici Örgüt İklimi, İşe Bağlılık ve Bireysel Uyum Performansı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3): 2696-2713.
- Erdem, A. T. (2020). “Sanal Kaytarma Davranışının İş Performansına Etkisinde İşe Bağlılığın Aracı Rolüne Yönelik Bilişim Sektöründe Bir Araştırma”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4): 3843-3858.
- Erdoğan, E., & Cavlı, E. (2019). “Investigation of Organizational Commitment Levels of Physical Education and Classroom Teachers”. *Universal Journal of Educational Research*, 7(1): 259-265.
- Eryılmaz, A., & Doğan, T. (2012). “İş Yaşamında Öznel İyi Oluş: Utrecht İşe Bağlılık Ölçeğinin Psikometrik Niteliklerinin İncelenmesi”. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 15(1): 49-55.
- Evertsson, M. (2013). “The Importance of Work: Changing Work Commitment Following The Transition To Motherhood”. *Acta Sociologica*, 56 (2): 139-153.
- Gençer, K., & Ayyıldız, T. (2018). “Demografik Özellikler ve Psikolojik Koşulların İşe Tutkunluğa Etkisi: Otel İşletmeleri Örneği”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2): 601-619.

- Girginer, N., & Çelik, A. (2020). "İşveren Markasının İşe Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Bir Beyaz Eşya Firması Çalışanlarına Yönelik Uygulama". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3): 1119-1134.
- Goulet, L. R., & Singh, P. (2002). "Career Commitment: A Reexamination And An Extension". *Journal of Vocational Behavior*, 61(1): 73-91.
- Göksel, A. & Ekmekçioğlu, E. B. (2017). "Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Özdeşleşme İle İlişkisinde İşe Bağlılığın Aracı Rolü". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3): 721-747.
- Gülova, A. A., Palamutçuoğlu, B. T., & Palamutçuoğlu, A. T. (2013). "Duygusal Emek ile İşe Bağlılık Arasındaki İlişkide Amir Desteğinin Rolü: Üniversitede Öğrenci İşleri Personeline Yönelik Bir Araştırma". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2): 41-74.
- Gültekin, Z. & Polatçı, S. (2022). "İş Güvencesizliğinin Psikolojik İyi Oluşa ve Performansa Etkisinde Meslekî Bağlılığın Aracılık Rolü". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (34): 19-36.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (2.Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hancı, C., & Randmann, L.(2022). "Sağlık Çalışanlarında, Öz Şefkatin Tükenmişlik Ve İşe Bağlılık Üzerine Ilımlaştırıcı Etkisi". *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, 6(1): 1-9.
- Hara, Y., Asakura, K., & Asakura, T. (2020). The Impact of Changes in Professional Autonomy and Occupational Commitment on Nurses' Intention to Leave: A Two-Wave Longitudinal Study in Japan". *International Journal of Environmental Research And Public Health*, 17(17): 6120.
- Hazır, K., & Orel, O. (2014). "Organize Perakende Sektöründe Çalışanların Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri İle İşe Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1): 143-160.
- Işık, M. & Kama, A. (2018). "Algılanan Örgütsel Desteğin İşgören Performansına Etkisinde İşe Adanmışlığın Aracı Etkisi". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3): 395-403.
- İnan, İ. (2017). "İş Yükü Algısı ve Kariyer Bağlılığının Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1): 184-198.
- Jung, H. S., Jung, Y. S. ve Yoon, H. H. (2021). "COVID-19: The Effects of Job Insecurity on the Job Engagement and Turnover Intent of Deluxe Hotel Employees and the Moderating Role of Generational Characteristics", *International Journal of Hospitality Management*, 92: 1-9.
- Jyoti, J. (2013). "Impact of Organizational Climate On Job Satisfaction, Job Commitment and Intention to Leave: An Empirical Mode". *Journal of Business Theory And Practice*, 1(1): 66-82.
- Kanbur, A. (2015). "Örgütsel Bağlılığı Belirleyici Bir Faktör Olarak İşyeri Arkadaşlığının İncelenmesi Üzerine Emniyet Teşkilatında Bir Araştırma". *International Journal of Social Science*, (31): 45-63.
- Kanbur, E., & Ay, A. (2020). "Psikolojik Sözleşme Algısının İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisi". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2): 531-549.
- Kanbur, E., Özyer, K., & Akyüz, M. (2017). "Normatif Örgütsel Bağlılığın Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 52: 300-316

- Kanste, O. (2011). "Work Engagement, Work Commitment and Their Association with Well-being in Health Care". *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 25(4): 754-761.
- Kaplanseren, S., & Örucü, E. (2018). "İşe Tutkunluğun Örgütsel Vatandaşlığa Etkisi: Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1): 1-19.
- Kıyat, G. B. D., Özgüleş, B., & Günaydın, S. C. (2018). "Algılanan Kurumsal İtibar ve İşe Bağlılığın Duygusal Emek Davranışı Üzerine Etkisi: Sağlık Çalışanları Örneği". *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(3): 473-494.
- Kidron, A. (1978). "Work Values and Organizational Commitment". *Academy of Management Journal*, 21(2): 239-247.
- Klassen, R. M., & Chiu, M. M. (2011). "The Occupational Commitment and Intention To Quit of Practicing And Pre-Service Teachers: Influence of Self-Efficacy, Job Stress, and Teaching Context". *Contemporary Educational Psychology*, 36(2): 114-129.
- Kodaş, B. (2018). "Yiyecek İçecek Çalışanlarının Pozitif Psikolojik Sermayeleri İle İşe Angaje Olma Davranışları Arasındaki İlişki". *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1): 1-14.
- Köksal, O., & Şenel, Ö. (2022). "İş Biçimlendirmenin İşe Tutulma Üzerindeki Etkisinde Kişi-İş Uyumunun Aracılık Rolü". *İş ve İnsan Dergisi*, 9(1): 73-86.
- Kuruüzüm, A., Irmak, S., & Çetin, E. İ. (2010). "İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 53 (2010): 183-198.
- Lee, K., Carswell, J. J., & Allen, N. J. (2000). "A Meta-Analytic Review of Occupational Commitment: Relations with Person-and Work-Related Variables". *Journal of Applied Psychology*, 85 (5):799-811.
- May, D.R., Gilson, R. L., & Harter, L.M. (2004). "The Psychological Conditions of Meaningfulness, Safety and Availability and the Engagement of The Human Spirit at Work". *Journal of Occupational Psychology*, 77: 11-37.
- Meriç, E., Çiftçi, D. Ö., & Yurtal, F. (2019). "Algılanan örgütsel destek ve işe adanmışlık arasındaki ilişkinin incelenmesi". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1): 65-74.
- Meyer, J., & Allen, N. J. (2001). "Organizational Commitment. Personnel Psychology And Human Resource Management: A Reader For Students And Practitioners, 289-342.
- Millward, L. J., & Hopkins, L. J. (1998). "Psychological Contracts, Organizational and Job Commitment". *Journal of Applied Social Psychology*, 28 (16): 1530-1556.
- Mowday, R. T., Steers, R. M., & Porter, L. W. (1979). "The Measurement Of Organizational Commitment". *Journal of Vocational Behavior*, 14(2): 224-247.
- Mwesigwa, R., Tusiime, I., & Ssekiziyivu, B. (2020). "Leadership Styles, Job Satisfaction And Organizational Commitment Among Academic Staff in Public Universities". *Journal of Management Development*, 39: 253-268.
- Negiz, N., Oksay, A., & Akman, E. (2011). "İşe Bağlılık ve İşten Tatmin Açısından Cinsiyet ve Sektörel Farklılık: Kamu Ve Özel Sektör Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Bir İnceleme (Isparta Örneği)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14): 207-229.
- Olçay, Z. F., Sakallı, A. E., & Temur, S. (2021). "İş Güvenliği Uzmanlarında İşe Bağlılığın Ve İş Stresinin İSG Performansına Etkisi: Yapısal Eşitlik Modelleme Çalışması". *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(1): 141-156.

- Otluoğlu Çakmak, Ö. (2014). “Kariyer Bağlılığının Kariyer Başarısı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (23): 350-363.
- O'reilly, C. A., Iii, & Chatman, J. (1986). “Organizational Commitment and Psychological Ment: The Effects Of Compliance, Identification, and Internalization on Prosocial Behavior”. *Journal of Applied Psychology*, 71: 492-499.
- Özdemir, L., & Taşhan, A. (2021). “Demografik Özelliklere Göre Akademik Personelin İşe Bağlılık Düzeylerindeki Farklılıkların Araştırılması Öz”. *Humanities*, 16(4): 187-207.
- Özgüleş, B. (2019). “İşe Bağlılık ve İş Yaşamında Mutluluk Kavramlarının Epistemik Olarak İncelenmesi”. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 6 (14): 72-83.
- Özkalp, E., & Meydan, B. (2015). “Schaufeli ve Bakker Tarafından Geliştirilmiş Olan İşe Angaje Olma Ölçeğinin Türkçe’de Güvenilirlik ve Geçerliliğinin Analizi”. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 17(3): 1-19.
- Özkalp E., & Kırel, Ç. (2003). Örgütsel davranış. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Özsungur, F., & Karadal, H. (2020). “Etik Liderlik, İç Girişimcilik ve Hizmet İnovasyon Davranışı: İşe Bağlılığın Aracılık Rolü”. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 9 (1): 30-54.
- Polatçı, S., & Demirer, M. C. (2019). “Örgütlerde Bağlılık Odakları: Kuramsal Bir Bakış”. *Journal of Organizational Behavior Review*, 1(1): 34-52.
- Raharjo, K., Nurjannah, N., Solimun, S., & Fernandes, A. A. R. (2018). “The Influence Of Organizational Culture And Job Design On Job Commitment And Human Resource Performance”. *Journal of Organizational Change Management*, 31(7): 1346-1367.
- Reichers, A. E. (1985). “A Review And Reconceptualization of Organizational Commitment”. *Academy of Management Review*, 10(3): 465-476.
- Qadiri, N., & Zorlu, K. (2021). “Öğrenen Liderlik Davranışının Çalışanların İş Tatmini ve İşe Bağlılık Düzeyleri Üzerindeki Rolü”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 7(16): 414-431.
- Sayğan Yağız, F.N. (2021). “Yerel Yazındaki “İşe Angaje Olma Makaleleri”nin Sosyal Ağ Analizi İle İncelenmesi”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1): 359-374.
- Sökmen, A. (2019). “Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini İlişkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”. *Journal of Tourism And Gastronomy Studies*, 7(2): 980-990.
- Şahin, B., & Şahin, İ. (2016). “Dindarlığın Kamu Personelinin İşe Bağlılığı Üzerindeki Etkisi: Yapısal Eşitlik Modeli Çalışması”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35): 249-260.
- Şendoğdu, A. A., & Altındağ, İ.(2022). “Banka Çalışanlarının İşe Bağlılığını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”. *Trends in Business and Economics*, 36(1): 1-9.
- Şimşek, A., & Çetinkaya, N. (2017). “Yiyecek-İçecek İşletmeleri Personelinin Kişilik Özellikleri İle İşe Bağlılıkları Arasındaki İlişki”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (64): 529-543.
- Tak, B., & Çiftçioğlu, B. A. (2008). “Mesleki Bağlılık İle Çalışanların Örgütte Kalma Niyeti Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Görgül Bir Çalışma”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 64(4): 156-178.
- Tanış, V., & Yanık, G. (2021). “Koronafobinin Karar Verme Tarzları Ve İşe Bağlılık Üzerindeki Etkileri”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(3): 459-474.

- Tanrıverdi, H., & Sarihan, M. (2013). “İşe Bağlılığın Tükenmişlik ve Depresyon Düzeyleri Üzerindeki Etkileri: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma”. *Business & Management Studies: An International Journal*, 1(2): 206-228.
- Temizkan, V., & Yılmaz, K. (2021). “Demir-Çelik Sektörü Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin İncelenmesi: Kardemir Örneği”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2): 1538-1552.
- Türkay, O., Aydın, Ü., & Taşar, O. (2011). “Motivasyonel ve Yapısal Etkenler Altında Duygusal Emegin İşe Bağlılığa Etkisi”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(14): 201-222.
- Uludağ, G. (2018). “Örgütsel Bağlılık ile İşgören Performansı İlişkisini İncelemeye Yönelik Bir Alan Araştırması”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1): 171-193.
- Uysal, H. T. (2013). “Stajyer Çalışanların Mesleki Bağlılık Gelişimine Örgüt İkliminin Etkisi”. *Business and Economics Research Journal*, 4 (3): 93-110.
- Vance, R. J. (2006). Employee Engagement and Commitment. *Shrm Foundation*, 1-53.
- Yalap, O., & Baygın, E. (2020). Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Bağlılık Etkileşimi: Öz-Şefkatin Aracı Rolü, *Journal Of Organizational Behavior Review*, 2(1), 49-67.
- Yavuzkılıç, S. (2020). “Bağımsız Anaokullarında Görev Yapan Okul Öncesi Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılıkları İle İş Performansları Arasındaki İlişki”. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12 (1): 33-48.
- Yeşiltaş, A., Şahin, S., & Serezli, G. (2019). “Çalışan Mutluluğunun ve İşe Bağlılığın Örgüt Performansına Etkisi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(30): 664-673.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2014). Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri İle İşe Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki: Samsun İlinde Bir Araştırma”. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 7(3): 49-70.
- Yılmaz, E., & Gasimova, S. (2020). “Konaklama İşletmelerinde İş-Aile Çatışmasının İşe Bağlılık Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Araştırma”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1): 715-731.
- Zorlu, Ö., Avan, A. & Bulut, Ş. (2016). “Otel İşletmelerinde İşe Bağlılık Düzeyinin Arttırılması: İşgören Fedakârlık Tutumunun Rolü”. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1): 1-17.

TÜRKİYE AÇISINDAN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ AVRUPA BİRLİĞİNİN ALTERNATİFİ OLABİLİR Mİ? PANEL ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI İLE ANALİZİ

CAN SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION BE AN ALTERNATIVE TO THE EUROPEAN UNION FOR TURKEY? ANALYSIS WITH PANEL GRAVITY MODEL APPROACH

Murat MERE*, Serkan GÖKSU**

*Öğr. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Başmakçı Meslek Yüksekokulu, meremurat@aku.edu.tr,

**Öğr. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dinar Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, sgoksu@aku.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 21.04.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 17.05.2022</p> <p>Kabul Tarihi 24.06.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları C01 C33 C51</p>	<p><i>Son dönemlerde Avrupa Birliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü çok fazla gündeme gelmiş ve özellikle Türkiye açısından bu iki örgütün birbirlerinin alternatifi olup olamayacağı tartışma konusu olmuştur. Bu çalışma ile Türkiye'nin her iki örgütle olan dış ticaret hacmi panel çekim modeli kullanılarak test edilmiştir. Yapılan analiz 2003-2019 dönemlerini kapsamaktadır. Bağımlı değişken olarak Türkiye'nin her iki örgütle gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat toplamından oluşan dış ticaret hacmi kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak ise ülkelerin ekonomik büyüklüklerini temsilen gayri safi yurtiçi hasıla rakamları, ülkelerin birbirleriyle olan uzaklıklarını temsilen mesafe değişkeni ve 2008 ekonomik krizinin etkilerini görebilmek için kukla değişken kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin dış ticareti pozitif; mesafe ile ekonomik kriz kukla değişkenlerinin ise dış ticareti negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. AB ülke gelirlerinin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde ŞİÖ'ne kıyasla daha etkin olması ŞİÖ'nün, AB'nin zayıf bir alternatifi olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Elde edilen bulgular tersinden yorumlanırsa, AB'nin gelir seviyesinin azalması Türkiye'nin dış ticaret hacmini daha olumsuz etkileyecektir. Bu yüzden Türkiye'nin jeopolitik avantajlarından yararlanıp sadece bir gruba veya bölgeye bağlı kalmadan kendisine alternatif kanallar oluşturması önerilebilir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Panel Veri Analizi, Çekim Modeli, Avrupa Birliği, Dış Ticaret, Şanghay İşbirliği Örgütü</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 21.04.2022</p> <p>Revized 17.05.2022</p> <p>Accepted 24.06.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes C01 C33 C51</p>	<p><i>In recent years, the comparison of the European Union and Shanghai Cooperation Organization in Turkey has come to the fore. It has been discussed whether the organizations can be alternatives to each other, especially for Turkey. This study tested Turkey's foreign trade volume with both organizations using the panel gravity model. The analysis made covers the 2003-2019 periods. The dependent variable is the foreign trade volume consisting of the sum of Turkey's exports and imports with both organizations. The independent variables are the gross domestic product values representing the economic size of the countries and the "distance variable" representing the distances of the countries from each other. Additionally, a dummy variable is added to the model to represent the economic crisis in Turkey in 2008. According to the analysis results, the economic size of the countries affects foreign trade positively. In contrast, distance and financial crisis dummy variables affect foreign trade negatively. EU country revenues are more effective on Turkey's foreign trade volume than the SCO. Therefore, the SCO can be interpreted as a weak alternative to the EU for Turkey. If the findings are interpreted oppositely, the decrease in the income level of the EU will affect Turkey's foreign trade volume more negatively. Therefore, it can be suggested that Turkey should take advantage of its geopolitical advantages and create alternative channels for itself without being tied to just one group or region.</i></p> <p>Keywords: Panel Data Analysis, Gravity Model, European Union, Foreign Trade, Shanghai Cooperation Organization</p>

Atf (Citation): Mere, M.&Göksu, S. (2022). "Türkiye Açısından Şanghay İşbirliği Örgütü Avrupa Birliğinin Alternatifi Olabilir Mi? Panel Çekim Modeli Yaklaşımı ile Analizi", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 89-103

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Geçmiş dönemlerle kıyaslandığında ülkelerin ekonomik, siyasi, askeri ve ticari açıdan birbirleriyle daha sıkı bir ilişki içerisinde oldukları gözlenmektedir. II. Dünya savaşı sonrası dönemde yeni mali sisteminin kurulması ve uluslararası düzeyde ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte uluslararası ticaretin serbestleşmesi sonucu ülkeler birbirleriyle daha yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bu durum ülke ekonomilerini birbirlerine daha entegre hale getirmiştir. Ülke ekonomilerinin iç içe geçmesi sonucunda dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan olumsuz gelişmeler birçok ülkeyi ekonomik açıdan etkilemiştir. Özellikle yaşanan pandemi süreci bu durumu daha net bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Rekabet şartlarının daha da zor hale gelmesi ülkelerin birlikte hareket etme ve artan pazar imkanlarından daha verimli bir şekilde yararlanma düşüncesi ülkeler arasındaki bölgesel ekonomik bütünleşmelerin artmasını sağlamıştır (Şanlı, 2004, s.163). Ülkelerin aralarında oluşturdukları bölgesel ekonomik bütünleşme hareketleri uluslararası ekonomik birlikteliğinin seviyesini artırmıştır. Ülkelerin bölge içerisinde ekonomik bütünleşmeye gitmeleri ticaretin önündeki engelleri kaldırmasının yanında ortak para sahalarının oluşması gibi sonuçlar doğurmuştur. Ekonomik bütünleşmeye giden ülkeler, kendi aralarında mal ve faktörlerin serbest dolaşımının sağlanmasıyla birlikte farklı olan ekonomik yapılarını tek bir yapı haline dönüştürüp birlikte hareket ederek büyük pazar avantajının getirdiği fırsatlardan yararlanmayı hedeflemişlerdir (Yılmaz vd, 2007, s.328-329).

Avrupa Birliğinin (AB) ekonomik entegrasyon çabaları 1950'lerle başlamasına rağmen, siyasi entegrasyonu ise 1993 yılında yürürlüğe giren "Maastricht Antlaşmasıyla" sağlanabilmiştir. AB'nin tüzel kişilik kazanması ise 2009 "Lizbon Antlaşmasıyla" mümkün olmuştur. Bu yaşanan entegrasyon süreçlerine paralel olarak AB üye sayısı, İngiltere'nin 31 Ocak 2020'de birlikten ayrılmasını saymazsak sürekli artmış ve 2022 yılı itibarıyla (27) yirmi yediye ulaşmıştır. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) esas kuruluş amacını Avrasya bölgesindeki sınır güvenliği, siyasi nedenler ve güvenlik kaygıları oluştururken, zaman içerisinde ekonomik işbirliği konusu da ön plana çıkmıştır. Sonradan yeni üyelerinde katılımıyla örgütün üye sayısı (9) dokuza yükselmiştir Çalışır ve Şensoy (2018); Mere ve Masca (2021); TC. Dışişleri Bakanlığı (2022).

Çalışmanın temel amacı AB ve ŞİÖ'nün Türkiye ile olan ticari ilişkisini Tinbergen (1962) çekim modeli yaklaşımını kullanarak analiz etmektir. Bu yaklaşım son yıllarda uluslararası ticari ilişkileri açıklamada çeşitli bölgeleri, sektörleri ve zaman dönemlerini içeren birçok çalışmaya ilham kaynağı olmuştur. Çekim modeli metodundan yararlanılarak Türkiye'nin birçok ülke ve bölge ile ilişkisini dikkate alan pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat birbirinin rakibi ve zıttı olarak değerlendirilen AB ve ŞİÖ'nün Türkiye'yle olan ticari ilişkilerini inceleyen ampirik çalışma sayısı azdır. Türkiye'nin AB ile yaşadığı sorunlar sebebiyle, ilişkilerde ortaya çıkan görüş ayrılıklarının da etkisiyle alternatif bir örgütün varlığı tartışılır hale gelmiştir. Özellikle de ŞİÖ bu tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın temel sorusu, Türkiye için dış ticaret hacmi bakımından AB ve ŞİÖ'nün birbirlerine alternatif olup olamayacaklarıdır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çekim modelinin ortaya çıkış süreci ve gelişimi konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca çekim modelini konu alan çalışmalarla ilgili literatür özetine yer verilmiştir. İkinci bölümde çalışmada kullanılacak olan modeller ile değişkenler hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise çalışmada kullanılacak olan analiz yöntemi hakkında bilgilendirmeler yapılmış ve analizlerden elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

1. Çekim Modeli ve Literatür Taraması

Çekim modeli, özellikle günümüzde dış ticaret ilişkilerini analiz etmede kullanılan oldukça popüler bir modeldir. Modelin temelleri ünlü fizikçi Isaac Newton'un 1687 yılında geliştirdiği "yer çekimi yasasına" dayanmaktadır. Newton'un geliştirdiği yer çekimi yasanın temel mantığı iki cisim aralarındaki mesafeyle negatif; kütleleriyle pozitif etkileşim içerisinde olmasıdır. Çekim modelinin

ampirik uygulamasını ve matematiksel formülüzasyonunu ekonomi literatürüne kazandıran Jan Tinbergen'dir (1962) (Bergeijk ve Brakman, 2010, s.5).

Tinbergen çalışmasında yerçekimi kanununu uluslararası ticarete uyarlamış ve cisimlerin kütlelerinin yerine ekonomik büyüklüklerini; cisimlerin arasındaki mesafenin yerine ise ülkelerin aralarındaki coğrafi uzaklığı ekleyerek dış ticaret denklemini denklem (1)'deki gibi tanımlamıştır;

$$E_{ij} = \alpha_0 Y_i^{\alpha_1} Y_j^{\alpha_2} D_{ij}^{\alpha_3} \quad (1)$$

E_{ij} : i ülkesinden, j ülkesine gerçekleşen dış ticaret akımlarını

Y_i : i ülkesinin gayrisafi milli hasılasını

D_{ij} : i ülkesi ile j ülkesinin aralarındaki uzaklığı

α_0 : Çekim sabitini; α_1, α_2 ve α_3 ise modelin parametre değerlerini ifade etmektedir (Tinbergen, 1962: s.264).

Tinbergen uluslararası ticaret akımlarının analizine imkân sağlayan çalışmasını ilginç ve umut vadeden bir yaklaşım olarak altını çizmektedir. Gelecekteki yapılacak olan çalışmalarla dış ticaret akımlarının analizinde ticari engellerin ve coğrafi uzaklıkların etkisini göz önünde bulunduran daha doğru modellerin oluşturulabileceğine dikkat çekmiştir (Tinbergen, 1962, s.293).

Çekim modeli ile ilgili ilk öncü çalışmalar Tinbergen (1962), Pöyhönen (1963) ve Linnemann (1966) tarafından yapılmıştır. Modelin ilk teorik açıklaması 1979 yılında Anderson yapmış ve bu tarihten buyana modelin gelişmesine yönelik bir çok araştırma yapılmıştır. Wall (1999); Lee ve Kimura (2006); Molini ve Filippini (2003); Golovko, (2009); Batra (2006); Tathıcı ve Kızıltan (2011); Greene (2013); Kapkara ve Koç (2016); Demiray (2021) yaptıkları çalışmada ülkelerin ticari akımlarını, Ghalak ve Piperakis (2007); Karagöz (2008); Ramos ve Surinch (2013); Güneş ve Kabadayı (2015); Buluk ve Duran (2018); Keskin (2019), yaptıkları çalışmada ülkelerin göç ve turizm hareketliliğini, Egger (2002); Zarzoso ve Lehman (2003); Kien ve Hashimoto (2005); Genç vd. (2011); Aysun vd. (2012); Sandalcılar (2012); Akgül (2013); Işık (2015); Işık (2016); Mere ve Masca (2021) yaptıkları çalışmada bölgesel ekonomik oluşumları, Christie (2003); Jones (2007); Quere vd. (2007); Aktürk ve Tüylüoğlu (2012); Durgan (2016); Degen ve Buzdağlı (2020); Karabıyık ve Nart (2021) yaptıkları çalışmada doğrudan yabancı sermaye hareketliliğini, Clarke ve Wallsten (2006); Choi (2010); Xhing (2018); Artan vd. (2021) teknolojik gelişmeler ve internet kullanımı ile ilgili çekim modeli kullanılarak çalışmalar yapmışlardır. Literatürde bölgesel ekonomik birlikteliklere yönelik çekim modelinin uygulandığı ampirik çalışmalara örnekler aşağıda sunulmuştur.

Sandberg, Seale ve Taylor (2006) çalışmalarında 1980-1996 yıllarına ilişkin CARICOM'a (Karayip Topluluğu Ortak Pazarı) üye olan ülkelerin kendi aralarındaki ve AB ile Kuzey Amerika arasındaki dış ticaret ilişkileri çekim modeliyle analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre ithalatçı ve ihracatçı ülkelerin fert başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla değerleri hem ihracatçı hem de ithalatçı ülkelerin nüfusu ve de ortak dil kullanımının dış ticaret akımlarını pozitif olarak etkilediğine ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca ülkeler arası mesafenin ise dış ticaret akımlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir.

Antonucci ve Manzocchi (2006) çalışmalarında 1967-2001 dönemini kapsayan çalışmalarında Türkiye'yle AB arasındaki dış ticaret ilişkilerini çekim modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin toplamının dış ticaret üzerine olan etkisini pozitif bulmuşlardır. Bu sonuç Türkiye'nin ekonomik yönden daha büyük ülkelerle dış ticaret yapma eğiliminin yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil olmasıyla AB ile olan dış ticaretin artırdığına ilişkin herhangi bir kanıt da bulamamışlardır.

Akçay ve Saygılı (2019) çalışmalarında çekim modelinden yararlanılarak bölgesel ekonomik örgütlerin (AB, AEC APEC, ASEAN, NAFTA ve GCC) Türkiye'nin ihracatı üzerine etkisini 1996-2015 dönemi yıllık verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. Yaptıkları analizde Gümrük Birliği'nin ihracat üzerindeki etkisinin olumlu olduğu ve Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretinde

vazgeçilmez bir partneri olduğunu ancak Ortadoğu, Asya ve Afrika ülkeleriyle olan ticari ilişkinin geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Balıkçioğlu ve Gülmez (2019) yaptıkları çalışmalarında Türkiye'nin dış ticaretinde en çok payı olan 27 ülke arasındaki dış ticaret hacmini 1993-2016 dönemi yıllık verilerini kullanarak panel çekim yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmalarında kurmuş oldukları her iki modelde ekonomik büyüklüğün dış ticaret üzerinde etkisi anlamlı iken mesafe değişkeninin etkisinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Konak ve Demir (2019) çalışmalarında çekim modeliyle Türkiye'nin BRICS ülkeleri ile olan ticaretini 1995-2017 dönemi verilerini kullanarak test etmişlerdir. Yaptıkları çalışmanın sonucunda ekonomik büyüklük değişkeni ile ticaret serbestlik endeksi değişkeninin artması sonucu ihracatın arttığını, ülkeler arasındaki mesafenin artmasının ticareti azalttığını ve ithalat yapılan ülke nüfusu artışının da ticareti azaltıcı etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Okumuş, Bozoklu ve Çağlayan (2021) yaptıkları çalışmalarında Tek Kuşak Tek Yol projesi kapsamında Türkiye'nin 15 ülke ile olan ticaret hacmini 1992-2019 yıllık verilerini kullanarak çekim modeli ile analiz etmişlerdir. Ülkelerin ekonomik büyüklük benzerlik ölçüsünün Türkiye'nin seçili ülkelerle ticaretinin endüstriler arası olduğu sonucuna varmışlardır. Mesafe değişkeninin ise ulaştırma altyapısının iyileştirilmesiyle birlikte Türkiye'nin seçili ülkelerle ticaretini artıracak ve Tek Kuşak Tek Yol kukla değişkeninin ise ticareti olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Tekin ve Merdivenci (2022) çalışmalarında E 7 ülkeleriyle Türkiye arasındaki ticaret hacmini 2000-2018 dönemine ilişkin yıllık verilerle çekim modelini kullanarak test etmişlerdir. Çalışmada kurulan modellerde ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin ticaret hacmini istatistiksel olarak anlamlı ve de pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Uzaklık değişkeninin ise işaretinin negatif olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Uyar ve Kılıç (2022) çalışmalarında 1993-2017 dönemi yıllık verilerini kullanarak Türkiye ile 32 OECD ülkesi arasındaki ticaret ilişkisini mekânsal panel çekim modeli yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Mekânsal ekonometrik yöntemler kullanarak yapmış oldukları analizde Türkiye'nin OECD'yle olan toplam ticaretinde mekânsal bağımlılığın olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2. Model ve Değişkenler

Çalışmada 2003-2019 dönemi yıllık verileri kullanılarak Türkiye ile AB ve ŞİÖ ülkelerinin dış ticaret hacimleri çekim modeli yaklaşımından faydalanılarak panel veri yöntemiyle test edilmiştir. AB üyesi olmasına rağmen Türkiye'nin dış ticaret ilişkisinin çok zayıf yada hiç olmadığı Güney Kıbrıs modelden çıkartılmıştır. Ayrıca 31 Ocak 2020 tarihi itibarıyla AB'den ayrılan İngiltere çalışmanın kapsadığı dönem itibarıyla birlik üyesi olduğu için modele dahil edilmiştir. ŞİÖ üyesi İran'ın örgüte üyeliği 2021 yılında gerçekleşmiş olmasına rağmen uzun yıllar örgüt içerisinde gözlemci üye statüsünde olması ve Türkiye'nin sınır komşusu olmasından dolayı model içerisine dahil edilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin 27 AB¹ üyesi ve 9 ŞİÖ² üyeleri ile olan dış ticaret hacmi panel çekim yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerde STATA 15.0 ve Eviews 9 paket programları kullanılmıştır. Çalışma kapsamında dış ticaret hacimlerinin bağımlı değişken olduğu üç farklı model oluşturulmuştur. Modellerin matematiksel olarak gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$InTT_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 InGDP_{TRit} + \beta_2 InGDP_{ABjt} + \beta_3 InDIST_{ij} + \beta_4 CRISE + \mu_{ijt} \quad (2)$$

2 numaralı denklemde ifade edilen model 1 Tinbergen'nin (1962) geliştirdiği modele göre uyarlanmış ve tam logaritmik formda oluşturulmuş tahmin modelini ifade etmektedir. Oluşturulan 1 numaralı modelde sadece AB ülkelerinin Türkiye ile olan dış ticaret hacmi analiz edilmiştir.

¹ AB ülkeleri: Almanya, Belçika, Avusturya, Bulgaristan, Danimarka, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Fransa, Finlandiya, Hırvatistan, İngiltere, Hollanda, İrlanda, İsveç, İspanya, İtalya, Litvanya, Letonya, Lüksemburg, Malta, Macaristan, Polonya, Romanya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Yunanistan, Slovenya,

² ŞİÖ ülkeleri: Çin, Hindistan, Rusya, İran, Özbekistan, Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan.

$$\ln TT_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{TRit} + \beta_2 \ln GDP_{\text{ŞİÖ}jt} + \beta_3 \ln DIST_{ij} + \beta_4 CRISE + \mu_{ijt} \quad (3)$$

Tam logaritmik formda oluşturulan 3 numaralı denklemde ifade edilen model 2’de sadece ŞİÖ ülkelerinin Türkiye ile olan dış ticaret hacmi analiz edilmiştir.

$$\ln TT_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{TRit} + \beta_2 \ln GDP_{AB\text{ŞİÖ}jt} + \beta_3 \ln DIST_{ij} + \beta_4 CRISE + \mu_{ijt} \quad (4)$$

Tam logaritmik formda oluşturulan 4 numaralı denklemde ifade edilen model 3’te hem AB ülkeleri hem de ŞİÖ ülkelerinin birlikte Türkiye ile olan dış ticaret hacmi analiz edilmiştir. Oluşturulan modellerdeki değişkenlere ait açıklamalar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere ilişkin Açıklamaları

Değişkenler	Kısaltma	Veri Tanımı	Veri Kaynağı
Dış Ticaret Hacmi (Bağımlı Değişken)	$\ln TT_{ijt}$	t zamanda i ülkesinin (Türkiye’nin) j ülkesi (ŞİÖ ve AB) ile yaptığı ihracat ve ithalat toplamını ifade etmektedir.	Türkiye İstatistik Kurum (ABD doları)
GSYİH (Bağımsız Değişken)	$\ln GDP_{TRit}$ $\ln GDP_{ABjt}$ $\ln GDP_{\text{ŞİÖ}jt}$ $\ln GDP_{AB\text{ŞİÖ}jt}$	t zamanda, i ülkesinin (Türkiye’nin) GSYİH’sı t zamanda, j ülkelerinin (AB) GSYİH’sı t zamanda, j ülkelerinin (ŞİÖ) GSYİH’sı t zamanda, j ülkelerinin (AB ve ŞİÖ) GSYİH’sı	Dünya Bankası (ABD doları)
Mesafe (Bağımsız Değişken)	$\ln DIST_{ij}$	i ülkesi (Türkiye-İstanbul merkez alınmıştır) ile j ülkesi (ŞİÖ ve AB ülkeleri) arasındaki kuş uçuşu mesafeyi ifade eder. Ülkelerin aralarındaki mesafe hesaplanırken başkentleri yerine ticaret merkezlerinin dikkate alındığı ülkeler; Almanya-Hamburg, Çin-Şanghay, Hindistan-Mumbai, Hollanda-Rotterdam, Kazakistan-Almatı, Pakistan-Karaçi ve Türkiye-İstanbul. Diğer ülkelerin ise başkentleri dikkate alınmıştır.	www.mesafesorgulama.com (km/sa)
Ekonomik Kriz (Kukla Değişken)	$CRISE$	2008 küresel ekonomik krizi 2008-2009-2010 kriz dönemleri: Bir(1) Diğer dönemler: Sıfır (0)	

3. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Panel veri analizi yapılırken öncelikli olarak, sabit etkiler, en küçük kareler ve rassal etkiler modellerinden (REM) hangisinin kullanılacağına karar verebilmek amacıyla LM, F ve Hausman testleri kullanılmalıdır.

Birim etkilerinin varlığını sınamak amacıyla F testi kullanılmaktadır. Uygulanan F testinde tüm birimlerin etkilerinin sıfıra (0) eşit olduğuna ilişkin oluşturulan H_0 hipotezi sınanarak modelde birim etkilerin varlığı test edilmektedir. H_0 hipotezini test etmek amacıyla [(N-1), N(T-1)-K] serbestlik dereceli F dağılımından faydalanılmaktadır. (Yerdelen Tatoğlu, 2016: 170-171). F testi ile sınanan H_0 ve H_1 alternatif hipotezi aşağıdaki gibidir;

$H_0: \mu_i = 0$ (Birim etkilerin sıfıra eşit olduğunu gösteren hipotez)

$H_1: \mu_i \neq 0$ (Birim etkilerin sıfıra eşit olmadığını gösteren hipotez)

Uygulanan F testi sonucuna göre sabit etkiler modelinin mi yoksa en küçük kareler modelinin mi kullanılacağına karar verilmektedir. Buna göre birim etkilerin sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilirse birim etkilerin var olduğu anlaşılır ve bu durumsa sabit etkiler modelinin daha uygun olduğuna karar verilir. Tablo 2. modeller için uygulanan F Testi sonucunu göstermektedir.

Tablo 2: *F Testi Sonucu*

	Model 1	Model 2	Model 3
F ($\mu_1=0$)	118.15* (0.0000)	160.56* (0.0000)	131.25* (0.0000)

* p<0.01

Tablo 2'deki F testi sonuçları ve olasılık değerlerini göstermektedir. Buna göre F istatistiği değerleri sırası ile Model 1'de $F_{(27,459)} = 118.15$; model 2'de $F_{(9,153)} = 160.56$ ve model 3'te $F_{(36,612)} = 131.25$ olarak çıkmıştır. F istatistiği değerlerinin yüksek olması sabit etkiler modelinin uygun olacağını göstermektedir. Ayrıca oluşturulan modellerde olasılık değerleri (p)<0.01 olduğu için tüm birim etkilerinin sıfıra eşit olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bunun anlamı sabit etkiler modelinin en küçük karelerli modellere tercih edilmesi yönündedir.

Breusch-Pagan (1980), en küçük kareler modelini rassal etkiler modeline karşı sınamak amacıyla Lagrange Çarpanı (LM) testini geliştirmişlerdir. Geliştirilen LM testi birimler arasında değişen varyans olup olmadığını test etmektedir. Tesadüfi birim etkileri varyansının sıfır olduğunu gösteren H_0 hipotezi ile birim etkilerin varyansının sıfıra eşit olmadığını gösteren H_1 alternatif hipotezi aşağıdaki gibidir (Greene, 2012: 376):

$H_0: \sigma_\mu^2 = 0$ (Birim etkilerin varyansının sıfıra eşit olduğu hipotez)

$H_1: \sigma_\mu^2 \neq 0$ (Birim etkilerin varyansının sıfıra eşit olmadığı olduğu hipotez)

Uygulanan LM testi ile rassal etkiler modeli mi yoksa en küçük karelerli modelinin mi kullanılacağına karar verilmektedir. Buna göre birim etkilerin varyansının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilirse rassal etkiler modelinin kullanılmasının daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 3. Modeller için uygulanan LM Testi sonucunu göstermektedir.

Tablo 3: *Breusch ve Pagan LM Testi Sonuçları*

	Model 1	Model 2	Model 3
Breusch-Pagan LM testi	2259* (0.0000)	813* (0.0000)	3643* (0.0000)

* p<0.01

Tablo 3'teki LM testi istatistik değerleri sırası ile model 1'de 2259, model 2'de 813 ve model 3'te 3643 olarak bulunmuştur. LM testi istatistik değerlerinin yüksek olması bizi rassal etkiler modeline götürmektedir. Ayrıca tüm modellerin olasılık değerleri (p)<0.01 olduğundan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bunun anlamı rassal etkiler modelinin en küçük karelerli olan modellere tercih edilmesi yönündedir.

Birim (zaman) etkilerin bağımsız değişkenler ile ilişkili olup olmadığı sabit ve rassal etkiler modelleri arasındaki en önemli farklardan birisidir. Eğer aralarında ilişki yoksa rassal etkiler modelinin daha etkin olduğu söylenebilir. Hausman (1978) testi, rassal etkiler tahmincisinin geçerli olduğu temel hipotezi k serbestlik dereceli χ^2 dağılımına uyan istatistik yardımıyla sınamaktadır. Buna göre açıklayıcı değişkenler ve birim etki ilişkisinin olmadığını gösteren H_0 hipotezi ve açıklayıcı değişkenler ile birim etkinin ilişkili olduğunu gösteren H_1 hipotezi aşağıdaki gibidir (Yerdelen Tatoğlu, 2016: 185);

$H_0: E(\mu_i X_{it}) = 0$

$H_1: E(\mu_i X_{it}) \neq 0$

Hausman testiyle sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar verilmektedir. Eğer oluşturulan hipotezlerden H_0 hipotezi kabul edilirse rassal etkiler tahmincisinin

sabit etkiler tahmincisine göre daha etkin olduğu sonucuna varılmaktadır. Tablo 4. modeller için uygulanan Hausman Testi sonucunu göstermektedir.

Tablo 4: Hausman Testi Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3
İstatistik Değeri (Chi ²)	2.00	1.54	2.23
Olasılık Değeri	0.5733	0.6728	0.5259

Tablo 4'teki Hausman testi istatistik değerleri sırası ile model 1'de $X^2_3= 2.00$ ve $p=0.5733$, model 2'de $X^2_3=1.54$ ve $p=0.6728$ ve model 3'te $X^2_3= 2.23$ ve $p=0.5259$ olarak tespit edilmiştir. Hausman testi istatistik değerlerinin küçük çıkması yapılan çalışmada bizi rassal etkiler modeline götürmektedir. Ayrıca uygulanan test sonuçları, oluşturulan üç modelde de olasılık değeri (p)> 0.05 olduğundan H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bunun anlamı rassal etkiler modelinin (REM) sabit etkiler modeline (SEM) tercih edilmesi yönündedir.

Hangi modelin kullanılacağı tespit edildikten sonra otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı sınanmalıdır. Otokorelasyonun olması durumu bize hata teriminin izleyen değerleri arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Otokorelasyonun varlığı durumunda çalışmada bulunan F ve t istatistik değerleri güven vermeyecektir. Otokorelasyon sorununun olup olmadığının tespiti için Durbin Watson ve Baltagi Wu'nun yerel en iyi değişmez testlerinden yararlanılmıştır. Tablo 5. modeller için uygulanan Baltagi Wu ve Durbin Watson yerel eniyi değişmezlik test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: Otokorolasyon Test Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3
Durbin-Watson	0.5357	0.5722	0.5372
Baltagi-Wu LBI	0.8007	0.7208	0.7755

Tüm modellerde test istatistik değerleri ikiden (2) küçük olduğundan otokorelasyonun varlığı tespit edilmiştir.

Değişen varyans durumu hata terimlerinin varyansının tüm örneklem için sabit olmaması anlamına gelip eğer değişen varyans tespit edilmiş ise sonuçlar yanıltıcı olacaktır. Çalışmada Hausman testi sonucuna göre rassal etkiler modelinin uygulanmasına karar verildiği için değişen varyansın tespiti için Levene, Brown ve Forysthe testi kullanılmıştır. Tablo 6. uygulanan Levene, Brown ve Forysthe test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6: Değişen Varyans Test Sonuçları

	Model 1 df(26,432)	Model 2 df(8,144)	Model 3 df(35,576)
Levene, W_0	8.0966* (0.0000)	2.0999** (0.0393)	6.5624* (0.0000)
Brown, W_{50}	4.8668* (0.0000)	1.5379 (0.1490)	4.1636* (0.0000)
Forysth, W_{10}	7.1664* (0.0000)	2.1243** (0.0371)	5.9476* (0.0000)

* $p<0.01$; ** $p<0.05$

Model 1'de uygulanan Levene, Brown ve Forysthe test sonuçlarını değerleri sırasıyla Leyene W_0 8.0966 ve $p=0.000$, Brown W_{50} 4.8668 ve $p=0.000$ ve Forysthe W_{10} 7.164 ve $p=0.000$ olarak tespit edilmiştir. Levene, Brown ve Forsythe testi sonuçlarının yüksek çıkması bizi değişen varyansın varlığına götürmektedir. Ayrıca Levene, Brown ve Forsythe'nin (W_0 , W_{50} ve W_{10}) (26, 432) serbestlik dereceli test istatistiklerinden elde edilen bulgular tüm modeller için olasılık değeri (p)<0.01 olduğundan sabit varyansa dayanan temel hipotez kabul edilmemiştir. Bu sonuca göre Model 1'de değişen varyans vardır. Model 2'de uygulanan Levene, Brown ve Forysthe test sonuçlarını değerleri sırasıyla Leyene W_0 2.0999 ve $p=0.0393$, Brown W_{50} 1.5379 ve $p=0.1490$ ve Forysthe W_{10} 2.1243 ve $p=0.0371$ olarak tespit edilmiştir. Levene, Brown ve Forsythe'nin (W_0 , W_{50}

ve W_{10}) (8, 144) serbestlik dereceli test istatistiklerinden elde edilen bulgulara göre Leyene W_0 olasılık değeri $(p) < 0.05$ olduğundan birimlerin varyansı sifıra eşittir şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmiş, Brown W_{50} olasılık değeri $(p) > 0.05$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilememiş ve Forysthe W_{10} olasılık değeri $(p) < 0.05$ olduğundan birimlerin varyansı sifıra eşittir şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bunun anlamı Model 2’de Levene W_0 ve Forysthe W_{10} test sonuçlarına göre H_0 %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğinden model 2’de değişen varyans sorununa işaret etmektedir. Model 3’te uygulanan Levene, Brown ve Forysthe test sonuçlarını değerleri sırasıyla Leyene W_0 6.5624 ve $p=0.000$, Brown W_{50} 4.1636 ve $p=0.000$ ve Forysthe W_{10} 5.9476 ve $p=0.000$ olarak tespit edilmiştir. Levene, Brown ve Forsythe testi sonuçlarının yüksek olması değişen varyans olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Levene, Brown ve Forsythe’nin (W_0 , W_{50} ve W_{10}) (35, 576) serbestlik dereceli test istatistiklerinden elde edilen bulgular tüm modellerde olasılık değeri $(p) < 0.01$ olduğu için sabit varyansa dayanan temel hipotez reddedilmiştir. Bunun anlamı Model 3’te değişen varyans sorunu bulunmaktadır.

Yatay kesit bağımlılığı durumu panelde yer alan bir ülkede ortaya çıkacak şokun diğer ülkeleri de etkileyip etkilemeyeceğini ifade eder (Yılıgör vd. 2018: 344). Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının tespiti için eğer zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük ise ($T < N$) Pesaran (2004) CD_{LM} testi, yatay kesit boyutu ile zaman boyutu birbirine eşit ise ($T = N$) Pesaran (2004) CD_{LM2} testi ve zaman boyutu yatay kesit boyutundan daha büyük ise ($T > N$) Berusch-Pagan (1980) CD_{LM} testi kullanılmaktadır. (Yıldırım vd. 2013: 86). Yatay kesit bağımlılığını sınamak için Model 1 ve Model 2’de yatay kesit boyutu zaman boyutundan büyük için ($N > T$) Pesaran (2004) CD_{LM} testi, Model 2’de yatay kesit boyutu zaman boyutundan küçük olduğu için ($N < T$) Berusch-Pagan (1980) CD_{LM} testi uygulanmıştır. Tablo 7 Pesaran (2004) CD_{LM} ve Berusch-Pagan (1980) CD_{LM} testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 7: Yapılan Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3
Pesaran Cd Testi	7.0645* (0.0000)	-	8.8422* (0.0000)
Breusch-Pagan LM	-	106.0111* (0.0000)	-

* $p < 0.01$

Tüm modellerde olasılık değeri $(p) < 0.01$ olduğundan dolayı H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bunun anlamı üç modelde de yatay kesit bağımlılığının olduğu şeklindedir.

Otokorelasyon değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığının tespiti durumunda dirençli tahminciler kullanılarak daha tutarlı tahminler yapılmaktadır. Oluşturulan üç modelde de otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı durumu tespit edildiğinden dolayı yapılacak olan analizlerin tutarlı sonuçlar verebilmesi için dirençli tahminci testlerinden Driscoll-Kraay (1998) standart hatalar tahmincisi kullanılmıştır. Tablo 8, modeller için uygulanan analiz sonuçlarının özetini göstermektedir.

Model 1’de tüm değişkenlerin katsayı işaretleri beklentilere uygundur. Yani GDP_{it} ve GDP_{jt} değişkenlerinin katsayısı pozitif işaretli, mesafe ve kriz değişkeninin katsayısı ise negatif işaretli olarak hesaplanmıştır. GDP_{it} ($P=0.000 < 0.01$), GDP_{jt} ($P=0.000 < 0.01$), DIST ($P=0.000 < 0.01$) ve CRISE ($P=0.000 < 0.01$) değişkenleri istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı çıkmaktadır. Modelin açıklama gücünü ifade eden R^2 değeri 0.86 olarak hesaplanmıştır. Modelin genel olarak anlamlı olup olmadığını gösteren F istatistik değeri 277.18 ($P=0.000 < 0.01$) olarak hesaplanmıştır. Bu durum kurulan modelin bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. İ ülkesinin yani Türkiye’nin GSYH’sinde meydana gelecek %1’lik artışın toplam dış ticareti %0.6227 oranında arttırdığı görülmektedir. J ülkelerinin yani AB ülkelerinin GSYH’sinde meydana gelecek %1’lik artışın toplam dış ticareti %0.8088 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. AB ülkeleri (j ülkeleri) ile Türkiye’nin (i ülkesi) aralarındaki mesafenin %1 artması durumunda toplam dış ticaret hacminde %0.8589 oranında

bir azalma meydana gelecektir. Ekonomik krizdeki %1’lik artış toplam dış ticaret hacmini negatif etkileyerek %0.1494 oranında azalmasına neden olacaktır. Analiz sonuçlarına göre özellikle AB ülkelerinin gelirindeki artışın Türkiye’nin dış ticaretine olumlu katkı yaptığı görülmektedir. Ayrıca ekonomik krizin dış ticareti olumsuz etkilediği ifade edilebilir.

Tablo 8: Panel Regresyon Analiz Sonuçları (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3
	REM	REM	REM
Sabit Parametre	-10.3082 (-6.77) *	-7.2378 (-3.55) *	-11.6784 (-6.56) *
GDP_{it}	0.6227 (15.63) *	0.8432 (8.77) *	0.7070 (17.32) *
GDP_{jt}	0.8088 (11.84) *	0.5596 (16.57) *	0.6511 (14.65) *
$DIST_{ij}$	-0.8589 (-8.88) *	-1.0670 (-3.08) *	-0.4080 (-2.57) **
CRISE	-0.1494 (-6.17) *	-0.0073 (-0.17)	-0.1046 (-3.82) *
Gözlem Sayısı	459	153	612
Birim Sayısı	27	9	36
F (H0:β1=0)	277.18	253.88	512.36
R ²	0.86	0.89	0.80

* p<0.01; ** p<0.05 ve parantez içi katsayılara ilişkin t istatistik değerlerini göstermektedir.

Model 2’de tüm değişkenlerin katsayı işaretleri beklentilere uygundur. Yani GDP_{it} ve GDP_{jt} değişkenlerinin katsayısı pozitif işaretli, mesafe ve kriz değişkeninin katsayısı ise negatif işaretli olarak hesaplanmıştır. Model 2’de GDP_{it} (P=0.000<0.01) ve GDP_{jt} (P=0.000<0.01), DIST (P=0.006<0.01) değişkenleri %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı iken CRISE (P=0.863>0.01) değişkeni ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Modelin açıklama gücünü ifade eden R² değeri 0.89 olarak hesaplanmıştır. Modelin genel olarak anlamlı olup olmadığını gösteren F istatistik değeri 253.88 (P=0.000<0.01) olarak hesaplanmıştır. Bu durum bize modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. İ ülkesinin yani Türkiye’nin GSYH’sinde meydana gelecek %1’lik artışın toplam dış ticareti %0.8432 oranında artırdığı görülmektedir. ŞİÖ ülkelerinin yani j ülkelerinin GSYH’sinde meydana gelecek %1’lik artışın toplam dış ticareti %0.5596 oranında artırdığı tespit edilmiştir. ŞİÖ ülkeleri (j ülkeleri) ile Türkiye’nin (i ülkesi) aralarındaki mesafenin %1 artması durumunda toplam dış ticaret hacminde %1.0670 oranında bir azalma meydana gelecektir. Modelde kullanılan ekonomik kriz kukla değişkeni ise istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Bu durum Türkiye’nin ŞİÖ ülkelerine olan enerji bağımlılığından kaynaklanabilir. Analiz sonuçlarına göre ŞİÖ ülkelerinin gelirindeki artışın Türkiye’nin dış ticaretine katkısının olumlu olduğu ancak AB ülkeleri kadar Türkiye’nin dış ticaretine katkı yapmadığı görülmektedir.

Model 3’te tüm değişkenlerin katsayı işaretleri beklentilere uygundur. Yani GDP_{it} ve GDP_{jt} değişkenlerinin katsayısı pozitif işaretli, mesafe ve kriz değişkeninin katsayısı ise negatif işaretli olarak hesaplanmıştır. Model 3’te GDP_{it} (P=0.000<0.01) ve GDP_{jt} (P=0.000<0.01) ve CRISE (P=0.001<0.01) değişkenleri %1 seviyesinde DIST (P=0.017<0.05) değişkeni ise %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmaktadır. Modelin açıklama gücünü ifade eden R² değeri 0.80 olarak hesaplanmıştır. Modelin genel olarak anlamlı olup olmadığını gösteren F istatistik değeri 512.36 (P=0.000<0.01) olarak hesaplanmıştır. Bu durum modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. İ ülkesinin yani Türkiye’nin GSYH’sinde meydana gelecek %1’lik artışın toplam dış ticareti %0.7070 oranında artırdığı görülmektedir. ŞİÖ ülkeleri ile AB ülkelerinin yani j ülkelerinin GSYH’sinde meydana gelecek %1’lik artışın toplam dış ticareti %0.6511 oranında artırdığı tespit edilmiştir. ŞİÖ ülkeleri ile AB ülkeleri (j ülkeleri) ile Türkiye’nin (i ülkesi) aralarındaki mesafenin

%1 artması durumunda toplam dış ticaret hacminde %0.4080 oranında bir azalma meydana gelecektir. Ekonomik krizdeki %1'lik artış toplam dış ticaret hacmini negatif etkileyerek %0.1046 oranında azalmasına neden olacaktır. Analiz sonuçlarına göre AB ülkelerinin ve ŞİÖ ülkelerinin gelirlerindeki artışın Türkiye'nin dış ticaret hacmine yaptığı katkı ile Türkiye'nin gelirlerindeki artışın yaptığı katkı birbirine yakın çıkmıştır.

4. Sonuç

Bu çalışmada AB ve ŞİÖ'nün birbirlerinin alternatifi olup olamayacağı tartışmasından yola çıkarak, Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde bu iki örgütün etkisi panel çekim modeli yaklaşımı ile test edilmiştir. Her iki örgütün Türkiye'nin dış ticaretine etkisini ölçmek amacıyla çalışmada üç model oluşturulmuştur. Model 1'de sadece AB ülkeleri verileri kullanılarak, Türkiye'nin dış ticaret hacmine etkisi değerlendirilmiştir. Model 2'de yalnızca ŞİÖ ülkeleri verileri kullanılmış ve Türkiye'nin dış ticaret hacmine etkisi incelenmiştir. Son olarak birbirinin tamamen zıttı ve rakibi konumunda olan ve Batı bloğu şeklinde ifade edilebilecek AB ülkelerini ve Doğu bloğu şeklinde ifade edilebilecek ŞİÖ ülkelerini ayrı ayrı modelleyerek değerlendirdikten sonra Türkiye'nin dış ticaret hacminde etkisini gözlemlemek amacı ile model 3 oluşturulmuş. Bu iki örgütün aynı anda modele dahil edilmesinin temel sebebi, bu iki örgüt ile olan dış ticaretin eş anlı olarak gerçekleşmesi ve Türkiye dış ticaret hacmi üzerine olan etkilerini eş anlı olarak tespit edilmek istenmesidir.

Panel veri analizi yapılırken sabit etkiler, en küçük kareler ve rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek amacıyla öncelikle F testi, LM testi ve Hausman testi uygulanmıştır. Test sonuçları rassal etkiler modeline götürmüş ve çalışmada oluşturulan modeller rassal etkiler modeli ile test edilmiştir. Tahminlerin daha tutarlı sonuçlar vermesi amacıyla öncelikle değişen varyans, otokorelasyon, ve yatay kesit bağımlılığı sorununun olup olmadığı sınanmıştır. Oluşturulan her bir modelde değişen varyans, otokorelasyon, ve yatay kesit bağımlılığı sorunu olduğundan çalışmada kullanılan modellerin daha güvenilir sonuçlar vermesi için dirençli tahminci testlerinden Driscoll-Kraay (1998) standart hatalar tahmincisinden yararlanılmıştır.

Model 1'de kullanılan değişkenlerin katsayı işaretleri beklentilere uygundur. Buna göre GDP_{it} ve GDP_{jt} değişkenlerinin katsayısı pozitif işaretli, mesafe ve kriz değişkeninin katsayısı ise negatif işaretli olup kullanılan tüm değişkenler %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç literatürde Tekin ve Merdivenci (2022), Demiray (2021) ve Konak ve Demir (2019) çalışmalarıyla uyumludur. Özellikle AB ülkelerinin gelirlerindeki artışın toplam dış ticaret üzerindeki etkisinin Türkiye'nin gelirlerindeki artıştan daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Model 2'de kullanılan değişkenlerin katsayı işaretleri beklentilere uygundur. Buna göre GDP_{it} ve GDP_{jt} değişkenlerinin katsayısı pozitif işaretli, mesafe ve kriz değişkeninin katsayısı ise negatif işaretli olup ekonomik kriz değişkeni hariç diğer değişkenler %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ŞİÖ ülkelerinin gelirlerindeki artışın toplam dış ticaret üzerindeki etkisinin Türkiye'nin gelirindeki artışın toplam dış ticaret üzerindeki etkisinden daha küçük olduğu gözlenmiştir. Model 3'te kullanılan değişkenlerin katsayı işaretleri beklentilere uygundur. Buna göre GDP_{it} ve GDP_{jt} değişkenlerinin katsayısı pozitif işaretli, mesafe ve kriz değişkeninin katsayısı ise negatif işaretli olup kullanılan tüm değişkenler %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Sonuç olarak Model 1'de AB ülkelerinin gelirindeki artış, Türkiye'nin gelir artışına kıyasla Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmine daha yüksek oranda katkı yaptığı gözlenmiştir. Bu durum kütle çekim yasasından hareketle geliştirilen çekim modeli ile uyumludur. Türkiye'nin mesafe olarak yakın ve gelir seviyesi yüksek olan AB ülkeleri ile ticari ilişkisini geliştirmesi gayet doğaldır. AB ülkelerinin gelirindeki artışın, Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde daha büyük oranda etki etmiş olması, ihracatın payının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Çünkü ihracat otonom karakterli olduğundan Türkiye'nin gelirinden çok, karşı ülkenin gelirinden etkilenmektedir. Model 2'de ŞİÖ ülkelerinin gelirlerindeki artışın, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmine, AB ülkeleri kadar katkı yapmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin gelirindeki artışın toplam dış ticaret hacmi üzerinde ŞİÖ ülkelerinin gelirindeki artışa nazaran daha büyük oranda etki yaptığı gözlenmiştir. Bu durum

bize ŞİÖ ülkeleri ile Türkiye'nin ithalat ağırlıklı bir ticari ilişkide olduğunu göstermektedir. Çünkü ithalat otonom karakterli değildir ve direkt olarak ülkenin kendi gelirinden etkilenir. İthalatın bu denli yüksek olmasının ardında Türkiye'nin enerjide dışa olan bağımlılığı yatmaktadır. Türkiye enerjide belli bir gruba ya da bölgeye bağımlı olmamak adına gerekli çalışmaları yapmalıdır. Türkiye'nin son dönemlerde ihracata dayalı büyüme modeli uyguladığı dikkate alınır, yapılan analiz sonuçlarına göre ŞİÖ'nün, AB'nin zayıf bir alternatifi olabileceği sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca her iki örgüt ülkelerinin dahil edildiği model 3'ün istatistiksel olarak anlamlı olması ve katsayıların diğer modellere göre daha yakın olması Türkiye'nin partner çeşitliliğini artırabileceği ve her iki gruba da ticari ilişkiye girebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Pandemi ve Rusya-Ukrayna savaşı ülkelerin dış ticarete sadece belli bir ülkeye ya da ülke grubuna bağımlı olmasının ülkelerin üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanılabileceğini göstermiştir. Türkiye'nin dış ticaret hacmi açısından büyük oranda AB'ne bağımlı olması ve oluşturulan model 1'de görüldüğü üzere AB ülkelerinin gelirinin Türkiye'nin ticaret hacminde yüksek oranda etkin olması, AB'nin gelir seviyesinin azalması gibi bir durumda Türkiye'nin dış ticaret hacmini olumsuz etkileyeceğini de göstermektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye jeopolitik avantajından yararlanıp sadece bir gruba veya bölgeye bağlı kalmadan kendisine alternatif kanallar oluşturmalıdır. Türkiye bu jeopolitik avantajını doğru değerlendirip, dış politikada belli bir bölgeye bağımlı hale gelmeden farklı partnerler ile ilişkilerini geliştirmek suretiyle ekonomik büyümesini olumlu yönde şekillendirebilecek potansiyeli içerisinde barındıran bir ülke olduğu değerlendirilmiştir. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalar için daha güncel verilerle, örgüt içerisinde yer alan her bir ülkenin potansiyel dış ticaret hacminin tespit edilmesi önerilebilir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Murat MERE (%50); Serkan GÖKSU (%50)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest) : Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akçay, F., & Saygılı, F. R. (2019). “Türkiye’nin Bölgesel Ekonomik Örgütlerle İhracatı Üzerine Çekim Modeli Uygulaması: AB Dışında Alternatifler Mümkün mü?”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(2): 193-214.
- Akçay, E. Y. (2017). “Pozitif Gündem ve Sonrasındaki Gelişmeler Işığında Türkiye-AB İlişkileri”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (19): 43-58.
- Akgül, M. S. (2013). “Çekim Modeli Bulguları Işığında Türkiye’nin İslam İş Birliği Teşkilatı İle İlişkileri ve Ticari Potansiyeli”. *Adam Akademi*, 3(2): 83-110.
- Aktürk, N. L., & Tüylüoğlu, Ş. (2012). “Yatırım Promosyon Ajanslarının Doğrudan Yabancı Yatırımları Çekme Başarılarının Çekim Modeli ile İncelenmesi”. *Celal Bayer Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi Yönetim ve Ekonomi*, 19(1): 137-147.
- Artan, S., Acaravcı, A., Kalaycı, C., & Demirel, S. K. (2021). “E-Ticaretin Uluslararası Ticarete Etkilerinin Analizi: G20 Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (33): 103-116.
- Anderson, J. E. (1979). “A Theoretical Foundation for the Gravity Equation”. *American Economic Review*, 69(1): 106–116.
- Antonucci, D., & Manzocchi, S. (2006). “Does Turkey Have a Special Trade Relation with the EU? A Gravity Model”. *Approach. Economic Systems*, 30(2): 157-169.
- Aysun, A., Öksüzler, O., & Yılıgör, M. (2012). “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 15-26.
- Balıkçioğlu, N., & Gülmez, A. (2019). “Türkiye’nin Dış Ticaret Hacminin Çekim Modeli ile Tahmini”. *KAÜİBFD*, 10(20): 769-786.
- Batra, A. (2006). “India’s Global Trade Potential: The Gravity Model Approach”. *Global Economic Review*, 35(3): 327-361.
- Buluk, D., & Duran, E., (2018). “Türkiye’ye Yönelik Dış Turizm Potansiyelinin Panel Çekim Modeli İle Analizi”. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(1): 51-62.
- Choi, C. (2010). “The Effect of the Internet on Service Trade”. *Economics Letters*, 109(2): 102-104.
- Christie, E. (2003). “Foreign Direct Investment in Southeast Europe”. *Working Papers No. 24*: 1-31.
- Clarke, G. R. G., & Wallsten, S. J. (2006). “Has the Internet Increased Trade? Developed and Developing Country Evidence”. *Economic Inquiry*, 44(3): 465-484.
- Çalışır, M., & Şensoy, G. (2018). “Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü ile Entegrasyon Olasılığının Ekonomik Veriler Açısından İncelenmesi: Kümeleme Analizi”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 13(1): 37-50.
- Degen, V., & Buzdağlı, Ö. (2020). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicilerinin Çekim Modeli İle Analizi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(75): 1419-1449.
- Demiray, O. Ç. (2021). “Ticaret Akımlarının Yapısal Çekim Modeli ile Sınanması: Türkiye Örneği”. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1): 179-204.
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). “Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data”. *Review of Economics and Statistics*, 80(4): 549-560.
- Durgan, S. (2016). “Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi”. Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi.

- Egger, P. (2002). "An Econometric View on the Estimation of Gravity Models and the Calculation of Trade Potentials". *World Economy*, 25(2): 297-312.
- Filippini, C., & Molini, V. (2003). "The Determinants of East Asian Trade Flows: A Gravity Equation Approach". *Journal of Asian Economics*, 14(5): 695-711.
- Genç, M. C., Artan, S., & Berber, M. (2011). "Karadeniz Ekonomik İş Birliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2): 207-224.
- Ghalak, S., & Piperakis, A. S. (2007). "The Impact of Eastern European Immigration to Uk Trade", Kingston University, *Discussion Paper, No.2007/3*
- Golovko, A. (2009). "Çekim Modeli: Avrasya Ülkelerinin Dış Ticareti". Anadolu Uluslararası İktisat Kongresinde Sunulmuş Tebliğ, Eskişehir, Türkiye.
- Greene, W. H. (2012). *Econometric Analysis*. 7 th Edition, New Jersey: Prentice-Hall International Inc.
- Greene, W. H. (2013). "Export Potential for U.S. Advanced Technology Goods to India Using a Gravity Model Approach". US International Trade Commission, *Working Paper*, (2013-03B): 1-43.
- Gülmez, A., & Ayhan, B. (2012). "Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinin Ekonomi Politikası". *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(3): 37-45.
- Güneş, E., & Kabadayı, B. (2015). "Türkiye Turizm Talebini Açıklamaya Yönelik Bir Panel Çekim Modeli Analizi". *Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2): 31-46.
- Hausman, J. (1978). "Specification Tests in Econometrics". *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 46(6): 1251-1271.
- Işık, N. (2015). "Avrupa Birliği-Türkiye Dış Ticaret Akımlarının Genişletilmiş Panel Çekim Modeliyle Tahmini". *Marmara Avrupa Araştırmalar Dergisi*, 23(21): 49-67.
- Işık, N. (2016). "Türkiye ile Şanghay İş Birliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli ile Analizi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17): 151-174.
- Jones, T. A. (2007). "The Foreign Direct Investment-Exports Relationship: A US-Mexico Analysis Using the Gravity Model". Northern Illinois University, Doctor of Philosophy Dissertation, Dekalb, Illinois.
- Kapıkara, S., & Koç, S. (2016). "Yükselen Ekonomiler Arasındaki Ticaret Hacminin Çekim Modeli ile Analizi". *Ege Akademik Bakış*, 16(3): 477-490.
- Karagöz, K. (2008). "Türkiye'nin Turizm Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(2): 149-156.
- Karabıyık, C., & Nart, E. Ç. (2021). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Uluslararası Göç Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1): 169-186.
- Keskin, H. İ. (2019). "İstanbul'a Yönelik İç Göçün Analizi Çekim Modeli Yaklaşımı". *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (Gelişim-Uwe 2019 Özel Sayısı): 44-58.
- Kimura, F., & LEE, H. H. (2006). "The Gravity Equation in International Trade in Services". *Review of World Economics*, 142(1): 92-121.
- Kien, N., T. & Hashimoto Y. (2005). "Economic Analysis of ASEAN Free Trade Area by a Country Panel Data". Graduate School of Economics and Osaka School of International Public Policy (OSIPP) Osaka University, Toyonaka, Osaka 560-0043, JAPAN.

- Konak, A., & Demir, M. A. (2019). “Türkiye’nin BRICS Ülkeleri ile Ticaretinin Analizi: Çekim Modeli Uygulaması”. *Uluslararası Bankacılık ve Ekonomi Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 43-70.
- Linnemann, H. (1966), *An Econometric Study of International Trade Flows*, North Holland, Amsterdam.
- Mere, M., & Masca, M. (2021). “Türkiye’nin Avrupa Birliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü Ülkeleriyle Ticari İlişkisinin Panel Çekim Modeli Yaklaşımıyla Ampirik Analizi”. *Akev Akademi Dergisi*, 87: 471-490.
- Okumuş, H. Ş., Bozoklu, Ü., & Çağlayan, S. (2021). “Tek Kuşak Tek Yol Girişiminde Türkiye’nin Ticareti: Çekim Modeli Analizi”. *Maliye ve Finans Yazıları*, (115): 121-136.
- Quere, B. A., Coupet, M. & Mayer, T. (2007). “Institutional Determinants of Foreign Direct Investment”. *The World Economy*,: 764-782. Doi: 10.1111/j.1467-9701.2007.01022
- Pöyhönen, P. (1963). “A Tentative Model for the Volume of Trade Between Countries”. *Weltwirtschaftliches Archiv*: 93-100.
- Ramos, Lobo, R., & Surinach, Caralt, J. (2013). “A Gravity Model of Migration between ENC and EU[WP]”. *AQR-Working Papers*, 2013, AQR13/9.
- Sandalcılar, A. E. (2012). “Türkiye’nin BRIC Ülkeleriyle Ticari Potansiyeli: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı”. *Journal of Yaşar University*, 25(7): 4164-4175.
- Sandberg, H. M., Seale, J. L. Jr., & Taylor, T. G. (2006). “History, Regionalism and Caricom Trade A Gravity Model Analysis”. *The Journal of Development Studies*, 42(5): 795-811.
- Şanlı, F. B. (2004). “Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar”. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2(3): 160-166.
- Tatlıcı, Ö., & Kızıltan, A. (2011). “Çekim Modeli: Türkiye’nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10. Ekonometrik ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 287-289.
- TC.Dışişleri Bakanlığı (2022). Erişim tarihi: 21/06/2022, <https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>
- Tekin, M., & Merdivenci, F. (2022). “E 7 Ülkeleri ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Panel Veri Analizi: Çekim Modeli Yaklaşımı”. *Sosyoekonomi*, 30(51): 407-429.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy*. New York: Twentieth Century Fund.
- Uyar, S. G. K., & Kılıç, E. (2022). “Türkiye ile OECD Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkisinin Analizi: Mekansal Panel Yerçekimi Modelleri Yaklaşımı”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1): 1-30.
- Van Bergejijk, P. A., & Brakman S. (2010). *The Gravity Model in International Trade: Advances and Applications*. Cambridge University Press.
- Wall, H. (1999). “Using the Gravity Model to Estimate the Cost of Protection”. *Review*, 81(1): 33-40.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*. Beta Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.

- Yıldırım, K., Mercan, M. & Kostakoğlu, S. F. (2013). “Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi”. *Eskişehir Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3): 75-95.
- Yılığör, M., Öndes, H. & Demir, A. (2018). “Petrol Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Panel Veri Analizi: AB Ülkeleri ve Türkiye Örneği”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6): 341-348.
- Yılmaz, S., Yılmaz, O. N. & Tekeli, R. (2007). “Asya ve Afrika’da Oluşan Bölgesel Bütünleşme Hareketlerinin Gunner Myrdal Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi”. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları*, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 7: 327-348.
- Xing, Z. (2018). “The Impacts of Information and Communications Technology (ICT) and E-Commerce on Bilateral Trade Flows”. *International Economics and Economic Policy*, 15(3): 565-586.
- Zarzoso, M. I., & Lehman, N. F. (2003). “Augmented Gravity Model: An Emprical Application to Mercosur-European Union Trade Flows”. *Journal of Applied Economics*, VI (2): 291-316.

TURİZMİN CO2 EMİSYONUNA ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

THE EFFECT OF TOURISM ON CO2 EMISSION: A PANEL DATA ANALYSIS

Tufan SARITAŞ*, Gökhan AKAR**

*Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, tufansaritas@kmu.edu.tr,

**Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, gakar@kmu.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 26.04.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 18.05.2022</p> <p>Kabul Tarihi 20.06.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları A10 F62 F64</p>	<p>Günümüzde fosil yakıt tüketiminin oldukça yüksek miktarlarda gerçekleşmesi, küresel ısınmanın temel nedeni olarak görülmektedir. Dolayısıyla karbon salınımı konusu akademik yazımda önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda turizm de bir ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlarken aynı zamanda çevre kalitesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Çünkü seyahat ve konaklama gibi faaliyetleri içeren bir sektörün, karbon emisyonlarında önemli bir artış yaratması muhtemeldir. Bu kapsamda çalışmada 1995-2018 periyodu ele alınarak dünyada en fazla turist alan 10 ülkede turizmin karbon salınımına etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir. Turizmin, gelen turist sayısı ile temsil edildiği araştırmada, iki farklı model kullanılmıştır. Birinci modelde karbon salınımı bağımlı; turizm ise bağımsız değişkenlerdir. İkinci modelde de benzer şekilde karbon salınımı, bağımlı değişkendir. Ancak bu modelde turizm ile birlikte petrol tüketimi değişkeni de bağımsız değişkenlerdir. Petrol tüketimi serisi, ikinci modele, kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir. Birinci model için elde edilen ampirik bulgularda; turizmin, karbon salınımını pozitif yönlü olarak etkilediği anlaşılmıştır. İkinci modelde de benzer bir sonuç elde edilmiş hem turizmin hem de modelde kontrol değişkeni olarak kullanılan petrol tüketimi serisinin, karbon salınımını pozitif yönlü olarak etkilediği gözlemlenmiştir.</p> <p>Anahtar Kelimeler: Turizm, CO2 Emisyonu, Panel Veri Analizi</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 26.04.2022</p> <p>Revized 18.05.2022</p> <p>Accepted 20.06.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes A10 F62 F64</p>	<p>The fact that fossil fuel consumption is very high today is seen as the main cause of global warming. Therefore, the issue of carbon emissions emerges as an important research topic in academic writing. In this context, while tourism contributes to the economic growth of a country, it can also negatively affect the environmental quality. Because a sector that includes activities such as travel and accommodation is likely to generate a significant increase in carbon emission. In this context, in the study, the effect of tourism on carbon emissions in the 10 countries that receive the most tourists in the world, by considering the period of 1995-2018, was examined by panel data analysis. Two different models were used in the research in which tourism was represented by the number of tourists. In the first model, carbon emission is dependent; tourism is the independent variable. Similarly in the second model, carbon emission is the dependent variable. In this model, tourism and oil consumption are also independent variables. The oil consumption series is included in the second model as a control variable. In the empirical findings obtained for the first model; It has been understood that tourism has a positive effect on carbon emission. A similar result was obtained in the second model, and it was observed that both tourism and the oil consumption series used as a control variable in the model had a positive effect on carbon emission.</p> <p>Keywords: Tourism, CO2 Emission, Panel Data Analysis</p>

Atıf (Citation): Sarıtaş, T.&Akar, G. (2022). "Turizmin CO2 Emisyonuna Etkisi: Panel Veri Analizi", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 104-117

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Küresel ısınma ve iklim değişiklikleri günümüzde en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu değişiklikler, sera gazı (GHG) emisyonlarıyla yakından ilişkilidir (Satrovic ve Muslija, 2019). Buna göre karbondioksit (CO₂), metan (CH₄) ve azot oksit (NO₂) gibi sera gazları, iklim değişikliklerinin büyük bir kısmından sorumludur. Bu doğrultuda İklim değişikliklerini azaltmaya yönelik politika oluşturmak için yapılan çok sayıda çalışmada karbon emisyonlarının seviyesini belirleyen faktörler araştırılmıştır. Bu bağlamda turizm sektörü küresel karbon seviyesine neden olan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Solarin, 2014). Bu kapsamda küresel iklim değişikliğinin azaltılmasına yönelik olarak turizmle ilgili hareketliliğin gelişimi ciddi bir sorun teşkil etmektedir (Dubois vd., 2011). Çünkü turizm faaliyetlerindeki artışa çeşitli fonksiyonlar dahilinde artan enerji talebi eşlik etmektedir (Sghaier vd., 2019; Katircioglu vd., 2014). Özellikle seyahat, ulaşım ve konaklama gibi turizmle ilgili faaliyetler fosil yakıtlara olan bağımlılıkla birlikte enerji tüketiminin artmasına neden olmaktadır. Turizmin, CO₂ emisyonlarının %5'ine neden olduğu tahmin edilmekle birlikte, küresel ısınmaya toplam etkisi, tüm sera gazlarının ışımsal zorlaması dikkate alındığında, %5,2-%12,5 aralığında olabileceği belirtilmektedir. (UNEP-UNWTO, 2012, s.3).

Küresel turizm sisteminde en büyük sera gazı emisyonuna ulaşım bileşeni neden olmaktadır (Gössling vd., 2015). Bu bağlamda turistlerin seyahatleri süresince kullandıkları araçlar, CO₂ emisyonlarına katkı sağlamaktadır (Eşitti ve Duran, 2018). Bununla birlikte havaalanları, limanlar, yollar, demiryolları ve telekomünikasyon gibi çeşitli altyapı hizmetleri ve yardımcı turistik destinasyonların geliştirilmesi, çok çeşitli çevresel ve ekolojik etkiler meydana getirmektedir (Lee ve Brahasrene, 2013). Ayrıca turistlerin konaklamalarına yönelik uluslararası standartlarda otellerin ve ilgili konut tesislerinin inşasına duyulan ihtiyaç çevresel yıkımı teşvik eden enerji kullanımını içermektedir (Haibo vd., 2020). Bu doğrultuda fosil yakıtların yanmasından kaynaklanan CO₂ emisyonları, hava ve su kirliliği, iklim değişikliği gibi çevresel bozulmanın ana kaynağı olarak görülmektedir (Tugcu ve Topcu, 2018).

Sera gazı (GHG) emisyonuna neden olan fosil yakıtların kullanımı nedeniyle turizm, iklim değişikliğine neden olurken, diğer bir yandan da iklim değişikliğinin, turistik yerler ve turist akışları üzerinde de etkisi vardır (Rico vd., 2019). Bu doğrultuda turizm için iklim kilit bir kaynaktır. Bu bağlamda sektör, pek çok unsuru hâlihazırda hissedilen iklim değişikliği ve küresel ısınmanın etkilerine karşı oldukça hassastır (UNEP-UNWTO, 2008, s.13). Bununla birlikte doğal ve kültürel kaynaklar, turizm sektörünün rekabet gücünün temeli olduğundan, iklim kaynaklı bozulmanın devam etmesi, kültürel ve doğal mirasın bozulmasının, turizm sektörünü olumsuz etkilemesi, destinasyonların çekiciliğini azaltması ve ev sahibi ülke için ekonomik fırsatları azaltması beklenmektedir. Bu nedenle küresel ısınmanın ele alınmasını desteklemek ve turizm sektörün uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli stratejilerin benimsenmesi, uygulanması ve izlenmesine katılımı sağlamak önemli hale gelmiştir (UNWTO ve ITF, 2019, s.11).

Bu çalışmanın amacı, dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden biri olan turizmin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda çalışmada örneklem açısından en fazla turist çeken ilk 10 ülkenin tercih edilmesi, elde edilecek sonuçları politika yapımcılar açısından önemli kılmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın literatüre diğer katkısı şu şekilde özetlenebilir. Turizm ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen turistlerin tercih ettiği önemli destinasyonlara yönelik yapılan çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu alanda literatürün gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda çalışmada Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) yönteminin tercih edilmesi ve mevcut en son verileri dikkate alması yönüyle de önceki çalışmalardan farklıdır. Bu doğrultuda çalışmanın geri kalan kısmı şu şekilde yapılandırılmıştır. İkinci bölümünde ilgili literatür ele alınmıştır. Üçüncü bölümde veri seti ve yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde de analiz sonuçları ve değerlendirme yer almaktadır.

1.Literatür Taraması

Küresel iklim değişikliği ve enerji güvenliği sorunlarındaki artışla birlikte karbon emisyonları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki ve sera gazının çevre üzerindeki etkisi en çok araştırılan

konulardan biri haline gelmiştir. Bu kapsamda son yıllarda turizm ve karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelik artan ilgiyle birlikte birçok çalışma yapılmıştır (Gössling, 2013; De Vita vd., 2015; Gössling ve Peeters, 2015; Sharif vd., 2017; Tang vd., 2018; Akın vd., 2018; Paramati vd., 2018; Şahin, 2018; Lenzen vd., 2018; Nepal vd., 2019; Dereli vd., 2019; Le ve Nguyen, 2020; Akadiri vd., 2020; Atay Polat ve Suzan, 2020; Satrovic ve Muslija, 2020; Karadağ, 2021; Yurtkuran, 2022). Bu kapsamda literatürde yer alan bazı çalışmalar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Lee ve Brahmasurene (2013) tarafından panel veri analizi kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları üzerinde turizmin etkisi, AB ülkeleri için 1988-2009 dönemi bağlamında incelenmiştir. Elde edilen bulgularda turizm, CO₂ emisyonları ve doğrudan yabancı yatırımların, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada ekonomik büyümenin, CO₂ emisyonları üzerinde pozitif; turizm ve doğrudan yabancı yatırımların ise, CO₂ üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucunu tespit etmişlerdir. Raza vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada 1996:1-2015:3 dönemine ait veriler yardımıyla ABD için turizm gelişimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişki, Granger nedensellik analizi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgularda turizm gelişiminin, CO₂ emisyonu üzerinde kısa ve uzun dönem için pozitif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte Paramati vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada turizmin, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları üzerindeki etkileri, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler açısından panel veri yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde turizmin, ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada turizmin, CO₂ emisyonları üzerindeki etkisinin, gelişmekte olan ülke grubuna kıyasla gelişmiş ülkeler grubunda daha hızlı bir azalma seyri izlediğini saptamışlardır. Bununla birlikte çalışmada elde edilen bulguların, turizmin gelişmesi ve CO₂ emisyonları arasındaki bağlantıya ilişkin çevresel Kuznets eğrisi (EKC) hipotezini desteklediğini belirtmişlerdir.

Dogan ve Aslan (2017) CO₂ emisyonları, reel GSYİH, enerji tüketimi ve turizm arasındaki olası ilişkiyi, AB ve aday ülkeler açısından panel veri analiz yöntemiyle 1995-2011 periyodu için incelemişlerdir. Çalışma bulgularında enerji tüketiminin, CO₂ seviyesini arttırırken, reel GSYH ve turizmin, CO₂ emisyonlarını azalttığını tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmada turizmden, CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü; CO₂ ile enerji tüketimi ve reel gsyih arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi saptamışlardır. Dogan vd. (2017) OECD ülkeleri için yaptıkları çalışmada, dinamik en küçük kareler yöntemi sonuçlarına göre, enerji tüketimi ve turizmin, CO₂ emisyonu seviyesine etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Shakouri vd. (2017) Asya-Pasifik ülkeleri için 1995-2013 dönemine ait verileri kullanarak turizm ve ekonomik büyümenin, CO₂ emisyonları üzerindeki olası etkisini araştırmışlardır. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada, turist girişlerinin, uzun dönemde CO₂ emisyonları üzerinde pozitif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte Paramati vd. (2018) panel veri analiz yöntemi yardımıyla turizm yatırımının, turizm gelişimi ve CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini 28 AB ülkesi için 1990-2013 periyodu için sorgulamışlardır. Çalışmada ilgili seriler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi gözlemlenmiştir. Ayrıca çalışmada turizm yatırımının, turizm gelişimini olumlu etkilerken, CO₂ emisyonları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar doğrultusunda turizm yatırımlarının, turizm gelirini arttırmakla kalmayıp aynı zamanda CO₂ emisyonlarını düşürdüğünü belirtmişlerdir.

Jebli vd. (2019) 1995-2010 dönemine ait verileri kullanarak 22 Orta ve Güney Amerika ülkesi için yaptıkları çalışmada, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, uzun dönemde yenilenebilir enerji, turizm, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ticaret ve CO₂ emisyonları arasında çift yönlü nedensellikler gözlemlenmiştir. Bununla birlikte turizm, yenilenebilir enerji ve DYY'nin emisyonların azalmasına katkı sağlarken, ticaret ve ekonomik büyümenin daha yüksek karbon emisyonlarına neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada bu nedenle daha fazla DYY çekmek, yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmek ve özellikle de yeşil turizm olmak üzere turizmin geliştirilmesinin, bölge için iklim değişikliğiyle mücadele açısından iyi bir politika olduğunu öne sürmüşlerdir. Bununla birlikte Satrovic ve Muslija (2019) tarafından yapılan çalışmada 1995-2016 döneminde ilk 10 turist destinasyonu için turizm, kentleşme ve CO₂ emisyonları bağıntı Panel VAR

yöntemiyle incelemişlerdir. Kentleşmenin, CO₂ emisyonları üzerinde nedensel bir etkisi olduğu tespit edilememiştir. Bununla birlikte, kişi başına turizm gelirlerinin kentleşmeye olumsuz tepki verdiği görülmüştür. Etki tepki analizine göre kısa dönemde CO₂'nin, kişi başı turizm gelirlerine negatif tepki verdiğini ve uzun dönemde bu etkinin önemli olmadığını tespit etmişlerdir. Ayrıca turizmin, CO₂ emisyonlarına tepkisinin sıfırdan farklı olmadığını gözlemlemişlerdir. Koçak vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada 1995-2014 dönemi için en çok ziyaret edilen ülkelerde, turizmin, CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda gelen turist sayısının, CO₂ emisyonlarını pozitif yönlü olarak etkilediğini, turizm gelirlerinin ise CO₂ emisyonları üzerinde negatif bir etki bıraktığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Özcan vd. (2016) turizm ve çevre ilişkisini inceledikleri çalışmada, turizm gelirlerinde meydana gelen bir artışın, CO₂ emisyonunu azalttığını ve sadece turist sayısında meydana gelen artışın, çevre üzerinde olumsuz etkisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Turizm ve karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi belirli bir ülke açısından inceleyen çalışmalarda literatürde bulunmaktadır. Solarin (2014) Malezya örneğinde 1972–2010 dönemi için turist gelişleri ve CO₂ emisyonunun makroekonomik belirleyicilerini incelemiştir. Malezya için gelen turist sayısından, CO₂ emisyonlarına doğru uzun dönemde tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Katircioglu vd. (2014) Granger nedensellik testi sonucunda elde edilen bulgulara göre, Kıbrıs için uluslararası turizmin, enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonlarının seviyesindeki artış açısından bir katalizör görevi üstlendiğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda Katircioglu (2014) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye için, turizm ve enerji tüketiminin, CO₂ emisyonları ile uzun vadeli bir denge ilişkisi içinde olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca çalışmada etki tepki ve varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, turizm gelişimindeki değişikliklere, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonlarının olumlu olduğu ve uzun dönemde de güçlendiği bulgusuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Türkiye için Gövdeli (2019) tarafından yapılan çalışmada turist sayısından CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Diğer taraftan Türkiye üzerine Arı (2021) tarafından yapılan çalışmada turizmde meydana gelen gelişmelerin CO₂ emisyonları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Zhang ve Gao (2016) tarafından yapılan çalışmada, Çin örneğinde uluslararası turizmin, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevre kirliliği üzerindeki etkisi 1995-2011 dönemine ait veriler yardımıyla panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda turizmin neden olduğu EKC hipotezinin, orta Çin bölgesinde bulunmadığını ve sadece doğu ve batı Çin'de zayıf bir şekilde desteklendiği bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca turizmin, doğu bölgesindeki CO₂ emisyonları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunugözlemlemişlerdir. Bununla birlikte çalışmanın sonucunda turizmin, uzun vadede ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonlarını nedensel olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Sherafatian-Jahromi vd. (2017) Güneydoğu Asya'da bulunan en önemli beş turizm ülkesi olan Malezya, Endonezya, Singapur, Tayland ve Filipinler için turizm ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi, 1979-2010 periyodu için araştırmışlardır. Elde edilen bulgularda, turizmin, uzun dönemde CO₂ emisyonlarını etkilediğini gözlemlemişlerdir. Ayrıca turizm ve karbon emisyonları arasında Güneydoğu Asya turizm endüstrisi için Çevresel Kuznets Eğrisinin varlığını doğrulayan ters U şeklinde bir ilişki tespit etmişlerdir. Dwyer vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada 2003-2004 yılları için Avustralya'daki toplam sanayi sera gazı emisyonunun %3,9 ve %5,3'üne, turizmin katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir.

Naradda Gamage vd. (2017) Sri Lanka'da enerji tüketimi ve turizm gelişiminin Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezini destekleyecek kanıt sağlayıp sağlamadığını incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, uzun dönemde karbon emisyonları, gelir, turizm gelişimi ve enerji tüketimi arasında eş bütünleşme ilişkisi saptamışlardır. Buna ek olarak, enerji tüketiminin kısa ve uzun dönem için çevresel bozulmayı artırırken, turizm gelişiminin uzun dönemde çevresel bozulmayı şiddetlendirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Işık, Kasımatı ve Ongan (2017) Yunanistan için 1970-2014 dönemine ait verileri kullanarak, finansal gelişme, uluslararası ticaret, ekonomik büyüme, turizm harcamaları ve CO₂ emisyonları arasındaki olası ilişkiyi Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve ARDL yöntemlerini kullanarak araştırmıştır. Elde edilen bulgularda, uzun dönemde seriler arasında

eşbütünleşme ilişkisi olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca ekonomik büyüme, finansal gelişme, uluslararası ticaret ve turizm harcamalarının, CO₂ emisyonlarını pozitif yönlü olarak etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Azam vd. (2018) Malezya, Tayland ve Singapur'daki CO₂ emisyonlarının neden olduğu çevre kirliliğine, turistlerin girişinin etkisini, 1990-2014 dönemi için en küçük kareler yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, turizmin, Malezya'da çevre kirliliği üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte Tayland ve Singapur'da turizm ve çevre kirliliği arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Sghaier vd. (2019) Tunus, Mısır ve Fas için turizm gelişiminin, ekonomik büyüme, karbon emisyonları ve çevre kalitesi üzerine etkisini 1980-2014 dönemine ait verileri kullanarak, dağıtılmış gecikmeli otoregresif model yardımıyla incelemiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre turizm, Mısır'da çevre kalitesini olumsuz etkilerken, Tunus'ta olumlu ve Fas'ta ise nötr bir etki bıraktığını tespit etmişlerdir. Sharif vd. (2020) Çin'deki çevresel bozulmada ekonomik büyüme, turizm ve küreselleşmenin rolünü ARDL yöntemiyle 1978-2017 dönemi için analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçları, ekonomik büyümenin çevresel bozulmayı tetiklediğini gösterirken, Çevresel Kuznets Eğrisinin varlığını da doğruladığını belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada turizmin, pozitif çevresel dışsallıklara sahipken, küreselleşmenin negatif çevresel dışsallıklara neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bunlara ek olarak literatürde turizm kaynaklı ulaşımın, CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda bulunmaktadır. Bununla birlikte Al-Mulali vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada turist gelişlerinin, ulaşım sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini 48 tane uluslararası turizm destinasyonu için panel veri yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada, turist gelişlerinin ulaşımdan kaynaklanan CO₂ emisyonları üzerinde Avrupa ülkeleri haricinde seçilen tüm ülkelerde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Avrupa ülkeleri için böyle bir sonucun elde edilmesine bu ülkelerde uygulanan katı çevre uygulamalarının sebep olduğunu belirtmişlerdir.

Literatür taramasını sonuçlandırmak açısından çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, turizm ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiler, ülke, dönem veya tahmin yöntemleri açısından farklılık göstermekle birlikte, genel olarak elde edilen bulgular, turizmin, karbon emisyonlarının artmasına neden olduğu şeklindedir. Bu doğrultuda çalışma, turizm ve çevre arasında karşılıklı ilişkiler ile sürdürülebilir turizm politikalarının belirlenmesi açısından kritik bir role sahiptir.

2.Araştırma Metodolojisi

Bu çalışmada 1995-2018 periyodu ele alınarak dünyada en fazla turist alan 10 ülkede, turizmin karbon salınımına etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir. Araştırmada ele alınan ülkeler, Dünya Bankası verilerine göre en çok turist alan ilk 10 ülke içerisinde yer alan; Fransa, İspanya, ABD, İtalya, Türkiye, Meksika, Almanya, Tayland, İngiltere ve Çin'dir. Çalışmada kullanılan seriler ve elde edildikleri kaynakların bilgisi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Serilere İlişkin Bilgiler

Değişkenin Adı	Açılımı	Kaynak
DLCO ₂	Karbon Salınım Miktarı (Milyon Ton)	British Petrol (https://www.bp.com/)
DLTOUR	Gelen Turist Sayısı	Dünya Bankası (https://databank.worldbank.org/)
DLPET	Petrol Tüketimi (Bin Varil)	British Petrol (https://www.bp.com/)

Serilerin tümünün logaritması alınmıştır. Karbon salınım miktarı (DLCO₂) ve petrol tüketim miktarı (DLPET) serileri British Petrol'den, gelen turist sayısı (DLTOUR) serisi ise Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir. Tanımsal istatistiksel bilgiler ise aşağıdaki tabloda raporlanmıştır.

Tablo 2: Tanımsal İstatistik Bilgiler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
DLCO2	230	0.0106	0.0446	-0.1136	0.1648
DLTOUR	230	0.0414	0.0724	-0.2650	0.3298
DLPET	230	0.0080	0.0406	-0.0950	0.1727

Araştırmada öncelikle serilere ilişkin durağanlıklar, birim kök testi ile sınanmıştır. Uygun birim kök testinin tercih edilmesi için serilere ilişkin yatay kesit bağımlılığı Friedman (1937) tarafından kullanılması önerilen Friedman R testi ile araştırılmıştır. Bu testin seçilme sebebi, ele alınan veri setinde $T > N$ durumu geçerli olduğunda kullanılmasının önerilmesidir. Friedman R testine ait olasılık değerinin, istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olması durumunda, yatay kesit bağımlılığının bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilerek, alternatif olan ve yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu ifade eden H_1 hipotezi kabul edilir. Bunun aksine Friedman R testine ait olasılık değerinin, istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde anlamsız olması durumunda ise, yatay kesit bağımlılığının bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi kabul edilerek, alternatif olan ve yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu ifade eden H_1 hipotezi reddedilir. Analiz sonuçları kısmında görüleceği üzere serilerde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden, yatay kesit bağımlılığı durumunda tutarlı tahminde bulunabilen ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran CIPS birim kök testi tercih edilmiştir (Pesaran, 2007).

Çalışmada, analiz yöntemi olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analiz yöntemlerinden de Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, modelde, değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin varlığı altında bile tutarlı tahmin yapabilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s.101). Modelin uygulanabilmesi için öncelikle F testi ile klasik model, birim/zaman etkili modele karşı sınanmıştır. Çünkü Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) yöntemi, birim/zaman etkili panel veri analiz yöntemlerinden birisidir. Ayrıca F testinin, klasik modelin geçersiz ve alternatif olan birim/zaman etkili panel veri analiz yöntemlerin geçerli olduğu sonucunu vermesi durumunda uygulanabilmektedir.

F testine ait olasılık değerinin, istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olması durumunda, klasik modelin geçerli olduğunu bildiren H_0 hipotezi reddedilerek, klasik modelin geçersiz ve birim/zaman etkili modellerin geçerli olduğunu bildiren H_1 hipotezi kabul edilir. Aksine F testine ait olasılık değerinin, istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde anlamsız olması durumunda ise, klasik modelin geçerli olduğunu bildiren H_0 hipotezi kabul edilerek, klasik modelin geçersiz ve birim/zaman etkili modellerin geçerli olduğunu bildiren H_1 hipotezi reddedilir (a.g.e. 168-171). Dolayısıyla da Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) yönteminin uygulanabilmesi için F testine ait olasılık değerinin, istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olması gereklidir.

Bundan sonra modelin sabit etkiler modeli ile mi yoksa rassal etkiler modeli ile mi tahmin edilmesinin daha doğru sonuçlar verebileceğinin belirlenmesi amacıyla Hausman (1978) tarafından önerilen Hausman testine başvurulmuştur. Hausman testi olasılık değerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olması durumunda, sabit etkiler modelinin geçerli olduğunu bildiren H_0 hipotezi; bunun aksine Hausman testi olasılık değerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde anlamsız olması durumunda ise, rassal etkiler modelinin geçerli olduğunu bildiren H_1 hipotezi kabul edilir. Bu seçimler sonucunda ise uygun tahmin yöntemleri belirlenerek modeller tahminlenir. Çalışmada kullanılan iki modele ait ekonometrik formlar aşağıdaki şekildedir:

$$DLCO_{2it} = \beta_0 + \beta_1 DLTOUR + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 1})$$

$$DLCO_{2it} = \beta_0 + \beta_1 DLTOUR + \beta_2 DLPET + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 2})$$

Yukarıda görüldüğü üzere her iki modelde de karbon salınımını temsil eden $DLCO_2$ serisi bağımlı değişkendir. Birinci modelde; gelen turist sayısını temsil eden $DLTOUR$ serisinin, karbon salınımını temsil eden $DLCO_2$ serisi üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. İkinci modelde de aynı ilişki araştırılmakla birlikte, petrol tüketimini temsil eden $DLPET$ serisi, Model 2'ye kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir.

3. Araştırma Bulguları

Çalışmada kullanılan veri setinde $T > N$ durumundan dolayı, modellerdeki yatay kesit bağımlılığının saptanmasında Friedman R testine başvurulduğundan bahsettik. Aşağıdaki tabloda ilgili teste ait ampirik bulgular gösterilmektedir. Her iki model için de Friedman R testine ait olasılık değerinin istatistiksel olarak %5 seviyesinde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Yani yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu bildiren H_0 hipotezi kabul edilerek, alternatifi olan ve yatay kesit bağımlılığının bulunmadığını ifade eden H_1 hipotezi reddedilir. Dolayısıyla da serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran CIPS birim kök testi ile serilere ilişkin durağanlıklar araştırılmıştır.

Tablo 3: Friedman R Testi Sonuçları

	Model 1	Model 2
Katsayı (Prob.)	56.652 (0.0000)	40.470 (0.0000)

Pesaran CIPS birim kök testine ilişkin bulguların raporlandığı aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere serilerin tümü, düzeyde durağan değildir ve dolayısıyla birinci farkları alındığında $I(1)$ 'de durağan şekle gelmektedir. Bu nedenle de değişkenlerin birinci farkları alınarak $I(1)$ 'de durağan hale getirilmiş ve modeller oluşturulmuştur.

Tablo 4: Pesaran CIPS Birim Kök Testi Bulguları

Değişken	Model	Test İst.	Eşik Değerler		
			%10	%5	%1
DLCO ₂	Sabit	-1.691	-2.12	-2.25	-2.51
	Sabit Trendli	-2.426	-2.76	-2.94	-3.30
$\Delta DLCO_2$	Sabit	-4.878	-2.10	-2.22	-2.44
	Sabit Trendli	-4.972	-2.67	-2.82	-3.10
DLTOUR	Sabit	-1.621	-2.12	-2.25	-2.51
	Sabit Trendli	-1.411	-2.76	-2.94	-3.30
$\Delta DLTOUR$	Sabit	-3.443	-2.12	-2.25	-2.51
	Sabit Trendli	-3.749	-2.76	-2.94	-3.30
DLPET	Sabit	-0.589	-2.12	-2.25	-2.51
	Sabit Trendli	-2.533	-2.76	-2.94	-3.30
$\Delta DLPET$	Sabit	-3.930	-2.10	-2.22	-2.44
	Sabit Trendli	-4.231	-2.67	-2.82	-3.10

Aşağıdaki tabloda, çalışmada kullanılan modellere ilişkin tahmin sonuçları gösterilmektedir. Model 1'de karbon salınımını temsil eden $DLCO_2$ serisi, bağımlı ve gelen turist sayısını temsil eden

DLTOUR serisi ise, bağımsız değişkenlerdir. Ayrıca Model 1 için elde edilen F testi sonucuna ait olasılık değerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesi içinde olduğu görülmektedir. Yani klasik modelin geçerli olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilerek, birim/zaman etkili modellerin geçerli olduğunu ifade eden H_1 hipotezi kabul edilir. Dolayısıyla da birim/zaman etkili modellerden biri olan Genelleştirilmiş En Küçük Kareler yönteminin kullanılmasında bir sakınca yoktur.

Model 1 için sabit ve rassal etkili modeller arasında seçim yapabilmek için başvurulan Hausman testine ait olasılık değerinin de istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesi içinde anlamlı olduğu görülmektedir. Yani sabit etkili modelin geçerli olduğunu ifade eden H_0 hipotezi kabul edilerek, rassal etkili modelin geçerli olduğunu ifade eden H_1 hipotezi reddedilir. Dolayısıyla da Model 1 için uygun tahmin modelinin, sabit etkili model olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi Tahmin Sonuçları

<i>Bağımlı Değişken: DLCO2</i>		
	<i>Model 1</i>	<i>Model 2</i>
<i>DLTOUR</i>	0.0805 (0.0340)*	0.0772 (0.0130)*
<i>DLPET</i>	-	0.6697 (0.0000)*
<i>Sabit</i>	0.0072 (0.0190)*	0.0020 (0.5050)*
<i>Gözlem</i>	230	230
<i>Ülke Sayısı</i>	10	10
<i>R²</i>	0.56	0.85
<i>F Testi İst. (Prob.)</i>	6.25 (0.0000)	2.02 (0.0388)
<i>Hausman Testi İst. (Prob.)</i>	7.8607 (0.0051)	5.96 (0.0507)
<i>Model</i>	<i>Sabit Etkiler Modeli</i>	<i>Rassal Etkiler Modeli</i>

***Not:** Parantez içindekiler prob. değeri, diğerleri ise katsayılarıdır.

Model 1'e ait tahmin sonuçlarında; gelen turist sayısını temsil eden *DLTOUR* serisinin, karbon salınımını temsil eden *DLCO2* serisini, 0,0805 katsayısı ile istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü olarak etkilediği anlaşılmaktadır. Bir diğer deyişle gelen turist sayısı ile temsil edilen turizm faaliyetlerindeki artışın, karbon salınımını artırdığı gözlemlenmektedir.

Model 2'de karbon salınımını temsil eden *DLCO2* serisi, bağımlı; gelen turist sayısını temsil eden *DLTOUR* serisi ile petrol tüketim miktarını temsil eden *DLPET* serisi ise bağımsız değişkenlerdir. Ayrıca Model 2 için elde edilen F testi sonucuna ait olasılık değerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesi içinde olduğu görülmektedir. Yani klasik modelin geçerli olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilerek, birim/zaman etkili modellerin geçerli olduğunu ifade eden H_1 hipotezi kabul edilir. Dolayısıyla da birim/zaman etkili modellerden biri olan Genelleştirilmiş En Küçük Kareler yönteminin kullanılmasında bir sakınca yoktur.

Model 2 için sabit ve rassal etkili modeller arasında seçim yapabilmek için başvurulan Hausman testine ait olasılık değerinin de istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesi içinde anlamsız olduğu görülmektedir. Yani sabit etkili modelin geçerli olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilerek, rassal

etkili modelin geçerli olduğunu ifade eden H_1 hipotezi kabul edilir. Dolayısıyla da Model 2 için uygun tahmin modelinin, rassal etkili model olduğu anlaşılmaktadır.

Model 2'ye ait tahmin sonuçlarında; gelen turist sayısını temsil eden *DLTOUR* serisinin, 0,0772 katsayısıyla istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü olarak ve petrol tüketim miktarını temsil eden *DLPET* serisinin ise 0,6697 katsayısıyla istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü olarak, karbon salınımını temsil eden *DLCO2* serisini etkilediği anlaşılmaktadır. Bir diğer deyişle; kontrol değişkeni olan ve petrol tüketimini temsil eden *DLPET* serisinin, karbon salınımı üzerindeki pozitif yönlü etkisini bir kenara bırakırsak, Model 1'deki ampirik bulgularla benzer şekilde Model 2'de de gelen turist sayısı ile temsil edilen turizm faaliyetlerindeki artışın, karbon salınımını artırdığı gözlemlenmektedir.

4.Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde uygun fiyatla yolculuk imkanı, artan bağlantılar, teknolojik gelişmeler ve vize kolaylığı, uluslararası ve iç turizmin sürekli büyümesini teşvik etmiştir. 2005 yılında 770 milyon olan uluslararası turist girişleri 2016'da 1,2 milyara yükselirken, 2030'da 1,8 milyara seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Yurt içi turist girişleri 2005'te 4 milyar iken 2016'da 8 milyara çıkarak 2030'da 15,6 milyara ulaşması beklenmektedir. Bu kapsamda 2016 yılında ulaşımdan kaynaklanan CO2 emisyonlarının, tüm insan kaynaklı CO2 emisyonlarının %23'ünü temsil ederken, dünya çapında toplam 7.230 milyon tona ulaştığı tahmin edilmektedir. 2030 tahminlerine göre, yakıt verimliliğinde beklenen artışlara ve daha temiz ve daha çevreci ulaşım yöntemlerinin ortaya çıkmasına rağmen, yolcu ve yük taşımacılığı talebindeki büyümenin daha yüksek CO2 emisyonlarına yol açacaktır. (World Tourism Organization and International Transport Forum, 2019). Bu nedenle turizm sektörü ülke ekonomilerine önemli katkı sağlamasına rağmen, genellikle çevre üzerindeki olumsuz etkisinden dolayı suçlanmaktadır (Alam ve Paramati, 2017). Bu doğrultuda çalışmada 1995-2018 periyodu ele alınarak dünyada en fazla turist alan 10 ülkede, turizmin karbon salınımına etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir. Araştırmada ele alınan ülkeler, Dünya Bankası verilerine göre en çok turist alan ilk 10 ülke içerisinde yer alan; Fransa, İspanya, ABD, İtalya, Türkiye, Meksika, Almanya, Tayland, İngiltere ve Çin'dir.

Araştırmada öncelikle serilere ilişkin durağanlıklar, birim kök testi ile sınanmıştır. Uygun birim kök testinin tercih edilmesi için serilere ilişkin yatay kesit bağımlılığı Friedman R testi ile araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı sorunu bulunduğu için de birim kök testi olarak, Pesaran CIPS birim kök testi tercih edilmiştir. Birim kök testi bulgularına göre; serilerin tümü $I(0)$ 'da durağan değildir ve birinci farkları alındığında $I(1)$ 'de durağan hale gelmektedir. Bu nedenle de serilerin birinci farkları alınarak $I(1)$ 'de durağan hale getirilmiş ve modeller oluşturulmuştur. Analizde iki farklı ekonometrik model kullanılmıştır.

Model 1'de karbon salınımını temsil eden *DLCO2* serisi bağımlı ve gelen turist sayısını temsil eden *DLTOUR* serisi ise bağımsız değişkenlerdir. Model 1'e ait tahmin sonuçlarında; gelen turist sayısını temsil eden *DLTOUR* serisinin, karbon salınımını temsil eden *DLCO2* serisini, 0,0805 katsayısı ile istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü olarak etkilediği gözlemlenmektedir. Bir diğer deyişle gelen turist sayısı ile temsil edilen turizm faaliyetleri arttıkça, karbon salınımının arttığı; buna karşın gelen turist sayısı ile temsil edilen turizm faaliyetleri azaldıkça ise, karbon salınımının azaldığı anlaşılmaktadır.

Model 2'de karbon salınımını temsil eden *DLCO2* serisi bağımlı; gelen turist sayısını temsil eden *DLTOUR* serisi ile petrol tüketim miktarını temsil eden *DLPET* serisi ise bağımsız değişkenlerdir. Model 2'ye ait tahmin sonuçlarında; gelen turist sayısını temsil eden *DLTOUR* serisinin, 0,0772 katsayısıyla istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü olarak ve petrol tüketim miktarını temsil eden *DLPET* serisinin ise 0,6697 katsayısıyla istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü olarak, karbon salınımını temsil eden *DLCO2* serisini etkilediği gözlemlenmektedir. Bir diğer deyişle; kontrol değişkeni olan ve petrol tüketimini temsil eden *DLPET* serisinin, karbon salınımı üzerindeki pozitif yönlü etkisini bir kenara bırakırsak, Model 1'deki

ampirik bulgularla benzer şekilde Model 2'de de gelen turist sayısı ile temsil edilen turizm faaliyetlerindeki artışın, karbon salınımını artırdığı; buna karşın gelen turist sayısı ile temsil edilen turizm faaliyetlerindeki azalışın ise, karbon salınımını azalttığı anlaşılmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular literatürdeki Katircioglu vd. (2014), Solarin (2014), Zhang ve Gao (2016), Özcan vd. (2016), Raza vd. (2017), Paramati vd. (2017), Dogan vd. (2017), Shakouri vd. (2017), Paramati vd. (2018), Azam vd. (2018), Koçak vd. (2020) gibi çalışmalar tarafından desteklenmektedir.

Bu sonuçlar değerlendirildiğinde sektörün neden olduğu karbon emisyonlarını azaltma stratejileri önemli bir gerekliliktir. Diğer taraftan turizmin ülke ekonomileri üzerinde beklenen olumlu etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda turizm hacmini önemli ölçüde azaltmak politik ve sosyal olarak daha az uygulanabilir olmasından dolayı alternatif çözümler geliştirilmelidir. Bu kapsamda düşük karbonlu seyahat pazarlarını teşvik etme amacıyla talep yönü yeniden yapılandırılabilir. (Sun vd., 2020). Ayrıca arz tarafı açısından tüm turizm sektörünün karbon ayak izini azaltmak amacıyla enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik politikalar geliştirilmelidir. Bu doğrultuda hükümetlerin yatırımları teşvik etmek ve üstlenmekle birlikte tasarım ve piyasaya duyarlı mekanizmalar yoluyla kirliliği azaltarak giderek daha fazla karbonsuz ortamlar elde etmeyi amaçlamaları gerekmektedir (UNEP-UNWTO, 2008). Bununla birlikte hükümetlerin sürdürülebilir turizm kapsamında sektörün çevre üzerindeki olumsuz etkilerini asgari düzeye indirmeye yönelik politika hedeflemeleri önem arz etmektedir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Tufan SARITAŞ (%50); Gökhan AKAR (%50)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest) : Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akadiri, S. S., Lasisi, T. T., Uzuner, G., & Akadiri, A. C. (2020). "Examining The Causal Impacts of Tourism, Globalization, Economic Growth and Carbon Emissions in Tourism Island Territories: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis". *Current Issues in Tourism*, 23(4): 470-484.
- Akın, C. S., Aytun, C., & Akın, S. (2018). "Turizm, Düşük Karbon Ekonomisi İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama". VII.Ulusal III.Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu,2018, İskendurun, Türkiye.
- Arı, A.(2021)."Yenilenebilir Enerji, Turizm, Co2 ve GSYH İlişkisinin Türkiye İçin Analizi". *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(2): 192-205.
- Atay Polat M., & Ergün S. (2020). "G7 Ülkelerinde Yenilenebilir ve Yenilenemez Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Turizm ve CO2 Emisyonu İlişkisi: Panel Veri Analizi". Cebrail Telek, Ahmet Şit, & Erdal Alancioğlu (Ed.) *Ekonomi ve Finans Alanında Yapılan Ampirik Çalışmalar-2* (105-130). Gazi Kitapevi.
- Alam, M. S., & Paramati, S. R. (2017). "The Dynamic Role of Tourism Investment on Tourism Development and CO2 Emissions". *Annals of Tourism Research*, 66: 213-215.
- Al-Mulali, U., Fereidouni, H. G., & Mohammed, A. H. (2015). "The Effect of Tourism Arrival on CO2 Emissions From Transportation Sector". *Anatolia*, 26(2): 230-243.
- Azam, M., Alam, M.M., & Hafeez, M.H. (2018). "Effect of Tourism on Environmental Pollution: Further Evidence from Malaysia, Singapore and Thailand". *Journal of Cleaner Production*, 190: 330-338.
- De Vita, G., Katircioglu, S. Altinay, L., Fethi, S., & Mercan, M. (2015). "Revisiting The Environmental Kuznets Curve Hypothesis in A Tourism Development Context". *Environmental Science and Pollution Research*, 22(21): 16652-16663.
- Dereli, M., Boyacıoğlu, E. Z., & Terzioğlu, M. K. (2019). "İklim Değişikliği ve Turizm Sektörü Arasındaki İlişkinin Dinamik Panel Veri Analizi İle İncelenmesi". *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 1228-1243.
- Dogan, E., & Aslan, A. (2017). "Exploring The Relationship Among CO2 Emissions, Real GDP, Energy Consumption and Tourism in the EU and Candidate Countries: Evidence From Panel Models Robust to Heterogeneity and Cross-Sectional Dependence". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77: 239-245.
- Dogan, E., Seker, F., & Bulbul, S. (2017). Investigating the Impacts of Energy Consumption, Real Gdp, Tourism And Trade on Co2 Emissions By Accounting for Cross-Sectional Dependence: A Panel Study of OECD Countries. *Current Issues in Tourism*, 20(16): 1701-1719.
- Dubois, G., Peeters, P., Ceron, J.-P., & Gössling, S. (2011). "The Future Tourism Mobility of the World Population: Emission Growth Versus Climate Policy". *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 45: 1031–1042.
- Dwyer, L., Forsyth, P., Spurr, R., & Hoque, S. (2010). "Estimating the Carbon Footprint of Australian Tourism". *Journal of Sustainable Tourism*, 18(3): 355-376.
- Eşitti, B. & Duran, E. (2018). "Çanakkale Turizminin Karbon Ayak İzi Üzerine Bir Araştırma". *Journal of Awareness*, 3: 597-608.
- Friedman M. (1937). "The Use of Ranks to Avoid the Assumption of Normality Implicit in the Analysis of Variance". *Journal of the American Statistical Association*, 32: 675-701.

- Gössling, S. (2013). "National Emissions from Tourism: An Overlooked Policy Challenge?". *Energy Policy*, 59: 433-442.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2015). "Inter-Market Variability in CO2 Emission-Intensities In Tourism: Implications for Destination Marketing and Carbon Management". *Tourism Management*, 46: 203–212.
- Gössling, S., & Peeters, P. (2015). "Assessing Tourism's Global Environmental Impact 1900–2050". *Journal of Sustainable Tourism*, 23(5): 639-659.
- Gövdeli, T. (2019). "Investigating The Relationship on CO2, Tourism, Economic Growth and Trade Openness in Turkey". *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1): 321-331.
- Haibo, C., Ayamba, E. C., Udimal, T. B., Agyemang, A. O., & Ruth, A. (2020). "Tourism and Sustainable Development in China: A Review". *Environmental Science and Pollution Research*, 27(31): 39077-39093.
- Hausman J. A. (1978). "Specification Test in Econometrics". *Econometrica*, 46(6): 1251-1271.
- Işık, C., Kasımatı, E., & Ongan, S. (2017). "Analyzing the Causalities Between Economic Growth, Financial Development, International Trade, Tourism Expenditure and/on the CO2 Emissions in Greece". *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(7): 665-673.
- Jebli, M. B., Youssef, S. B., & Apergis, N. (2019). "The Dynamic Linkage Between Renewable Energy, Tourism, CO2 Emissions, Economic Growth, Foreign Direct Investment, and Trade." *Latin American Economic Review*, 28(1): 1-19.
- Karadağ, H. (2021). "Türkiye Ekonomisinde 1990-2016 Döneminde Turizm ve Çevre İlişkisinin Ekonometrik Analizi". *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 164-175.
- Katircioğlu, S. T. (2014). "International Tourism, Energy Consumption, and Environmental Pollution: The Case of Turkey". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 36: 180-187.
- Katircioğlu, S. T., Feridun, M., Kilinc, C. (2014). "Estimating Tourism-Induced Energy Consumption And Co2 Emissions: The Case of Cyprus". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29: 634-640.
- Koçak, E., Ulucak, R., & Ulucak, Z. Ş. (2020). "The Impact of Tourism Developments on CO2 Emissions: An Advanced Panel Data Estimation". *Tourism Management Perspectives*, 33, 100611.
- Le, T.H., & Nguyen, C. P. (2020). "The Impact of Tourism on Carbon Dioxide Emissions: Insights from 95 Countries". *Applied Economics*, 53(2): 235–261.
- Lee, J. W., & Brahmasrene, T. (2013). "Investigating the Influence of Tourism on Economic Growth and Carbon Emissions: Evidence from Panel Analysis of the European Union". *Tourism management*, 38: 69-76.
- Lenzen, M., Sun, Y. Y., Faturay, F., Ting, Y. P., Geschke, A., & Malik, A. (2018). The Carbon Footprint of Global Tourism. *Nature Climate Change*, 8(6): 522-528.
- Naradda Gamage, S. K., HewaKuruppage, R. and Haq, I. U. (2017). Energy consumption, Tourism Development, and Environmental Degradation in Sri Lanka. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(10): 910-916.
- Nepal, R., Al Irsyad, M.I., & Nepal, S. K. (2019). "Tourist Arrivals, Energy Consumption and Pollutant Emissions in A Developing Economy–Implications for Sustainable Tourism". *Tourism Management*, 72: 145–154.

- Özcan, C. C., Gerçekler, M. & Özmen, İ. (2016). "Turizm ve Çevre İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi", *International Congress on Political, Economic and Social Studies(ICPESS)*(ss. 125-136). 24-26 Ağustos, İstanbul, Türkiye
- Paramati, S. R., Alam, M. S., & Chen, C. F. (2017). "The Effects of Tourism on Economic Growth and CO2 Emissions: A Comparison Between Developed and Developing Economies". *Journal of Travel Research*, 56(6): 712-724.
- Paramati, S. R., Alam, M. S., & Lau, C. K. M. (2018). "The Effect of Tourism Investment on Tourism Development and CO2 Emissions: Empirical Evidence from the EU Nations". *Journal of Sustainable Tourism*, 26(9): 1587-1607.
- Peseran, M. H. (2007). "A simple Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence". *Journal & Applied Econometrics*, 22: 265-312.
- Raza, S. A., Sharif, A., Wong, W. K., & Karim, M. Z. A. (2017). "Tourism Development and Environmental Degradation in the United States: Evidence From Wavelet-Based Analysis". *Current Issues in Tourism*, 20(16): 1768-1790.
- Rico, A., Martínez-Blanco, J., Montlleó, M., Rodríguez, G., Tavares, N., Arias, A., & Oliver-Solà, J. (2019). "Carbon Footprint of Tourism in Barcelona". *Tourism Management*, 70: 491-504.
- Satrovic, E., & Muslija, A. (2019). "The Empirical Evidence on Tourism-Urbanization-CO2 Emissions Nexus". *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 7(1): 85-105.
- Satrovic, E., & Muslija, A. (2020). "Modelling Causal Relationships Among Tourism, Energy, CO2 Emissions And Economic Growth". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20): 81-102.
- Sghaier, A., Guizani, A., Jabeur, S. B., & Nurunnabi, M. (2019). "Tourism Development, Energy Consumption and Environmental Quality in Tunisia, Egypt and Morocco: A Trivariate Analysis". *Geo Journal*, 84(3): 593-609.
- Shakouri, B., Yazdi, K.S., & Ghorchebigi, E. (2017). "Does Tourism Development Promote CO2 Emissions?". *Anatolia*, 28(3): 444-452.
- Sharif, A., Afshan, S., & Nisha, N. (2017). Impact of Tourism on CO2 Emission: Evidence from Pakistan. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(4): 408-421.
- Sharif, A., Godil, D. I., Xu, B., Sinha, A., Khan, S. A. R., & Jermsittiparsert, K. (2020). "Revisiting the Role of Tourism and Globalization in Environmental Degradation in China: Fresh Insights From The Quantile ARDL Approach". *Journal of Cleaner Production*, 272, 122906.
- Sherafatian-Jahromi, R., Othman, M. S., Law, S. H., & Ismail, N. W. (2017). "Tourism and CO2 Emissions Nexus in Southeast Asia: New Evidence from Panel Estimation". *Environment, Development and Sustainability*, 19(4): 1407-1423.
- Solarin, S. A. (2014). Tourist Arrivals and Macroeconomic Determinants of CO2 Emissions in Malaysia. *Anatolia*, 25(2): 228– 241.
- Sun, Y. Y., Lin, P. C. and Higham, J. (2020). "Managing Tourism Emissions Through Optimizing the Tourism Demand Mix: Concept and Analysis". *Tourism Management*, 81, 104161.
- Şahin, D. (2018). "APEC ülkelerinde turizm, ekonomik büyüme ve çevresel kalite ilişkisi: Panel veri analizi". *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2): 32-44.
- Tang, Z., Bai, S., Shi, C., Liu, L., & Li, X. (2018). "Tourism-Related CO2 Emission and Its Decoupling Effects in China: A Spatiotemporal Perspective". *Advances in Meteorology*, EPUB ahead of print March 22, 2018.
- Tuğcu, C. T., & Topçu, M. (2018). "The Impact of Carbon Dioxide (CO2) Emissions on Tourism: Does the Source of Emission Matter?". *Theoretical and Applied Economics*, 25 (614): 125-136.

- UNEP-UNWTO (2008). *Climate Change and Tourism: Responding to Global Challenges*. Madrid/Paris: UNWTO/UNEP.
- UNEP-UNWTO (2012). *Tourism in the Green Economy: Background Report*. UNWTO: Madrid, Spain. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284414529>.
- UNWTO & ITF (2019) *Transport-related CO2 Emissions of the Tourism Sector – Modelling Results*. Madrid: UNWTO. DOI: 10.18111/9789284416660.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel Veri Ekonometrisi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Yurtkuran, S. (2022). "Gelen Turist Sayısının En Fazla Olduğu 10 Ülkede Turizm İle Co2 Salımı Arasındaki İlişki: Panel Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (61): 281-303.
- Zhang L., & Gao J. (2016). "Exploring the Effects of International Tourism on China's Economic Growth, Energy Consumption and Environmental Pollution: Evidence from a Regional Panel Analysis". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 53: 225-234.

EVALUATION OF THE EFFECT OF GLOBALIZATION ON THE EURO AREA COUNTRIES' ECONOMIC GROWTH WITH PANEL DATA ANALYSIS

KÜRESELLEŞMENİN AVRO ALANI ÜLKELERİNİN EKONOMİK BÜYÜMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN PANEL VERİ ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Eylül KABAKÇI GÜNAY*, Dilara SÜLÜN**

*Assist. Prof .Dr., İzmir Demokrasi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, eylul.kabakci@idu.edu.tr,

**Assoc. Prof. Dr., İzmir Demokrasi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, dilara.sulun@idu.edu.tr,

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 01.05.2022 Revized 19.05.2022 Accepted 30.06.2022 Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes O11 F60 F63</p>	<p><i>This study aims to determine whether globalization affects economic growth in Euro Area countries or not and the direction of the affect. The data used are annually and cover the period from 2000 to 2017. In the study, economic growth which is the dependent variable represents the annual GDP growth rate, and globalization which is the independent variable represents KOF globalization. Variables other than globalization that affect economic growth are included in the model as instrumental variables. These instrumental variables are labour force participation rate, foreign direct investments, external balance of goods and services and gross fixed capital formation. Eberhardt and Teal's (2010) Augmented Mean Group Estimator (AMG) was conducted to foresee long-term coefficients. Consequently, globalization has not same effects on economic growth in each euro area country. Globalization has increasing effects on the economic growth in Italy, Portugal, Slovenia, and Spain but decreasing effect in Ireland, Lithuania and Luxembourg.</i></p> <p>Keywords: Globalization, KOF Index, Panel Data, AMG Estimator, Euro Area</p>

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 01.05.2022 Revizyon Tarihi 19.05.2022 Kabul Tarihi 30.06.2022 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları H2 H26 K34</p>	<p><i>Bu çalışma, küreselleşmenin Euro alanı ülkelerinde ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini; şayet etkiliyorsa bu etkinin yönünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Kullanılan veriler yıllık olup, 2000-2017 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olan ekonomik büyüme yıllık GSYİH büyüme oranı ile, bağımsız değişken olan küreselleşme ise KOF küreselleşme katsayısı ile temsil edilmektedir. Ekonomik büyümeyi etkileyen küreselleşme dışındaki değişkenler ise araç değişken olarak modele dahil edilmiştir. Bu araç değişkenler, işgücüne katılım oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, mal ve hizmetler dış dengesi ve gayri safi sabit sermaye yatırımlarıdır. Eberhardt ve Teal'in (2010) Artırılmış Ortalama Grup Tahmincisi (AMG) uzun dönemli katsayıları tahminlemek için kullanılmıştır. Görülmüştür ki küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi her bir Euro alanı ülkesinde aynı değildir. Küreselleşme İtalya, Portekiz, Slovenya ve İspanya'da ekonomik büyümeyi artırırken, İrlanda, Litvanya ve Lüksemburg'da ise azaltmaktadır.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, KOF Endeksi, Panel Veri, AMG Tahmincisi, Euro Alanı</p>

Atf (Citation): Kabakçı Günay, E.&Sülün, D. (2022). "Evaluation of the Effect of Globalization on the Euro Area Countries' Economic Growth with Panel Data Analysis", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 118-129

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Introduction

After 1980, with the rapid development of technology, the intensification of political, cultural and economic relations between countries has occurred faster, and the acceleration of these relations has increased the interest in the concept of globalization. For this reason, it has started to be investigated on which variables globalization has an effect. One of the variables investigated is economic growth. For instance, how does the increasing market integration of international trade and finance affect economic growth? Various theories have been developed and tested to answer this question, but the validity of each theory differs with the different nature of the countries. In this respect, the debate continues among the disciplines of political science, sociology, and economics (Garrett, 1995).

The aim of this study is to reveal whether globalization has an effect on economic growth in Euro area countries using the data between 2000 and 2017, and if so, what is the direction and magnitude of this effect. Euro area countries are selected as the sample because of assumption that globalization will have stronger effects in countries using the common currency.

The eurozone is the monetary union, officially known as the euro area, using the euro as the official currency and payment instrument, and consists of 19 European Union (EU) member states. The Euro was first used on January 1st, 1999, by 11 countries, today 19 EU member states are using the Euro. These countries are “Austria, Belgium, Cyprus, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, the Netherlands, Portugal, Slovakia, Slovenia, and Spain”.¹

The rest of the study has represented an order as follows. The second section briefly presents background information about the Euro area, globalization, and economic growth. The third section explains the theoretical and empirical literature. The fourth section reviews the data and methodology used. In the last section, results and conclusions are represented.

1.Theoretical and Empirical Literature Review

Globalization is a concept that we come across, experience and will continue to see in the future in every aspect of our lives. Every new development concerning the modern world is pronounced together with globalization, and globalization is put forward as an element that affects every event that occurs in the world. Globalization has entered our lives so much that we feel the effects of this situation as individuals and experience its advantages and disadvantages at a personal level. For example, through imports and exports, consumers can purchase products manufactured in other countries from the sales points within the borders of their countries or order directly from abroad through online sales channels. Besides, the features of the products we buy according to the needs of our daily life, our clothing preferences and our palate tastes are like the rest of the world. Today, even if they belong to different nations, communities appear as a single society that uses the same brand products, recognizes the same popular culture elements, and is affected by the same political events. The most important thing that drives this integration process and makes the process so fast is that the exchange of information has become quick because of the progress in communication technologies. In this context, when we look at the literature, many indexes and approaches are encountered. These are Kearney / foreign policy globalization (KFP), Maastricht globalization index (MGI), new globalization index (NGI), Globalization index (G-Index), Heshmati approach and KOF index. One of the most known is the KOF index. However, our study is consisting of KOF index, therefore, we will give detailed information about the KOF index in below.

The KOF Globalization index is an index that Axel Dreher brought to the literature with its article entitled "Does Globalization Affect Growth? Evidence from a New Index of Globalization" (Dreher,2006). While calculating the index, it is obtained from sub-components such as current flows, restrictions, personal communication data, information flow data, cultural affiliation data, number of embassies in the country, membership in international organizations, participation in United Nations security council resolutions, international agreements. Table 1 shows the components and sub-

---

¹ “Which Countries Use the Euro?”, European Commission, Access date: 06.07.2021, https://europa.eu/european-union/about-eu/euro/which-countries-use-euro_en, 2020

components of the economic, social, and political globalization components of the KOF globalization index.

Table 1: KOF Globalization Index Components

KOF Globalization Index Components	Percent Weighting
A) Economic Globalization	36
i) Current Flows	50
• Foreign Trade (Percentage of GDP)	22
• Foreign Direct Investment (Percentage of GDP)	27
• Portfolio Investments	24
• Income Payments to Foreign Nationals	27
ii) Restrictions	50
• Hidden Import Barriers	23
• Average tariff rate	28
• Foreign Trade Tax Revenues (Percent of Current Income)	26
• Capital Account Restrictions	23
B) Social Globalization	37
i) Personal Contact Data	33
• Phone Traffic	26
• Transfers	2
• International Tourism	26
• Foreign Population (Ratio to total population)	21
• International Mailing (per person)	25
ii) Information Flow Data	35
• Internet users (Per thousand people)	36
• Television (Per thousand people)	38
• Total budget allocated for the newspaper (Percent of GDP)	26
iii) Cultural Convergence Data	32
• Number of McDonald's Restaurants	46
• Number of Ikeas	46
• Total Budget Allocated for the Book (Percent of GDP)	7
C) Political Globalization	27
• Number of Embassies in the Country	25
• Membership to International Organizations	27
• Participation in UN Security Council Resolutions	22
• International Agreements	26

Source: http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2017/04/19/variables_2017.pdf (Access: 12.07.2021).

According to table 1, the components of the KOF globalization index are economic globalization, social globalization, and political globalization. The weight of economic globalization is 36 per cent, social globalization is 37 per cent, the political globalization is 27 per cent. The components consist of sub-components like foreign trade, international tourism, membership in international organizations.

The impact of globalization on economic growth has been studied in many academic and scholarly works, it is indeed a very profound and significant topic in understanding today's world and economic relations.

Dollar and Kray (2004) examined the effect of globalization on economic growth for 101 countries by panel regression. As a result, they revealed the view that globalization leads to faster growth and poverty reduction.

Afzal (2007) tried to determine whether there is a relationship between economic growth and financial globalization in Pakistan for 1960-2006. Afzal used the error correction model and concluded that there is a strong relationship between economic growth and financial globalization in Pakistan.

Chang and Lee (2010) concluded that there is a bidirectional causality relationship between social

globalization, economic globalization and political globalization index and growth in the long run for 23 OECD countries and using the data between 1970-2006.

Adams (2010) has investigated the impact of globalization on economic growth in 29 Sub-Saharan Countries for 1970-2008. He has used Least Squares Method and Seemingly Unrelated Regression. As a result, he reached an increase in foreign direct investments both accelerate economic growth. However, financial developments are not related to economic growth.

Rao and Vadlamannati (2011) have made research to determine the relationship between globalization and economic growth in 21 low-income African countries between 1970-2005. They have found globalization has a positive and significant effect on this group of countries.

Osterloh (2012) has done research that investigated liberalization and economic growth are related to each other or not for 23 OECD countries between 1971-2004. As a result, Osterloh has found that there is a negative relationship between liberalization and economic growth. However, he found that there is a positive relationship between economic globalization and economic performance.

Gurgul and Lack (2013) have analyzed the effect of globalization on economic growth in Central and Eastern European countries. The KOF index was used as an indicator of globalization in the study, which was carried out using the data between 1990-2009. Finally, they concluded that the dimensions of social and economic globalization are effective and stimulating in economic growth.

Samimi and Jenatabadi (2014) conduct research that aimed whether economic globalization has any effect on economic growth or not for 33 Organizations of Islamic -Cooperation Countries between 1980-2008. As a result, they find economic globalization has contributed positively to the economic growth of these countries. This positive effect is also related to higher human capital and deeper financial development and income levels of countries. While high and middle-income countries benefit more from globalization, low-income countries lack this gain.

Turedi (2016) has estimated the impact of globalization on economic growth for 40 developing countries between 1996-2014. In the analysis, he used fixed-effects panel data approach. In the studied countries, globalization (economic, political, social) has statistically significant and positive effects on economic growth.

Shittu et. al. (2020) suggests a positive relationship between globalisation and political governance on economic growth for the West Africa over the period of 1996-2016. They have used ARDL technique to analysis the relationship between globalization and economic growth.

Haini and Loon (2022) have investigated impact of globalization on economic growth for ASEAN countries for the period of 1999-2019 by using dynamic panel estimator. According to their study, globalization is positive to growth.

As we can see there are so many study to investigate the effects of globalization on economic growth. Generally, effect of the direction of globalization on economic growth differs to country's trade openness, welfare, growth and income level.

2.Data and Methodology

The study aims to determine the effects of globalization on economic growth in 19 Euro area countries. The Euro area consists of Austria, Belgium, Cyprus, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, the Netherlands, Portugal, Slovakia, Slovenia, and Spain. Our data belongs to the years from 2000 to 2017.

In the study, to examine the effect of globalization on economic growth we derive an econometric model. In the model, the dependent variable is gross domestic product (GDP) growth rate (per cent), and independent variables are labour force participation rate (LFPR), foreign direct investment (FDI) (% of GDP), external balance on goods and services (EXIM) (% of GDP), gross fixed capital formation (GFCF) and KOF Globalization Index (GLO) Variable.

The variables in the econometric model are explained at table 2 in detail.

Table 2: Variables in the Econometric Model Subject to Analysis

Name of the Variables	Explanation of the Variables	Source
GDP %	Annual percentage growth rate of GDP at market prices based on constant local currency.	World Bank Data Bank
LFPR (% of total population ages 15-64)	Labour force participation rate is the proportion of the population ages 15-64 that is economically active: all people who supply labour to produce goods and services during a specified period.	International Labour Organization
FDI (% of GDP)	Foreign direct investment are the net inflows of investment to acquire a lasting management interest (10 percent or more of voting stock) in an enterprise operating in an economy other than that of the investor.	International Monetary Fund, International Financial Statistics and Balance of Payments databases, World Bank, International Debt Statistics, and World Bank and OECD GDP estimates.
EXIM (% of GDP)	External balance on goods and services (formerly resource balance) equals exports of goods and services minus imports of goods and services (previously nonfactor services).	World Bank National accounts data, and OECD National Accounts data files.
GFCF (% of GDP)	Gross fixed capital formation (formerly gross domestic fixed investment) includes land improvements (fences, ditches, drains, and so on); plant, machinery, and equipment purchases; and the construction of roads, railways, and the like, including schools, offices, hospitals, private residential dwellings, and commercial and industrial buildings.	World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.
GLO	Globalization Index Value between 0-100	KOF Index

Source: Created by Authors

On the other hand, panel data analysis was used in the study. There are several steps to consider when studying with panel data. All these steps were discussed in the study. First, the correlation matrix was determined in the econometric model, then the heterogeneity of the slope coefficient was examined, the cross-section dependence was determined, it was decided whether there was a unit root in the series, and the cointegration test was applied to determine the long-term relationship between the variables. After all these tests, a coefficient estimator selected according to the results obtained was applied to the econometric model.

The model to analyse the impact of globalization on economic growth in Euro Area countries, can be summarized as the following;

$$\text{Econometric Model: } \text{GDP}\% = \alpha_1 + \beta_1(\text{LFPR}) + \beta_2(\text{FDI}) + \beta_3(\text{EXIM}) + \beta_4(\text{GFCF}) + \beta_5(\text{GLO}) + \varepsilon_{it}$$

The instrument variables in our model are macroeconomic variables that provide economic growth according to economic theory. The reason for adding these variables to the model is to give the closest answer to the question of how globalization affects economic growth in Euro area countries.

3. Analysis and Findings

In this section, the analysis of the variables in the model will be performed. Before applying the model test, it is useful to make descriptive test statistics about the data we will use. Hereby, the correlation matrix and slope coefficient heterogeneity will be examined as descriptive statistics; afterwards, cross-section dependency, unit root, cointegration and coefficient estimator test will be applied.

3.1. Correlation Matrix

A correlation matrix is a table showing correlation coefficients between variables. Each cell in the table 3 shows the correlation between variables.

Table 3: *Correlation Matrix Diagram*

	GDP%	LFPR (%)	FDI (% of GDP)	EXIM (% of GDP)	GFCF (% of GDP)	GLO
GDP%	1					
LFPR (%)	-0.0514	1				
FDI (% of GDP)	0.0022	-0.2222	1			
EXIM(% of GDP)	0.0183	0.1045	0.0401	1		
GFCF(% of GDP)	0.3999	0.0526	-0.1014	-0.3327	1	
GLO	-0.2128	0.4685	-0.0877	0.1077	-0.0256	1

Source: Created by Authors

LFPR is correlated positively with EXIM, GFCF, GLO, and negatively correlated with FDI, GDP.
FDI is correlated positively with GDP, EXIM, GFCF, GLO, and negatively correlated with LFPR,
EXIM is correlated positively with GDP, LFPR, FDI, and negatively correlated with GLO,
GFCF is correlated positively with GDP, LFPR, FDI, EXIM, ECOGLO and negatively correlated with GLO
GLO is correlated positively with LFPR, EXIM and negatively correlated with GDP, FDI, and GFCF.

3.2. Slope Coefficient Heterogeneity

In the widely used econometrics literature, the slope coefficient is assumed to be homogeneous. For this reason, fixed or random effects model or generalized moment method is used in studies. However, these methods give inconsistent and biased results when the slope coefficient is heterogeneous. In this respect, first generation estimators, which consider the heterogeneity of the slope coefficient, have started to be used. Among these estimators are the Mean Group (Pesaran and Smith, 1995), the Pooled Mean Group (Pesaran et al., 1999), and the Fully Modified OLS (Pedroni, 2000). While these estimators take into account the heterogeneity of the slope coefficient, they give inconsistent estimates in the presence of cross-sectional dependence. Thus, applying slope heterogeneity test indicate a distinctive way to pick right one among tests. But applying only slope coefficient test is not enough, existence of cross section dependence should also be tested.

Table 4: *Slope Coefficient Heterogeneity for Models*

Slope Coefficient Heterogeneity	Null Hypothesis	Adjusted Delta	p-value
Pesaran Yamagata Test	H ₀ : slope coefficients are homogenous	2.448	0.014

Source: Created by Authors

3.3. Cross Section Dependence Test

Cross section dependency is important in determining whether all series will be affected equally by a shock to the section units of the analysis. To determine Cross Section Dependence among the series; Breusch-Pagan (1980) LM or Pesaran CD test can be used. Breusch-Pagan (1980) LM test can be used in cases where (T > N). Pesaran CD test can be used if both the time dimension is greater than the cross-sectional dimension and the cross-section dimension is larger than the time dimension (T > N, N > T). For our study, time dimension is equal to 17, and cross section dimension is equal to 19. So, T= 17, N:19; T<N. Therefore, we applied Pesaran CD test. The cross-sectional dependence null hypothesis is as follows:

H₀ = No cross-section dependency. (There is no correlation between units)

H₁ = There is cross-section dependency. (There is a correlation between units)

The results of the CD test for Euro Area countries are given in Table 5. In the table 5, it was checked whether there was a cross-sectional dependency at the 0.05 percent significance level for each variable. Here, in cases where probability values are less than 0.05 (p < 0.05), H₀ will be rejected and H₁ will be accepted; In cases where probability values are greater than 0.05 (p > 0.05). Hence H₀ will

be accepted and H_1 will be rejected. In short, there is a cross-sectional dependency and correlation between units for our model.

Table 5: *Cross Section Dependency Test Results for Pesaran CD Test*

Variable	GDP	LFPR	FDI	EXIM	GFCF	GLO
CD-Test Statistic	35.07	37.874	5.012	13.55	19.023	48.659
Probability	0	0	0	0	0	0

Source: Created by Authors

According to Table 5, we should use a 2nd generation unit root test that considers cross-section dependence. In this study, Pesaran (2003) was preferred as the unit root test. Investigating the cross-sectional dependency between the series in the fixed effects panel data model is a crucial step in achieving accurate results. At the same time, it is very important to take this into account in the unit root and cointegration tests to make the analysis results more consistent.

3.4. Unit Root Test

In this study, Pesaran (2003) was preferred as the unit root test. Pesaran (2003) introduced a simple and new process to test unit roots in dynamic panels that are serially dependent on correlated errors and have cross-section dependence. In the unit root test of variables, the Cross-Sectionally Augmented IPS-CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS-CIPS) test, which can be used in cases where there is a dependency between horizontal sections, was used. This test is derived from the CADF (Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller) test. Pesaran expanded the standard DF (or ADF) regressions with the first differences of individual series and cross-sectional averages of lag levels. When applying the Pesaran CADF-CIPS statistics, Schwarz Info Criteria (SIC) has taken into consideration to find the appropriate lag lengths for the variables.

H_0 : has unit root (Non-Stationary)

H_1 : no unit root (Stationary)

As we can see in table 6, all variables' p-values are greater than 0,05. So, we cannot reject null hypothesis. Therefore, we accept H_0 meaning that there are unit-roots for all our variables. Hence, we must take the differences of all variables to make them stationary. As can be seen at table 6, all variables have become stationary at the first level.

Table 6: *Unit Root Test Results for Variables*

Variables	GDP	LFPR	FDI	EXIM	GFCF	GLO
SIC Coefficients and Lags	3.522 (2 nd Lag)	2.254 (2 nd Lag)	2.414 (3 rd Lag)	3.152 (4 th Lag)	2.347 (2 nd Lag)	2.236 (1 st Lag)
Unit Root Test Results CIPS Cross Section, Im-Pesaran Shin (Level)	-2.204 (0,628)	-1.926 (0,936)	2.919 (0,998)	1.700 (1,000)	-1.771 (0,986)	-1.908 (0,946)
Unit Root Test Results CIPS Cross Section, Im-Pesaran Shin (1st Differenced)	-13.812 (0,000)	-4.546 (0,000)	-5.405 (0,000)	-1,868 (0,030)	-3,887 (0,001)	-8.088 (0,000)

Source: Created by Authors

3.5. Cointegration Test

We used the Westerlund (2007) test for cointegration. The reason that it is a test that can be used both in case of cross-sectional dependence and in case of heterogeneity in the model (Westerlund,2007).

As a result of test, null hypothesis should be rejected for the model. Hence, there is cointegration between the variables of the model. Briefly, it has been determined that there is a cointegration relationship between these variables for at least one of the 19 countries that generated the panel. These series move together in the long run and the model estimates to be made with the level values of these series will not include a spurious regression problem.

Table 7: Westerlund Cointegration Test Result

Models	Null Hypothesis	Statistics	P-Value	Decision
Model 1	H ₀ :No cointegration	-3.8377	0.0001	Co-integrated

Source: Created by Authors

3.6. Panel Coefficient Estimation

In our study Augmented Mean Group (AMG) estimator is used as coefficient estimator. The AMG estimator is derived by Eberhardt and Teal (2010) and was developed as an alternative to Pesaran's CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group). This method can calculate a different coefficient for each cross-section, as well as taking into account the common factors and common dynamic effects in the variables. Briefly, this method is used when the panel is heterogeneous. It can also calculate the individual coefficients and the group average from the weighted averages of these coefficients.

Table 8: AMG Coefficient Estimation Results for the Model

Codes	Countries	LFPR	FDI	EXIM	GFCF	GLO
1	Austria	-0.0766	0.013	0.215	0.107	0.333
2	Belgium	0.494** (0.048)	0.0196	0.139	-0.117	-0.150
3	Cyprus	0.876	-0.005	0.192	0.554	-0.147
4	Estonia	0.183	0.027	1.047** (0.013)	1.106** (0.011)	-0.880
5	Finland	0.038	-0.103	0.034	1.21*** (0.000)	-0.042
6	France	-0.178	-0.407	-0.139	0.461	-0.297
7	Germany	0.573** (0.036)	-0.302* (0.060)	-1.139*** (0.008)	0.254	1.068
8	Greece	-1.574** (0.014)	2.723*** (0.004)	1.483*** (0.000)	1.397*** (0.000)	0.279
9	Ireland	0.669	0.186*** (0.000)	0.686** (0.013)	0.108	-1.692* (0.081)
10	Italy	-0.273	-0.218	0.140	0.432	0.651** (0.012)
11	Latvia	0.012	0.297	0.604	1.023	-0.243
12	Lithuania	0.476	-0.013	0.452* (0.094)	-0.399	-0.554** (0.027)
13	Luxembourg	0.166	2.194** (0.019)	-0.359	-0.501	-1.239** (0.017)
14	Malta	0.829* (0.094)	0.001	-0.210	0.0178	-0.065
15	Netherlands	-0.436** (0.046)	-0.009	0.852*** (0.000)	0.893*** (0.000)	0.324
16	Portugal	-0.427	-0.198	0.262	0.588** (0.025)	1.029* (0.004)
17	Slovakia	0.328	0.182	0.381** (0.043)	0.567*** (0.000)	0.012
18	Slovenia	-0.902** (0.046)	-0.092	-0.183	0.547	0.611*** (0.002)
19	Spain	-0.630*** (0.007)	-0.057	0.501	0.652** (0.018)	1.323*** (0.002)
20	Panel Equation	0.007	0.223	0.261** (0.046)	0.468*** (0.000)	0.016

Source: Created by Authors

*** means significant at level 1%, ** level 5%, * level 10%.

According to table 8, when we investigate at the general panel equation coefficient results, we see that globalization does not affect economic growth in a statistically significant way for the general panel equation. According to the panel data equation, economic growth is affected by external balance on goods and services and gross fixed capital formation. But as we mentioned before for our model the slope coefficient is heterogeneous and there is cross-section dependence. This means for each unit different results might arise. Therefore, it is very useful to consider the units one by one on the model. We can clearly see globalization effects economic growth in Ireland, Italy, Lithuania, Luxembourg, Portugal, Slovenia, and Spain. It is seen that globalization has a statistically significant effect on economic growth in 7 of the Euro area countries. Countries whose economic growth is affected by globalization are Ireland, Italy, Lithuania, Luxembourg, Portugal, Slovenia, and Spain. Globalization in Ireland, Lithuania and Luxembourg effects negatively the economic growth rate. However, globalization in Italy, Portugal, Slovenia, and Spain effects positively the economic growth.

When we evaluate the labour force participation rate, it will be seen that increasing effect of the labour force participation rate (LFPR) in Belgium, Germany and Malta create an increasing effect of the economic growth. This situation shows that with the increase in the labour force participation rate in these countries, the employment rate also increased. However, as the labour force participation rate increases in Greece, Netherlands, Slovenia and Spain, economic growth decreases. This situation brings to mind either employment is provided in sectors with low productivity in these countries or the rate of participation in the labour force has increased as a result of rapid population growth due to migration or birth, but employment is not provided at the same speed. As a result, even if the labour force participation rate is increasing, the production force does not increase at the same rate.

When foreign direct investment increase, economic growth in Greece, Luxembourg, and Ireland also increases. This situation is compatible with the literature. But it reduces the economic growth in Germany. Although exceptional, there are studies in the literature with similar results. For example, it was found by Alfaro (2003) for 47 countries during 1981-1999 that FDI inflows into the primary sector tend to have a negative effect on growth.

External balance on goods and services has a statistically significant relationship with economic growth for Germany, Greece, Ireland, Lithuania, Netherland, and Slovakia. The direction of the relation is positive for Greece, Ireland, Lithuania, Netherland, and Slovakia, not just for Germany. There is a negative relationship between external balance on goods and services and economic growth for Germany. It is mainly caused by the production structure of Germany, as Germany has trade surpluses in general, its positive trade balance costs Germany fewer imports from in turn because of the high value of its currency.

Gross fixed capital formation has a statistically significant relationship with the economic growth rate for Finland, Greece, Netherland, Portugal, Slovakia, and Spain. The direction of the relationship is positive for all related countries. Gross fixed capital formation accelerates the economic growth rate for all related countries.

4. Results and Discussions

Our study was conducted to determine the effects of globalization on economic growth in 19 Euro area countries for the years 2000-2017. In the model established, the dependent variable is GDP, and the independent variable is the globalization variable obtained from the KOF globalization index. However, four different tools used as explanatory variables are included in the variable model. These are labour force participation rate, foreign direct investment are the net inflows, external balance on goods and services, and gross fixed capital formation.

According to the general panel data equation, economic growth is affected by external balance on goods and services and gross fixed capital formation. In all Euro area countries, if external balance on goods and services (GDP%) increases of 1 per cent, economic growth rate increases about 0.26 per cent. The same approach is valid for gross fixed capital formation. In all Euro area countries, if gross fixed capital formation (GDP%) increases of 1 per cent, the economic growth rate increases about 0.46 per cent.

According to country-based results, globalization has an impact on the economic growth rates of the Euro area countries in Ireland, Italy, Lithuania, Luxembourg, Portugal, Slovenia, and Spain. This effect is positive for Italy, Portugal, Slovenia, and Spain. The 1-unit increase seen in the KOF globalization index, which is an indicator of globalization, has an increasing effect on the economic growth rate of 0.65 units in Italy, 1.02 units in Portugal, 0.61 units in Slovenia and 1.32 units in Spain. There are also countries where globalization has a negative impact on the economic growth rate. These are Ireland, Lithuania, and Luxembourg. One unit of increase seen in the globalization index has a decreasing effect on the economic growth by 1.69 in Ireland, 0.55 in Lithuania, and 1.23 in Luxembourg.

Another variable that frequently affects the economic growth rates of euro area countries is LFPR, one of the instrument variables. Changes in the LFPR affect the economic growth rate in Belgium, Germany, Malta, Greece, Netherlands, Slovenia, and Spain. 1 unit increase in LFPR has an increasing effect on the economic growth rate of 0.49 units in Belgium, 0.57 units in Germany and 0.82 units in Malta. 1 unit increase in LFPR has a decreasing effect of 1.57 unit in Greece, 0.43 units in Netherlands, 0.90 units in Slovenia and 0.63 units in Spain on the economic growth rate.

FDI is another instrument variable that affects the economic growth rate. A 1 unit increase in FDI creates an increase of 2.72 units in the economic growth rate in Greece, 0.18 in Ireland and 2.19 units in Luxembourg; It creates a decrease of 0.30 in Germany. FDI has a negative effect on the economic growth rate only in Germany.

EXIM are also instrumental variables that have an impact on the economic growth rates of Euro area countries. While EXIM positively affects the economic growth rates in Greece, Ireland, Lithuania, the Netherlands, and Slovakia, it affects only Germany negatively. The 1-unit increase seen in EXIM affects the economic growth rate of 1.4 unit in Greece, 0.68 unit in Ireland, 0.45 units in Lithuania, 0.85 units in Netherlands and 0.38 unit in Slovakia.

GFCF is the last instrumental variable used in our model. The 1 unit increase in GFCF has an effect on economic growth rates of 1.21 unit in Finland, 1.39 unit in Greece, 0.89 unit in the Netherlands, 0.58 unit in Portugal, 0.65 unit in Spain and 0.56 unit in Slovakia. GFCF is the variable that affects economic growth most significantly and has the most impact.

The results of our study show that the effects of the instrumental variables, which we use to better understand the effects of globalization and globalization on economic growth, differ from country to country. In this context, it can be said that the effect of globalization on economic growth in Euro area countries consisting of developed countries is not significant in all Euro area countries. Therefore, we can say that other factors are affecting the economic growth of the countries that constitute the Euro area. Nevertheless, we can say that the impact of globalization is high in countries where the level of income is relatively lower than in the economically leading countries of the community. Therefore, globalization accelerates economic growth in countries below a certain level of income, as indicated in previous studies. It has been seen in our study that for Italy, Portugal, Slovenia and Spain, globalization creates an accelerating effect on economic growth.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Eylül KABAKÇI GÜNAY (%50), Dilara SÜLÜN (%50)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

REFERENCES

- Adams, S.(2010). Globalization and Economic Growth in Sub-Sahara Africa. K. Deng (Eds.), *Globalization, Today, Tomorrow*, pp.(125-138),INTECH Publishing.
- Afzal, M. (2007). “The Impact of Globalization on Economic Growth of Pakistan”. *The Pakistan Development Review*, 46(4): 723–734.
- Alfaro, L.(2003). “Foreign Direct Investment and Growth: Does the Sector Matter?”, *Harvard Business School*:1-31.
- Breusch, T. & Pagan, A.(1980). “The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specification in Econometrics”. *Review of Economic Studies*, 47: 239-254.
- Chang, C.P. & Lee, C.C. (2010). Globalization and Economic Growth: a Political Economy Analysis for OECD Countries, *Global Economic Review*, 39(2), pp.151-173.
- Dollar, D. Kraay, A.(2004). “Trade Growth and Poverty”, *The Economic Journal* 114: 22-49.
- Dreher, A.(2006). “Does Globalization Affect Growth? Evidence from a New Index of Globalization”. *Applied Economics*, 38(10): 1091-1110.
- Eberhardt, M., and F. Teal. (2010). Productivity Analysis in Global Manufacturing Production. Discussion Paper 515, Department of Economics, University of Oxford. <http://www.economics.ox.ac.uk/research/WP/pdf/paper515.pdf>.
- European Commission,(2020). *What is the Economic and Monetary Union? (EMU)*, European Commission, Access Date: 01.07.2020, https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/economic-and-monetary-union/what-economic-and-monetary-union-emu_en
- European Commission, (2020). *Which Countries Use the Euro?*, European Commission, Access date: 06.07.2020, https://europa.eu/european-union/about-eu/euro/which-countries-use-euro_en, 2020
- Garrett, G. (1995). “Capital Mobility, Trade, and the Domestic Politics of Economic Policy”. *International Organization*, 49(4): 657–687.
- Gurgul H. and Lach L. (2014). “Globalization and Economic Growth: Evidence from Two Decades of Transition in CEE”. *Economic Modelling*, 36: 99-107.
- Haini, H. and Loon, P.W. (2022). “Information Communication Technologies, Globalisation and Growth: Evidence from the ASEAN Economies”. *Economic Papers*, The Economic Society of Australia, Vol. 41(1): 34-53.
- Osterloh, S.(2012). “Words Speak Louder Than Actions: The Impact of Politics on Economic Performance”. *Journal of Comparative Economics*, 40(3): 318–336.
- Pedroni, P. (2000). “Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels”. *Advances in Econometrics*, 15: 93-130.
- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1995). “Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels”. *Journal of Econometrics*, 68(1): 79-113.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R.P. (1999). “Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels”. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446): 621-634.
- Pesaran, M. H.(2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *Discussion Papers on IZA*, No. 1240, <https://doi.org/10.17863/CAM.5113>.

- Pesaran, M. H. (2003). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross Section Dependence. *Cambridge Working Papers in Economic* 0346, (pp.1-62). <http://www.econ.cam.ac.uk/research-files/repec/cam/pdf/cwpe0346.pdf>
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T.(2008). "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, 142(1): 50-93.
- Rao, B. and Vadlamannati, K.C. (2011). "Globalization and Growth in the Low Income African Countries with the Extreme Bound Analysis", *Economic Modelling*, 28: 795-805.
- Samimi, P. and Jenatabadi, H. S.(2014). "Globalization and Economic Growth: Empirical Evidence on the Role of Complementarities", *PloS ONE*, 9(4).
- Shittu, W.O., Yusuf, H.A., El Houssein, A.M., Hassan, S. (2020). "The Impacts of Foreign Direct Investment and Globalisation on Economic Growth in West Africa: Examining the Role of Political Governance", *Journal of Economic Studies*, Vol.47, No.7: 1733-1755
- Türedi S. (2016). "Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi". *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, s.691.
- Westerlund, J. (2007). "Testing for Error Correction in Panel Data". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6): 709-748.

KAMU İÇ BORÇ STOKU VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE İÇİN NEDENSELLİK ANALİZİ

THE RELATIONSHIP OF PUBLIC DOMESTIC DEBT STOCK AND ECONOMIC GROWTH: CAUSALITY ANALYSIS FOR TURKEY

Levent KAYA*, Çiğdem ÇADIRCI**

*Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, lekaya@harran.edu.tr,

**Dr. Arş. Gör., Harran Üniversitesi, cigdemcadirci@harran.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
Gönderilme Tarihi 29.05.2022 Revizyon Tarihi 12.06.2022 Kabul Tarihi 29.06.2022 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi JEL Kodları H6 F02 C32	<p><i>Kamu borçlanması, kamu gelir ve gider dengesinin sağlanamadığı durumlarda önemli bir finansman aracı olarak kullanılmaktadır. İktisadi akımlar, borçlanma ve borçlanmanın ekonomiler üzerinde etkilerini farklı olarak değerlendirmiş ve ortak bir kanıya varamamışlardır. Bu nedenle ülkeler, hâkim olan iktisadi akımların etkisinde borçlanma kavramını değerlendirip ve bu doğrultuda kararlar almaktadırlar. Alınan kararların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, uygulanan politikalar çerçevesinde ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de kamu iç borç stoku ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. 1998-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki Tsong vd. (2016) fourier eşbütünleşme testi ile incelenmiş ve kamu iç borç stoku ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Hacker-Hatemi nedensellik testi ile incelenmiş ve kamu iç borç stokundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Elde edilen ampirik bulgular, Türkiye’de kamu iç borçlanmasının ekonomik büyüme üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Borçlanma ile elde edilen finansman kaynağının etkin bir şekilde kullanılması ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki sağlayacaktır.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Kamu İç Borcu, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme, Nedensellik</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received 29.05.2022 Revized 12.06.2022 Accepted 29.06.2022 Article Classification: Research Article JEL Codes H6 F02 C32	<p><i>Public borrowing is used as an important financing tool in cases where the public income and expenditure balance cannot be achieved. Economic currents evaluated the effects of borrowing and borrowing on economies differently and could not reach a common conclusion. For this reason, countries evaluate the concept of borrowing under the influence of the dominant economic currents and take decisions in this direction. The effect of the decisions taken on economic growth may differ from country to country within the framework of the policies implemented. In this study, the relationship between public domestic debt stock and economic growth in Turkey has been examined. Annual data for the period 1998-2021 were used. Relationship between variables Tsong et al. (2016) examined with the fourier cointegration test and a long-term relationship was found between the public domestic debt stock and economic growth.. The causality relationship between the variables was investigated with the Hacker-Hatemi causality test and a one-way causality was found from public domestic debt stock to economic growth. The empirical findings show that public domestic borrowing is determinant on economic growth in Turkey. The effective use of the financing source obtained through borrowing will have a positive effect on economic growth.</i></p> <p>Keywords: Public Domestic Debt, Economic Growth, Cointegration, Causality</p>

Atf (Citation): Kaya, L.&Çadircı, Ç. (2022). “Kamu İç Borç Stoku ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 130-139

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Günümüzde hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde çoğunlukla kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayamadığı görülmektedir. Ülkelerde kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasında oluşan denklik sorunu, harcamalar için finansmanın nasıl sağlanacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Kamu açığı olan ülkelerin tümü bütçe açıklarının finansmanında vergi gelirleri, para basma ve borçlanma araçları arasında tercih yapmak zorunda kalmaktadır. Genellikle vergi gelirleri ve para basma yönteminin kullanılmasının ülkelerde toplum üzerinde ekonomik, siyasi ve politik olarak tercih edilmeyen sonuçları meydana getirme olasılığından dolayı çoğunlukla borçlanma aracının önemli bir finansman kaynağı olarak görüldüğü dikkat çekmektedir.

Borçlanma aracı kullanılırken gerek devletin gerekse özel sektörün amacı finansman ihtiyacını minimum maliyetle karşılamaktır. Devletlerin borçlanma araçları içerisinde iç ve dış borçlanma önemli alternatifler arasındadır. Devletler yaptıkları tercihlerle borç alacağı kurumlar arasında değerlendirme yapmaktadır. İlk aşamada iç ve dış piyasalar gündeme gelmekte devletler borç yapısını bu piyasalara göre belirlemektedirler. Özellikle son zamanlarda ülkelerin borçlanma alternatifleri arasındaki tercihlerini iç borçlanmadan yana kullandıkları görülmektedir (Eser ve Birinci, 2014: 32). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin borç yapıları ve borçlanmanın etkileri incelendiğinde farklı niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin borçlanma aracını kullanarak sağladıkları kaynakları; fiziki ve beşerî sermayenin geliştirilmesi ve bu sermayenin gelişimi sayesinde donanımlarının artırılması ve teknolojinin yenilenmesi amacı için kullanılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ise borçlanma yoluyla elde ettikleri kaynakları çoğunlukla kamu açıklarının ve kamu tüketim harcamalarının finansmanında kullandıkları görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde gelişmiş ülkeler açısından kullanılan borçlanma kaynaklarının ülkeye geri dönüşümü yüksek ve verimli alanlarda değerlendirilmesi ile kalkınma ve büyümeyi önemli derecede olumlu etkileri görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise gelecekte kullanılacak kısıtlı fonların tüketilmesi nedeniyle bu borçların ekonomik ve sosyal olarak maliyetini arttıran etkileri görülebilmektedir (Demir ve Sever, 2008: 193).

Kamu borcu ve büyüme arasındaki ilişki bazı unsurlardan dolayı ülkelerde farklı sonuçlar meydana getirebilir. Bu unsurlar; üretim teknolojilerinin arasında bulunan farklılıklar, yüksek borç seviyelerine ülkelerin gösterdiği tolerans düzeyi ve ülkeler arasında sadece borç seviyelerinde değil, aynı zamanda borç kompozisyonundaki (iç veya dış borçlanma, kısa veya uzun vadeli borçlanma) farklılıklar şeklinde ifade edilebilir (Gómez-Puig ve Sosvilla-Rivero, 2017: 2; Eberhardt ve Presbitero, 2015).

Aynı zamanda devletin yaptığı borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi borcun hangi alanlar için kullanıldığına bağlıdır. Bu alanlar büyümeyi farklı olarak etkileyebilirler. Ülkelerde yapılan borçlanma ile elde edilen kaynaklar popülist politikalar ile verimli olmayan alanlara aktarıldığında büyümeye bir katkı sağlamadığı gibi oluşacak bütçe açığının finansmanın sağlanması için ya yeniden borçlanma ya da vergi oran ve miktarlarının arttırmak gibi sonuçlar doğurabileceğinden ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilmektedir (Işık vd., 2010: 20). Özellikle tasarruf eğiliminin yetersiz olduğu az gelişmiş ülkelerde popülist politikalar nedeniyle borçlanmaya daha yoğun olarak başvurulmaktadır. Bunun yanı sıra siyasi istikrarsızlar ve bu istikrarsızlıkların etkili olduğu ekonomik krizler borçlanma aracına başvurulması ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca kamu harcamalarının artması ve bu harcama artışlarının denetiminde var olan eksikliklerde borçlanmanın artmasında önemli bir unsurdur. Bu unsurlara ilaveten yolsuzluklar ve devletin hantal yapısı da borçlanmayı kaçınılmaz hale getirmektedir (İnce, 1996: 25).

Ülkelerde kamu borçlarının iç veya dış kaynaklardan sağlanması ile ilgili tercihlerini etkileyen faktörler; Küreselleşme sürecinin hız kazanması, yurtiçi kredi piyasasında görülen değişimler ve ekonomik krizlerin yaygınlaşmasıdır. Bu gelişmeler özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu açıklarının kapatılmasında iç borçlanmanın önemli bir finansman kaynağı olarak görülmesine ve iç borçlanmanın öneminin giderek artmasına neden olmuştur (Eser ve Birinci, 2014: 32).

İç borçların temel özelliği yurtiçi piyasalarından elde edilmesidir. Bu nedenle vadeleri ve ödeme koşulları dış borçlara nazaran daha kolay belirlenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tasarruf düzeylerinin yetersiz olmasından dolayı kamu iç borçlanmasının temel kaynakları arasında ticari bankalar, merkez bankası, özel kişi ve kurumlar sayılabilir (Demir ve Sever, 2008: 178).

Çalışmada kamu iç borç stoku ve ekonomik büyüme ilişkisinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, iktisadi akımların borçlanma yaklaşımları kavramsal olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde kamu borçlanması ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürlerden örnekler verilmiştir. Çalışmanın ampirik kısmını oluşturan son bölümde ise Türkiye özelinde 1998-2021 dönemine ait kamu iç borç stoku ve GSYH'nin yıllık verileri kullanılarak eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

1. İktisadi Yaklaşımlara Göre Kamu Borçları

Dünyada dönem dönem hâkimiyetini sürdüren ve kabul gören iktisadi akımlar kamu borçlanmasıyla ilgili farklı bakış açıları benimsemişlerdir. Klasik iktisadi akımın savunucuları Adam Smith 1776 yılında "Milletlerin Zenginliği" isimli eserinde modern iktisadın temellerini atmıştır. Ayrıca Malthus, John Stuarth Mill ve David Ricardo gibi iktisatçıların katkılarıyla Klasik İktisat Teorisi geliştirilmiştir (Özbilen, 1999: 155). Klasik iktisatçılara göre devletin gelir ve gider dengesinin sağlanması gerektiği yani bütçenin denk olması savunulmaktadır. Bu nedenle klasik iktisadi akımın savunucuları bütçe açıklarına karşı olmuşlardır. Bunun nedeni ise bütçe açığı karşısında ülkelerin vergileri arttırmak veya borçlanma aracını tercih edecek olmaları olarak açıklanmıştır (Bilgili, 2014: 70). Aslında klasik iktisatçılar kamu açıklarının finansmanında borçlanma yerine vergi gelirleri ile finanse edilmesini savunmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bütçe açıklarına karşı çıktıkları ve bu açıkların mali dengeyi bozan bir unsur olarak görmüşlerdir (Günay, 2007: 8-9). Klasik iktisatçıların aksine Keynesyen iktisatçılar enflasyonun meydana geldiği zamanlarda bütçenin fazla verilmesiyle ekonomide dengenin oluşacağı düşüncesini savunmaktadır. Bu durumda Keynesyen iktisatçılar bütçe açıklarına karşı çıkmamışlardır. Enflasyonist ortamın aksine ekonomilerde durgunluk meydana geldiğinde bütçe açığı ile ekonominin dengeye gelineceği savunulmaktadır (Bilgili, 2014: 166).

Ekonomilerde bütçe dengesi sağlamanın zorunlu görülmediği Keynesyen iktisatçılara göre borçlanma ile ülke içi kaynakların yeterli olamayacağı kadar büyük yatırımların yapılacağı düşüncesi hâkimdir. Etkin olan bu yatırımlar gün geçtikçe milli gelir üzerinde arttıran etkiler meydana getirerek, borçların geri ödeme aşamasında sorunlar yaşanmasını önleyebilecektir. Ayrıca alınan borçların gelecek kuşakların daha iyi yaşamasını imkân tanıyacağından gelecek dönemlere borç yükünün yansımayaacağı savunulmaktadır (Şeker, 2006: 78). Kamu harcamalarının finansmanında iç borçlanma aracının kullanılmasının milli gelir üzerindeki etkisi, borç alınan kaynaklara göre önem kazanmaktadır. Halktan ve firmalardan alınan borçlar faiz oranlarının yükselmesi ve özel yatırımların azalması sonucunu doğuracaktır (Tüğen, 2013: 390).

Ricardocu denklik önermesi dönemler arası devlet bütçe kısıtı ve tüketimle ilgili sürekli gelir hipotezlerine dayanmaktadır. Barro (1974) ile popüler hale gelen Ricardocu denklik önermesinin özünde devlet harcamaları sabit tutulduğu zamanlarda vergilerde zamanlama olarak yapılacak bir değişikliğin tasarruf, toplam hâsıla, toplam tüketim ve faiz oranları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı kabul edilmektedir (Turan, 2019: 4). Bu yaklaşıma göre bütçe açıklarının finansmanında, vergi veya kamu borçlanması açısından herhangi bir fark olmadığı kabul edilmektedir. Bu teorem, bütçe açıklarının finansman biçiminin vergileri ertelediğini öne sürmektedir. Bir başka ifade ile bugün veya gelecekte ödenecek vergilerin arasında bir fark bulunmadığını kabul etmektedirler. Rasyonel bireyler ekonominin tam istihdam seviyesinde olduğunu kabul ederek, borçlanmanın toplam talep ve sermaye birikimini etkilemeyeceğini savunmaktadırlar (Arıcan, 2005: 84). Bu nedenden dolayı Ricardocu denklik önermesine göre borçlanmanın yatırımları veya bütçe açıkları üzerinde bir etkisinin bulunmadığı savunulmaktadır (Turan, 2019: 4).

Arz yanlı iktisat teorisine göre enflasyonun nedeni Keynesyen politikaların desteklediği yatırım ile açık bütçe uygulamaları ve üretim üzerinde olumsuz etkileri olan yüksek vergi politikaları görülmektedir. Kamu harcamalarının artması ile bütçe açıkları artacak ve bu açıkların finansman şekli önem kazanacaktır. Bu açıklar para basma yolu ile finanse edilirse enflasyonu yükseltecektir. Borçlanma aracı bu açıkların finansmanında tercih edildiğinde ise faiz oranlarını yükseltici etkisi sonucunda özel kesim yatırımları üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Özel kesim yatırımlarını azaltan bu etkiler ise büyüme üzerinde olumsuz etkiler gösterebilmektedir (Bilgili, 2014: 314).

Dünyada dönemler itibariyle hâkim olan iktisadi akımların borçlanma ile ilgili farklı bakış açıları benimsediği görülmektedir. Ülkelerin borçlanmayla ilgili politikalarını bu yaklaşımların etkisiyle belirledikleri görülmektedir.

2. Literatür İncelemesi

Ulusal ve uluslararası literatürde ekonomik büyüme ile kamu borcu arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu doğrultuda ulusal ve uluslararası alanda yapılan çalışmalar ayrı tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 1: Ulusal Literatürde Kamu Borcu ile Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazar(lar)	Dönem ve Ülke(ler)	Ekonometrik Yöntem(ler)	Ampirik Bulgular
Çoban vd. (2008)	1987-2007 Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme bulunmuştur. Ekonomik büyümeden kamu iç borcuna doğru nedensellik bulunmuştur.
Demir ve Sever (2008)	1987-2007 Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme bulunmuştur.
Çiçek vd. (2010)	1990-2009 Türkiye	Regresyon Analizi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Umutlu vd. (2011)	1990-2008 Türkiye	Granger Nedensellik Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunamamıştır.
Çevik ve Cural (2013)	1989-2012 Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunamamıştır.
Doğanalp (2015)	2001-2013 Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme bulunmuştur. Ekonomik büyümeden kamu iç borcuna doğru nedensellik bulunmuştur.
Gürdal ve Yavuz (2015)	1990-2012 Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Maki Eşbütünleşme Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme bulunmuştur. Ekonomik büyümeden kamu iç borcuna doğru nedensellik bulunmuştur.
Kanca (2017)	1980-2014 Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunamamıştır.
Ertürk Atabey ve Bıyık (2018)	1980-2016 Türkiye	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme bulunmuştur.
Turan (2019)	1961-2015 Türkiye	ARDL Sınır Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunamamıştır.
Ünsal (2020)	1995-2017 OECD ülkeleri	Panel Veri Analizi	Kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Arslan (2022)	1998-2020 Türkiye	Granger Nedensellik Testi	Kamu iç borcundan ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulunmuştur.

Tablo 2: Uluslararası Literatürde Kamu Borcu ile Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazar(lar)	Dönem ve Ülke(ler)	Ekonometrik Yöntem(ler)	Ampirik Bulgular
Singh (1999)	1959-1995 Hindistan	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme bulunmuştur. Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
Akujuobi (2007)	1980-2002 Nijerya	Regresyon Analizi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Maana vd. (2008)	1996-2007 Kenya	Regresyon Analizi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Sheikh vd. (2010)	Pakistan 1972-2009	Regresyon Analizi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Rahman (2012)	2000-2011 Malezya	Johansen Eşbütünleşme Testi	Kamu iç borcu ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme bulunamamıştır.
Spilioti ve Vamvoukas (2015)	1970-2010 Yunanistan	Regresyon Analizi	Kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Nantwi ve Erickson (2016)	1970-2012 Gana	Johansen Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik Testi	Kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme bulunmuştur. Kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.
Ferreira (2016)	2001-2012 Avrupa Birliği ülkeleri	Panel Nedensellik Testi	Kamu borcundan ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulunmuştur.

Kamu iç borçları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ulusal ve uluslararası çalışmalar incelendiğinde farklı zaman dilimlerinin ve ekonometrik yöntemlerin kullanılması nedeniyle farklı ampirik bulguların elde edildiği görülmektedir. Bu çalışmada kullanılan farklı ekonometrik yöntemlere ait ampirik bulgular literatüre katkı sağlayacaktır.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada 1998- 2021 dönemine ait yıllık kamu iç borç stoku (BORC) ile ekonomik büyüme (GSYH) verileri kullanılmıştır. Veriler Hazine ve Maliye Bakanlığı elektronik veri tabanından elde edilmiştir. Serilerin logaritmik dönüşümleri alındıktan sonra analizler yapılmıştır.

3.1. Enders-Lee (2012) Fourier Birim Kök Testi

Enders ve Lee (2012), Dickey-Fuller tipi bir regresyon çerçevesinde yeni bir fourier birim kök testi önermişlerdir. Zamana bağlı bir fonksiyon olan deterministik terimli $\alpha(t)$ Dickey-Fuller testi şu şekilde gösterilir:

$$y_t = \alpha(t) + \rho y_{t-1} + \gamma t + \varepsilon_t \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde ε_t , σ_ε^2 varyansa sahip durağan hata terimidir. $\alpha(t)$, zamana bağlı deterministik fonksiyonu ifade etmektedir. Deterministik terimin yapısı bilinmediğinde Fourier fonksiyonunun kullanılmasını önermişlerdir.

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin(2\pi kt / T) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos(2\pi kt / T); \quad n \leq T / 2 \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde n , frekans sayısını, k , belirli bir frekansı, T ise gözlem sayısını göstermektedir. Eğer $\alpha_1 = \beta_1 = \dots = \alpha_n = \beta_n = 0$ ise sürecin durağan olduğunu ve geleneksel birim kök testlerinin kullanılmasının uygun olduğunu ancak kırılma ya da doğrusal olmayan bir eğilim varsa veri üretme sürecinde en az bir fourier frekansının bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Enders ve Lee (2012) tek frekanslı (3) numaralı modeli kullanmışlardır.

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + c_1 + c_2 t + c_3 \sin(2\pi kt / T) + c_4 \cos(2\pi kt / T) + e_t \quad (3)$$

Çalışmalarında yer alan kritik değerlerin sadece k frekansına ve T gözlem sayısına bağlı olduğunu ve fourier terimlerinin katsayılarından ve diğer deterministik terimlerden etkilenmediğini belirtmişlerdir. Test istatistiği, kritik değerlerden küçük ise temel hipotez reddedilememekte ve serinin birim köklü olduğuna karar verilmektedir.

3.2. Tsong, vd. (2016) Fourier Eşbütünleşme Testi

Shin (1994) çalışmasında KPSS birim kök testine dayanan bir eşbütünleşme testini literatüre kazandırmıştır. Tsong, vd. (2016), Shin eşbütünleşme testine trigonometrik terimleri ekleyerek yapısal kırılmaları dikkate alan fourier eşbütünleşme testini geliştirmişlerdir. Eşbütünleşme denklemi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (4)$$

(4) numaralı denklemde $\eta_t = \gamma_t + v_{1t}$, $\gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t$, $\gamma_0 = 0$, $x_t = x_{t-1} + v_{2t}$ şeklinde ifade edilir. u_t , sıfır ortalama ve σ_u^2 varyansa sahip bağımsız ve özdeş bir dağılıma sahiptir. γ_t , sıfır ortalamaya sahip rassal yürüyüş sürecini ifade eder. Fourier fonksiyonu aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) \quad (5)$$

(5) numaralı modelde T , gözlem sayısını, t trendi ve k , frekans değerini göstermektedir. Test için temel ve alternatif hipotez aşağıdaki şekilde gösterilir.

$$H_0 : \sigma_u^2 = 0$$

$$H_1 : \sigma_u^2 > 0$$

Sıfır hipotezi, değişkenlerin arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Fourier fonksiyonlarıyla ifade edilen temel denklem aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$y_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + x_t' \beta + v_{1t} \quad (6)$$

Test istatistiği aşağıdaki denklem ile elde edilmektedir.

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 \quad (7)$$

(7) numaralı denklemde $S_t = \sum_{i=1}^T \hat{v}_{1t}$, en küçük karelerden elde edilen kalıntıların kısmi toplamını ifade etmektedir. $\hat{\omega}_1^2$, v_{1t} 'nin uzun dönem varyansı için tutarlı tahmincisini temsil etmektedir.

3.3. Hacker ve Hatemi (2006) Nedensellik Testi

Toda ve Yamamoto (1995), VAR modeline dayanan bir nedensellik testi geliştirmişlerdir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını şart koşmaması ve değişkenlerin farklı durağanlık derecelerine izin vermesinden dolayı geniş bir kullanım alanına sahiptir. Ayrıca parametrelerin anlamlılığını test etmek için ki-kare dağılımına sahip modifiye edilmiş Wald istatistiğini kullanmışlardır. Hacker ve Hatemi (2006) aynı yöntemi kullanarak bootstrap simülasyon tekniğine dayanan kritik değerleri kullanmışlardır. Ayrıca bootstrap dağılımının farklı gözlem büyüklükleri için daha güçlü olduğunu belirtmişlerdir.

$$y_t = \hat{\nu} + \hat{A}_1 y_{t-1} + \dots + \hat{A}_p y_{t-p} + \dots + \hat{A}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\varepsilon}_t \quad (8)$$

(8) numaralı denklem Toda & Yamamoto (1995) 'nun geliştirdiği VAR(p+d) sürecini ifade etmektedir. p optimal gecikme sayısını, d maksimum bütünleşme derecesini, $\hat{A}$ ise parametre tahminini göstermektedir.

Modifiye edilmiş WALD istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$MWALD = (C\hat{\beta})' [C((Z'Z)^{-1} \oplus S_U)C']^{-1} (C\hat{\beta}) \quad (9)$$

(9) numaralı denklemde S_U , hata terimlerine ait varyans kovaryans matrisini göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra değişkenlerin durağan olduğu maksimum bütünleşme derecesinin eklenmesiyle elde edilen MWALD test istatistik değerleri ve bootstrap kritik değerleri hesaplanarak Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi yapılır. Nedensellik testi için hipotez aşağıdaki şekilde kurulmaktadır.

$$H_0 = C\beta = 0$$

Temel hipotez, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır şeklinde ifade edilir.

4. Ampirik Bulgular

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

FOURIER ADF (FADF)					
Değişkenler	Gecikme Uzunluğu	Frekans	Test İstatistiği	%1	%5
GSYH	8	3	-2.987	-4.450	-3.780
Δ GSYH	0	4	4,848***	-4.290	-3.650
BORC	8	5	-1.640	-4.200	-3.560
Δ BORC	8	1	-4.529***	-4.420	-3.810

Tablo 3'te ekonomik büyüme ve kamu iç borç stoku değişkenlerine ait FADF birim kök testi sonuçları verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre her iki değişken de düzey değerlerinde birim köklü çıkmıştır. Değişkenlerin birinci farkı alındığında durağanlaşmıştır. Değişkenler birinci dereceden bütünleşiktir.

Tablo 4: Eşbütünleşme Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Frekans	Test İstatistiği	F İstatistik Değeri
GSYH	BORC	1	0.019***	80.059***

*** ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Kritik değerler; %5: 0.124 %1: 0.198'dir. F testi için kullanılacak kritik değerler, %5: 4.066, %1: 5.774'tür.

Tablo 4'te ekonomik büyüme ve kamu iç borç stoku değişkenlerine ait eşbütünleşme test sonuçları verilmiştir. F istatistik değerine göre trigonometrik terimler anlamlı çıkmıştır. Test istatistiği kritik değerlerden küçük çıktığı için temel hipotez reddedilememiştir. Ekonomik büyüme ile kamu iç borç stoku arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Ampirik bulgular Singh (1999), Nantwi ve

Erickson (2016), Demir ve Sever (2008), Doğanalp (2015), Gürdal ve Yavuz (2015) ve Ertürk Atabey ve Bıyık (2018) çalışmaları ile örtüşmektedir.

Tablo 5: Nedensellik Test Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	Kritik Değerler	
		%1	%5
BORC → GSYH	45.522***	15.272	8.675
GSYH → BORC	10.509	18.263	11.091

Tablo 5'te Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testinden elde edilen sonuçlara göre kamu iç borç stokundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ekonomik büyümeden kamu iç stokuna doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

5. Sonuç

Günümüzde birçok ülke, bütçe açıklarını finanse etmek için borçlanma yoluna gitmektedir. Elde edilen kaynaklara göre borçlanma, iç ve dış borçlanma olarak iki şekilde sınıflandırmaktadır. İç ve dış borçlanmanın süre ve kolaylık bakımından birbirinden farklılık göstermesi nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanmaya nazaran daha kolay olan iç borçlanmanın daha aktif kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle iç borçlanma aracını yoğun olarak kullanan ülkelerde iç borçlanma oranları yükselme eğilimine girmiş ve iç borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik araştırmalar önem kazanmıştır.

Çalışmada ekonomik büyüme ile kamu iç borç stoku arasındaki ilişkinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. 1998- 2021 dönemine ait yıllık verilerin kullanıldığı bu çalışmada durağanlık sınaması için Enders-Lee (2012) Fourier ADF birim kök testi kullanılmıştır. Birim kök test sonuçlarına göre hem kamu iç borç stoku hem de ekonomik büyüme serileri düzey değerlerinde birim köklü çıkmıştır. Seriler, birinci farkı alındıktan sonra durağanlaşmıştır. Ekonomik büyüme ile kamu iç borç stoku arasındaki ilişki Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Test sonucuna göre kamu iç borç stoku ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Kamu iç borç stoku ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Hacker-Hatemi (2006) nedensellik testi ile incelenmiştir. Test bulgularına göre kamu iç borç stokundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Nedensellik ilişkisinin yönü, Türkiye'de kamu iç borçlanmasının, ekonomik büyüme üzerinde belirleyici faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. İç borçlanmada meydana gelen artışın ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlaması için bu borçlanma sonucunda elde edilen kaynakların doğru alanlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Kamu bütçe açığını finanse etmek için iç borçlanma ile elde edilen kaynakların etkin kullanılmaması ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Levent KAYA (%50), Çiğdem ÇADIRCI (%50)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akujuobi, L. (2007). “Debt and Economic Development in Nigeria”. *Journal of Research in National Development*, 5(2): 1-6.
- Arıcan, E. (2005). “Ricardocu Denklik Teoremi ve Teorilerde Kamu Açıklarına İlişkin Yaklaşımlar: Türkiye Ekonomisine İlişkin Bir Uygulama”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*.XX(1): 77-94.
- Arslan, A. (2022). “Türkiye’de İç ve Dış Borçlanmanın Ekonomik Büyümeye Etkisi”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1): 127-140.
- Bilgili, Y. (2014). *Karşılaştırmalı İktisat Okulları*, İstanbul: İkinci Bahar Kitabevi.
- Çevik, N. K. & Cural, M. (2013). “İç Borçlanma, Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1989-2012 Dönemi Türkiye Örneği”. *Maliye Dergisi*, 165: 115-139.
- Çiçek, H., Gözegir, S. & Çevik, E. (2010). “Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990–2009)”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1): 141-156.
- Çoban, O., Doğanalp, N. & Uysal, D. (2008). “Türkiye’de Kamu İç Borçlanmasının Makroekonomik Etkileri”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20: 245-255.
- Demir, M. & Sever, E. (2008). “Kamu İç Borçlanmasının Büyüme, Faiz ve Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkileri”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,7(25): 170-196.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Doğanalp, N. (2015). “Kamu İç Borcu ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33: 181-188.
- Eberhardt, M. & Presbitero, A. F. (2015). “Public Debt and Growth: Heterogeneity and Non-Linearity”. *Journal of International Economics*, 97: 45–58.
- Enders, W. & Lee, J. (2012). “The Flexible Fourier Form and Dickey – Fuller Type Unit Root Tests”. *Economics Letters*, 117: 196-199.
- Ertürk Atabey, S. & Bıyık, G. (2018). “Türkiye’de İç Borç Stokunun Ekonomik Büyümeye Olan Etkisinin Analizi”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 643: 89-106.
- Eser, L.Y. & Birinci, N. (2014). “İç ve Dış Borç Tercihini Etkileyen Faktörler”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23): 31-52.
- Ferreira, C. (2016). “Debt and Economic Growth in the European Union: A Panel Granger Causality Approach”. *International Advances in Economic Research*, 22: 131-149.
- Gómez-Puig, M. & Sosvilla-Rivero, S. (2017). “Public Debt and Economic Growth: Further Evidence for the Euro Area”. *IREA Research Institute of Applied Economics Working Paper*, 15.
- Günay, A. (2007). “Mali Disiplinin Sağlanması Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”. *Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı*, Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Gürdal, T. ve Yavuz, H. (2015). “Türkiye’de İç Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2012 Dönemi Analizi”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(11): 117-130.

- Hacker, S. & Hatemi, J, A. (2006). “Test for Causality Between Intagrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application”. *Applied Economics*, 38(13): 1489-1500.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022). <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>
- Işık, A., Sakal, M. & Meriç, M. (2010). “Anayasal İktisat Teorisi ve Mali Kurallar: Türkiye’de Uygulanabilirliği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2): 1-25.
- İnce, M. (1996). *Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kanca, O. C. (2017). “İç Borçlanma, Enflasyon ve Ekonomik Büyüme: Türkiye için Ekonometrik Bir Uygulama (1980- 2014)”. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(627): 47-58.
- Maana, I., Owino, R. & Mutai, N. (2008). “Domestic Debt and Its İmpact on the Economy – the Case of Kenya”. *13th Annual African Econometric Society Conference in Pretoria, South Africa*
- Nantwi, V. O. & Erickson, C. (2016). “Public Dept and Economic Growth in Ghana”. *African Development Review*, 28(1): 116-126.
- Özbilen, Ş. (1999). *Maliye Politikası (Teorik Esaslar-İlkeler ve Yöntemler)*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Rahman, N. H. (2012). “How Federal Government’s Debt Affect the Level of Economic Growth?”. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 3(4): 323-326.
- Sheikh, M. R., Faridi, M. Z. & Tariq, K. (2010). “Domestic Debt and Economic Growth in Pakistan: an Empirical Analysis”. *Pakistan Journal of Social Sciences*, 30(2): 373-387.
- Shin, Y. (1994). “A Residual – Based Test of The Null of Cointegration Against the Alternative of No Cointegration”. *Econometric Theory*, 10(1): 91-115.
- Singh, C. (1999). “Domestic Debt and Economic Growth in India”. *Economic and Political Weekly*, 34(23): 1445-1453.
- Spilioti, S. & Vamvoukas, G. (2015). “The Impact of Government Dept on Economic Growth: An Empirical Investigation of The Greek Market”. *The Journal of Economic Asymmetries*, 12(1): 34-40.
- Şeker, M. (2006). “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri”. *Sosyoekonomi*, 1: 73–92.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”. *Journal of Econometrics*, 66(1-2): 225-250.
- Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. & Hu, T. C. (2016). “The Fourier Approximation and Testing for the Null of Cointegration”. *Empirical Economics*, 51(3): 1085-1113.
- Turan, T. (2019). “Kamu Borcunun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye için Eşbütünleşme Analizi”. *Maliye Dergisi*, 177: 1-27.
- Tüğen, K. (2013). *Devlet Bütçesi*. İzmir: Bassaray Matbaası.
- Umutlu, G., Alizadeh, N. & Erkılıç, A. Y. (2011). “Maliye Politikası Araçlarından Borçlanma ve Vergilerin Ekonomik Büyüme Etkileri”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1): 75-93.
- Ünsal, M.E. (2020). “Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri ve Kamu Borçlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 64: 53-64.

BİLİME KARŞI ALGININ METAFORLAR YARDIMIYLA ÖLÇÜLMESİ: SOSYOLOJİ VE İŞLETME ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ

MEASURING PERCEPTION OF SCIENCE WITH THE HELP OF METAPHORS: THE EXAMPLE OF SOCIOLOGY AND BUSINESS STUDENTS

Mürsel GÜLER*

*Dr. Arş. Gör. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, mursel.guler@dpu.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 28.02.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 05.04.2022</p> <p>Kabul Tarihi 30.04.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları M00 M10 M20</p>	<p>Araştırmanın amacı işletme ve sosyoloji öğrencilerinin bilime olan bakış açılarının metaforlar yardımıyla incelenmesidir. “Öğrenme inşa etmektir” metaforundan hareketle eğitimin öğrencilerin üstbiliş ve öğrenme süreçleri üzerindeki etkisini araştırmak için yorumlayıcı bir metodoloji ile yapılandırmacı bir çerçeve kullanılmıştır. Araştırma örneklemini olarak Kütahya Dumlupınar Üniversitesi’nde eğitim gören işletme ve sosyoloji bilimi öğrencileri olarak belirlenmiştir. Katılımcılardan “Bilim, Bilimsel Araştırma Süreci ve Bilim İnsanı” konularında metaforlar geliştirmesi istenmiştir. Metafor, yapılandırmacılıkla tutarlı öğrenme süreçleri hakkında öğrencilerle iletişim kurmak için kullanılmıştır. Öğrencilerin bilim hakkındaki düşünceleri metaforlarla incelenmiştir. Araştırmaya 195 katılımcı katılmıştır. Örneklemin sadece Kütahya Dumlupınar Üniversitesi sosyoloji ve işletme öğrencilerden oluşması araştırmanın sınırlılıklarıdır. Metafor geliştirirken işletme öğrencilerinin daha çok ekonomik süreçlerden, sosyoloji öğrencilerinin çevre ve doğa ile ilgili süreçlerden etkilendiği bulgulanmıştır. Metafor ile ilgili araştırmaların daha çok mesleki eğilimlere yöneldiği görülmektedir. Araştırma öğrencilerin aldıkları eğitimin bilim algılarına etkisine odaklanmaktadır. Öğrencilerin bilime karşı oluşturdukları algıda eğitimin büyük etkisi olduğu görülmektedir. Öğrencilerin kendi eğitim aldıkları sosyal bilimi doğayı anlamak için kullanabilecekleri görülmektedir.</p> <p>Anahtar Kelimeler: Metafor, Olgubilim, Bilim</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 28.02.2022</p> <p>Revized 05.04.2022</p> <p>Accepted 30.04.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes M00 M10 M20</p>	<p>The research aims to examine the perspectives of business and sociology students on science with the help of metaphors. Based on the metaphor of “learning is building,” a constructivist framework was used together with an interpretative methodology to investigate the impact of education on students' metacognition and learning processes. The business and sociology students are studying at Kutahya Dumlupınar University determined the research sample. From the participants Participants were asked to develop metaphors on "Science, Scientific Research Process and Scientist". The metaphor was used to communicate with students about learning processes consistent with constructivism. Students' thoughts on science were examined with metaphors. One hundred ninety-five participants participated in the research. The limitations of the research are that the sample consists of only Kütahya Dumlupınar University sociology and business students. While developing metaphors, it has been found that business students are affected mainly by economic processes, and sociology students are affected by processes related to the environment and nature. It is seen that researches on metaphor tend to focus more on professional tendencies. The research focuses on the effect of the education received by the students on their perceptions of science. It is seen that education significantly affects students' perception of science. It is seen that students can use the social science they have been educated in to understand nature.</p> <p>Keywords: Metaphor, Phenomenology, Science</p>

Etik Kurul Onayı (Ethics Board Approval): Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2021/6 sayı ve 18.08.2021 tarihli toplantısında görüşülmüş ve kabul edilmiştir.

Atıf (Citation): Güler, M. (2022). “Bilime Karşı Algının Metaforlar Yardımıyla Ölçülmesi: Sosyoloji ve İşletme Öğrencileri Örneği”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 140-156

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Bir olayı ya da olguyu başka olgulara benzeterek anlatma yolu olan metafor (Olgubilim); anlatıma canlılık, derinlik, güzellik ve zerafet kazandırmaktadır (Morgan, 1998: 454). Bireyin soyut ve karmaşık olguyu anlamasında ve açıklamasında metafor önemli bir zihinsel araç olarak kabul edilmektedir (Yob, 2003: 129). Metaforların çevreyi tanımlamaya ve hayata dair anlamsız gibi görünen gerçekliklerden ders çıkarılarak tecrübe edinilmesine önemli katkısı bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 207). Metaforların gelişmesinde ve oluşmasında kültürlerarası etkileşiminde rolü olmaktadır. Farklı kültürlerdeki metaforların benzer anlamlar taşıdığı görülebilmektedir (Torun, 2020: 189). Metaforlar insanın doğayı anlayarak anlatabilmesinde önemli bir araçtır. İnsanların hayatta karşılaştığı durumlar doğayı anlamasında da etkili olmaktadır. Çocukluk yaşlarından başlayarak ölüme kadar geçen süre zarfında insan sürekli yeni şeyler öğrenmekte ve eğitim almaktadır. İnsanların aldıkları eğitim farklılık gösterdiğinden bilimin ana amacı olan doğayı anlamakta insandan insana farklılık gösterecektir. Her ne kadar sosyoloji ve işletme sosyal bilimler kapsamına girse de öğrencilerin aldıkları müfredattan dolayı bilime bakış açılarının da farklılaşması beklenmektedir. Araştırmada sosyal bilimlerde eğitim alan öğrencilerin de bilimin sadece doğa bilimlerinden ibaret olmadığını sosyal bilimlerinde de bir ihtiyaç olduğu konusundaki görüşleri incelenmek istenilmektedir. Öğrencilerin geliştirdikleri metaforlarda aldıkları eğitimin etkili olduğu görülmektedir (Munby ve Russell, 1990: 120). Alınan eğitim çevreyi ve doğayı algılama etkili olacaktır.

1.Literatür İncelemesi

Öğrencilerin bilime algılarını ölçmeye yönelik yapılan araştırmalarda (Doğan, Koyuncu ve Doğan, 2020; Bahadır, 2020; Akarca, Çobanoğlu ve Karataş, 2020; Terzi, Vatandaş ve Algıtaş, 2020; Bolat, 2020; Kaygısız, 2020; Şenel ve Aslan, 2014; Özgün, Gürkan ve Kahraman, 2018; Kalaycı, 2018; Aktamış ve Dönmez, 2016; Aslan ve Doğan, 2016; Özsoy, 2014, Şükrü, Sağlam ve Mutlu, 2017; Dönmez, 2017; Bıyıklı, Başbay ve Başbay, 2014; Nacaroğlu ve Mutlu, 2020; Bartan, 2019; Arık ve Özdemir, 2016; Berber ve Güzel, 2009; Ekici, 2016; Gürkan, Özgün ve Kahraman 2018) öğrencilerin bilimin gerçeklerin ispatı yönüne ve doğa bilimlerine odaklandıkları görülmektedir.

Fetah, Çelik ve Aktürk (2014) ortaokul öğrencilerinin Facebook'a yönelik algılarını belirlemek için yaptıkları çalışmada Facebook için genelde olumlu tutumlar sergilediklerini tespit etmişlerdir. Güveli, İpek, Atasoy ve Güveli (2011) öğretmen adaylarının matematik dersine yönelik algılarını ölçmeye çalıştıkları araştırmada öğretmen adaylarının matematiği heyecan verici, zor ve farklı konulardan oluşan bir bilim olarak algıladıkları vurgulanmıştır. Şenel ve Aslan (2014) öğretmen adaylarının bilime yönelik algılarını belirlemeye çalışmış, öğretmen adaylarının bilime karşı olumlu bir tutum geliştirdikleri ve geleneksel tutum sergiledikleri belirtilmektedir. Demirbilek ve Atila (2021) yaptıkları fen edebiyat öğrencilerinin bilime yönelik algılarını metaforlarla açıklamaya çalışan araştırmada öğrencilerin bilimsel süreçleri açıklamakta zorlandıkları belirtilmektedir. Çetin, Çavaş, Palabıyık ve Çavaş (2019) öğrencilerin bilim için sürekli ilerleyen teknolojiye yönelik metaforlar geliştirdikleri görülmektedir. Akpınar ve Yıldız (2018) işletme öğrencilerinin muhasebeye yönelik geliştirdikleri metaforlarda muhasebeyi heyecan verici ve ilginç bir alan olarak tanımladıkları görülmektedir. Yıldırım ve Güvenç (2020) girişimcilik eğitimi alan öğrencilerin rekabet koşullarında etkili olan faktörleri metaforla ifade ettikleri görülmektedir. Bu koşulları duygusal zeka özellikleri ile tanımladıkları görülmektedir. Eraslan (2011) sosyoloji öğrencilerinin sosyolojiye yönelik geliştirdikleri metaforları inceleyen araştırmasında öğrencilerin sosyolojinin toplumla iç içe olması yönüne odaklandıklarını belirtmektedir. Bayrı ve Akçacı (2020) finansal konularda geliştirilen metaforların mikro ekonomik politikalar üzerinde etkili olabileceğini belirtmektedir. Danışman (2015) uygulamalı ve sosyal bilim öğrencilerinin inovasyon için metafor geliştirdikleri metaforları incelediği ve iki bölüm öğrencilerinin metaforlarının farklılaştığı belirtilmektedir. Sekizsu ve Arslan (2020) öğrencilerin finansal metaforlar geliştirirken doğa olaylarından etkilendiği görülmektedir. Munby ve Russell (1990) öğretmenlerin mesleki bilgilerini metaforlar yardımıyla açıklama yolunu kullanmıştır. Öğretmenlerin eğitim esnasında kullandıkları bilgileri somutlaştırmaya çalışmışlardır. Conrad ve Libarkin (2022) eğitimde metaforlardan yararlanılarak bir model tasarlamayı

amaçlamıştır. Utkina (2022) iktisat öğrencilerin akademik yazında karşılaştıkları engelleri metaforlarla tanımlayarak sorunlara çözüm önerisi getirmiştir.

Doğayı ve çevreyi anlamakta bilimin bir parçası olan deneyin önemi ortadadır. Katılımcıların sosyal bilimlere yönelmediği ve bilimi anlamada fen bilimlerine yönelik metaforlar geliştirdikleri görülmektedir. Araştırma konusuna sosyal bilimlerde (işletme – sosyoloji) eğitim gören öğrenciler dahil edilerek bilime olan bakış açıları metaforlar yardımıyla incelenecektir.

2.Araştırmanın Yöntemi ve Örneklemi

Araştırmada yöntem olarak bir nitel araştırma yöntemi olan olgubilimsel (fenomenoloji) yaklaşımdan yararlanılmıştır. Bu yaklaşım hakkında ayrıntılı farkındalığımız olmayan olguları araştırmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008;72). Olgubilimsel yaklaşım herhangi bir olaya ya da olguya yönelik zihinsel sürecin yorumlanmasını amaçlamaktadır. Araştırmada işletme ve sosyoloji öğrencilerinin bilime karşı algılarını belirlemek için metaforlardan yararlanılmıştır. Araştırmanın evrenini Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nde öğrenim gören işletme ve sosyoloji öğrencileri oluşturmaktadır.

3.Araştırmalar ve Bulgular

Araştırmaya 223 katılımcı katılmıştır. Verilen cevapların incelenmesi neticesinde 195 katılımcı araştırmaya dahil edilmiştir. Bu kapsamda 195 katılımcı bilim, bilimsel araştırma ve bilimsanı konularında 585 metafor oluşturmuştur. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1 ile gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Bölüm	Sınıf	N	Yaş Ortalaması	%	Toplam
İşletme	1	48	20,13	0,25	94
İşletme	4	46	23,13	0,24	
Sosyoloji	1	53	19,72	0,27	101
Sosyoloji	4	48	22,16	0,25	
Toplam		195	21,29	100	195

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan 195 öğrencinin; 48'i işletme 1. sınıf, 46'sı işletme 4. sınıf, 53'ü sosyoloji 1. sınıf, 48'i sosyoloji 4. sınıf öğrencisidir. Katılımcıların yaş ortalaması işletme 1. sınıfların 20,13, işletme 4. sınıfların 23,13, sosyoloji 1. sınıfların 19,72, sosyoloji 4. sınıfların 21,29 olduğu görülmektedir.

3.1.Metaforların Kategorik Analizi

Tablo 2 ile katılımcıların bilim, bilimsel araştırma ve bilim insanı başlıklarında oluşturmuş oldukları metaforlar gösterilmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Oluşturduğu Metaforlar

<i>Bilim</i>	<i>N</i>	<i>Araştırma</i>	<i>N</i>	<i>Biliminsanı</i>	<i>N</i>
İcat ve Çözüm	23	Zorlu Süreç	52	Meslek	37
Kılavuz	23	Mutfak	23	Sistem	23
Aydınlatma	17	Kılavuz	21	Teknoloji	23
Bilişim ve Teknoloji	17	Seyahat ve Vasıta	20	Aydınlatma	17
Sistem	15	Önem	13	Kılavuz	16
Güç ve Değer	14	İnsan ve Anatomisi	12	Güç	14
Merak	13	Bitki	11	Bitki	13
Uzay ve Sonsuzluk	12	Sistem	9	Mutfak	12
Belirsizlik	10	Teknoloji	9	Çözüm	11
Çevre ve Doğa	10	Ölçüm	7	Merak	9
Vasıta	10	Merak ve Heyecan	5	Tarafsızlık	9
Bitki	9	Sorun Çözümü	5	Hayvan	7
İnsan ve Anatomisi	9	Hayvan	3	Denetleme	3

Çalışma	6	Meslek	3	Diğer	1
Mutfak	6	Diğer	2	Toplam	195
Diğer	1	Toplam	195		
Toplam	195				

Tablo 2'ye göre 195 katılımcının geliştirdiği metaforlar ilişkilerine göre bilim için 16 başlık, bilimsel araştırma 16, bilimsanı 14 başlık altında toplanmıştır. Bilim için İcat ve Çözüm ile ilgili 23, Kılavuz ile ilgili 23, Aydınlatma ile ilgili 17, Bilim ve Teknoloji ile ilgili 17, Sistem ile ilgili 15, Güç ve Değer ile ilgili 14, Merak ile ilgili 13, Uzay ve Sonsuzluk ile ilgili 12, Belirsizlik ile ilgili 10, Çevre ve Doğa ile ilgili 10, Vasıta ile ilgili 10, Bitki ile ilgili 9, İnsan ve Anatomisi ile ilgili 9, Çalışma ile ilgili 6 ve diğer ile ilgili 1 metafor geliştirilmiştir. Bilimsel Araştırma için Zorlu Süreç ile ilgili 52, Mutfak ile ilgili 23, Kılavuz ile ilgili 21, Seyahat ve Vasıta ile ilgili 20, Önem ile ilgili 13, İnsan ve Anatomisi ile ilgili 12, Bitki ile ilgili 11, Sistem ile ilgili 9, Teknoloji ile ilgili 9, Ölçüm ile ilgili 7, Merak ve Heyecan ile ilgili 5, Sorun Çözümü ile ilgili 5, Hayvan ile ilgili 3, Meslek ile ilgili 3 ve diğer ile ilgili 2 metafor geliştirilmiştir. Bilimsanı için Meslek ile ilgili 37, Sistem ile ilgili 23, Aydınlatma ile ilgili 17, Kılavuz ile ilgili 16, Güç ile ilgili 14, Bitki ile ilgili 13, Mutfak ile ilgili 12, Çözüm ile ilgili 11, Merak ile ilgili 9, Tarafsızlık ile ilgili 9, Hayvan ile ilgili 7, Denetleme ile ilgili 3, diğer ile ilgili 1 metafor geliştirilmiştir.

3.1.1. Bilim İçin Geliştirilen Metaforlar

Bilim için geliştirilen 195 metaforun 16 başlık altında toplandığı görülmektedir. En çok metafor geliştirilen ilk 2 başlık 23 metafor ile İcat ve Çözüm, 23 metafor ile Kılavuzdur. Bilim için geliştirilen metaforlarda katılımcıların bilimin, günlük hayatı kolaylaştırması, insanların yeni fikirler elde etmesinde yol gösterici olması ve bir kılavuz gibi görülmesi yönlerine odaklandığı görülmektedir.

3.1.1.1. İcat ve Çözüm Metaforları

İcat ve Çözüm için geliştirilen metaforlardan bazıları;

Bilimi Anahtara benzetirim çünkü hayatımızdaki sorunları kapı olarak düşünürsek onların kilidini açmak çözmek doğruya ulaşmak için de bilime ihtiyacımız var yani kapının açılması için anahtarına (Katılımcı 24 Yaş 23, Erkek).

Bilimi lavabo açıcıya benzetirim çünkü cehaleti pasa ve kire, bilimin yetersiz kaldığı durumları tıkanmış boruya benzetirsek, lavabo açıcı pası ve kire söker ve borunun daha sağlıklı işlev görmesini sağlar (Katılımcı 59 Yaş 22, Kız).

Bilimi İsveç çakısına benzetirim çünkü bir sürü alanda, çeşitli yollarla bize yardımcı olup hayatımızı kolaylaştırır (Katılımcı 81, Yaş 23, Erkek).

3.1.1.2. Kılavuz Metaforları

Kılavuz için geliştirilen metaforlardan bazıları;

Bilimi pusulaya benzetirim çünkü gelecek hayatımızda bize yön verir (Katılımcı 5, Yaş 20, Erkek).

Bilimi doğruya götüren bir yola benzetirim çünkü bizi doğruluğu kanıtlanmış bilgilere götürür. (Katılımcı 16, Yaş 18, Kız).

Bilimi gözlüğe benzetirim çünkü doğru olanı net bir şekilde görmemizi sağlar. (Katılımcı 28, Yaş 24, Kız).

3.1.1.3. Aydınlatma Metaforları

Aydınlatma için geliştirilen metaforlardan bazıları;

Bilimi güneşin doğuşuna benzetirim çünkü insanları karanlıktan aydınlığa kavuşturuyor (Katılımcı 15, Yaş 18, Kız).

Bilimi, ampule ya da bir lambaya benzetirim, çünkü geçmişi aydınlatıp geleceğe ışık tutar (Katılımcı 39, Yaş 24, Erkek).

Bilimi bir lambaya benzetirim çünkü lamba aydınlatır ve karartır bilim de böyledir varlığı aydınlatır yön verir ama yokluğu bize bir şey katmaz ve gerilememizi sağlar (Katılımcı 74, Yaş 23, Kız).

3.1.1.4.Bilim ve Teknoloji Metaforları

Bilim ve Teknoloji için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi internete benzetirim çünkü bütün bilgiler internettedir (Katılımcı 10, Yaş 18, Kız). Bilimi internet ağına benzetirim çünkü internetin nerden geldiği ya da elle tutulur bir şey olmaması bilimsel gelişime benzer olarak görüyorum var olmamış bir bilimsel icat bulunana kadar ne olduğu, ne işe yaradığı bulunana kadar bilinmez (Katılımcı 12, Yaş 20, Kız).

Bilimi cep telefonuna benzetirim çünkü sürekli yeniliğe ve günümüz şartlarına ve yaşantımıza göre yenileri çıkıyor bilimde de günlük sorunlardan yeni bilimler çıkıyor (Katılımcı 30, Yaş 19, Kız).

3.1.1.5.Sistem Metaforları

Sistem için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi merdivene benzetirim çünkü yeni bilgiler öğrenilince o bilgilerin üstüne konulur (Katılımcı 23, Yaş 19, Kız).

Bilimi su birikintisine benzetirim çünkü zamanla yeryüzü şeklini değiştirerek büyük bir birikintiye dönüşebilir. Örneğin göl gibi. Ayrıca o birikinti başta küçük görünse de bir canlının hayat veda edeceği anda onu yaşatabilir (Katılımcı yeni bilgiler öğrenilince o bilgilerin üstüne konulur... (Katılımcı 49, Yaş 19, Kız).

Bilimi puzzle benzetirim çünkü mantık kullanıp parçaları birleştirdikten sonra sonuç olarak bir veriye ulaşırsınız. Bilimde kendi içinde birçok parçadan oluşur. Bu parçaları birleştirdiğinde ortaya bir şaheser çıkabilir (Katılımcı 72, Yaş 27, Kız).

3.1.1.6.Güç ve Değer Metaforları

Güç ve Değer için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi suya benzetirim çünkü insan susuz yaşayamaz (Katılımcı 13, Yaş 18, Kız).

Bilimi bala benzetirim çünkü bal bozulmayan tek gıdadır ve bilim de bozulmayan, eskimeyen ve yıpranmayan tek üründür (Katılımcı 52, Yaş 18, Kız).

Bilimi zor bulunan madene benzetirim çünkü eşsiz ve değerlidir keşfedilmeyi bekler (Katılımcı 54, Yaş 23, Kız).

3.1.1.7.Merak Metaforları

Merak için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi merak dan doğan bir araştırmaya benzetirim çünkü merak etmesek bilim olmazdı ve bilim doğmazdı (Katılımcı 44, Yaş 20, Erkek).

Bilimi yola benzetirim çünkü yolların sonu yoktur, farklı kolları vardır ve karmaşıktır (Katılımcı 57, Yaş 19, Kız).

Bilimi yola benzetirim çünkü sonu gelmez hep yürü hep yürü (Katılımcı 66, Yaş 47, Kız).

3.1.1.8.Uzay ve Sonsuzluk Metaforları

Uzay ve Sonsuzluk için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi evrene benzetirim çünkü ucu bucağı olmayan bir yerde her zaman bir şey keşfedilir. Bilimde evren gibidir (Katılımcı 75, Yaş 18, Erkek).

Bilimi sonu olmayan köprüye benzetirim çünkü bilimin bir sonu yoktur (Katılımcı 77, Yaş 23, Kız).

Bilimi uzaya benzetirim çünkü ucu bucağı yoktur (Katılımcı 95, Yaş 23, Kız)

3.1.1.9.Belirsizlik Metaforları

Belirsizlik için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi sandığa benzetirim çünkü içini kurcaladıkça yeni bilgiler elde ederiz (Katılımcı 84, Yaş 18, Kız)

Bilimi cinayet suçuna benzetirim çünkü her ikisinde de bilinmeyenler var ve bu bilinmeyenler araştırılarak gün yüzüne çıkarılmak isteniyor (Katılımcı 134, Yaş 19, Erkek).

Bilimi sürpriz kutusuna benzetirim çünkü ne çıkacağını merakla beklersin (Katılımcı 131, Yaş 21, Kız).

3.1.1.10.Çevre ve Doğa Metaforları

Çevre ve Doğa için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi doğaya benzetirim çünkü deney ve gözlemi doğa üzerinde yapabiliyim Katılımcı 27, Yaş 19, Kız).

Bilimi doğaya benzetirim çünkü her baktığımda bana yeni şeyler öğretir (Katılımcı 83, Yaş 23, Kız). Bilimi deniz ve gökyüzüne benzetirim çünkü deniz gibi başlangıcı var ama gökyüzü gibi sonu yok (Katılımcı 89, Yaş 20, Kız).

3.1.1.11.Vasıta Metaforları

Vasıta için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi Arabaya benzetirim çünkü bilinmeyenleri bize ulaştıran bir vasıtaadır (Katılımcı 21, Yaş 19, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini otobüse benzetirim. Çünkü araştırma sürecinde rota bellidir. Tabi arada deneylerde sıkıntı çıkıp tökezlenebilir ama bu problemler halledilip yola devam edilir. Otobüs yolculuğunda mesela şoförün nereye gideceği belli ve planlıdır. Ama bi bakmışsın lastik patladı, araç kaza yaptı ve arızalandı. Aynı burda da problem halledilir ve yola devam edilir. Bu sebeple ikisini birbirine benzettim (Katılımcı 88, Yaş 19, Kız).

Bilimi arabaya benzetirim çünkü araba da bilim gibi yöntem ve deneyler sonucu ortaya konulan ve geliştirilebilir bir araçtır (Katılımcı 83, Yaş 19, Kız).

3.1.1.12.Bitki Metaforları

Bitki için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini de bu meyve ağacının büyüme sürecine benzetirim çünkü bilimsel araştırma sürecinde sonuca doğru giden süreç sonucu olumlu ya da olumsuz olarak değiştirebilecek kadar önemlidir aynı şekilde bir meyve ağacı büyürken de üzerinde durulması gereken noktalar sonucu etkiler böylece süreçleri birbirine benzer noktalar taşır (Katılımcı 6, Yaş 20, Kız).

Bilimi Dikenli İncire benzetirim çünkü Dışarıdan anlaşılabilir gözükse de içine ulaştıkça farklı duygu, fikir ve düşünceler ortaya çıkıyor. Bilinmediklerle dolu (Katılımcı 22, Yaş 24, Erkek).

Bilimi Nar'a benzetirim çünkü Nar meyvesi dışarıdan bakıldığında tek vücut ancak merak edip içine baktığımızda yüzlerce alana ayrılmış ve muazzam bir görüntü ve örüntüyle karşılar insanı bilimde benim için böyle bir şey (Katılımcı 91, Yaş 21, Erkek).

3.1.1.13.İnsan ve Anatomisi Metaforları

İnsan ve Anatomisi için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi İnsan anatomisine benzetirim çünkü kusursuz bir süreç mükemmel bir tasarımdır (Katılımcı 61, Yaş 23, Kız).

Bilimi akıla benzetirim çünkü akıl da bilimin yaşama ortamı bulunduğu laboratuvar gibidir (Katılımcı 80, Yaş 21, Kız).

Bilimi akıla benzetirim çünkü akıl da bilimin yaşama ortamı bulunduğu laboratuvar gibidir... (Katılımcı 92, Yaş 22, Erkek).

3.1.1.14.Çalışma Metaforları

Çalışma için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi karıncalara benzetirim çünkü sürekli çalışma ve çalışkanlık gerektirir (Katılımcı 41, Yaş 19, Kız).

Bilimi tarlaya benzetirim çünkü üzerinde emek verilmediğinde boş ve kurak emek verildikçe ise çeşit çeşit mahsuller veren müzice bilim (Katılımcı 63, Yaş 20, Kız).

Bilimi çalışma masasına veya kendimizi dinleyebileceğimiz düşünüp sorgulayabileceğimiz bir koltuğa benzetirim çünkü bilim dediğimiz kavram her ne olursa olsun insandan çıkar ve insanda her zaman düşünen ve sorgulayan varlık olmuştur bu sayede ortaya atılımlar çıkmıştır (Katılımcı 79, Yaş 18, Kız).

3.1.1.15. Mutfak Metaforları

Mutfak için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimi yemeğe benzetirim çünkü gerçekliğe dayanarak ve belirli bir doğruya dayanarak gerçekleştirilir (Katılımcı 45, Yaş 18, Kız).

Bilimi tencereye benzetirim çünkü evrendeki olgu ve olayların bir bölümünü ele alır ve doğruluğu ispat edilene kadar araştırılır. Tencere de öyledir yemek olması için her şey içine katılır yemek olması gereken kıvama gelene kadar karıştırılır (Katılımcı 67, Yaş 22, Kız).

Bilimi keke benzetirim çünkü herkes yapabilir ama hiçbiri aynı olmaz (Katılımcı 137, Yaş 21, Kız).

3.1.2. Bilimsel Araştırma İçin Geliştirilen Metaforlar

Bilimsel araştırma için geliştirilen 195 metaforun 16 başlık altında toplandığı görülmektedir. En çok metafor geliştirilen ilk 2 başlık 52 metafor ile Zorlu Süreç, 21 metafor ile Kılavuzdur. Katılımcıların bilimsel araştırma süreci için uzun ve zorlu yönüne odaklandıkları görülmektedir.

3.1.2.1. Zorlu Süreç Metaforları

Zorlu Süreç için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini çark sistemine benzetirim çünkü bir çarkın işlevsizliği durumunda bütün sistem başarısız olur (Katılımcı 17, Yaş 19, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini: Kağıda benzetirim çünkü O süreç sabır gerektirir ve o kâğıdın yıpranmadan, kirlenmeden sabırla ve bol araştırmayla doldurulması gerekir (Katılımcı 20, Yaş 19, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini ise bu lambanın yakılması çabasına benzetirim. Çünkü Öncelikle bunu başarmak için gereken bilgilere ihtiyaç duyulur ve sonrasında deneyler sonucunda elde edilen tecrübeler vasıtasıyla amaçlanan hedefe ulaşılmaya çalışılır (Katılımcı 39, Yaş 24, Erkek).

3.1.2.2. Kılavuz Metaforları

Kılavuz için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini uzaya keşif aracı gönderilmesine benzetirim çünkü ikisine de sonsuzluğun içinde yeni keşifler yapma süreci denebilir (Katılımcı 140, Yaş 19, Erkek).

Bilimsel araştırma sürecini ansiklopediye benzetirim çünkü bu süreçte sürekli araştırma yapılır Ansiklopedide bilgi deposudur (Katılımcı 55, Yaş 22, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini navigasyona benzetirim çünkü gideceğimiz yolun gidişatını seçmemiz açısından önem arz eder (Katılımcı 86, Yaş 21, Kız).

3.1.2.3. Teknoloji Metaforları

Teknoloji için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini bilgisayara benzetirim çünkü interneti kullanabilmemiz için bir araca ihtiyacımız vardır. (Katılımcı 102, Yaş 18, Kız)

Bilimsel araştırma sürecini bilgisayar benzetirim çünkü günlük hayatımızda aslında problemlerin özünü çözümlenmekle başlıyor ve yardım aldığımız en faydalı araç (Katılımcı 104, Yaş 21, Kız)

Bilimsel araştırma sürecini Bilgisayara benzetirim çünkü Bilimsel araştırma sürecinde konuyla ilgili aşamalı olarak birçok araştırma yaparız. Ve o süre içerisinde birçok bilgi kaynak ve veri elde ederiz bu genel bilgileride bilgisayar tek başına içerisinde barındırdığı için ve çok yönlü olarak bize yardımcı olduğu için bilgisayara benzetirim (Katılımcı 110, Yaş 20, Kız).

3.1.2.4. Bitki Metaforları

Bitki için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini de bu meyve ağacının büyüme sürecine benzetirim çünkü bilimsel araştırma sürecinde sonuca doğru giden süreç sonucu olumlu ya da olumsuz olarak değiştirebilecek kadar önemlidir aynı şekilde bir meyve ağacı büyürken de üzerinde durulması gereken noktalar sonucu etkiler böylece süreçleri birbirine benzer noktalar taşır (Katılımcı 6, Yaş 20, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini ağaca benzetirim çünkü kimi zaman erken, kimi zaman geç meyve verir (Katılımcı 40, Yaş 19, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini bitkiye benzetirim çünkü bilimi araştırma esnasında olumlu sonuç alabilmek için bu süreci sabırla beklemek gerekir kimi zaman erken, kimi zaman geç meyve verir (Katılımcı 73, Yaş 18, Kız).

3.1.2.5. İnsan ve Anatomisi Metaforları

İnsan ve Anatomisi için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini bir çocuğun büyümesine benzetirim çünkü yavaş yavaş zamanla gerçekleşir (Katılımcı 13, Yaş 18, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini beynimizin işleyişine benzetirim çünkü süreç içerisinde farklı parçalara ayrılmış yöntemler ve planlar aynı beynimizdeki işleyiş gibi parçalara, görevlere, yöntemlere ve planlara ayrılmıştır. Sınıf ileti halinde zincirleme bir şekilde ilerleyerek gerçekleşir son olarak ise sonuca ulaşır. Beynimizdeki gibi bir uyarı yani sonuç ya da aksiyon verir tıpkı araştırma sürecinin sonucu gibi (Katılımcı 85, Yaş 20, Erkek).

Bilimsel araştırma sürecini Bir bebeğin doğum sürecine benzetirim çünkü İnsanlar fikirleri kadar vardır. İnsan bir icadı hayata geçirmeden evvel onu kafasında hayata geçirmelidir. Onu kafasında bi kalıba sığdırmalıdır (Katılımcı 95, Yaş 18, Erkek).

3.1.2.6. Merak ve Heyecan Metaforları

Merak ve Heyecan için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini aqua park'a benzetirim çünkü yüksekten kayarak keyifli bir şekilde suya ulaşabilmek için basamaklardan yukarıya çıkarız ve suya dalarız. Bilimsel araştırmada da uygulanan süreçler dizili bir basamak gibi sistematik şekilde bu süreçleri uygulayarak bilgiyi ve bilimi(suyu) elde ederiz (Katılımcı 56, Yaş 23, Erkek).

Bilimsel araştırma sürecini okyanusa benzetirim çünkü okyanusun içinde ne olduğu hiçbir zaman belli değildir. Sürekli bizi şaşırtır. Bulmak için uzun yıllar sabrederek araştırma yapılmalıdır (Katılımcı 118, Yaş 19, Kız).

3.1.2.7. Seyahat ve Vasıta Metaforları

Seyahat ve Vasıta için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini arabaya benzetirim çünkü bilimsel araştırma süreci pek çok süreçten oluşuyor arabanın çalışması için de pek çok süreç oluyor kontağı çevirmek, motorun çalışması gibi (Katılımcı 4, Yaş 19, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini trene benzetirim çünkü tren yolculuğunda yeni şeyler keşfedebiliriz (Katılımcı 16, Yaş 19, Kız).

3.1.2.8. Sistem Metaforları

Sistem için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini fermuara benzetirim çünkü iyi bir araştırma sürecinin her bir adımı titizlik ve düzen içinde yapılmalıdır, eğer fermuarın dişlerinden biri dahi eksik olursa fermuar düzgün bir şekilde kapanmaz yani araştırma sürecimiz başarılı bir şekilde tamamlanmaz (Katılımcı 81, Yaş 23, Erkek).

Bilimsel araştırma sürecini ışığın yanmasını sağlayan elektrik kablolarının düzenlenmesine benzetirim çünkü ışığın yanabilmesi için adım adım dikkatli ve kurallara uygun olarak düzenlenmesi

ve döşenmesi gerekmektedir bilimsel araştırma sürecinde aynı düzen ve titizlikle yürütülmektedir (Katılımcı 90, Yaş 19, Erkek).

3.1.2.9.Sorun Çözümü Metaforları

Sorun Çözümü için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini ampule benzetebilirim çünkü icat edilene kadar kimse bu icadın ne kadar faydalı olacağını bilmiyordu aslında bu bir problemdi ki araştırma sürecinde en önemli faktör problemdir. Bu problem tespit edilir ve çözüm araştırılır, ışığın ampulün hayatımızda ki önemini biliyoruz yararını tartışmamıza gerek yok kısacası insana fayda sağlamaktır ki amacına da ulaşmıştır. Edison uzun deney ve gözlem süreci ampulü bulmuştur ve bu süreç bilimsel araştırma sürecine uygundur (Katılımcı 11, Yaş 24, Erkek).

Bilimsel araştırma sürecini Matematik sorusunu çözmeye benzetirim çünkü; matematik soruları bir sıra dahilinde çözülür bi sırayı atlarsanız sonuc yanlış çıkar veya çözemezsiniz soruyu bilimsel araştırma sürecinde böyledir bir sıra vardır sıra atlanırsa ulaşılacak çözüm yanlış çıkabilir doğrululuğundan şüphe edilebilir veya sonuca ulaşamaz (Katılımcı 24, Yaş 23, Erkek).

3.1.2.10.Mutfak Metaforları

Mutfak için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma yemek yapma sürecini benzetirim çünkü yapım süreci bitene kadar karşınıza ne çıkacağı net değildir (Katılımcı 12, Yaş 20, Erkek).

Bilimsel araştırma sürecini çatala benzetirim çünkü Onu nasıl ve nerede kullanacağım yaptığım iş ve benim becerimle alakalıdır. Çatalı çok farklı yerlerde sorunu çözmek ya da tam doğru iş için kullanabilirim (Katılımcı 22, Yaş 24, Erkek).

3.1.2.11.Hayvan Metaforları

Hayvan için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini arının midesine benzetirim çünkü bilim; teoriler, deneyler ortaya koyar ve sonuçlar, ilaçlar üretir. Benzer şekilde arıda balı midesinde üretir ve ortaya koyar. (Katılımcı 53, Yaş 18, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini arıya benzetirim çünkü bilimsel bir araştırma yapılırken planlı ve programlı bir şekilde yapılı. Aynı şekilde bir arı peteğini oluştururken planlı ve düzenli bir şekilde çalışır.. (Katılımcı 127, Yaş 20, Kız)

3.1.2.12.Meslek Metaforları

Meslek için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini öğretmene benzetirim çünkü doğru bilgi olup olmadığını inceler ve bizlere doğrusunu sunar (Katılımcı 51, Yaş 19, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini doktor hasta ilişkisine benzetirim çünkü aşama aşama ve olgusal kuramsal yöntemlerle hassasiyetle yapılır. Doğru kararlar önemlidir (Katılımcı 61, Yaş 23, Kız).

3.1.2.13.Ölçüm Metaforları

Ölçüm için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini ankete benzetirim çünkü Bir şeylere hep merak ederek yola başlarlar (Katılımcı 41, Yaş 19, Kız)

Bilimsel araştırma sürecini teraziye benzetirim çünkü Bilimsel bir araştırma yaparken dengeli bir bakış açısı oluşturmamız gerekir tarafsız ve önyargısız bakış açısını kullanmalıyız (Katılımcı 114, Yaş 22, Kız).

3.1.2.14.Önem Metaforları

Önem için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilimsel araştırma sürecini kaleme benzetirim çünkü kalemlerle yazıldığı kullanıldığı sürece vardır yoksa bi anlamı yoktur kalemi kullanmak gibi bilimi de araştırmak gerekir (Katılımcı 48, Yaş 18, Kız).

Bilimsel araştırma sürecini kömürden değerli bir madene dönüşmüş elmasa benzetirim. Çünkü bilim başlangıç tarihinden bugüne zamanla, birikimle ve mevcut olana değer katarak İlerler (Katılımcı 54, Yaş 23, Kadın).

3.1.3. Bilim İnsanı İçin Geliştirilen Metaforlar

Bilim insanı için geliştirilen 195 metaforun 14 başlık altında toplandığı görülmektedir. En çok metafor geliştirilen ilk 2 başlık 37 metafor ile Meslek, 23 metafor ile Sistemdir. Katılımcıların bilim ile uğraşan kişilerin meslek yönüne odaklandıkları görülmektedir. Bilimin belli kurallar dahilinde yapılan bir meslek olarak algılandığı görülmektedir.

3.1.3.1. Aydınlatma Metaforları

Aydınlatma için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilim insanını bir muma, ışığa benzetirim çünkü elde ettiği bilgilerle etrafındaki insanları aydınlatır ve bilgilendirir (Katılımcı 4, Yaş 19, Kız).

Bilim insanını gece lambasına benzetirim çünkü Bilimin karanlık yüzünü açıklayıp, anlamdırıp, yol gösterici oluyorlar hatta kimisi bilim uğruna ölüyor geriye bıraktığı aydınlıklar kalıyo kalmaya da devam edecek. (Katılımcı 43, Yaş 18, Kız).

3.1.3.2. Bitki Metaforları

Bitki için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilim insanını ağaca benzetirim çünkü ilk önce kökleriyle kendini geliştirir, büyür sonra doğaya oksijen verir ve meyveleriyle insanları besler (Katılımcı 57, Yaş 19, Kız).

Bilim insanını ağaca Benzetirim çünkü yeterli miktarda su ve besin verildiğinde büyüyüp gelişecektir ve çevreye yararlı olacaktır (Katılımcı 64, Yaş 19, Erkek).

3.1.3.3. Çözüm Metaforları

Çözüm için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilim insanını çoklu prize Benzetirim çünkü her fiş yuvaları bilim insanının aklında ki düşüncelere benzetirim. Her fiş farklı araç gereci çalıştırır. Bilim insanı düşünceleri, olaylara bakış açıları, meraklı yaklaşımları vb. özellikleriyle yeni bilimsel gelişmeler ortaya çıkar (Katılımcı 53, Yaş 23, Kız).

Bilim insanını bulmacanın şifresine benzetirim çünkü her yeni bilgide kendisine bir şey katmaktadır (Katılımcı 75, Yaş 18, Erkek).

3.1.3.4. Denetleme Metaforları

Denetleme için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilim insanını anneye benzetirim. Çünkü bilim insanı var olan gerçeği merak edip üstüne gider ve insanlığın daha rahat anlaması için araştırıp bizlere aktarmaya çalışır. Kısaca bizlere doğruyu bulmamızda basamak olmak için çabalarlar. İşte annelerimiz de bizlere hayatın olağan akışında karşımıza çıkacak durumlarda nasıl bireyler olmamız gerektiğini aşılar ve doğru yoldan sapmamamız için yardımcı olmaya çalışır. Yani ikisi de hayatımızı kolaylaştırır. Bu sebeple böyle bir benzetmede bulundum (Katılımcı 88, Yaş 19, Kız).

Bilim insanını ışın oluşum sürecini sağlayan düzenleyen sistemi denetleyen ve kuran kişilere benzetirim çünkü ışık kaynağının oluşması için gerekli olan süreçleri araştırma yöntemleri ile deneyen, değerlendiren, döşenmesi ve oluşması için çaba sarfeden ve ışık kaynağını çalıştıran kişilerdir (Katılımcı 90, Yaş 19, Erkek).

3.1.3.5. Güç Metaforları

Güç için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilim insanını Tanrıya Benzetirim çünkü hayal gücümüzün yetmeyeceği bir noktada daha önce var olmamış bir icat bir buluş sunarlar (Katılımcı 12, Yaş 20, Erkek).

Bilim insanını Deposu dolu arabaya benzetirim çünkü insanlığa önemli yol aldırabilecek potansiyelleri vardır. Mesela her insanı arabaya benzetebiliriz ama hepsinin deposu dolu değildir. Bilim insanları ellerinden gelen her şeyi yaptıkları için onları deposu dolu arabaya benzetirim (Katılımcı 70, Yaş 17, Erkek).

3.1.3.6.Hayvan Metaforları

Hayvan için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilim insanını karıncaya benzetirim çünkü bir yiyecek parçasını yuvasına götürür ve oradaki yiyeceğin tamamını yuvasına götürene kadar sabırla ve azimle çalışır (Katılımcı 25, Yaş 19, Kız).

Bilim insanını arıya benzetirim çünkü arının balı ürettiği, ortaya çıkardığı gibi bilim insanı da bilimi ortaya çıkarır ve onun doğruluğunu bize ispatlar.(Katılımcı 58, Yaş 18, Kız).

3.1.3.7.Kılavuz Metaforları

Kılavuz için geliştirilen metaforların bazıları;

Bilim insanını pusula'nın oklarına benzetirim çünkü pusula'nın okları nasıl bize doğru yolu gösteriyorsa, bilim insanları da bize öyle yol gösteriyor (Katılımcı 5, Yaş 20, Erkek).

Bilim insanını kitaba benzetirim çünkü kitaplar bize yeni bilgiler öğretir, bizi geliştirir, sorularımızı cevaplar. Her zaman değerlidir ve onlara her zaman ihtiyaç duyarız (Katılımcı 62, Yaş 21, Kız).

3.1.3.8.Merak Metaforları

Bilim insanını küçük bir çocuğa benzetirim. Çünkü Doğası gereği merak etme ve öğrenme çabası tükenmez ayrıca ilgisini çeken bilgileri gerek sorular sorarak gerekse bireysel tecrübeleriyle öğrenmesi sebebiyle bilim insanlarını, çocuklara benzetirim (Katılımcı 39, Yaş 24, Erkek).

Bilim insanını bir keşfe benzetirim. Çünkü insanda sonu gelmeyen merak ve keşfetme isteği var. Hayatımızda somut yada soyut şeyleri anlamlandırma çabasına itiyor. Böylelikle her şeyi inceliyip merak ederek araştırması onu keşfe götürür (Katılımcı 109, Yaş 20, Kız).

3.1.3.9.Meslek Metaforları

Bilim insanını bir ağacın ilk hali olan fidanı diken kişi veya çiftçiye benzetirim çünkü bir bilim insanının nasıl bilimsel araştırmalar ve çalışmaların her alanında özveriyle çalışıp gereken sorumlulukları alması gerekiyorsa aynı şekilde bir meyve ağacı yetiştiren kişinin de ağacı meyve verir yani sonuca ulaşılmış hale gelene kadar birtakım sorumluluklar alması ve bunları yerine getirmesi gerekir (Katılımcı 6, Yaş 20, Kız)

Bilim insanını aç bir aşçıya Benzetirim çünkü bilgiye ve bilime aç bir toplumu, bilgiye aç bir insan doyurabilir (Katılımcı 50, Yaş 17, Kız).

3.1.3.10.Mutfak Metaforları

Bilim insanını mutfak robotuna benzetirim çünkü mutfak robotuna malzemeleri koyarız ve karıştırırız. Ortaya lezzetli ve farklı karışımlar çıkabilir. Bilim insanları da öyledir eski ve yeni bilgiler kullanırlar, karıştırırlar. Ortaya yeni icatlar buluşlar çıkarırlar (Katılımcı 55, Yaş 22, Kız).

Bilim insanını miksere benzetirim çünkü düşüncelerini karıştırdıkça yeni yeni fikirler ortaya çıkarır (Katılımcı 111, Yaş 20, Kız).

3.1.3.11.Sistem ve Süreç Metaforları

Bilim insanını: Bir yapboz parçasına Benzetirim çünkü Her bilim dalı bir yapboz, o bilimi daha anlaşılır kılan, bir bütünün parçaları bilim insanları (Katılımcı 20, Yaş 19, Kız).

Bilim insanını ödev yapan kişiye Benzetirim çünkü ikisi de verilen konu hakkında araştırma yapıp bilgiye ulaşmayı amaçlar (Katılımcı 117, Yaş 18, Kız)

3.1.3.12.Tarafsızlık Metaforları

Bilim insanını aynaya benzetirim çünkü var olanı olduğu gibi yansıtır (Katılımcı 100, Yaş 20, Kız).
Bilim insanını aynayı benzetirim çünkü bilim insanı da ayna gibi gerçeği yansıtmakta yardımcı olur
(Katılımcı 87, Yaş 20, Kız).

3.1.3.13. Teknoloji Metaforları

Bilim insanını telefonun anakartına benzetirim çünkü anakart olmadan telefon hiçbir işe yaramaz yani bilim insanı olmadan bilim ayakta kalmaz (Katılımcı 60, Yaş 20, Kız).

Bilim insanını bilgisayar programlarına Benzetirim çünkü daima günceli yakalayıp problemlerimizi çözmesi gerekir (Katılımcı 82, Yaş 19, Erkek).

Tablo 3: İşletme ve Sosyoloji Öğrencilerinin Bilim İçin Oluşturdıkları Metaforlar

Metaforlar	Bilim				
	İşletme	Sosyoloji	Toplam	% İşletme	% Sosyoloji
Aydınlatma	7	10	17	0,41	0,59
Teknoloji	13	4	17	0,76	0,24
Eklemeli ve Aşamalı Sistem	8	7	15	0,53	0,47
Güç ve Değer	7	7	14	0,50	0,50
Merak	6	7	13	0,46	0,54
Uzay ve Sonsuzluk	6	6	12	0,50	0,50
Belirsizlik	4	6	10	0,40	0,60
Çevre ve Doğa	3	7	10	0,30	0,70
Vasıta	4	6	10	0,40	0,60
Bitki	3	6	9	0,33	0,67
İnsan ve Anatomisi	6	3	9	0,67	0,33
Çalışma	2	4	6	0,33	0,67
Mutfak	3	3	6	0,50	0,50
Diğer	0	1	1	0,00	1,00

Bilim konusunda geliştirilen metaforlarda işletme öğrencilerinin teknoloji ve bilişim konusundaki metaforlara, sosyoloji öğrencilerinin sosyal ve toplumsal metaforlara ağırlık verdiği görülmektedir. Sosyoloji ve işletme öğrencilerinin sosyal bilim içerisinde farklı bakış açısına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4: İşletme ve Sosyoloji Öğrencilerinin Bilim Araştırma İçin Oluşturdıkları Metaforlar

Metaforlar	Bilimsel Araştırma				
	İşletme	Sosyoloji	Toplam	% İşletme	% Sosyoloji
Zorlu Süreç	29	23	52	0,56	0,44
Kılavuz	12	9	21	0,57	0,43
Aydınlatma	1	1	2	0,50	0,50
Teknoloji	4	5	9	0,44	0,56
Bitki	3	8	11	0,27	0,73
İnsan ve Anatomisi	4	8	12	0,33	0,67
Merak ve Heyecan	3	2	5	0,60	0,40
Seyahat ve Vasıta	9	11	20	0,45	0,55
Sistem	4	5	9	0,44	0,56
Sorun Çözümü	4	1	5	0,80	0,20
Mutfak	10	13	23	0,43	0,57
Hayvan	0	3	3	0,00	1,00
Meslek	2	1	3	0,67	0,33
Ölçüm	2	5	7	0,29	0,71
Önem	6	7	13	0,46	0,54
Diğer	1	1	2	0,50	0,50

İşletme ve sosyoloji öğrencilerinin bilimsel araştırma süreci konusunda benzer metaforlar geliştirdiği ve bilimsel araştırma sürecini yapılması zor bir faaliyet olarak algıladıkları görülmektedir.

Tablo 5: İşletme ve Sosyoloji Öğrencilerinin Biliminsanı İçin Oluşturdıkları Metaforlar

Metaforlar	Biliminsanı				
	İşletme	Sosyoloji	Toplam	% İşletme	% Sosyoloji
Aydınlatma	8	9	17	0,47	0,53
Bitki	4	9	13	0,31	0,69
Çözüm	8	3	11	0,73	0,27
Denetleme	1	2	3	0,33	0,67
Güç	8	6	14	0,57	0,43
Hayvan	1	6	7	0,14	0,86
Kılavuz	6	9	15	0,40	0,60
Merak	1	8	9	0,11	0,89
Meslek	17	20	37	0,46	0,54
Mutfak	7	5	12	0,58	0,42
Sistem ve Süreç	14	9	23	0,61	0,39
Tarafsızlık	3	6	9	0,33	0,67
Teknoloji	15	8	23	0,65	0,35
Diğer	0	1	1	0	1

İşletme ve sosyoloji öğrencilerinin geliştirdikleri metaforlar incelendiğinde işletme öğrencilerinin bilim insanını bir sistemin parçası olduğunu sosyoloji öğrencilerinin de doğanın bir parçası olarak algıladıkları görülmektedir.

4. Sonuç

Bilimin en büyük amacı günlük hayatta karşılaştığımız sorunlara çözüm üretebilmektedir. Bu açıdan insanların genç yaşta bilimsel argümanlara yönelmesinin sağlanması oldukça önemlidir. Öğrencilere bilimin sevdirmesi ve öğrencilerin özellikle de sosyal bilimlerin de varlığının kabul edilmesinin sağlanması için bilimin nasıl algılandığı büyük arz etmektedir.

İşletme öğrencilerinin aldıkları eğitimden de etkilenecek bilimi ekonomik karşılığı olan teknolojik icatlara ya da süreçlere benzeten metaforlar geliştirdikleri görülmektedir. Buna karşılık sosyoloji öğrencilerinin bilimi doğayı ve çevreyi anlamaya yönelik bir araç olarak algıladıkları görülmektedir. Öğrencilerin gelecek hayatının şekillenmesinde ve çevreyi anlamalarında aldıkları eğitimin büyük önemi bulunmaktadır (Boz ve Duran, 2018:119). Çevreyi, doğayı ve bilimi algılamakta ve onları yorumlamakta da eğitimin önemi büyüktür.

Bilimsel araştırmayı işletme öğrencilerinin de sosyoloji öğrencilerinin zorlu bir süreç olarak algıladıkları görülmektedir. Öğrencilerin geliştirdikleri metaforlar incelendiğinde bilimsel araştırmayı genellikle (mutfak) fen bilimleri ile ilişkilendirdiği ve sosyal bilimlerde eğitim almalarına rağmen sosyal bilimlerde yapılacak bir araştırma sürecini metafor oluştururken dikkate almadıkları görülmektedir.

Bilim insanı açısından öğrencilerin mesleğe yönelik metafor geliştirdikleri görülmektedir. Öğrenciler bilim insanını araştırma yapan sorun çözen biri olarak görmekten ziyade öncelikle bir meslek olarak görmektedirler. Bu konuda ekonomik dürtüler etkili olmuş olabilir. Öğrencilerin teknoloji metaforu konusunda farklılaştığı görülmektedir. İşletme öğrencileri bilim insanının teknoloji üreten ve teknolojiyle ilgili olduğunu düşünmektedir. Sosyoloji öğrencilerinin ise yine bilim insanını doğa ile ilişkilendirme de farklılaştığı görülmektedir.

Genel olarak öğrencilerin bilim konusunda metafor geliştirirken fen bilimlerine daha fazla yöneldikleri, işletme öğrencilerinin fen bilimlerine yönelme yanında ekonomik güdülerden etkilendikleri, sosyoloji bölümü öğrencilerinin bilimi doğa ve çevre ile işletme öğrencilerine kıyasla daha fazla ilişkilendirdikleri görülmektedir. İşletme ve sosyoloji öğrencilerinin sosyal bilim içerisinde eğitim almalarına rağmen sosyal bilimlere ilgilerinin daha az olduğu görülmektedir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Mürsel GÜLER (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akarca, T. A., Çobanoğlu, E. O., & Karataş, F. Ö. (2020). "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Havacılığa ve Havacılık-Fen Bilimleri İlişkinine Dair Metaforik Algıları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(3 100. Yıl Eğitim Sempozyumu Özel Sayı): 289-303.
- Akpınar, S., & Yıldız, Ş. (2018). "Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe algılarına yönelik metaforlar". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (77): 91-114.
- Aktamış, H., & Dönmez, G. (2016). "Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersine, Bilime, Fen Bilimleri Öğretmenine ve Bilim İnsanına Yönelik Metaforik Algıları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1): 7-30.
- Arık, S., & Özdemir, E. B. (2016). "Fen ve Teknoloji Öğretmen Adaylarının Fen Laboratuvarına Yönelik Metaforik Algıları". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(2): 673-688.
- Aslan, H., & Doğan, Ü. (2016). Üstün yetenekli öğrencilerin devam ettikleri okulları ile bilim ve sanat merkezine ilişkin metaforik algıları karşılaştırmalı durum çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2).
- Bahadır, O. (2020). "Üstün Yetenekli Öğrencilerin Türkçe Öğretmeni ve Türkçe Dersine Yönelik Metaforik Algıları". *Uluslararası Bilim Ve Eğitim Dergisi*, 3(2): 80-91.
- Bartan, M. (2019). "Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Bilim İnsanı Kavramlarına İlişkin Metaforik Algıları: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Örneği". *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2): 215-239.
- Berber, N. C., & Güzel, H. (2009). "Fen ve Matematik Öğretmen Adaylarının Modellerin Bilim ve Fendeki Rolüne ve Amacına İlişkin Algıları". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21): 87-97.
- Bıyıklı, C., Başbay, M., & Başbay, A. (2014). "Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin Bilim Kavramına İlişkin Metaforları". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1): 413-437.
- Bolat, H. (2020). "Üstün Zekalı ve Yetenekli Öğrencilerin Bilim ve Sanat Merkezindeki ve Okuldaki Sosyal Bilimler Dersine Yönelik Metaforik Algıları". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4): 1135-1144.
- Boz, D., & Duran, C. (2018). "Girişimcilik Dersi Alan İİBF Öğrencilerinin Girişimcilik Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Analizi". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(2): 110-123.
- Çetin, G., Çavaş, P. H., Palabıyık, E., & Çavaş, B. (2019). "Öğretmen Adaylarının Bilim ve Teknolojiye Yönelik Algılarının Metaforlar Yardımıyla Ortaya Konulması". *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen Ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 13(2): 1239-1272.
- Demirbilek, N., & Atila, F. (2021). "Fen Edebiyat Fakültesi Öğrencilerinin Bilim Kavramına İlişkin Metaforik Algıları". *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (42): 415-430.
- Doğan, Ü., Koyuncu, M., & Doğan, A. (2020). "Özel Yetenekli Çocukların ve Ebeveynlerinin Oyun Kavramına Yönelik Metaforik Algıları". *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(8): 265-281.
- Dönmez, G. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersine, Bilime, Fen Bilimlerine Öğretmenine Ve Bilim İnsanına Yönelik Metaforik Algıları ve İmajları (Master's Thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

- Ekici, G. (2016). “Biyoloji Öğretmeni Adaylarının Mikroskop Kavramına İlişkin Algılarının Belirlenmesi: Bir Metafor Analizi Çalışması”. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1): 615-636.
- Eraslan, L. (2011). “Sosyolojik Metaforlar”. *Akademik Bakış Dergisi*, 27(1): 1-22.
- Fetah, E., Çelik, İ. & Aktürk, A. O. (2014). “Ortaokul Öğrencilerinin Facebook Algısı: Bir Metafor Analizi”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(2): 635-648.
- Gürkan, G., Özgün, B. B., & Kahraman, S. (2018). “The Investigation of Preservice Teachers’ Perception About Science and Scientist Via Metaphoric Analysis”. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 19(2): 204-225.
- Güveli, E., İpek, A., Atasoy, E., & Güveli, H. (2011). “Sınıf Öğretmeni Adaylarının Matematik Kavramına Yönelik Eğretilenme Algıları”. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 2(2): 159-140.
- Kalaycı, S. (2018). “İlkokul Öğrencilerinin “Bilim” ve “Fen Bilimleri Dersi” Kavramlarına Yönelik Algılarının Metafor Yoluyla Belirlenmesi”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9): 1-21.
- Kaygısız, G. M. (2020). “Sınıf Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına İlişkin Metaforik Algıları”. *Araştırma ve Deneyim Dergisi*, 5(1): 37-46.
- Morgan, G.(1998). “*Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*”. Çeviren Gündüz Bulut, İstanbul: Mess Yayın, S 424
- Munby, H., & Russell, T. (1990). “Metaphor in the Study of Teachers’ Professional Knowledge. *Theory into Practice*, 29(2): 116-121.
- Nacaroğlu, O., & Mutlu, F. (2020). “Bilim ve Sanat Merkezi Öğrencilerinin Proje Kavramına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2): 992-1007.
- Özgün, B. B., Gürkan, G., & Kahraman, S. (2018). “Öğretmen Adaylarının Bilim ve Bilim İnsanı Kavramlarına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Aracılığıyla İncelenmesi”. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2): 204-225.
- Özsoy, Y. (2014). “Bilim ve Sanat Merkezi Öğrenci, Öğretmen Ve Velilerinin Üstün Yetenekli Öğrenci Kavramına İlişkin Metaforları”. *Üstün Yetenekliler Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi (Uyad)*, 2(1):74-87
- Öztürk, F. Ö., & Ağlarıcı, O. (2019). “Öğretmen Adaylarının Bilim İnsanlarına ve Çalışma Yöntemlerine İlişkin Görüşleri ve Metaforları”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46(46): 88-107.
- Şenel, T., & Aslan, O. (2014). “Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Bilim ve Bilim İnsanı Kavramlarına İlişkin Metaforik Algıları”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2):76-95
- Şükrü, S. U., Sağlam, A., & Mutlu, Y. (2017). “Bilim Ve Sanat Merkezi Öğrencilerinin “Bilsem” ve “Okul” Kavramlarına İlişkin Algı Düzeylerinin Metaforlarla Karşılaştırılması”. *Journal of Gifted Education and Creativity*, 4(3): 91-108.
- Terzi, A., Vatandaş, C., & Algılanışı, T. (2020). “İletişim Fakültelerinde Sızdıran Boru Hattı Metaforuna Yönelik Bir Değerlendirme. *Geçmişten Günümüze Kadın Çalışmalarında Yansımalar*, 11(3): 365-383.
- Torun, T. (2020). “Lisans Öğrencilerin Pazarlama ve Pazarlama Derslerine Yönelik Algılarının Metaforik Olarak İncelenmesi”. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(2): 187-216.

- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırımalp, S., & Güvenç, D. (2020). “Girişimcilik Eğitimi Alan Öğrencilerin Girişimci Kavramına İlişkin Metaforik Algıları”. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(1): 70-87.
- Yob, I. M. (2003). “Thinking Constructively with Metaphors”. *Studies In Philosophy And Education*, 22: 127-138.
- Bayrı, Y., & Akçacı, T. (2020). “Metafor Yöntemi ile Temel Ekonomik ve Finansal Kavramların Algı Seviyelerinin Belirlenmesi: Kilis Örneği”. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (Akad)*, 12(23): 452-473.
- Danışman, S. A. (2015). Yenilik İnnovation ve İcat İvention Kavramları Arasındaki İlişki: Metaforlarla Keşfedici Bir Araştırma”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 143-164.
- Sekizsu, B., & Arslan, M. C. (2020). “Muhasebeye Metaforik Bir Bakış Açısı”. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 167-186.
- Munby, H., & Russell, T. (1990). “Metaphor in the Study of Teachers’ Professional Knowledge”. *Theory into Practice*, 29(2): 116-121.
- Conrad, D., & Libarkin, J. C. (2022). “Using Conceptual Metaphor Theory within the Model of Educational Reconstruction to Identify Students’ Alternative Conceptions and Improve Instruction: A Plate Tectonics Example”. *Journal of Geoscience Education*, 70(2): 262-277.
- Utkina, T. (2022). “Teaching Academic Writing In English To Students Of Economics Through Conceptual Metaphors”. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, 587-599.

YENİ SOSYAL EKONOMİ ANLAYIŞINDA İŞ GÜCÜ TERCİHİNDE BİLİŞSEL BECERİLER VE KADIN İŞGÜCÜ PERSPEKTİFİNDE BÜYÜME: TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ

WITHIN THE NEW SOCIAL ECONOMY APPROACH, PREFERENCES IN LABOR FORCE SUPPLY, AND ECONOMIC GROWTH FROM THE PERSPECTIVE OF WOMEN'S EMPLOYMENT PROBLEMS: AN ASSESSMENT OF TURKEY

Melahat BATU AĞIRKAYA*

*Öğr. Gör. Dr., Iğdır Üniversitesi, melahatagirkaya@hotmail.com,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 23.05.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 12.06.2022</p> <p>Kabul Tarihi 30.06.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları B15 P49 E24</p>	<p><i>Bu çalışmada yeni sosyal ekonomi anlayışında iş gücü tercihlerinde bilişsel beceriler ve kadın iş gücü sorunsalının Türkiye'nin ekonomik büyümesindeki yerinin belirlenmesi ve sonuçlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanı ile EUROSTAT veri tabanı 2015-2019 ve 2008-2020 dönemlerine ilişkin veriler ışığında betimsel analiz yapılmıştır. Temel istatistiki göstergeler eşliğinde kadın çalışanların eğitim durumu için Türkiye'deki mevcut yapı ayrı değerlendirilmiş, bunun yanı sıra Türkiye ve 27 AB ülke grubunda sadece eğitimin etkileri karşılaştırılmıştır. Ayrıca diğer seçili parametreler eşliğinde kadınların istihdam içindeki oranı incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'de eğitimin her kademesinde kadın sayısının giderek artış gösterdiği ve Türkiye'nin 27 AB ülke grubuna nazaran bu anlamda daha ileride olduğu görülmüştür. Kadın iş gücünün son yıllarda eğitim düzeyinin artmasıyla daha farklı iş kollarında istihdam edilmesine rağmen bilişsel becerileri nedeniyle daha çok hizmet sektöründe yoğunlaştıkları görülmüştür. İş gücüne katılım oranında kadın sayısının erkeklerin yarısına kadar ulaşması kadınların eğitimle artan bilgi ve nitelikleri sayesinde ekonomide önemli bir yeri edindiğini kanıtlar? Nitelikte olduğu söylenebilir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Yeni Kurumsal İktisat, Yeni Sosyal Ekonomi, İş Gücü Tercihleri, Kadın İstihdamı, Ekonomik Büyüme</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 23.05.2022</p> <p>Revized 12.06.2022</p> <p>Accepted 30.06.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes B15 P49 E24</p>	<p><i>In this study, it is aimed to determine the place of cognitive skills in labor force preferences and the problem of female labor force in Turkey's economic growth in the new social economy understanding and to reveal its results. In the study, descriptive analysis was made in the light of the data of the Turkish Statistical Institute (TurkStat) database and the EUROSTAT database for the periods 2015-2019 and 2008-2020. In the light of basic statistical indicators, the current structure in Turkey for the training status of women employees was evaluated separately, and in addition to this, the effects of education in Turkey and 27 EU country groups were compared. In addition, the ratio of women in employment was examined in the light of other selected parameters. As a result of the study, it was seen that the number of women at all levels of education in Turkey is increasing and Turkey is ahead in this sense compared to the 27 EU country groups. Although the female workforce has been employed in different business lines with the increase in the level of education in recent years, it has been seen that they are more concentrated in the service sector due to their cognitive skills. The fact that the number of women in the labor force participation rate is up to half of that of men proves that women have gained an important place in the economy thanks to their knowledge and qualifications increased by education? It can be said that it is of quality.</i></p> <p>Keywords: New Institutional Economy, New Social Economy, Workforce Preferences, Women's Employment, Economic Growth</p>

Atf (Citation): Batu Ağırkaya, M.. (2022). "Yeni Sosyal Ekonomi Anlayışında İş Gücü Tercihinde Bilişsel Beceriler ve Kadın İşgücü Perspektifinde Büyüme: Türkiye Değerlendirmesi", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 157-175

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Yeni Kurumsal Ekonomi ilk olarak Ronald H. Coase'un 1937 tarihli "Firmanın Doğası" makalesi ile ortaya atılmış, ardından 1960 yılında "Toplumsal Maliyet Sorunu" adlı çalışma ile kapsamı genişletilmiştir. Yeni Kurumsal Ekonominin gelişmesinde eski kurumsal iktisadın arka planda yer alan bilgi ve deneyimlerinin önemine karşın pozitif bir teoriye ulaşmamış olması ve neo-klasik teoriyi dışlaması yönündeki başarısızlığı önemli rol oynamıştır (Coase, 1984, s. 230). 1993'te Douglass North ve 2009'da Oliver Williamson organizasyon teorisi ve Elinor Ostrom ile ortak mülkiyet üzerine yapmış oldukları çalışmalar alan yazınına önemli katkı sağlamıştır (Kherallah ve Kirsten, 2001, s. 1; Çetin, 2012, s. 44). Bu çalışmalar sayesinde neo-klasik teorinin, kıtlık ve rekabet gibi varsayımlarıyla birlikte rasyonalite ve tam bilgi varsayımları geçerliliğini yitirmiştir. Bunların yerine, sınırlı rasyonalite, eksik sözleşmeler, mülkiyet hakları, işlem maliyetleri ve fırsatçılık gibi gerçekçi ve farklı bir bakış açısında perspektif sunan varsayımlar gündeme gelmiştir. Yeni kurumsalcı gelenek, Neo-klasik teoriyi tamamen reddetmek yerine, bazı özellikleriyle ilgilenip ana disiplin içinde kalmayı başararak, eski kurumsalcı geleneğe ayrılmaktadır (Çetin, 2012, s. 44). Yapılan genel açıklamalar ışığında, Yeni Kurumsal Ekonomi eksik bilgi, kurumlar, davranışlar ve kurallar gibi kavramları kendi alanı içerisine dâhil eden yeni bir akımdır (Doğan ve Kurt, 2016, s. 116). Daha geniş bir ifadeyle ekonomi, tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, işletme organizasyonu ve hukuk yönlerini içeren geniş ve nispeten daha yeni çok disiplinli bir alandır (Kherallah ve Kirsten, 2001, s. 2). İlk kurumsalcılar daha çok ekonomi teorileri olmadan, yani kuramsız ama kurumları olan bir ekonomi yürütmektedirler (Langlois, 1986, s. 5). Aslında Yeni Kurumsal Ekonominin yapmaya çalıştığı şey, hem teori hem de kurumlarla bir ekonomi sağlamaktır. Buradaki amaç hem kurumların zaman içindeki evrimini ve belirleyicilerini açıklamak hem de ekonomik performans ve kârlılık üzerindeki etkilerini değerlendirmektir (Nabli ve Nugent, 1989, s. 1336).

Yeni Kurumsal Ekonominin dallarından "Yeni Sosyal Ekonomi" nin gelişmesinde G. Becker'in aile ekonomisi ve insan sermayesi üzerine yaptığı çalışma, daha önce Neo-klasik ekonominin ele almadığı seçimlere ait açıklamalar adına önemli bir dönüm noktası olmuştur (Kherallah ve Kirsten, 2001, s. 5). Neo-klasik ekonomi, aileleri ve haneleri birer birey olarak açıklayan kolektif bir seçim modeli belirlemekten kaçınmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan tüketici davranışı teorisi, tüketiciyi iyi davranışlı tercihlere sahip bir kara kutuya benzetmiş, sadece iş gücü arzı ve piyasa mallarına olan talebe odaklanmıştır. Neo-klasik tüketici davranışı teorisinin en önemli kısmı, talep fonksiyonlarının rasyonelleştirilebilir olması için gerekli ve yeterli koşulları oluşturmaktaydı (Pollak, 2002, s. 28). Ancak ekonomik davranışı ve organizasyonu açıklamak için sosyal bağlantı ve ağların incelenmesi gerektiği artık giderek daha fazla kabul edilmekteydi. Bu anlayışla hanehalkı ekonomisine ticaret, hükümet ve yabancı sektörlerden farklı olarak, hanehalkı sektörü denir. Aynı zamanda teori haneyi üretken bir sektör olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla, hanehalkı sektörü, hanehalkı ekonomisi terimini hak edecek kadar da büyümektedir. Ekonominin geri kalan kısmı ise piyasa ekonomisidir. Bu nedenle, hanehalkı ile piyasa arasındaki işlemler, tek bir ekonominin farklı sanayi sektörleri arasındaki işlemlerden daha çok iki ekonomi arasındaki uluslararası ticarete benzemektedir. Ekonomiler arası ticaretin iki ana türü, hanehalkı tarafından emek ve zaman satışı ile piyasa tarafından ev malları ve hizmetlerinin satışıdır (Ironmong, 2000, ss. 5-7). Ekonominin canlanması için hanehalkının ekonomik anlamda iyi konuma gelmesi gerekmektedir. Canlanmanın sağlanmasının birinci koşulu hanehalkının iş gücü temini, yatırım ve tüketim vs. gibi kararlarının analiz edilmesidir. İkinci koşul ise doğum, yaşam beklentisi alanlarında hanehalkı gözlemlenmesi ve şartların kötüleşmesi halinin hanehalkının ekonomik kararlarına etkisinin analiz edilmesidir (O'hara, 1999, s. 2). Bu noktada önemli bir diğer husus ise toplum ve bireylerin zamanı en iyi şekilde değerlendirebilmesi için hanehalkının sorunlarının çözülmüş olması gerekliliğidir (Lewbel ve Chiappori, 2014, s. 416). Yeni sosyal ekonomi anlayışında, ekonominin canlanmasında kadın iş gücü önemli unsurlardan biridir. Herhangi bir işte çalışan ve çalışmayan bireylerin toplamı olan iş gücü içinde kadınlar kentsel ve kırsal bağlamda farklı tanımlanmaktadır (Çelik, 2015, s. 185). Kent yaşamına dâhil olan kadınlar, iş gücü dışında tutularak ev kadınları olarak tanımlanırken, kırsalda yaşayan kadın ise iş gücüne dâhil edilerek ücretsiz aile çalışanı olarak tanımlanmaktadır (Aşçı, 2012,

s. 71). İş gücüne katılma oranı ekonomi politikalarının uygulanmasında göz önünde tutulan temel göstergelerden biridir (Biçerli, 2017, s. 53). Toplumların ekonomik, sosyal ve siyasal yapısındaki köklü değişimler göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçmesiyle başlamıştır. Söz konusu değişim kadın ve erkeğin toplumsal statü ve rollerini etkilemiş ve erkekler daha çok fiziksel güç gerektiren işlere yönelirken, kadınlar ise geleneksel ev işlerine yöneltmiştir (Aytaç vd., 2002, s. 18). Süreç içinde kadın, her dönemde yaşanan farklılıklara bağlı olarak değişik ekonomik faaliyetlerde kendine yer edinmiştir (Bozkaya, 2013, s. 72). Sanayileşmenin ilk döneminde ücret karşılığında işçi sıfatıyla çalışma yaşamına girmiş ve kötü çalışma koşulları ve sefalet ücreti olarak adlandırılan düşük ücretle çalışmaya başlamıştır. Bununla birlikte nitelikli iş gücü gerektirmeyen, büyük ölçekli tekstil fabrikalarına doğru geçişi ile birlikte erkek emeğinin yerini almıştır (Yılmaz vd., 2008, s. 91). Fakat bu durum çocuk bakımında bazı zorluklar nedeniyle işveren ile kadın çalışanlar arasında sorunlara, düşük ücret ve ağır çalışma koşullarına maruz kalmasına sebep olmuştur (Çolak ve Kılıç, 2001, s. 32; Kocacık ve Gökkaya, 2005, s. 197). Söz konusu dönemde kadınların düşük ücret ve çalışma koşulları açısından imalat sanayinde tercih edildiği ve büyük bir kısmının hizmet sektöründe temizlik işlerinde çalıştığı görülmüştür. Bu süreç içinde, İngiltere'nin öncülüğünü yaptığı sanayileşme sürecinin Avrupa ülkelerine de yayıldığı ve kadın istihdamında önemli gelişmelerin ortaya çıktığı görülmüştür (Kocacık ve Gökkaya, 2006, s.195-196; Çitci, 1982, s.17).

I. ve II. Dünya Savaşı sırasında kadınların daha fazla çalışmaya teşvik edildiği 1956'da gaz, elektrik ve sağlık hizmetlerinde kadınların ağırlıklı çalıştığı ve eşit ücret uygulandığı görülmektedir. Ücretlerdeki eşitlik 1962'de devam etmiş ve 1970'de aynılık yaklaşımı stratejisinin eşit işe eşit değerde ücret ödenmesi anlayışını içeren yönerge ortaya çıkmıştır. AB'nin kadın-erkek eşitliğine ilişkin 1975 tarihli ilk yönergesi eşit iş veya eşit değerde iş için toplumsal cinsiyet temelli tüm ayrımcılıkları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır (Yıldız, 2021, s. 26). Bu yönerge ücret, doğum ve çocuk bakımı, sosyal haklar gibi fırsat eşitliği politika uygulamalarını kabul etmektedir (Korkmaz vd., 2013, s.1489;Koray, 1992, s. 93). 20. yy.da kadın iş gücünde kökten değişimin etkilerinin daha fazla olduğu (Çolak ve Kılıç, 2001, s. 31), hizmet sektöründeki gelişmelerle birlikte çok çeşitli faktörlerin de etkilediği bilinmektedir. Bunlar; kadın çalışanlara yönelik yasal gelişmeler, farklı çalışma şekillerinin yaygınlaşması, evlenme oranlarında azalma, borçlanma oranlarında artış, toplumsal değişimlere bağlı bakış açısındaki değişimler ve çocuk bakımı vb., gelişmeler olarak sayılabilir (Korkmaz vd., 2013, s. 1849).

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar, endüstriyel üretimin hemen hemen her aşamasında yer almalarına karşın, ekonomik ve sosyal anlamda ikinci planda kalmaları nedeniyle kalkınma/gelişme imkânlarından istenilen düzeyde faydalanamamışlardır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda erkek egemen gücün kadınları ikinci plana iten geleneksel örüntülerinin istihdamda yarattığı farklılık, kadınların gizli ve eksik istihdam edilmelerine sebep olmuştur. Kadın emeği iş gücü piyasasında karşılaştığı engeller içinde, kalıcı bir işte çalışma süresi ve iş piyasalarına erişim konuları ilk sırada yer almaktadır (Kadın İstihdam Raporu, 2011, s. 2). Bu durum Türkiye açısından tarihsel perspektifte değerlendirildiğinde 1927 yılındaki ilk sanayi sayımında, sanayi kuruluşlarında her dört işçiden birisinin kadın olduğu görülmüştür. Bu yoğunlaşma, savaşlarda erkek nüfusunu azalması ve savaşta eşlerini kaybeden kadınların çalışmak zorunda kalmasından kaynaklıdır (Makal, 2010, s. 21). 1930'lu yıllara gelindiğinde 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1936 çalışma hakları, 1945 iş kazası, meslek hastalığı ve analık sigortası ve 1950 de ücret farklılığını giderilmesine yönelik kanunların yasallaşarak uygulanması kadınların çalışma hayatına daha fazla girmelerini sağlamıştır (Ekmekçi, 2004, s. 45). 1950'li yıllarda teknolojinin gelişmesiyle, tarımın makineleşmesi göçe neden olmuş, aileler tüketici konumuna geçmiştir. Artan aile ihtiyaçları nedeniyle daha çok kazanma isteği kadınları, dışarda çalışmaya itmiş, sanayi ve hizmet sektöründe çalışmaya başlamışlardır (Büyüknalbant, 2009, s. 16; İnce, 2010, s. 34). 1980 kararları ile Türkiye'nin dış piyasalarla bütünleşmesini sağlayacak politikalar desteklenmiş böylece kadınların iş gücü piyasalarındaki konumu güçlenmiş ve esnek üretime geçiş ile de kadınlara daha fazla çalışma imkânı sağlanmıştır (Gürol, 2007, s. 145;Özer ve Biçerli, 2003, s. 59). Altıncı ve Yedinci beş yıllık kalkınma planları ile 2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu beş yıllık kalkınma planlarında eğitim, iş gücüne

katılım vb konularda politika uygulamalarının yapılmasına karar verilmiştir. On Birinci Kalkınma Planı'nda da sürdürülebilir kalkınma için kadınların çalışma hayatına ilişkin politika önerileri belirtilmiştir (Önder, 2013, s. 40).

Literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde Yeni Sosyal Ekonominin gerçekleşmesinde öne çıkan iş gücü tercihlerinde kadın iş gücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin; girişimcilik, eğitim, sağlık vb., konu başlıklarında olumlu bulgulara rastlanmıştır. Bu çalışmada iş gücü tercihlerinde bilişsel beceriler ve kadın iş gücü sorunsalının Türkiye'nin ekonomik büyümesine olan katkısının belirlenmesi ve yine karşılaştırmalı amaçlar için kadın iş gücü arzında eğitimin etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışma, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanı ve EUROSTAT veri tabanlarından 2015-2019 ve 2008-2020 dönemleri için alınan verilerle betimsel analiz şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada son 5 yıllık zaman dilimine ilişkin durumun belirlenmesi ve değişimlerin vurgulanması amaçlandığı için zaman aralığı kısa tutulmuş ve temel istatistiki göstergeler eşliğinde durum değerlendirmesi yapılmıştır. Literatürde yeni sosyal ekonomi yaklaşımında iş gücü tercihlerinde bilişsel becerilerin kadın iş gücü sorunsalını nasıl etkilediği ve son yıllarda nasıl gelişme kaydettiğinin belirlenmesi açısından alan yazınına farklı bir bakış açısıyla katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada giriş kısmında teorik çerçeve ve Türkiye'de kadın istihdamına ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Literatür ve sonrasında araştırmanın yöntem ve veri seti açıklanmıştır. Sonrasında ise elde edilen bulguların yorumlanması ve öneriler ile araştırma tamamlanmıştır.

1. Literatür

Yeni sosyal ekonominin gerçekleşme koşulları arasında yer alan iş gücü tercihleri ve bu tercihler noktasında; kadın iş gücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin yerli ve yabancı alan yazınında çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada kadın iş gücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi üzerindeki etkisiyle beraber girişimcilik, eğitim ve diğer konu başlıklarında yapılan çalışmalar sınırlandırılarak verilecektir. İlk önce yeni sosyal ekonomi alanında birkaç çalışmaya değinilecektir. Pollak (2002) yaptığı çalışmada, hanehalkı üretimi ve hanehalkı kolektif tercihlerini "Backe Ekonomik" modeli çerçevesinde incelemiştir. Çalışmada bu modelin hanehalkı tecihlerinin belirlenmesinde çağın gereklerinin karşılanması noktasında tek model olmadığı, diğer modellerinde kullanılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kherallah ve Kirsten (2001), Yeni Kurumsal Ekonominin dallarından biri olan yeni sosyal ekonomi ya da hanehalkı ekonomisi ile birlikte diğer dalları da incelemiştir. Çalışmada hanehalkının satın alma davranışıyla üretici boyutunda işlem maliyetlerinin önemine değinilmiştir. Ayrıca hanehalkı ekonomisinin ölçülmesinin sadece piyasa ekonomisinin ana itici gücü olmadığını aynı zamanda hibe ekonomisi içinde önemli olduğu vurgulamışlardır. Kadınların girişimciliği ya da işveren olarak iş gücü içindeki yerine ilişkin çalışmalar sınırlandırılarak verilmiştir. Cooper ve Artz (1995), 1985, 1986 ve 1987 yılları için Ulusal Bağımsız İşletmeler Federasyonu'nun 2994 kadın girişimcinin ekonomik performans duyarlılığı ve karşılaşılabilecekleri engelleri incelemişlerdir. Bunun için tutarsızlık teorisi ve memnuniyet gibi subjektif performans ölçüleri bağlamında OLS regresyonu t-istatistikleri kullanmışlardır. Kadınların finansal güvenliklerinin sağlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yetim (2002), Mersin özelinde kadın girişimcilerin özelliklerini ve kalifiye olup/olmama durumlarını sosyal sermaye boyutuyla incelemiştir. Kadınların kurumsal bilgi kanallarını kullanabilme yeterliliklerinin, örgütlenmeyi desteklediği ve girişimciliğin çeşitlendirilmesi ile kadınların toplumsal ve ekonomik sahada önemli yer edineceğini ifade etmiştir. Şahin (2006) Konya özelinde kadın girişimcilerin yöneticilikteki karakteristik yönlerini incelemiştir. Farklı iş kollarında geliştirdikleri rolleriyle ortaya çıkan girişimci yönlerinin bölgesel farklılıkların giderilmesine katkı sağladığını vurgulamıştır. Minniti ve Arenius'un (2003), 37 ülke için kadın girişimciliğini araştırmışlardır. Çalışmalarında kadınların girişimciliğinin eğitim, aile yapısı, sosyo-ekonomik çevre, cinsiyet eşitsizliği, sektörel istihdam ve ekonomik gelişme gibi unsurlardan etkilendiğini tespit etmişlerdir. Terjesen ve Amoros (2010), 13 Latin Amerika ülkesi için kadınların çalışma hayatındaki durumlarını incelemişlerdir. Kadınların iş yaşamına uyum sağlamasında aile şirketleri içinde yer almalarının daha fazla katkısı olduğunu belirtmişlerdir. Kadın

iş gücü ekonomilerin büyümesi ve sürdürülebilirliği noktasında önemli bir paya sahiptir. Kadınların eğitim ve sağlık koşullarının iyileştirilmesinden elde ettikleri kazanımların artması, kalkınmanın göstergelerinden bir olan çocuk ölüm oranlarının azalmasını sağlamıştır. Kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeye yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Tansel (2002), Türkiye'nin 67 ili için çalışan kadınların ekonomik büyümeye olan etkisini incelemiştir. Çalışmada kadınların iş gücüne katılımının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu tespit etmiştir. Baliamoune-lutz (2007), Afrika ve Arap ülkeleri için panel veri ile 15-24 yaş aralığındaki kadınlar için eğitimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre okuryazarlıkta cinsiyet eşitsizliklerinin güçlü, istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle cinsiyet eşitsizliğinin Arap ülkelerindeki gelir artışında etkisinin güçlü olduğunu tespit etmiştir. Luci (2009), çalışmasında ekonomik büyüme ile iş gücü piyasasında cinsiyet eşitsizliği dinamiklerini panel veri analiziyle incelemiştir. Kadın iş gücünün büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin, kadınların iş gücü piyasasına girişini kolaylaştırdığını öne sürmüştür. Günsoy ve Özsoy (2012), Türkiye'de 2005-2011 dönemi için kadınların eğitim durumları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR yöntemiyle incelemiştir. Büyüme üzerinde eğitim seviyesinin artmasında özellikle de meslek lisesi ve yükseköğretim mezunu kadın sayısındaki artışın, iş gücüne katılım oranını artırmasıyla ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Lenchman ve Kaur (2015), çalışmalarında 162 ülke için 1990-2012 dönemini esas alarak kadın iş gücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analiziyle incelemiştir. Ülkeleri gelir gruplarına ayırarak kadın iş gücü ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Korkmaz vd., (2013), Türkiye ve ABD arasındaki kadın istihdamını iş pazarı açısından karşılaştırarak etki eden faktörleri regresyon ve Granger nedensellik analizleri ile incelemiştir. İki ülke arasındaki sektör dağılımlarının ve istihdamdaki oranlarının farklı olduğu ve Amerika'da kadınların eğitim düzeyinin yüksek olması nedeniyle yönetsel işlerde istihdam edildiği, Türkiye'de ise tarımda istihdam edildiği ve ABD'deki ekonomik büyüme artışının kadın istihdamını artırdığını ancak bu durumun Türkiye için geçerli olmadığını tespit etmişlerdir. Karabıyık (2012), Türkiye 1990-2010 dönemi için kadın iş gücünün mevcut durumunu TÜİK verileri kapsamında incelemiştir. Toplumsal kalkınma açısından önemli olan kadın istihdamının mevcut sosyal yapı ve takip edilen politikalar bağlamında istenilen seviyede olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Hanehalkının ekonomisi ya da Yeni Sosyal Ekonominin, ekonomik canlanmanın sağlanmasında gerekli koşulları içinde yer alan iş gücü teminindeki tercihler; makroekonominin önemli göstergeleri arasında yer alan gelir dağılımı ve istihdamı etkileyerek ekonomik büyüme üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu rolün başoyuncusu ve üretkenliği sağlayan iş gücü, hem istihdamı hem de gelir dağılımını etkilemektedir (Taylor ve Ömer, 2020, s. 99). Bu nedenle de kamu ve özel sektörün gelir ve verimliliğini etkileyen emek faktörü ile iş gücü temininde tercihlerin ne olacağı ya da tercihler neleri kapsamalı konusu gündeme gelmektedir. İş gücüne ödenen ücret ve maaşların bir maliyet unsuru olması, bu yönde tedbirlerin alınması kamu ve özel sektör işverenlerini daha rasyonel davranışlar sergilenmesine neden olmaktadır (Kılıçbay, 1973, s. 222). Ülkelerin çalışma ilişkilerini, akışkanlıklarını kendine özgü özellikler sergilemesinde söz konusu bu ilişkileri çeşitli yönlere iten ve çeken içsel ve dışsal kuvvetler vardır. Bununla birlikte küreselleşme, teknolojik ilerlemeler, büyüyen faktör pazarları, artan firma düzeyinde rekabet ve ihracata yönelik iş stratejileri gibi dış itici güçlerin çoğalması, iş gücü ilişkilerini iş gücü piyasalarının sayısal ve işlevsel esnekliğini ve tercihleri etkilemektedir (Kuruvilla ve Erickson, 2002, s. 179). İş gücünün teminini etkileyen çok sayıda faktör üzerinde çalışılan saatlerin, eğitim, yaş, tecrübe ve cinsiyet vb. unsurların etkili olduğu görülmektedir. Son yirmi yılda, tüm gelişmiş ülke ekonomilerinde, kadınların eğitim düzeylerinin artması istihdam oranları, çalışılan saatler ve ücret oranları gibi farklı iş gücü piyasası çıktılarında daralma yaratmıştır (England vd., 2012; Blau ve Kahn 2017).

Gelişmiş ekonomilerde eğitime gösterilen ilgi üretken kalkınmanın stratejisi açısından önemlidir. Eğitimin bir parçası bilişsel becerilerdir. Eğitimle kazanılan bilişsel becerilerdeki farklılıklar bireysel kazançları ve dolaylı olarak gelir dağılımının önemli yönlerini belirlemedeki rolü ile ekonomik sonuçları etkilemektedir. Bu bağlamda eğitimin bilişsel becerilerde yarattığı farklılıklar kadınlar

açısından irdelendiğinde ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Hanushek ve Woessmann, 200, s. 608). Nitelikli eğitimle kadınların becerilerinin geliştirilmesinin sağlanması sosyal, duygusal ve bilişsel beceri kullanımını gerektiren işlerde daha fazla yer bulmalarını sağlayabilir. Edinilen beceriler sayesinde kadınlar için potansiyel olarak daha üretken ve daha iyi ücretli işlerde çalışabilme olanağı sağlanabilir. Bununla birlikte eğitim seviyesindeki artışın ücretler üzerindeki olumlu yansımaları kadınların hem istihdam oranlarında hem de onların üretici rolleri ile ekonomik büyüme üzerinde önemli bir katma değer yaratabilir (Alp ve Aksoy, 2021, s. 254).

Bireylerin iş gücü piyasasında sahip oldukları bilişsel beceriler iş gücünün yukarı veya aşağı doğru yönünü değiştiren unsurlardan biridir. Kamu ve özel sektörde yer alan işverenlerin iş gücü temininde tercihlerini belirlerken meslek, eğitim ve tecrübe gibi farklılıkları göz önüne almaları, iş gücünün gelirinde büyük değişikliklere neden olmaktadır. Burada ele alınması gereken bir diğer konu da eğitim düzeyi ve çalışma alanlarına göre bilişsel beceriler ve cinsiyet faktörünün seçilen çalışma alanına bağlı olarak değişip değişmediğidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, eğitim düzeyi arttıkça iş gücüne katılım oranları ve gelirdeki olumlu farklılıklar nedeniyle cinsiyet eşitsizliğinin azaldığı ve kadınların daha etkin olduğu görülmektedir. İş gücünün temin edilmesinde sadece işveren seçimleri değil iş gücünü oluşturan bireyin seçimleri de etkili olmaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe cinsiyete göre çalışma alanı seçimi, kazanılan bilişsel becerilere göre farklılaşmaktadır. Bu bağlamda kadınlar eğitim, sağlık, sanat ve beşeri bilimler gibi çalışma alanlarını tercih ederken, erkekler ise daha çok matematiksel beceri alanlarında yoğunlaşmaktadırlar (F. Rebollo-Sanz ve De la Rica, 2020, s. 4).

2. Çalışmanın Amacı ve İzlenilen Yöntem

Bu çalışmada yeni sosyal ekonomi anlayışında iş gücü temininde tercihler ve kadın iş gücünün ekonomik büyümedeki yerinin belirlenmesi, Türkiye ile 27 AB ülkesi arasında eğitimde hangi noktada olduğunun karşılaştırılması ve sonuçların ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanı (TÜİK) “Hanehalkı İş gücü Araştırması” ve “İş gücü İstatistik” verileri ile EUROSTAT veri tabanından veriler alınmıştır. Türkiye özelinde eğitimin değerlendirilmesi amacıyla 2008-2020 dönemi TÜİK veri tabanı esas alınmıştır. Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) 27 ülke gurubu ile eğitim bağlamında karşılaştırılmasında ise 2015-2019 dönemi için EUROSTAT veri tabanı verileri kullanılarak betimsel analiz yapılmıştır. Ayrıca çalışmada Türkiye’de kadın iş gücünün diğer temel istatistikler ile birlikte son 5 yılda geldiği noktanın belirlenmesi amaçlandığı için 2015-2019 alınarak zaman aralığı kısa tutulmuştur. İşveren olarak kadın çalışanların iş gücüne katılımı, eğitim durumu, aile işçisi olarak çalışanların istihdam içindeki oranıyla ve tarım ve tarım dışı sektörlerde kayıt dışılıklarına bakılmıştır. Ayrıca yarı zamanlı çalışanlar, 3 yaşın altında çocuğu olan ve olmayan, meslek ve eğitim durumları gibi değişkenlere bakılarak durum değerlendirilmesi yapılmıştır.

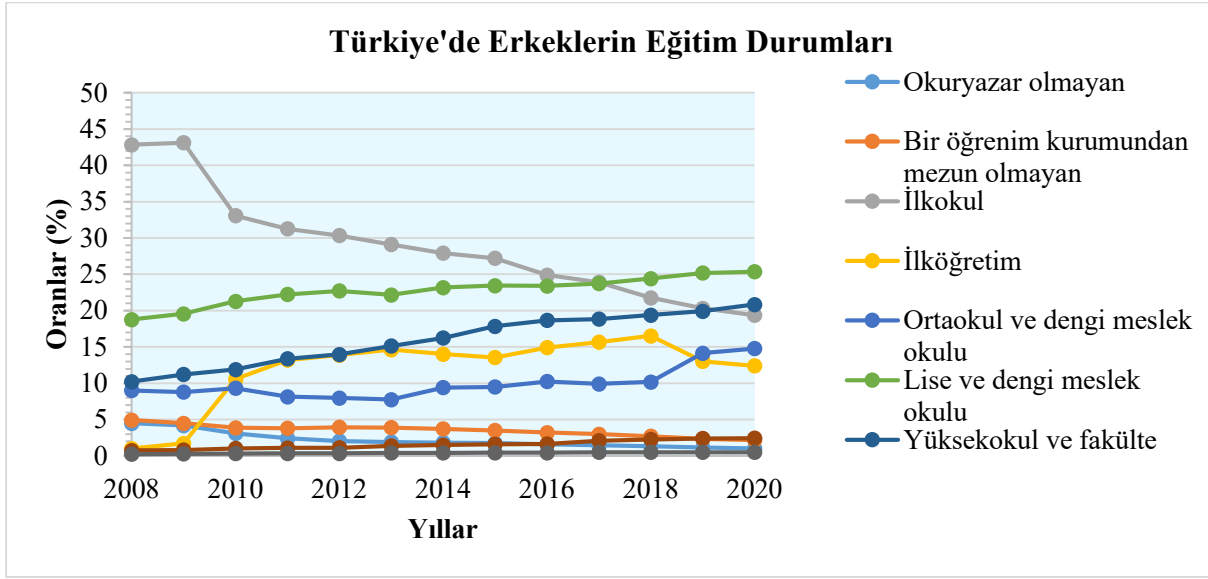
2.1. Analiz ve Bulgular

Ekonomik büyümenin sürekliliği ve kalkınma için iş gücünün niceliksel artışının önemli olduğu kadar beşeri sermayenin de gerekli bilgi birikimiyle güçlendirilmesi gerekmektedir (Eser ve Gökmen, 2009, s. 46). Eğitim sayesinde istihdam ve bilinçlenme artmakta böylelikle de nüfus artış hızının kontrolü ve bilinçli bireyler yetişmesi sağlanmaktadır. Bunun sonucunda ise yaratılan pozitif dışsallık sayesinde uzun vadede ekonomiye katkı sağlanmaktadır (Berber ve Eser, 2008, s. 14). Şekil 1’de Türkiye’de erkek eğitiminin ilkokuldan liseye vb eğitimin her kademesinde giderek artış gösterdiği gözlenmektedir. Şekil 2’de, Türkiye’de iş gücü içinde yer alan kadın nüfusunun 2008-2020 dönemine ilişkin eğitim durumuna bakıldığında, büyük çoğunluğunun ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Ortaokul ve lise mezunu sayısının yıllar içinde arttığı ve çalışma hayatında ise en fazla lise mezunu kadınların olduğu görülmektedir. 2015 yılına nazaran okur-yazar olmayan kadınların sayısının 2019’da düşmesi, eğitim seviyesinin giderek arttığını göstermektedir. Ancak her ne kadar okur-yazar olmayan kadınların sayısında azalma görülse de bu oran hala istenilen düzeyde değildir. Grafikte önemli bir nitelik taşıyan başka bir gösterge ise yüksekokul, fakülte ve yüksek lisans mezunu kadın

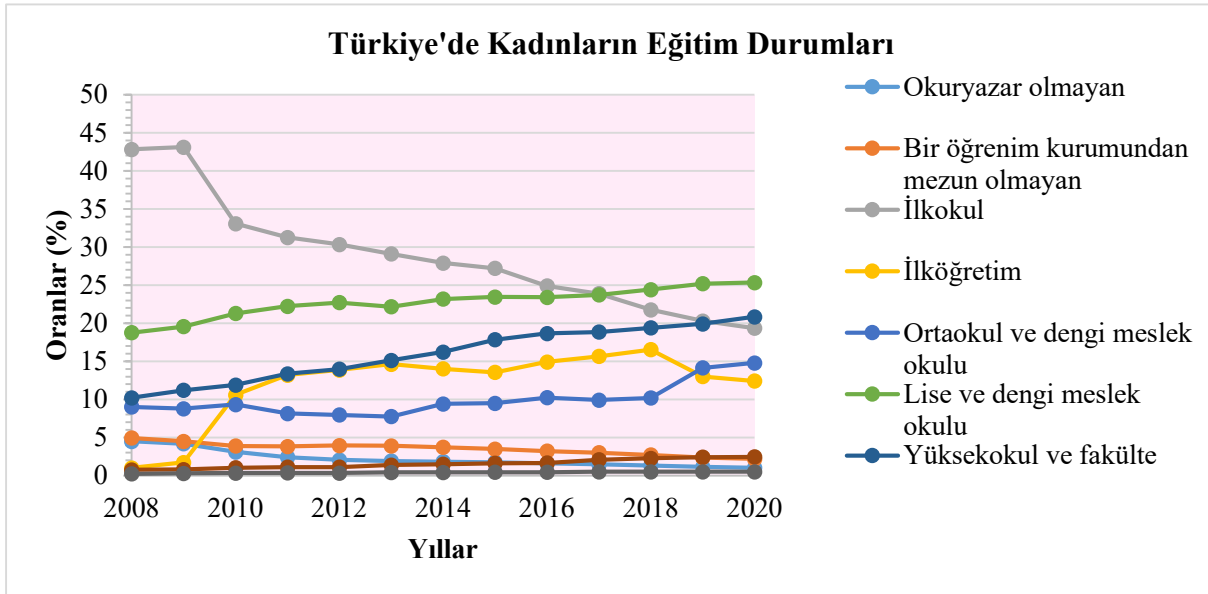
sayısının giderek artış göstermesidir. Bu kısım şekil 3'ün a,b,c,d kısımlarında detaylı olarak açıklanacaktır.

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin bütün görseller aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1: Cinsiyete Göre Eğitim Durumu, Erkekler, 2008-2020

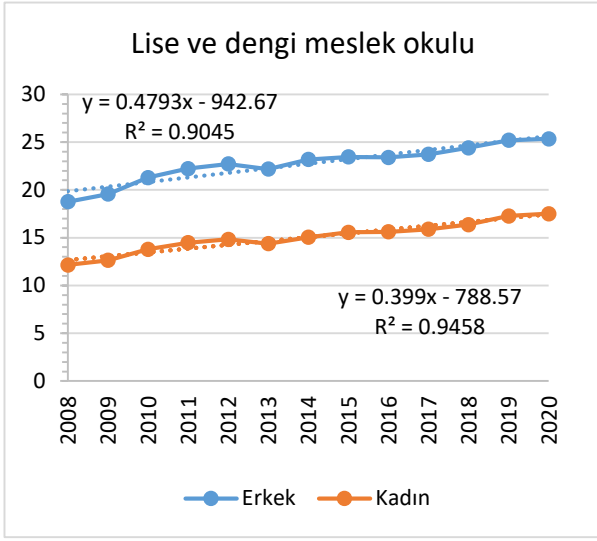
Şekil 2: Cinsiyete Göre Eğitim Durumu, Kadınlar, 2008-2020

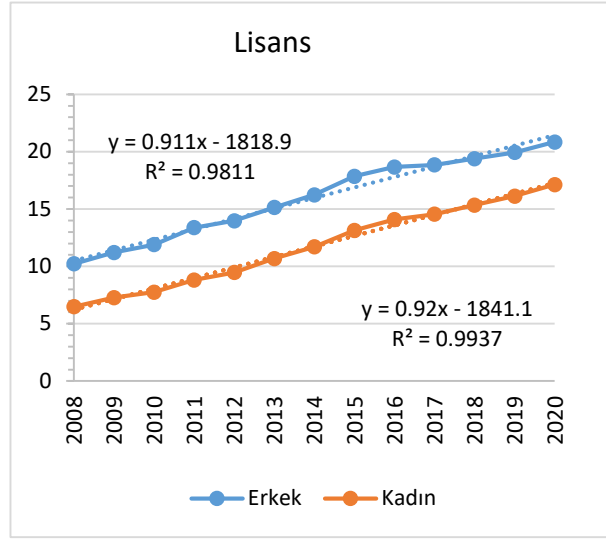
Kaynak: TÜİK Ulusal Eğitim İstatistikleri, 2008-2020. (https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, Erişim Tarihi:5.5.2021).

Şekil 3. Lise ve dengi meslek okulu (a)'da 2012 yılında erkeklerin kadınlara göre daha fazla lise mezunu olduğu görülmektedir. 2013 yılında hem erkeklerde hem de kadınlarda lise mezunu sayısının beklenenden daha az olduğu dikkat çekmektedir. Kadın yönelim çizgisine bakıldığında erkeklere nazaran daha fazla lise mezunu olduğu gözlenmiştir. Lisans eğitiminde (b)'de de yıllar içinde giderek bir artış olduğu özellikle de 2016 yılında beklenenin üstünde seyrettiği görülmektedir. Yine lisans eğitiminde kadınların erkekler göre önde olduğu görülmektedir. Yüksek lisans (c)'de eğitim yönelimlerine bakıldığında erkekler ve kadınların 2012 ve 2016 yıllarında beklenenin altında bir artış gösterdiği ancak 2017 yılında beklenenin üstüne çıktığı dikkat çekmektedir. Doktora (d)'de, eğitiminde kadın ve erkeklerin eğitim durumlarının beklenenin altında olduğu 2013 ve 2017 yıllarında doktora eğitiminde beklentinin üstünde bir artış olduğu gözlenmektedir.

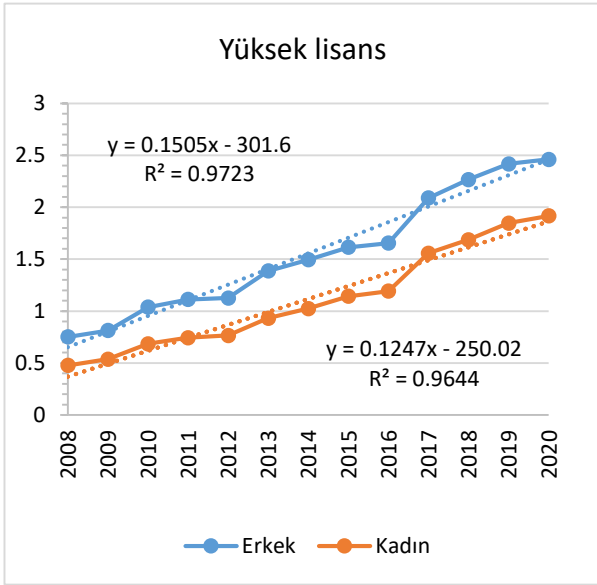
Şekil 3: Lise ve Dengi Meslek Okulu (A), Ön Lisans Ve Lisans(B), Yüksek Lisans (C), Doktora(D) Yönelimleri

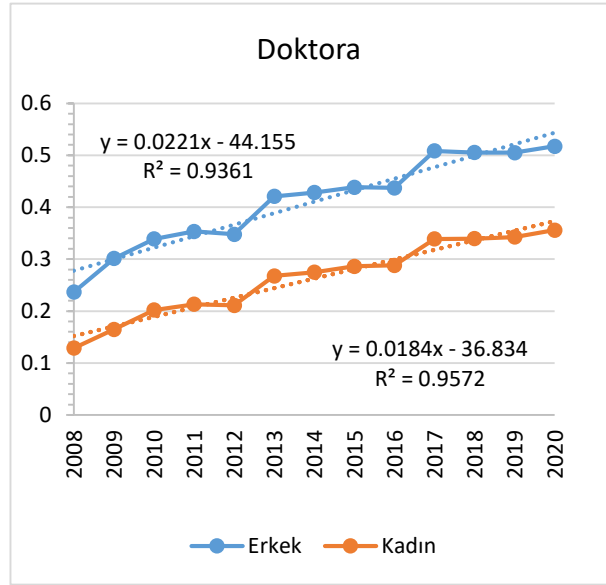
(a)

(b)

(c)

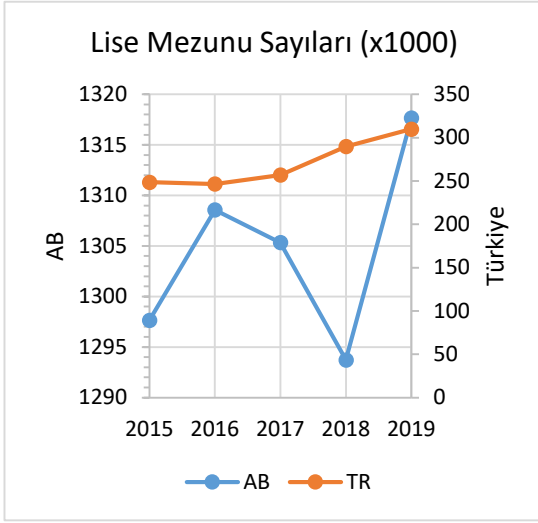

(d)

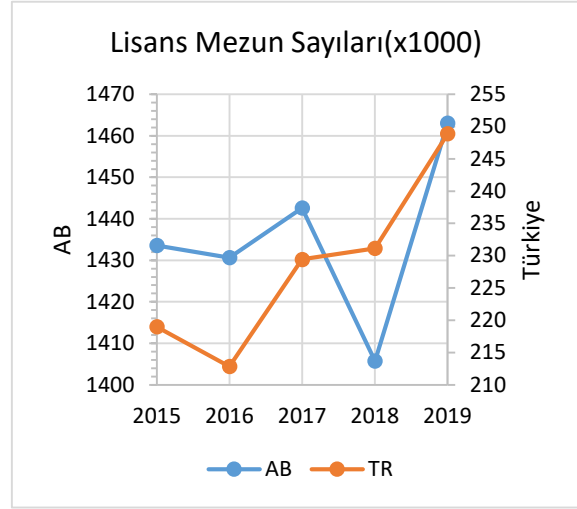
Kaynak: TÜİK Ulusal Eğitim İstatistikleri, 2014-2019 (https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, Erişim Tarihi:5.5.2021).

Şekil 4. Lise mezunu sayıları (a)'da Türkiye'de 2015 yılında 248587 bin olan lise mezunu sayısının AB 27 ülkesinde aynı yıl için 1297641 olduğu görülmektedir. Türkiye ve 27 AB ülke toplamı için karşılaştırılma yapıldığında, Türkiye'de 2016'dan sonra lise mezunu sayısı yıllar içinde artarken 27 AB ülkesi grubunda, 2016 yılında başlayan düşüşün giderek arttığı ve 2018 yılında ise 944439 bin kişi ile çok fazla azaldığı, ancak bu durumun 2019'da tersine döndüğü görülmektedir. Lisans mezunu sayısı (b) Türkiye'de 2016 yılı itibariyle artış gösterirken AB 27 ülke grubunda ise de 2017 yılında düştüğü, 2018 yılında bu düşüşün çok fazla olduğu ancak sonrasında artmaya başladığı gözlenmektedir. Yüksek lisans mezunları (c)'de Türkiye'nin 2015-2019 yılları arasında artış seyrine rağmen AB ülke grubunda 2017 kadar olan artışın 2018'de sert bir düşüş gösterdiği ancak sonrasında toparlanmaya başladığı gözlenmektedir. Doktora (d)'de Türkiye'de yıllar içinde artış eğilimi gözlenirken AB ülkelerinde 2016'dan sonra düşmeye başladığı görülmektedir.

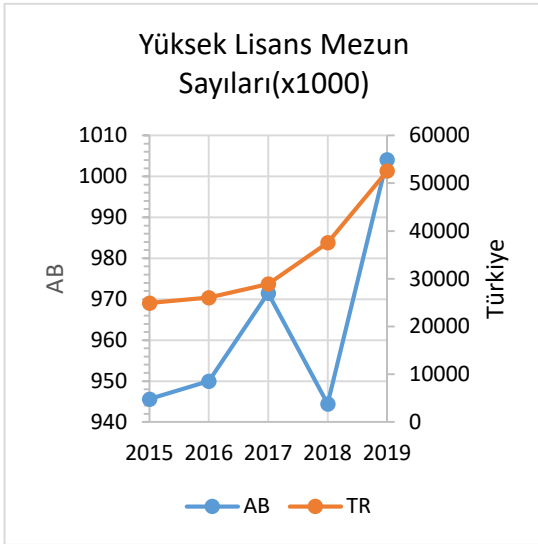
Şekil 4: Avrupa 27 Ülkesi ve Türkiye Lise ve dengi meslek okulu (a), Ön lisans ve lisans(b), Yüksek Lisans (c), Doktora(d) sayılarının karşılaştırması

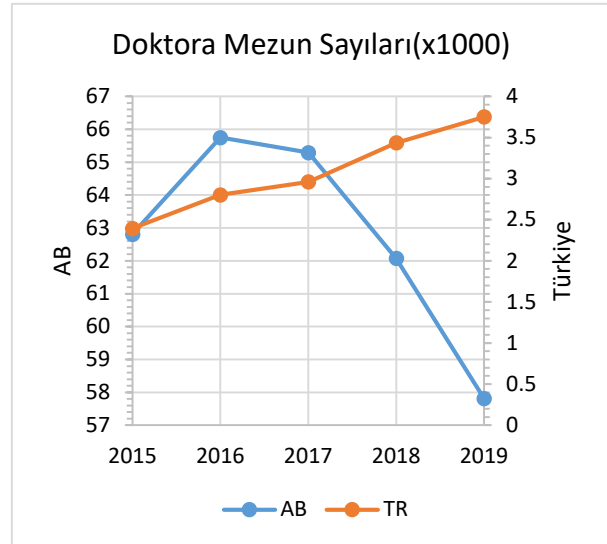
(a)

(b)

(c)

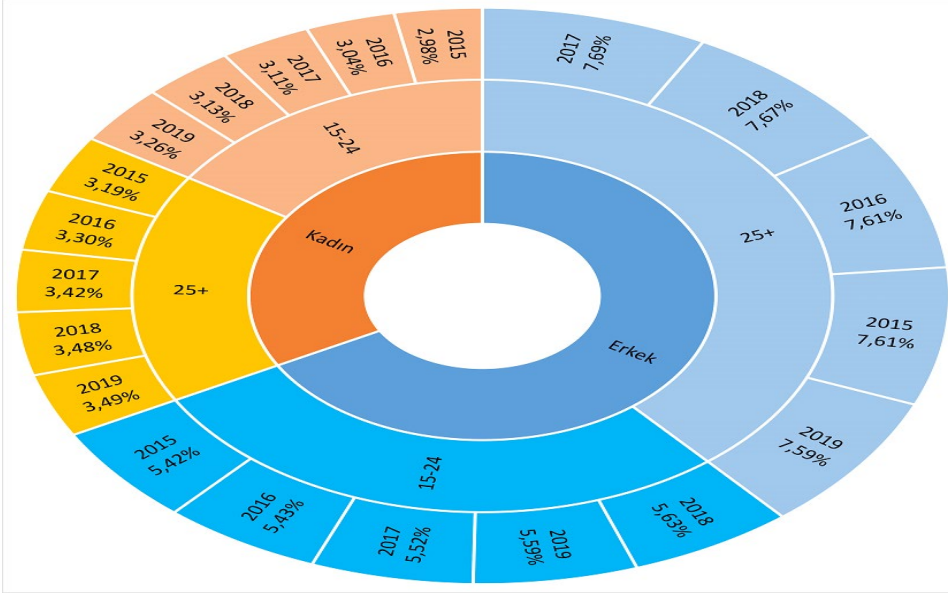

(d)

Kaynak: EUROSTAT, <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Şekil 5 görselinde 15-24 yaş aralığında doktora yapan kadınların oranı 2015 yılında yaklaşık %2,98 iken 2019'da % 3.26'dır. Buna karşın doktora yapan erkeklerin oranı 2015 yılında %5,42 ve 2019 yılında yaklaşık % 5,59'dur ve kadınlara göre daha fazla doktora yaptıkları görülmektedir. Yine doktora istatistiklerinde 25 yaş ve üstünde kadınların oranı 2015 yılında %3,19 ve 2019 yılında ise % 3,49 iken, erkeklerin 2015 yılında %7,61 ve 2019 ise % 7,59 olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 5: Türkiye'deki Doktora mezunlarının cinsiyet, yaş grubu ve yıllara göre oranları (İçten dışarıya doğru),

Kaynak: (TÜİK Ulusal Eğitim İstatistikleri 2014-2019 (https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, Erişim Tarihi:5.5.2021).

İşveren olarak çalışan kadın girişimcilerin bütün dünyada genellikle daha küçük işler yapma ve daha az büyüme potansiyeline sahip oldukları bilinmektedir. Kadınların sahip olduğu ve yönettiği işletmelerin ortalamada yüksek büyüme ve diğer insanlar için istihdam yaratma eğiliminin düşük olduğu görülmektedir. Her ne kadar kadınların sahip olduğu işletmeler küçükse de ve yüksek büyümeye yönelmiş olmasa da, erkeklerin sahip olduğu işletmeler kadar kadınların sahip olduğu işletmelerinde istikrarlı ve ekonomik zorluklara karşı dirençli olduğu görülmektedir (OECD, 2017, s. 6). Tablo 1'e göre eğitim ile iş gücü piyasasında ilerleme yolunda olan kadınlar, işveren/girişimci gibi liderlik pozisyonlarını yetersiz temsil etmektedirler. İşveren pozisyonlarındaki kadınların payının erkekler karşısında 4 kat daha az olduğu ve incelenen dönem itibariyle de fazla bir değişikliğin olmadığı görülmektedir.

Tablo 1: Cinsiyete Göre İşveren Olarak Çalışanların İstihdam İçindeki Oranı, (% , 2015-2019)

Yıllar	15+ yaş		
	Toplam	Erkek	Kadın
2015	4,4	5,8	1,2
2016	4,6	6,0	1,3
2017	4,5	6,0	1,3
2018	4,5	5,9	1,2
2019	4,5	5,9	1,4

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, 2014-2019 (https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, Erişim Tarihi:25.04.2021).

Tablo 2'de cinsiyete göre iş gücüne katılım oranının 15+yaş gurubunda 2017 yılında erkeklerde ve kadınlarda fazla olduğu 15-24 yaş grubunda erkeklerde yaklaşık %56 kadınlarda yaklaşık %33 olduğu tespit edilmiştir. 2017 yılında 25+yaş grubunda erkeklerde %76,9 ile en fazla olduğu gözlenirken kadınlarda ise 2019 yılında %34,9 ile en fazla paya sahip olduğu yapılan tespitler arasındadır.

Tablo 2: Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranı, (% , 2015-2019)

Yıllar	15+Yaş			15-24 yaş			25+yaş		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
2015	51,3	71,6	31,5	42,0	54,2	29,8	53,7	76,1	31,9
2016	52,0	72,0	32,5	42,4	54,3	30,4	54,4	76,1	33,0
2017	52,8	72,5	33,6	43,3	55,2	31,1	55,2	76,9	34,2
2018	53,2	72,7	34,2	44,0	56,3	31,3	55,4	76,7	34,8
2019	53,0	72,0	34,4	44,4	55,9	32,6	55,0	75,9	34,9

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2014-2019 (https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068). Erişim Tarihi:25.04.2021).

Kadınlar kayıt dışı istihdamda yüksek oranda çalışmaktadır. Bunun nedeni ihracata dayalı endüstrileşmeye geçen ve endüstrilerini geliştirmekte olan ülkelere taşıyan ülkelerin istihdam tercihindeki uygulamalarıdır. Bu ülkeler tercih noktasında; daha ucuz ve esnek iş gücü sağlamak amacıyla kadın çalışan tercih etmektedir. Kadın penceresinde ise yaşamak için gerekli gelirden yoksun olunmasının yarattığı muhtaçlık durumu buna izin vermektedir (Erdut, 2005, s. 15; Toksöz, 2009, s. 5). Türkiye’de kadınların iş gücüne katılımında kırsal ve kentsel alanlar arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bunun nedeni, kadınların iş gücüne katılımında tarım ve tarım dışı sektörlerdeki istihdamının kayıt dışı olmasıdır. Genel anlamda çeşitli faktörden etkilenen kadın iş gücü her ne kadar tarım ve tarım dışı sektörlerde erkeklere nazaran fazla olsa da diğer sektörlerde düşük kaldığı görülmektedir. Tablo 3’e göre 2015 yılında tarımda kadınların %94,0 ve tarım dışı sektörde ise %24,1 olmasıyla erkeklere nazaran bu alanlarda daha fazla çalıştığı görülmektedir. 2019 yılında da gelindiğinde de yine kadınların %95,7 tarımda %24,2’si ise tarım dışı alanda olması, erkeklere nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de tarım ve tarım dışı sektörlerde kayıt dışı istihdamın kadınlar açısından yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Tarım ve Tarım Dışı Sektörlerde Kayıt Dışı İstihdam Oranı (% ,2014-2019)

Yıllar	15+ yaş					
	Tarım			Tarım Dışı		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
2015	81,2	70,2	94,0	21,2	20,2	24,1
2016	82,1	72,2	94,3	21,7	20,8	24,2
2017	83,3	74,4	94,2	22,1	21,0	24,9
2018	82,7	76,2	90,9	22,3	21,2	24,9
2019	86,6	79,5	95,7	23,0	22,4	24,2

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2014-2019 (https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068). Erişim Tarihi:25.04.2021).

Ev hizmetlerinde istihdam edilenler, küresel iş gücünün kayıt dışı istihdamda önemli yeri olan en savunmasız işçi grupları arasındadır. Genellikle çalışma mevzuatı kapsamı dışında özel hanehalkları için çalışırlar. Şu anda dünyada en az 67 milyon ev hizmetlerinde çalışan bulunmaktadır. Bahçıvan, şoför gibi ev tipi işlerde erkekler çalışsa da genellikle %80’i kadın çalışandır ve bu alanda çalışan kadınların çoğu temizlik, çeşitli bakım hizmetleri (çocuk, yaşlı, hasta) gibi işler yapmaktadırlar. Bir ev işçisi tam zamanlı ya da yarı zamanlı bir ya da birden fazla işverene bağlı çalışabilir. Günümüzde, ev işçileri genellikle çok düşük ücretlerle, uzun çalışma saatleriyle karşı karşıya kalmakta, haftalık dinlenme günleri garanti edilmemekte ve bazen fiziksel, zihinsel ve cinsel istismara ve hareket

özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalara karşı savunmasız kalmaktadırlar. Ev işçilerinin sömürülmesi kısmen ulusal çalışma ve istihdam mevzuatındaki boşluklara atfedilebilir ve genellikle cinsiyet, ırk ve kast doğrultusunda ayrımcılığı yansıtır (ILO, 2021, s. 11). Tablo 4'te 2015'te aile işçisi olarak çalışan kadın sayısının erkelere nazaran altı katı fazla olduğu ve sonraki yıllarda ise erkeklerin mevcut oranlarını koruduğu, kadınların ise bu sektörde azaldığını, ancak yine de erkeklerin çok daha üstünde olduğu görülmektedir.

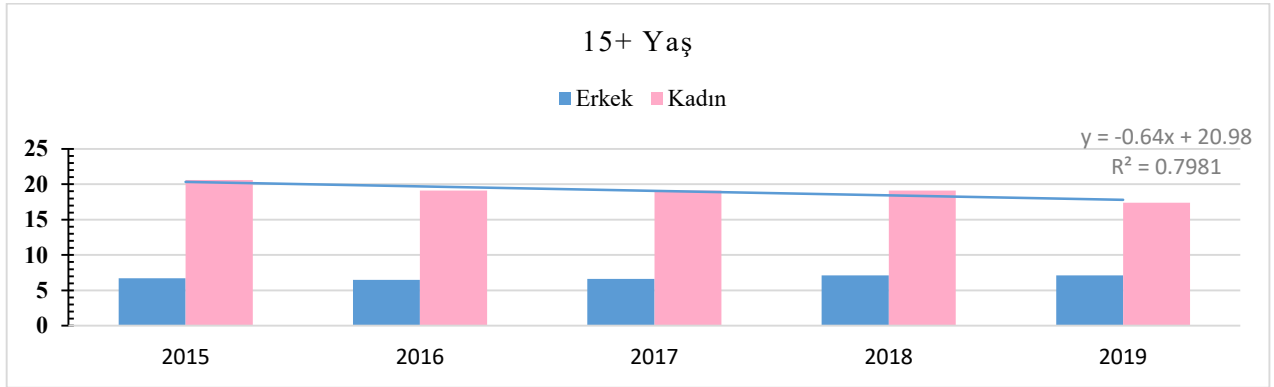
Tablo 4: Ücretsiz Aile İşçisi Olarak Çalışanların İstihdam İçindeki Oranı (%2015-2019)

Yıllar	15+ yaş		
	Toplam	Erkek	Kadın
2015	11,8	4,7	28,5
2016	11,2	4,6	26,3
2017	11,1	4,5	25,9
2018	10,5	4,4	23,7
2019	10,3	4,5	22,9

Kaynak: TÜİK, Hane halkı İşgücü İstatistikleri, 2014-2019 (https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068. Erişim Tarihi:25.04.2021).

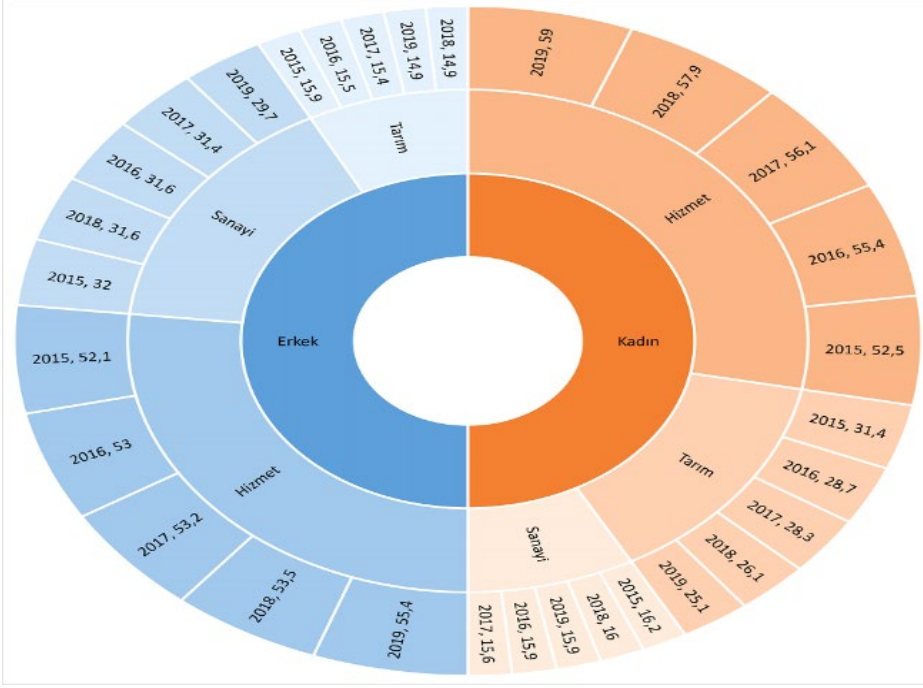
1970'li yıllarda esnek ve standart olmayan iş gücü piyasalarının ortaya çıkmasının bir sonucu olarak yarı zamanlı çalışma gündeme gelmiştir (Fagan vd., 2014, s. 3). Özellikle 2000'li yıllarda birçok ülkede yarı zamanlı çalışma ciddi oranda artmıştır. Birçok ülkede çalışma hayatının içinde yer alan kadınlar yarı zamanlı istihdamın önemli bir kısmını oluşturmaktadırlar. Burada en önemli etkenin aile içi sorumluluklar olduğu görülmektedir (Maurizio, 2016, s. 20). Şekil 6'ya göre *yarı-zamanlı* çalışan kadınların istihdam içindeki oranına bakıldığında 2015'te %20,6 iken erkeklerin %6,7 oranı ile çok düşük kaldığı ve yarı zamanlı çalışmayı çok fazla tercih etmediği söylenebilir. İzleyen yıllarda yarı zamanlı çalışmada, kadınların sayısının giderek azaldığı 2019'da oranın %17,4 olduğu görülmektedir. Erkeklerin ise önceki yıllara nazaran çok küçük bir oranda artış sergilediği söylenebilir.

Şekil 6: Yarı-Zamanlı Çalışan Kadınların İstihdam İçindeki Oranı, (%2015-2019)

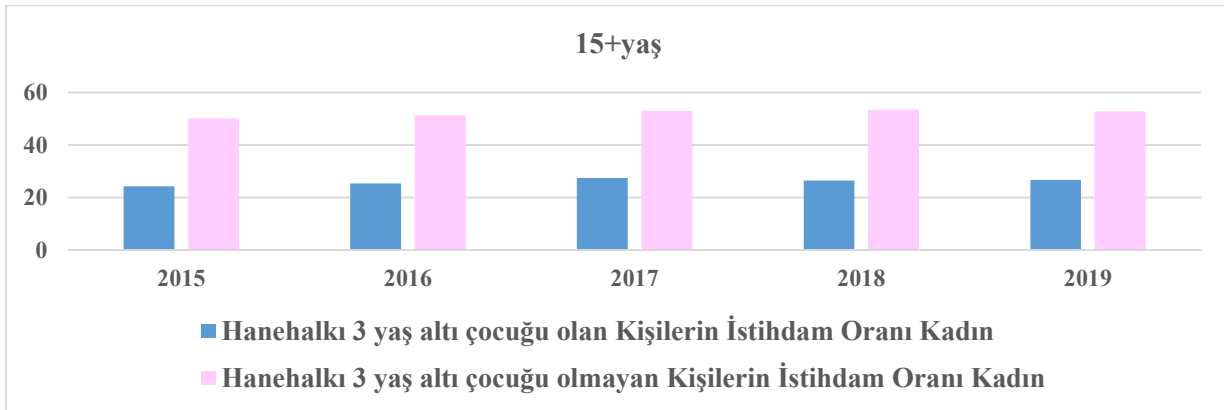
Kaynak: TÜİK, Hane halkı İşgücü İstatistikleri, 2014-2019 (https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068. Erişim Tarihi: 25.04.2021).

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyinin açıklanmasında önemli göstergelerinden biri istihdamın sektörel dağılımıdır. Bu gösterge, ekonomi için istihdam sağlama kapasitesinin önemli bir boyutudur (Işığışık, 2005, s.117; Özdemir vd., 2006, s. 6). Şekil 8'de görselinde ekonomik kalkınma açısından istihdamın sektörel dağılımı sırasıyla tarım, sanayi ve hizmet sektörü şeklinde ilerlemektedir. Türkiye açısından bu durum değerlendirildiğinde 2015-2019 dönemi için tarım ve hizmet sektöründe kadınların, sanayide ise erkeklerin daha yoğun olduğu gözlenmektedir.

Şekil 7: Cinsiyete ve Ekonomik Faaliyetlere Göre İstihdam % Dağılımı, (2015-2019)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068. Erişim Tarihi:25.04.2021).

Kadın ve erkeğin çocuk sahibi olmasının iş hayatına etkisine bakıldığında, erkeklerin çocuk sayısı arttıkça işte harcadıkları çaba artarken, kadında ise çalışma saatlerinin azalmasına ve işten ayrılmalara neden olmaktadır (Önel, 2006, s. 25). Burada erkeğin evinin geçimini sağlamak için gelir getirme rolünün etkisi vardır. Kadınların ise ev işleri ve çocuklarıyla daha fazla ilgilenmek istemeleri çalışma yaşamını etkilemektedir (Aytaç vd., 2002, s. 123). Şekil 8'de 25-49 yaş gurubunda olan ve 3 yaşın altında çocuğu olan ve olmayan kadın çalışanların durumuna incelendiğinde 2015'te 3 yaşın altında çocuğu olan %24,3 iken 2017'de bu oran %27,4 olmuş 2019 ise %26,7 rakamı ile biraz değerinde azalma olduğu görülmüştür. Aynı yaş gurubunun 3 yaşın altında çocuğu olmayan kadınların istihdam içindeki oranlarına bakıldığında 2015'te %50,1 iken 2018'de %53,4'lük küçük bir artışla çocuğu olmayan kadınları istihdam içinde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 8: 25-49 Yaş Gurubunda 3 Yaşın Altında Çocuğu Olan Ve Çocuğu Olmayan Kadınların İstihdam İçindeki Oranları, (%2015-2019).

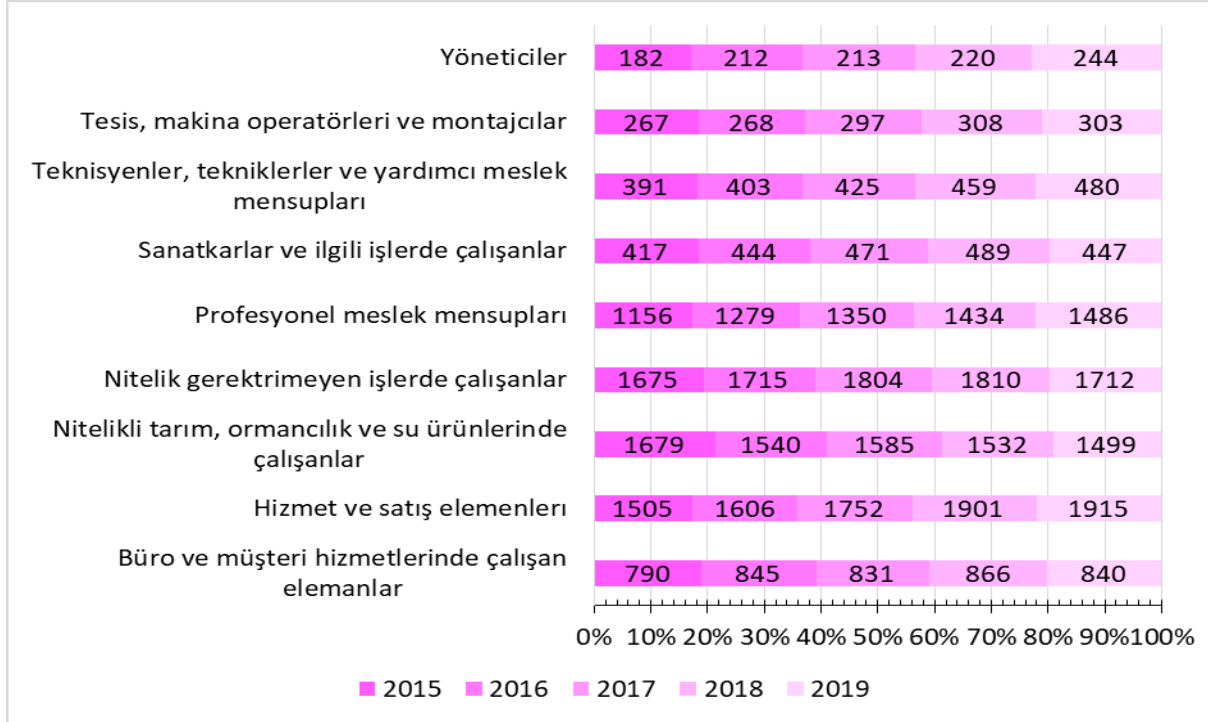
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, 2014-2019 https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068. Erişim Tarihi:25.04.2021).

İstihdamın mesleki açıdan dağılımı ile ülkenin gelişmişlik, eğitim ve teknoloji düzeyi yakından ilişkilidir. Gelişmiş ülkelerde eğitim yoluyla edinilen mesleklerin toplam istihdam içindeki payı az gelişmiş ülkelere nazaran daha fazladır. Kadın çalışanların meslek gruplarına göre dağılımı, cinsiyete

dayalı işbölümünün çalışma yaşamındaki yankılarını daha net olarak sergilemektedir (Karabıyık, 2012, s. 243). Şekil 9'a göre nitelik gerektirmeyen işlerin ilk sırada yer aldığı, yönetici konumundaki işlerin ise çok düşük olduğu görülmektedir. Kadınların sosyal yapılarının ilişkiler açısından daha güçlü olması hizmet sektöründe daha çok istihdam edildiğini gözler önüne sermektedir.

Şekil 9: Meslek Gruplarına Göre Kadın İstihdamı 2015-2019

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

3. Sonuç ve Öneriler

Yeni Sosyal Ekonomide ekonomik canlanmanın sağlanmasının sağlanması için iş gücü teminindeki tercihler ekonomik büyüme üzerinde önemli bir role sahiptir. Bu nedenle de kamu ve özel sektör işverenlerinin emek faktörü tercihinde; küreselleşme, ödemeler, teknolojik ilerlemeler, büyüyen faktör pazarları, artan rekabet ve ihracata yönelik iş stratejileri gibi faktörler daha rasyonel davranışlara itmektedir. Son yirmi yılda, tüm gelişmiş ülke ekonomilerinde, kadınların eğitimle artan bilişsel becerileri iş gücü piyasasının yukarı veya aşağı doğru yönünü değiştiren unsurlardan biri olmuştur. Eğitimle kazanılan bilişsel becerilerin seviyesinin artması, bireysel kazançları ve dolaylı olarak da gelir dağılımını ve ekonomik sonuçları etkilemektedir. Bu durum çalışma alanlarının seçimi noktasında farklılaşma getirmiştir. Kadınlar eğitim, sağlık, sanat ve beşeri bilimler gibi alanlarda çalışmayı tercih ederken, erkekler matematiksel beceri alanlarında yoğunlaşmıştır. Toplumsal değişimlerle başlayan yerleşik yaşam kadın ve erkeğin statü ve rollerini etkilemiştir. Tarihsel süreçte sanayi devrimi ile iş gücüne katılan kadınlar I. ve II. Dünya savaşının ardından fabrikalarda çalışmaya başlamış, kendilerine ve ülke ekonomilerine sağladıkları faydanın yanı sıra çeşitli sorunlarında gündeme gelmesine neden olmuştur. Sorunların çözümü noktasında ücret eşitliği, eğitim imkânları ve politik uygulamaların kabul edilmesi ile kadınların birçok sahada erkek iş gücünün yerini aldığı görülmüştür. Türkiye açısından değerlendirildiğinde çeşitli düzenlemelerin kanunlaşarak uygulanması ile kadınların daha fazla çalışma hayatına girmeleri sağlanmıştır. Bütün bu gelişme ve değişikliklerle beraber kadınların artan bilgi ve nitelikleri sanayi ve hizmet sektöründe önemli bir yer edinmelerini sağlamıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Türkiye’de çalışma hayatında en fazla lise mezunu kadınların olduğu ve özellikle okur-yazar olmayan kadınların sayısının azalmasıyla, eğitim seviyesinin giderek arttığı söylenebilir. Ancak her ne kadar okur-yazar olmayan kadınların sayısında azalma görülse de bu oran hala istenilen düzeyde değildir. Çalışmada dikkat çeken önemli nokta; yükseköğretim, fakülte

ve yüksek lisans mezunu kadın sayısının giderek artış gösterdiği. Diğer taraftan dikkat çeken bir nokta ise şudur: Lise, Lisans ve Yüksek lisans mezunu sayısı açısından Türkiye'nin 27 AB ülke gurubuna göre daha ileri düzeyde olduğudur. 27 AB ülke grubunda özellikle 2018'de çok daha fazla düşüş yaşanması da dikkat çekici bir ayrıntı olarak gözlenmektedir. Doktora eğitiminde Türkiye'de yıllar içindeki artış olduğu gözlenirken AB ülkelerinde 2016'dan sonra düşmeye başladığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye'de doktora yapan kadın sayısının arttığı, ancak henüz istenilen düzeyde olmadığı, erkeklerin kadınlara nazaran daha fazla doktora yaptığı görülmektedir. Kadın iş gücünün eğitim düzeyindeki artışının daha farklı iş kollarında istihdam imkânı sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte kadınların bilişsel beceriler noktasında sahip oldukları yeteneklerinin sağladığı avantajla hizmet sektöründe yoğunlaştıkları söylenebilir. İşveren pozisyonlarında kadın çalışanların çok az olduğu, daha çok tarım işçiliği ve yarı zamanlı ev hizmetlerinde çalıştıkları tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma hayatında evli ancak çocuksuz olan kadınların daha fazla yer aldığı görülmüştür. Tarım ve yarı zamanlı ev tipi işlerdeki çalışma oranlarının fazlalığından dolayı da son beş yıllık süreçte kadın sayısının erkeklerin yarısına kadar ulaştığı tespit edilmiştir. Türkiye'deki kadın iş gücüne katılımının düzey ve kalitesinin artırılabilmesi için çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra iş gücü piyasalarında çalışan kadınların, ev kadını olarak ücretsiz aile işçiliğine yönelmelerinin altında yatan nedenlerin araştırılması gerekmektedir. Ayrıca eğitim düzeylerinin yükseltilmesi için de fırsat eşitliğinin sağlanması noktasında mevzuatta günün koşullarına uygun düzenlemeler yapılması önerilebilir. Kadın iş gücünün bilişsel becerilerdeki etkinliğinde mevcut araştırmaların yeterli olmayışı dikkatte alındığında, literatürde bu yönde mevcut boşluğu dolduracak yeni çalışmalar yapılması beklenmektedir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Melahat BATU AĞIRKAYA (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alp, G., & Aksoy, B. (2021). "Bilim, Teknoloji ve Kadın: Çalışmanın Geleceğine Dair Bir Değerlendirme". *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1): 248-264.
- Aşçı, H. (2012). *Eğitim İstihdam İlişkisini Açıklayan Kuramlar Çerçevesinde Savunma Sanayi İşletmelerinde İşgücü Piyasası Analizi*. i Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Sanayi Enstitüsü.
- Aytaç, S., Seviktekin, M., Işığışok, Ö., & Bayram, N. (2002). *Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücü Konumu: Bursa Örneği*. Ankara: TİSK.
- Balioune-lutz, M., & McGilivray, M. (2007). *Gender Inequality and Growth in Sub-Saharan Africa and Arab Countries*. Turin: ICER.
- Berber, M., & Eser, B. (2008). "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz". *"İş,Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2): 2-16.
- Biçerli, M. (2017). *Çalışma Ekonomisi (4.Baskı b.)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Blau, F., & Kahn, L. (2017). "The Gender Wage Gap: Extent, Trends, and Explanations". *Journal of Economic Literature*, 55(3): 789-865.
- Bozkaya, G. (2013). "Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5): 69-89.
- Büyüknalbant, T. (2009). *İktisadi Açından Kadın İşgücü İstihdamı ve Sorunları: Kayseri Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Coase, R. (1984). "The New Institutional Economics". *Journal of Institutional and Theoretical Economics*,(140): 229-231.
- Cooper, A., & Artz, K. (1995). "Determinants of Satisfaction for Entrepreneurs". *Journal of Business Venturing*, 10(6): 439-457.
- Çelik, K. (2015). *Genel Ekonomi (6. Baskı b.)*. Trabzon: Celepler Matbaacılık Basın Yayın Dağıtım.
- Çetin, T. (2012). "Yeni Kurumsal İktisat". *Sosyoloji Konferansları*, 0(45): 43-73.
- Çitci, O. (1982). *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Çolak, Ö., & Kılıç, C. (2001). *Yeni Sanayileşen Bölgelerde Kadın İşgücü Arzı: Şanlıurfa Örneği*. İstanbul.: TİSK.
- Doğan, Z., & Kurt, Ü. (2016). "Yeni Kurumsal İktisadın Dalları". *Journal of Life Economics*, 3(1): 115-130.
- Ekmekçi, Y. (2004). *Türkiye'de Kadın İşgücünün Gelişimi ve Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Engeller*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- England, P., Gornick, J., & Shafer, E. (2012). "Women's Employment, Education and the Gender Gap in 17 Countries". *Monthly Labor Review*(95): 3-12.
- Esen, Ş. (2006). *Kadın Girişimcilik ve Konya İlinde Kadın Girişimcilik Profil Üzerine Bir Uygulama*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Eser, K., & Gökmen, Ç. (2009). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2): 41-56.
- Erdut, T. (2005). "İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü". *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(6): 33-55.
- F. Rebollo-Sanz, Y., & De la Rica, S. (2020). "Gender Gaps in Skills and Labor Market Outcomes: Evidence from the PIAAC". *Rev Econ Household*, 2-24. doi:<https://doi.org/10.1007/s11150-020-09523-w>
- Fagan, C., Norman, H., Mark, S., Maria, C., & Menendez, G. (2014). *In Search of Good Quality PartTime Employment*. Geneva: ILO.
- Gustafsson, S., & Jacobsson, R. (1985). "Trends in Female Labor-Force Participation in Sweden". *Journal of Labor Economics*, 3(1): 256- 274.
- Günsoy, G., & Özsoy, C. (2012). "Türkiye’de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi". *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 49(568): 21-40.
- Gürol, M. (2007). "Türkiye’de İş Yaşamındaki Kent Kadınının Açmazı: Kariyer-Aile İkilemi". *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*: 144-15.
- Hanushek, E., & Woessmann, L. (2008). "The Role of Cognitive Skills in Economic Development". *Journal of Economic Literature*, 46(3): 607-66.
- ILO. (2021). Domestic workers. <https://www.ilo.org/global/topics/domestic-workers/who/lang-en/index.htm> adresinden alındı
- İnce, M. (2010). *Kadın İstihdamı ve Kadın İşgücüne Olan Talep Türkiye Örneği*. Afyon.: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İpek Yolu Kalkınma Ajansı. (2011). *Kadın istihdamı*. Gaziantep.
- Ironmonge, D. (2000). *Household Production and the Household Economy*. Melbourne: The University of Melbourne.
- İşığçok, Ö. (2005). *XXI. Yüzyılda İstihdam ve İnsana Yakıtır İş*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Karabıyık, İ. (2012). "Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32(1): 231-260.
- Kherallah, M., & Kirsten, J. (2001). *The New Institutional Economics: Applications for Agriculture Policy Research in Developing Countries*. Washington: International Food Policy Research Institute.
- Kılıçbay, A. (1973). *İktisadın Prensipleri*. İstanbul : İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını.
- Koray, M. (1992). "Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri". *Amme İdaresi Dergisi*, 25(1): 75-90.
- Korkmaz, M., Alacahan, N., Cesim, D., Yücel, A., & Aras, G. (2013). Türkiye’de Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın İstihdamı ile Karşılaştırılması. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 1845-1863.
- Kuruvilla, S., & Erickson, C. (2002). "Change and Transformation in Asian Industrial Relations". *A Journal of Economy and Society*, 41 (2): 171-227.

- Langlois, R. (1986). *Economics as a Process: Essays in the New Institutional Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lenchman, E., & Kaur, H. (2015). "Economic Growth and Female Labor Force Participation-Verifying the U-Feminization Hypothesis. New Evidence for 162 Countries over the Period 1990-2012". *Economics and Sociology*, 8(1): 246-257.
- Lewbel, A., & Chiappori, P. (2014). "Gary Becker's A Theory of the Allocation of Time". *The Economics Journal*, (125): 410-442.
- Luci, A. (2009). "Female Labour Market Participation and Economic Growth". *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 4(2/3): 97-108.
- Makal, A. (2010). "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emegi". *Çalışma ve Toplum Dergisi*(2): 13-39.
- Maurizio, R. (2016). *Non-Standard Forms of Employment in Latin America: Prevalence, Characteristics and Impacts on Wages*. Geneva: ILO.
- Minniti, M., & Arenius, P. (2003). Women In Entrepreneurship, The Entrepreneurial Advantage Of Nations . *First Annual Global Entrepreneurship Symposium United Nations Headquarters*.
- Nabli, M., & Nugent, J. (1989). "The New Institutional Economics and Its Applicability to Development". *World Development*, 17(9): 1333-1347.
- OECD. (2017). *Policy Brief on Women's Entrepreneurship*. doi:doi:10.2767/50209
- O'Hara, P. (1999). *New Household Economy. Entry for the Encyclopedia of Political*. London: Routledge.
- Önel, N. (2006). *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İş-Aile Çatışmasının Çalışan Kadının Aile İç İlişkileri Üzerine Etkileri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, S., Ersöz , H., & Sarıoğlu, İ. (2006). *İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi*. İstanbul: İTO Yayınları
- Önder, N. (2013). "Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü". *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1): 35-61.
- Özer, M., & Biçerli , K. (2003). "Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 55-85.
- Pollak, R. (2002). *Gary Becker's Contributions to Family and Household Economics*. Cambridge: NBER.
- Shimada, H., & Higuchi, Y. (1985). "An Analysis of Trends in Female Labor-Force Participation in Japan". *Journal of Labor Economics*, 3(1): 355-374.
- Tansel, A. (2002). *İktisadi Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye'den Zaman-Serisi Kanıtları ve İllere Göre Yatay Kesit Kestirimleri*. Ankara: ERC.
- Taylor, L., & Ömer, Ö. (2020). "Where do Profits and Jobs Come from? Employment and Distribution in the US Economy". *Review of Social Economy*, 78(1): 98-117. doi: DOI:10.1080/00346764.2019.1672883

- Terjesen, S., & Ernesto, A. (2010). Ernesto Female Entrepreneurship in Latin America and the Caribbean: Characteristics, Drivers and Relationship to Economic Development. *European Journal Of Development Research*, 22, 313–330.
- Toksöz, G. (2009). *Kriz Koşullarında Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İşgücü Piyasaları Raporu*. Ankara: ILO Ofisi.
- TUİK. (2021). 4 25, 2021 tarihinde 2014-2019 https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068. adresinden alındı
- Yetim, N. (2002). "Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği". *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(2): 79 - 92.
- Yıldız, E. (2021). *Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi*. CEİD Yayınları.
- Yılmaz, A., Bozkurt, Y., & İzci, F. (2008). "Kamu Örgütlerinde Çalışan Kadın İşgörenlerin Çalışma Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2): 89-114.

ENDÜSTRİ 4.0'IN ETKİLERİNİN KALİTE 4.0 ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE EFFECTS OF INDUSTRY 4.0 THROUGH QUALITY 4.0

Aysel ÇETİNDERE FİLİZ*,

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, aysel.cetindere@omu.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 23.05.2022</p> <p>Revizyon Tarihi 14.06.2022</p> <p>Kabul Tarihi 30.06.2022</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları L23 M10 M11</p>	<p><i>Endüstri 4.0 çağında kalite yönetimi alanındaki gelişmelerin takip edilmesi ve dijital teknolojilerin süreç iyileştirmelerinde nasıl kullanılacağına çok iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda Endüstri 4.0'ın kalite yönetimine etkilerinin Kalite 4.0 kavramı üzerinden değerlendirilmesi çalışmanın önemini teşkil etmektedir. Çalışmada Endüstri 4.0'ın gelişim seyri ve özellikleri, Kalite 4.0 kavramı, boyutları, araçları ve Endüstri 4.0 teknolojilerinin kalite yönetimi uygulamaları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bunun için Endüstri 4.0 ve Kalite 4.0 ile ilgili yayınlanmış çalışmaların incelenmesi yoluyla güncel düşüncelerin özetlenmesi ve çalışmalardan elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Kalite Yönetimi, Kalite 4.0</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 23.05.2022</p> <p>Revized 14.06.2022</p> <p>Accepted 30.06.2022</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes L23 M10 M11</p>	<p><i>In the age of Industry 4.0, it is essential to follow the developments in the field of quality management and to understand how to use digital technologies in process improvements. The importance of the study is to evaluate the effects of Industry 4.0 on quality management through the idea of Quality 4.0 for this goal. In the study, the history and characteristics of Industry 4.0, the concept of Quality 4.0, its dimensions, tools, and the effects of Industry 4.0 technologies on quality management practices are discussed. By reviewing existing studies on Industry 4.0 and Quality 4.0, it is intended to summarize current opinions and analyze the information acquired from the investigations.</i></p> <p>Keywords: Industry 4.0, Quality Management, Quality 4.0</p>

Atf (Citation): Çetindere Filiz, A. (2022). "Endüstri 4.0'ın Etkilerinin Kalite 4.0 Üzerinden Değerlendirilmesi", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 176-188

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Endüstriyel alanda yaşanan gelişmeler, insanların ihtiyaçlarını gidermek üzere kurulan işletmeler üzerinde her zaman etkili olmuştur. Sanayi devrimleri olarak ifade edilen ve bu gelişmelerin başlangıcını teşkil eden Endüstri 1.0 (1890'dan önce) su ve buhar gücü vasıtasıyla çalışan makinelerin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde fabrikalaşma ile birlikte kullanılan makineler sayesinde üretilen ürünlerdeki tutarlılık, üretim miktarlarındaki artış ve ürün hareketliliğindeki kolaylık dikkati çekmektedir. Endüstri 2.0 (1890-1940) seri üretimin hız kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde elektriğin gücü ile makineler daha da güçlendirilmiş ve artan otomasyon performans düzeylerindeki artışı da beraberinde getirmiştir. Endüstri 3.0 çağında (1940-1995) çalışanların verimliliğini arttırmada bilgisayarların gücünden yararlanılmıştır. Bu dönemde bilgi ve iletişim teknolojileri üretimde gelişmenin önemli bir itici gücü olmuş birbiri ile iletişimde olmayan yani bağımsız çalışan ve belli hareketleri yapabilen robotlar iş gücünün yerini almaya başlamıştır. Endüstri 4.0 çağında (1995'den itibaren) ise iş çevresi, siber fiziksel sistemler haline dönüştürülmüş ve tüm süreçler uçtan uca entegrasyon ile otomatik olarak yönetilmeye başlamıştır. Endüstri 4.0, “dördüncü endüstri devrimi” olarak 2011 yılında Almanya'da Hannover fuarında tanıtılmış ve imalat endüstrisinin rekabet gücünü artırmak için yüksek teknoloji bir stratejik plan olarak başlatılmıştır.

“Endüstri 4.0” terimi, “akıllı fabrika”, “akıllı üretim”, “büyük veri analitiği”, “siber-fiziksel sistemler” ve “akıllı makineler” gibi daha birçok kelime ile ilişkilendirilmektedir. Çoğu bilim insanı tarafından imalatın dijitalleşmesi olarak adlandırılan bu devrim teknoloji birikimini ifade etmektedir (Sanghavi vd., 2019, s.3). Endüstri 4.0'ın gelişimi işletmelerde dikkate değer bir performans artışı da beraberinde getirmiştir. Literatürde yer alan çalışmalar Endüstri 4.0 teknolojilerini kullanan şirketlerde %50'ye kadar verimlilik, %80'den fazla etkinlik artışı olduğunu ve müşterilerin %45'ten fazlasının ürün kusurlarındaki azalma ile birlikte memnuniyetlerinin arttığını göstermektedir (Albers vd., 2016, ss.262-263). Sanayi sektörü araştırma, geliştirme, bakım ve üretim gibi fonksiyonları ile bu dijital dönüşüme dahil olurken kalite yönetim sürecinin dijitalleştirilmesinde önemli ölçüde geri kalmıştır. İşletmelerin çoğu hala eski kalite kontrol yaklaşımlarını kullanmakta kaliteyi manuel olarak veya ayrı platformlar/uygulamalar aracılığıyla yönetmektedirler. Sık sık ortaya çıkan hatalarla, maliyet artışlarıyla ve düşük ürün kalitesiyle karşılaşılmasının nedeni de budur (Ralea vd., 2019, s.121). Endüstri 4.0 teknolojileri ile yürütülen kalite yönetimi uygulamaları kişiselleştirilmiş ürün/hizmet kalitesinde büyük bir değişim yaşanmasına yol açmıştır (Sony vd., 2020, s.3). Endüstri 4.0 bağlamında tanımlanan Kalite 4.0 araçları ile elde edilecek üstünlükler stratejik, kültürel ve teknolojik konuları da içerisine alan çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen işletmeler düşük hata oranları, daha fazla müşteri memnuniyeti ve iyileştirilmiş süreçlerden elde edilen yüksek verimlilik ile rekabet avantajı elde edebileceklerdir.

1. Endüstri 4.0'ın Gelişimi ve Özellikleri

Dördüncü sanayi devrimi olarak ifade edilen Endüstri 4.0 nesnelerin interneti (Internet of Things-IoT), bilgi entegrasyonu ve diğer yüksek teknolojik gelişmeleri özümseyerek üretim sektörüne odaklanma ile başlayan ve birçok sektöre yayılan dijital dönüşümü temsil etmektedir (Zaidin vd., 2018, s.82). Endüstri 4.0 üretim tekniklerinin tam olarak entegre bir işbirlikçi üretim sistemi kullanılarak küresel ve merkezi olmayan bir şekilde yapılmasını ifade eder (Carvalho vd., 2021, s.343). Endüstri 4.0 üretimde otomasyonu ve daha yüksek verimlilik elde etmek için makinelerin işbirliği yapabileceği, üretkenlik ve ürün özelleştirme yeteneklerini artırabileceği ileri bir düzeye çıkarmıştır. Endüstri 4.0 çağı, makineleri sosyal bir ağda olduğu gibi birbirine bağlamak üzere internetin kullanılmasıyla karakterize edilmektedir (Sader vd., 2019, s.118). Dördüncü endüstri devriminin amacı dijital olarak üretilen ve üretim sürecinde ilgili tüm taraflar arasındaki eş zamanlı iletişim ile birleştirilen ürün ve hizmetler açısından esnek üretim modellerinin geliştirilmesidir. Örneğin bulut hizmetleri aracılığıyla özel satın almalar yapan veya talimatlar alan ve farklı müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için üretim hattında anında değişiklik yapabilen bir işletme olarak geleneksel üretim satış modellerinin büyük ölçüde etkilendiği bir yapı ortaya çıkmaktadır (Zaidin vd., 2018, s.82). Endüstri 4.0'ı karakterize eden bazı temel kavramlar ve özellikleri aşağıda

belirtildiği gibidir (Armani vd., 2021, s.133; Kagermann vd., 2013, ss.15-16; Sader vd., 2019, ss.119-122; Sony, Antony & Douglas, 2020, s.780).

• **Siber-fiziksel sistemler (Cyber-Physical Systems-CPS):** Üretim ortamında akıllı makineleri, dijital olarak geliştirilmiş üretim sistemlerini entegre eder ve malzeme girişinden dağıtıma kadar uçtan uca entegrasyonu içerir. CPS esnek tabanlı geçici ağ oluşturma, kalite, zaman, risk, sağlamlık, fiyat ve çevre dostu olma gibi iş süreçlerinin farklı yönlerinin dinamik olarak yapılandırılmasını sağlamaktadır. CPS ile üretim süreçleri daha çevik hale gelmekte, süreçler hızlıca değiştirilebilmekte, tedarik kaynaklı sorunlar hızla telafi edilebilmekte ve çıktı miktarında kısa sürede önemli artışlar sağlanabilmektedir. Aynı zamanda üretimi durdurmak zorunda kalmadan kaynak tüketiminin azaltılması yoluyla üretim süreçleri sürekli olarak optimize edilebilmektedir. En düşük kaynak miktarını kullanarak mümkün olan en yüksek çıktı düzeyine ulaşmak bu sistemlerin en temel yararlarındanıdır.

• **Akıllı fabrika:** Endüstri 4.0 bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum CPS şeklinde makinelerin, ürünlerin ve insanların birbirleriyle etkileşime girip iletişim kurabildiği yer olarak ifade edilen “akıllı fabrikaların” kurulmasına yol açmıştır. Bu ilerleme üretim ortamında dijitalleşmeyi ve otomasyonu arttırarak dijital ve fiziksel dünya arasındaki sınırları ortadan kaldıran dijital bir değer zinciri yaratmıştır.

• **Üretim sistemlerinde kendi kendine örgütlenme:** Merkezi olmayan sistemler ile klasik üretim hiyerarşisi yerine kendi kendine örgütlenebilen sistemler oluşmaya başlamıştır.

• **Ürün ve hizmetlerin dağıtımında, satın alınmasında ve geliştirilmesinde aşamalı olarak bireyselleştirilebilecek yeni sistemler:** Bu sistemler ile bireysel müşteri gereksinimlerinin karşılanması tasarım, sipariş, üretim, planlama gibi süreçlerde müşteriye özel kriterlerin dahil edilmesini ve son dakika değişikliklerinin yapılabilmesini sağlamaktadır.

• **Uçtan uca şeffaflık:** Endüstri 4.0 teknolojileri eş zamanlı olarak mühendislik alanındaki tasarım kararlarının erkenden doğrulanmasına ve bir işletmenin tüm tesislerinde çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilecek kesintilere karşı daha esnek yanıtlar verilmesine olanak tanımaktadır.

• **Bağlanabilirlik:** Ürünlerin değer zinciri boyunca üretim sistemi ile iletişim kurabilme yeteneğidir. Üretim sisteminde ürün bilgileri CPS’ye aktarılabilir, senaryolar simüle edilebilir ve optimum bir üretim şeması elde etmek için yinelenmeler yapılabilir. Birbirine bağlı makineler üretilmekte olan bir parçanın bir aşamadan diğerine geçişi sırasında bilgilendirilebilmektedir. Böylece makineler daha sonraki üretim aşamalarına devam etmek için parçayı almaya hazır hale gelmektedir. Üretim sürecinde ihtiyaç duyulduğu takdirde lojistik sistemler de bilgilendirilebilmektedir.

• **Entegrasyon:** Yatay, dikey ve uçtan uca olmak üzere üç temel kategoride değerlendirilmektedir. Yatay entegrasyon, işletmeler arasında işbirliğini ve değer zinciri içerisindeki kaynak ve bilgi ağı arasındaki entegrasyonu ifade eder (Zhou vd., 2015, s.2148). Değer zincirinin yatay olarak entegrasyonunda müşterilerin ve tedarikçilerin entegre edilmesi amaçlanmaktadır. Sistemin yatay entegrasyonu ile müşteriler değer zinciri boyunca sipariş ettikleri ürünün tüm aşamalarını izleyebilmektedirler. Sorun olması durumunda sorunla nasıl başa çıkılacağına karar vermek üzere müşterilere anında bilgi verilebilmektedir. Ayrıca günümüzün karmaşık ürünleri üretim sürecinde sıklıkla değiştirilebilmektedir. Müşterilerin üretim sürecine entegrasyonu ile değişiklik talepleri dikkate alınmakta ve müşteriler üretim sürecinde daha etkin olabilmektedir. Buna ek olarak yapılan değişikliklerin etkileri hakkında müşteriler anında geri bildirim almakta ve sorun olması durumunda bir sonraki üretim adımında parti büyüklüğü düzenlenebilmektedir. Yatay entegrasyon tedarikçiler açısından da oldukça faydalıdır. Stoklar ve gelecekteki talep hakkında elde edilen eş zamanlı bilgiler ile teslimat planları daha etkin yapılabilmektedir (Foidl ve Felderer, 2016, ss.128-129). Dikey entegrasyon bir fabrika içinde çeşitli departmanlar arasındaki etkileşimi ifade eder (Sanghavi vd., 2019, s.6). İşletme içindeki hiyerarşik sistemlerin entegrasyonu ile esnek ve yeniden yapılandırılabilir üretim sistemlerinin oluşturulması sağlanır (Foidl ve Felderer, 2016, s.125). Özellikle de geleceğin akıllı fabrikalarında ağ bağlantılı üretim sistemleri ve montaj hattı üretimi gibi geleneksel üretim

süreçlerine alternatif olarak kişiselleştirilmiş özel üretim imkanları da sunulmaktadır (Zhou vd., 2015, s.2148). Uçtan uca entegrasyon müşteriler, tedarikçiler ve firma arasındaki etkileşimlerden oluşur (Sanghavi vd., 2019, s.7; Zhou vd., 2015, s.2148). Tasarımdan ürün ömrünün sonuna kadar müşterilerle entegrasyon sağlanmaktadır. Ürün odaklı değer yaratan tüm faaliyetlerin entegrasyonu uçtan uca entegrasyon kapsamında değerlendirilir (Chiarini, 2020, s.603; Sony, Antony & Douglas, 2020, s.783). Uçtan uca entegrasyon ile değer zincirinin her aşamasında (mühendislik, tasarım, planlama, hizmet ve bakım gibi) tutarlı bir ürün modelinin kullanılmasını sağlayan güçlü bir yazılım araç zinciri oluşturmak amaçlanır. Bu araç zinciri, akıllı fabrikalarda ürün tasarımının üretim üzerindeki etkilerinin görülmesini sağlar ve müşteriye özel ürünlerin üretilmesine olanak tanır (Foidl ve Felderer, 2016, s.125). Ürün yaşam döngüsü boyunca uçtan uca entegrasyon ile üreticiler tarafından ürünün kalitesi, güvenilirliği ve performansı etkin bir şekilde izlenebilmektedir. Elde edilen performans verileri ürün ve hizmetlerin sürekli iyileştirilmesi için önemli bir tasarım girdisi olmaktadır (Sony, Antony & Douglas, 2020, s.783).

• **Büyük veri:** Bu teknoloji ile birbiriyle uyumsuz çeşitli sistemlerden, veri tabanlarından ve web sitelerinden toplanan veriler bile işlenmekte belirli bir şirketin veya kişinin bulunduğu durumu ifade etmek üzere birleştirilebilmektedir (Witkowski, 2017, s.768).

2. Kalite 4.0 Kavramı

Kalite 4.0 ilk olarak üretim araştırma ve danışmanlık firması olan LNS Research'de Dan Jacob tarafından kullanılmıştır. Teknolojiyi kullanarak kalitenin şirket çapında bir strateji olması gerektiğini ifade eden Dan Jacob'a (2017) göre Kalite 4.0, kalite yönetiminin dijitalleşmesini ve bu dijitalleşmenin kalite teknolojisi, süreçler ve insanlar üzerindeki etkisini ifade eden bir kavramdır. Dördüncü sanayi devrimi ile birlikte kalite yönetimi uygulamalarında insan müdahalesi olmadan otomatik olarak kontrol edilebilen ve tüm süreçleri birbirine bağlayan akıllı teknolojilerin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu durum kalite yönetimi yaklaşımları ile araç ve teknikleri üzerinde bir takım etkiler göstermiştir. Endüstrideki gelişmelere bağlı olarak kalitenin gelişim seyri tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Kalite 4.0 Devriminin Gelişim Aşamaları

Kalite Devrimi	Amaç	Strateji
Kalite 1.0 (1890'dan önce) Kalite anlayışı ölçüm ve denetlemeye bağlı olarak gelişim göstermiştir.	<ul style="list-style-type: none"> • Ürün miktarının kaliteden daha fazla önemsenmesi • Maliyetin, israfın ve verimsizliğin ihmal edilmesi • Çalışan verimliliği 	Kalite kontrol faaliyetleri , ürün özelliklerine, istatistiksel süreç kontrolüne ve değişkenliklerin düzeltilmesine dayalı olarak yürütülmüştür.
Kalite 2.0 (1890-1940) Kalite, kabul edilebilir kalite düzeyleri kapsamında ele alınmıştır.	<ul style="list-style-type: none"> • Standartlara uygunluk • Kusurların en aza indirilmesi • İşgücü performansının verimlilik ölçümlerinde kullanılması 	Süreç performanslarının ölçümüne dayalı olarak hataları önlemeye dönük yürütülen kalite kontrol faaliyetleriyle kalite güvencesinin sağlanması esas alınmıştır.
Kalite 3.0 (1940-1995) Müşteri gereksinimlerinin karşılanması bir zorunluluk olarak görülmüştür. Amaç müşteriye teslim edildikten sonra ürünlerdeki arızaların maliyetli etkisini en aza indirmektir.	<ul style="list-style-type: none"> • Verimliliği yüksek iş süreçlerinin oluşturulması • Çalışanların katılımı • Süreçlerin sürekli iyileştirilmesi • Örgütsel mükemmelliğin hedeflendiği modeller (EFQM gibi) kapsamında kriterlerin belirlenmesi • Standardizasyon (ISO 9001 gibi) faaliyetlerinin sürdürülmesi 	Gereksinimlere uygunluğun kalite güvencesi sağlanarak yönetilmesi esas alınmıştır. Bunun için kalite stratejik bir zorunluluk olarak görülür ve kalite ölçümleriyle bağlantılı kurumsal hedefler belirlenerek sürekli gelişme sağlanır.
Kalite 4.0 (1995- ..) Paydaşlarla işbirlikleri esas alınmıştır.	<ul style="list-style-type: none"> • Paydaşların beklentilerinin karşılanması • Kontrol faaliyetlerinin süreç tasarımcıları tarafından yürütülmesi • Kendi kendini yöneten makinelerin kullanılması 	Ortaklıklar kapsamında paylaşılan değerler ve tüm paydaşlara karşı hesap verebilirlik esastır.

Kaynak: (Salimova, vd. 2020, s.486; Sisodia ve Villegas Forero, 2019, s.17; Zonnenshain ve Kenett, 2020, s.616).

Dördüncü sanayi devrimi, üçüncü sanayi devrimi ile ortaya çıkan dijital etkiyi genişletmekte insanları, makineleri ve verileri yeni yöntemlerle birbirine bağlayarak gelişen teknolojileri daha erişilebilir olacak şekilde demokratikleştirmektedir. Kalite 4.0 ise dijital dönüşüm yoluyla kültürün, yetkinliğin, işbirliğinin ve liderliğin geliştirilmesiyle ilgilidir (Ralea vd., 2019, s.123). Kalite 4.0, otomasyon, bilgi ve iletişim teknolojisindeki ilerlemelerle şirketlerde kalite faaliyetlerinin yürütülmesi için bir çerçeve sunar (Sony vd., 2020, s.2). Kalite 4.0 toplam kalite yönetimini esas almakla birlikte onun da ötesine geçer ve tüm paydaşlar ile veri akışı için gereken sistemleri içerisinde barındırır. Endüstri 4.0 bağlamında kalite, değer yaratma, örgütsel öğrenme, örgütsel yenilik, sürdürülebilirlik ve yeni anlayışlar getiren verilerin keşfi ile ilgilidir (Sisodia ve Villegas Forero, 2019, s.17). Kalite 4.0 tasarım kalitesi, uygunluk kalitesi ve performans kalitesi açısından gereksinimleri karşılamak üzere siber-fiziksel sistemler, IoT ve bulut bilişim gibi modern teknolojilerin kullanılmasıdır. Kalite 4.0 teknolojiye daha fazlasıdır, kullanıcıların ve süreçlerin etkileşimi yoluyla değeri en üst düzeye çıkarmanın yoludur (Ralea vd., 2019, s.123; Sony, Antony & Douglas, 2020, ss.780-781). Geleneksel kalite yönetimi anlayışında kalite standartları tanımlanarak süreçlerin ve nihai ürünün kabul edilebilir olup olmadığı belirlenmektedir. Kalite 4.0 anlayışında ise işletmelere yeni teknolojilerle desteklenen bir ürünün kalitesinin çok daha verimli bir şekilde belirlenme olanağı sunulmaktadır (Ralea vd., 2019, s.124). Kalite yönetimi uygulamalarında Endüstri 4.0 teknolojilerine yer verilmesiyle Kalite 4.0 kavramı şekillenmiştir. Bu nedenle dördüncü sanayi devrimi teknolojilerinin kaliteye uygulanması olarak da tanımlanabilmektedir.

2.1. Kalite 4.0'ın Boyutları

Jacob (2017) eğitim, planlama ve harekete geçme ile ilgili olarak; **(1) Veri, (2) Analiz, (3) Bağlanabilirlik, (4) İşbirliği, (5) Uygulama geliştirme, (6) Ölçeklenebilirlik, (7) Yönetim sistemi, (8) Uyumluluk, (9) Kültür, (10) Liderlik ve (11) Yetkinlik** olmak üzere 11 tane kalite boyutunun olduğunu belirtmiştir. Bu boyutlar Kalite 4.0'ın başarılı bir şekilde uygulanmasında üzerinde durulması gereken önemli bileşenlerdir.

(1) Veri: İşletmelerde etkili karar vermek için her geçen gün veriye duyulan ihtiyaç artmaktadır. İşletmeler bilgi teknolojilerinin sağladığı avantajlar ile hızlı ve doğru bir şekilde işlenmesi gereken çok sayıda veriye rahatlıkla ulaşabilmektedir. Veriler üzerinden müşterilerin ihtiyaçları haritalandırılıp analiz edilebildiğinden söz konusu ihtiyaçların bütünsel bir şekilde anlaşılması mümkün olabilmektedir. Her geçen gün işlenmesi gereken verilerin artması nedeniyle geleneksel yönetim sistemleri kısa bir sürede yeterli veri işleme kapasitesine sahip değildir. Bu nedenle daha gelişmiş analiz araçları ve teknikleri ile işlenmesi gereken veriler hacim, çeşitlilik ve hız ile karakterize edilmektedir (Armani vd., 2021, s.136; Sony, Antony & Douglas, 2020, s.783). Geleneksel sistemlerde düzeltici ve önleyici faaliyetlerle ilgili çok sayıda verinin işlem kaydı bulunmaktadır. Ancak bağlı cihazlardan gelen veri hacmi çok daha fazladır ve veri gölleri gibi özel yaklaşımlar gerektirmektedir (Jacob, 2017, s.12). Bu özel yaklaşımlarla analiz edilen veriler sayesinde müşterilerin istekleri kolaylıkla değerlendirilir ve uygun üretim faaliyetleri gerçekleştirilir. Aynı zamanda pazar araştırması vb. konularda maliyet ve zaman tasarrufu sağlanarak bu zaman ve maliyet kalite faaliyetleri için kullanılabilir. Dolayısıyla veri yönetimi Kalite 4.0 stratejisi için oldukça önemli bir faktördür (Bolatan Sönmeztürk, 2020, s.444).

(2) Analiz, stratejik ve operasyonel düzeyde karar vermek için kullanılan tanımlayıcı, tahmine dayalı ve öngörücü-kuralcı (prescriptive) olmak üzere üç temel analiz türü vardır. Tanımlayıcı analizlerle bilinen veya şüphelenilen ilişkileri izlemek için performans göstergeleri kullanılarak geçmiş veya güncel olaylar hakkında bilgi üretilir. Tahmine dayalı analizlerde olası olayların öngörülmesi kapsamında planlı karar vermek mümkün hale gelir. Öngörücü-kuralcı (prescriptive) analizlerde ise öngörülen senaryolara göre ileri istatistiksel araçlar kullanılarak sorunları çözmek için ne yapılması gerektiği belirlenir. Başarısızlığı tahmin etmede ve sonucu değiştirmek için ne yapılması gerektiğini belirlemede ileri düzeyde bir analiz imkanı sunar (Armani vd., 2021, s.136; Jacob, 2017, s.13). Kalite yönetiminde kullanılan öngörücü analitik algoritmalar ile tasarım, uygunluk ve performans kalitesi için öneriler sunulabilmektedir. Bu algoritmalarından oluşan büyük çözüm kümeleri en iyi seçenekleri

ortaya koymak için insan müdahalesini de mümkün kılmaktadır (Sony, Antony & Douglas, 2020, s.783).

(3) Bağlanabilirlik: Tedarik zincirine, ürünlere, süreçlere ve bağlı cihazlara ek olarak çalışanların da birbirine bağlanması etkileşime dayalı bir ekosistem geliştirmek açısından oldukça önemlidir. Bağlantılı kişiler çalışanları algılayan kişisel akıllı cihazlardan veya akıllı giyilebilir cihazlardan yararlanabilmektedir. Şirketin kişisel veya taşınabilir cihazlarını kullanan bağlı çalışanların performansları ve güvenli çalışma koşulları iyileşir. Bu durum çalışanların üretkenliğini de olumlu yönde etkilemektedir. Bu kavramların önemli uygulamaları arasında bağlantılı ürünler, laboratuvarlar, tedarik zincirleri, işlemler ve çalışanlar yer almaktadır (Armani vd., 2021, s.138; Jacob, 2017, s.14).

(4) İşbirliği: Yenilik ve kalite iyileştirme faaliyetleri için güçlü bir yakıttır. Liderler nasıl işbirliği yapacaklarını düşünmeli yetkinlik, gözetim, güvenlik ve denetim yeteneği gibi konularda hedeflerini karşılayan güvenli ve tekrarlanabilir bir veri paylaşım stratejisi oluşturmalıdır (Jacob, 2017, s.16). Kalite yönetimi açısından değerlendirildiğinde organizasyonun farklı seviyelerindeki tüm çalışanların katılımının sağlanmasında ve çapraz fonksiyonel takımların yetkinliklerinin iyileştirilmesinde işbirliği muhakkak olmalıdır (Armani vd., 2021, s.138).

(5) Uygulama geliştirme: Uygulamaların kullanımıyla fiziksel veya zamansal kısıtlamalar olmaksızın süreç kontrolü, veri toplama, analiz sonuçlarının görselleştirilmesi sayesinde bağlantı ve işbirliği için etkili bir sistem kurulur (Armani vd., 2021, s.139). Kalite yönetimi alanında giyilebilir, artırılmış ve sanal gerçeklik gibi teknolojiler taşınabilir interaktif uygulamalardır. Giyilebilirler insan performansını algılayan ve insanları birbirine bağlayan cihazlardır. Giyilebilir ürünler güvenliği ve verimliliği artırmak için endüstriyel ortamlarda da kullanılmaktadır. Artırılmış gerçeklik fiziksel varlıklar veya çevre üzerindeki sanal içeriğin üst üste bindirilmesidir. Artırılmış gerçeklik ile çalışanların yakın zamanda arızalanacağı tahmin edilen makineleri nasıl düzeltebileceği konusunda bilgi sağlanır. Sanal gerçeklik ile eylemlerin fiziksel dünyada gerçekleştirilmeden önce simüle edilmesi yoluyla oluşabilecek risklerin engellenmesi sağlanır (Jacob, 2017, s.17).

(6) Ölçeklenebilirlik: Veri hacmini, kullanıcıları, cihazları ve analizleri küresel ölçekte destekleme yeteneğidir. Bulut bilişim küresel olarak erişilebilirlik ve kullanılabilirlik konusunda önemli bir alt yapı olanağı sunmaktadır (Jacob, 2017, s.19). Bulut bilişim ölçeklenebilir ağlarda veri paylaşımı ile daha düşük maliyetli işlemeyi ve depolamayı kolaylaştırmaktadır (Armani vd., 2021, s.139).

(7) Yönetim sistemi: İş akışlarını otomatikleştirmek, kalite süreçlerini birbirine bağlamak, veri doğruluğunu iyileştirmek, uyumluluğu ve merkeziliği sağlamak ve ortak bir uygulama içerisinde işbirliğini geliştirmek için ölçeklenebilir bir çözüm sağlayan kalite yönetimi faaliyetlerinin merkezini oluşturur. Üreticiler süreçleri uyumlu hale getirmeli, bu süreçleri yazılımla otomatikleştirmeli, otomatik süreçleri diğer sistemler ile operasyonlara bağlamalı ve sistem özerkliğini sürekli olarak iyileştirmek için toplu analitiklerden yararlanmalıdır. Bu yaklaşım nitelikli personelin odağını yönetim faaliyetlerinden ziyade yenilik ve iyileştirme faaliyetlerine doğru kaydırmaktadır (Jacob, 2017, s.20). Kalite yönetimi faaliyetleri şirketin tüm değer zincirini etkilediği için bütünsel bir yönetim anlayışı ve vizyon gerektirir (Armani vd., 2021, s.140).

(8) Uyumluluk: Bir disiplin olarak kaliteye yönelik iki yaklaşım vardır. Birincisi, uygunluk temelli yaklaşım, ikincisi ise kaliteye yönelik iyileştirme/performans temelli yaklaşımdır. Bu nedenle, uyum tek başına yeterli olmasa da kaliteyi iyileştirmenin önemli bir yönüdür. ISO (International Organization for Standardization) gibi uyumluluğa dayalı standartlara bağlı kalmak, süreçlerin standart hale gelmesini sağlamak için bir ön koşuldur. Süreç performansının sürdürülebilirliği ancak süreçlerin yerel ve uluslararası uyum standartlarının gerekliliklerini karşılaması durumunda gerçekleşmektedir (Sureshchandar, 2022, s.1348). Kalite genellikle süreçlerin, ürünlerin ve hizmetlerin gereksinimlerle uyumlu olmasını sağlamada öncü bir rol oynadığından uyumluluk endüstri genelinde kalite ekipleri için oldukça önemlidir (Jacob, 2017, s.21).

(9) Kültür: Kalite 4.0 kalite süreçlerini daha görünür, bağlantılı ve birbirleriyle ilgili hale getirir (Jacob, 2017, s.22). Özellikle kalite alanında, yeni müşteri gereksinimlerine göre organizasyonel

değişiklikleri teşvik etmek için tüm hiyerarşik seviyeleri kalite kültürüyle ilişkilendirmeye ihtiyaç vardır. Bu nedenle kalitenin Endüstri 4.0 ile uyumlu hale getirilmesi, eş zamanlı verilerin kullanılması, işbirliği ortamının yaratılması, bağlanabilirliğin ve şeffaflığın sağlanması ile sürekli iyileştirmeye duyulan ihtiyacın anlaşılması kuruluşun rekabet gücü için stratejik bir öneme sahiptir. Veri paylaşımının ve uygulama geliştirmenin yanı sıra süreçlerin, insanların ve cihazların bağlanabilirliği dijital çağda kalite kültürüne yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır (Armani vd., 2021, s.141). Çalışanların, örgütün çoğunluğu tarafından benimsenen ortak inançları, değerleri, varsayımları, tutum ve davranış normlarını birleştiren dokuda ortak bir noktayı görmeleri önemlidir. Bir organizasyonda hakim olan kültür, nihayetinde böyle bir değişikliğin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğini belirlemektedir (Sureshchandar, 2022, s.1347).

(10) Liderlik: Kalite liderliğinde yeniliği ve öğrenmeyi dikkate alan bir liderlik tarzı gerekmektedir. Kalite liderleri etkili kalite yönetimi uygulamaları ile çalışanlara işi sahiplenme duygusu kazandırarak kuruluş genelinde kaliteye öncülük etmelidir (Jacob, 2017, s.23). Dördüncü sanayi devriminin yarattığı değişiklikleri takip eden liderler sosyal, dijital ve teknolojik bir bakış açısı ile yeni becerilerin geliştirilmesini teşvik ederek çalışanların süreçlere katılımını desteklemeli ve şirketin stratejik hedeflerini destekleyen değer yaratıcı faaliyetlerine odaklanmalıdır (Armani vd., 2021, s.141).

(11) Yetkinlik: Bir organizasyonun teknolojideki veya iyileştirme felsefelerindeki herhangi bir değişikliği benimseyip uygulayabilmesi için yetkinliklerini geliştirmesi gerekmektedir. Bunun için işgücünün yetkinliklerinin artırılması, kuruluşların Kalite 4.0'a dönüşüm yolculuğunda önemli ölçüde yardımcı olacaktır (Sureshchandar, 2022, s.1348). Özellikle yeni teknolojilerin kullanımı için yeni yetkinliklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin şirket içi gruplar oluşturularak hatta sektör genelinde öğrenilen deneyimleri paylaşmak üzere sosyal medya aracılığıyla deneyimler paylaşılabilir. Yeni teknolojilerin öğrenilmesiyle yeni uzmanlık alanları oluşturulur (Armani vd., 2021, s.141; Jacob, 2017, s.25). Kalite 4.0 araçlarının kalite planlama, kalite kontrol ve kalite iyileştirme faaliyetlerinde kullanılabilmesi için çalışanların geliştirilmesi ve stratejik bir şekilde sürekli olarak eğitilmesi gerekmektedir. Ayrıca eleştirel düşünme ve yaratıcılık gibi beceriler ile ekip çalışması ve bilgi aktarımı gibi sosyal becerilere de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle, Kalite 4.0'ın başarılı bir şekilde uygulanmasında eğitim önemli bir rol oynamaktadır (Sony, Antony & Douglas, 2020, s.783).

Aralarında karşılıklı ilişkiler bulunan her bir boyut kapsamında yeni yeteneklerin kazanılması diğer boyutlarda da yeni uygulamaların geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Liderler bu boyutlar üzerinden Kalite 4.0'ın işletmede mevcut yetenekleri ve girişimleri nasıl dönüştürebileceğini üreticiler de mevcut durumlarına göre gelecekte hangi değişikliklerin gerekli olduğunu değerlendirebilirler.

2.2. Kalite 4.0 Araçları

Kalite 4.0 araçları insanları, ürünleri, süreçleri birbirine bağlayan ve geri bildirim sağlayan sensörler aracılığıyla insanların yeni teknolojilerle uyumlu bir şekilde çalışmasına izin vermektedir (Javaid, 2021, ss.4-5). Kalite 4.0 araçları aşağıda belirtilen teknolojiler kapsamında ele alınmıştır (Arsovski, 2019; Radziwill, 2018):

Yapay Zeka: Karmaşık kararları vermede üretim sisteminin sanal olarak yeniden düzenlenip değer zincirindeki paydaşlar tarafından talep edilen herhangi bir değişikliğe anında yanıt verme yeteneğinin geliştirilmesi sağlanmıştır (Sader vd., 2019, s.118).

Büyük veri: Veri kaynaklarına kolaylıkla erişim sağlamak ve analiz yapmak için uygun altyapı (MapReduce, Hadoop, Hive ve NoSQL veritabanları gibi) imkanları sunar. Büyük veri kümelerini yönetmek ve analiz etmek için geliştirilen araçlar sayesinde paydaşlardan farklı formatlarda çok sayıda veri elde edilir (Javaid vd., 2021, s.4). CPS, IoT ve bulut bilişim gibi modern teknolojiler kullanılarak geliştirilen kendi kendini düzenleyen algoritmalarla hammaddeden bitmiş ürüne kadar kalitenin kontrolü sağlanabilmektedir (Sony, Antony & Douglas, 2020, s.783).

Blokzincir: Şeffaflığın ve denetlenebilirliğin artırılması, kalite hedefleri karşılanmadıkça işlemlerin gerçekleşmemesi için koşulların izlenmesi sağlanır. Yalnızca kalite hedefleri karşılandığında

işlemlerin gerçekleşmesine izin veren kalıcı izlemeler ile veri kalitesinin ve kalite kültürünün geliştirilmesine katkıda bulunulur.

Derin öğrenme: Görüntü sınıflandırma, karmaşık örüntü tanıma, zaman serisi tahmini, metin oluşturma ve tanıma, ses ve görüntü oluşturma, gerçek videodan hayali video oluşturma, buluşsal yöntemlere dayalı sihirbazları ayarlama (örneğin bir fotoğrafta somurtkan bir kişinin gülümsemesini sağlamak gibi) olanaklarını sunar.

Etkinleştirme teknolojileri, sensörler ve aktüatörler, bulut bilişim, açık kaynaklı yazılımlar, artırılmış gerçeklik (Augmented Reality-AR), karma gerçeklik (Mixed Reality-MR), sanal gerçeklik (Virtual Reality-VR), 5G ağları, IoT gibi bağlantı alanındaki en son gelişmelerle ilgilidir. Sensörler üretim kalitesinin korunmasına yardımcı olan önemli bir bileşendir. Bu sensörleri kullanan işletmeler kaliteyi oluşturan temel bileşenleri kontrol etmek yerine son aşamada ortaya çıkacak kalite sorunlarından kaçınmak için tedarikçilerin süreç kalitelerini denetlerler. Tedarikçiler ile üreticiler yakın işbirliği içerisinde hareket ederek işletmenin iç süreçlerini değerlendirirler. Bu sayede hem üreticilerin hem de tedarikçilerin kalite gereksinimlerini karşılaması çok daha verimli hale gelmektedir (Javaid, 2021, s.2).

Bulut Tabanlı Sistemler: Bulut tabanlı uygulamalar organizasyonla birlikte sorunsuz bir şekilde gelişir ve sisteme yeni süreç, personel ve konum ekleme yetkisi verir. Ayrıca üretici herhangi bir platformdan verileri bulut sistemler üzerinden görüntüleyebilir. Riski azaltmak için şirket genelinde otomatik bir düzeltme mekanizması kurulabilmektedir (Javaid vd., 2021, s.4).

Makine öğrenimi: Metin analizi, öneri sistemleri, e-posta spam filtreleri, dolandırıcılık tespiti, nesneleri gruplara ayırma, tahmin gibi sezgisel yöntemlerle karar vermede, bilgi filtrelemede ve öneri sistemleri için kullanıldığında yardımcı olmaktadır.

Otomatik ekipmanlar: Makinelere ve üretim hatlarına kurulan otomatik ekipmanlar, yürütülen faaliyetleri nicelleştirdiğinden ölçüm sistemlerine ilişkin karar vermede, toplanan verileri gözden geçirmede ve mevcut süreçleri iyileştirmek için uygun önleyici tedbirleri almada önemli bir rol oynamaktadır (Javaid vd., 2021, s.3).

Çevrimiçi platformlar: İnsanların işlerini daha hızlı ve daha düşük maliyetle yapmalarını sağlamaktadır. Çevrimiçi platformlar aracılığıyla çevresel faktörler izlenerek bu faktörlerin kalite dalgalanmaları üzerindeki etkileri belirlenebilmektedir (Javaid vd., 2021, s.3).

3. Endüstri 4.0'ın Kalite Yönetimi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi

Kaliteli bir ürünün geliştirilmesi tüketicinin bakış açısından kalitenin tam olarak anlaşılmasına bağlıdır. Bu nedenle üreticiler mümkün olduğu kadar müşterilerinin isteklerini yerine getirmek için faaliyetlerini sürdürmelidir (Javaid, 2021, s.5). Kalite yönetiminde kullanılan geleneksel yöntemler üretim süreçlerinde hataların tespit edilmesini ve yönetsel düzeyde daha doğru kararların verilmesini sağlamaktadır. Ancak düzeltici faaliyetlerin yürütülmesinde çeşitli nedenlerle gecikmeler yaşanabilmektedir. Buna ek olarak seri üretim ve kitlesel kişiselleştirme modeli ile birlikte artan üretim miktarları üretim süreçlerinde yeni karmaşıklıkların oluşmasına ve kalite yönetiminde yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde kalite yönetimi faaliyetleri teknolojiye entegre edilmiş ve kalitenin eş zamanlı olarak yönetilmesi kolaylaşmıştır (Carvalho vd., 2021, s.342). Endüstri 4.0 teknolojilerinin kalite yönetim süreçlerine entegrasyonu ile müşterilerin kalite gereksinimlerinin karşılanması ve son müşteriden tedarikçilere kadar toplam kalite yönetimi uygulamalarının etkin bir şekilde yürütülmesi sağlanmaktadır. Bu entegrasyon sayesinde kusurlu ürünler erken tespit edilmekte son müşteri ile iletişim etkin bir şekilde yürütülmekte ve üretim sistemi pazarın talebine hızla cevap verebilmektedir. Böylece işletmenin katlanmak zorunda kaldığı kalite maliyetleri de en aza indirilebilmektedir (Sader vd., 2019, s.123). Endüstri 4.0 teknolojileri ile mühendislik, planlama, üretim, operasyon, lojistik süreçlerinde esnekliğe ve yüksek kalite standartlarına ulaşılabilmektedir. Aynı zamanda maliyet, kullanılabilirlik ve kaynak tüketimi gibi çeşitli kriterlere göre optimize edilebilen dinamik ve eş zamanlı kendi kendini organize edebilen değer zincirleri oluşturulabilmektedir. Endüstri 4.0 teknolojileri sayesinde çalışanlar rutin görevleri

yerine getirme zorunluluğundan kurtulmakta ve daha yaratıcı katma değerli faaliyetlere odaklanabilmektedir (Kagermann, 2013, ss.20-21).

Geleneksel kalite yönetimi uygulamalarında karşılaşılan en büyük zorluk müşteri ihtiyaçlarının sürekli değişmesi ve yüksek bir kalite seviyesini korumanın zor olmasıdır (Sony, Antony & Douglas, 2020, s.780). Endüstri 4.0 teknolojileri işletmelerde kalite yönetiminin rolünü yeniden şekillendirmiştir. Dijital teknolojiler müşterilerden gelen eş zamanlı verileri kullanmada, müşteri hizmeti sunmanın daha iyi yollarını bulmada yaşanacak zorlukların üstesinden gelinmesine ve iç süreçlerinin iyileştirilmesinde önemli bir katkı sağlamaktadır. Kalite yönetimi faaliyetleri tüm kuruluşa ve değer yaratma süreçlerine yayılmaktadır. Bu nedenle dijitalleşme girişimlerinde kalite yönetiminin oynayacağı rolü anlamak oldukça önemlidir (Elg vd., 2020, s.1). Endüstri 4.0 teknolojilerinin kalite yönetimi alanına sunduğu fırsatlar Zaidin vd. (2018) tarafından stratejik, operasyonel, çevre ve insan olmak üzere üç kavram üzerinden tanımlanmıştır. Stratejik anlamda tüm operasyonlarda maliyet tasarrufu sağlayan, kalite farklılıklarını azaltan ve teslimat etkinliğini arttıran bir strateji olarak benimsenmelidir (Amit ve Zott, 2012, s.41). Üretim faaliyetleri esnasında karar verme süreçlerini destekleyen akıllı nesnelere üretim planlama ve kontrol, çizelgeleme, fabrika denetimi, eş zamanlı veri toplama, işleme ve karar verme gibi konular hakkında farklı türden sorunların çözülmesine katkıda bulunmaktadır. Farklı karar seviyelerinde akıllı nesnelere gömülü entegre algoritmalar ve araçların kullanımıyla optimal karar verme koşulları oluşturulmaktadır (Putnik vd. 2015, s.151). Operasyonel açıdan ürün ve hizmetlerin üretilmesinden müşteriye ulaştırılmasına kadar tüm süreçlerin bu teknolojiler sayesinde daha verimli bir şekilde işlemesi mümkün olmaktadır. Çevre ve insan açısından ise üretim ortamlarının sıcaklık, nem ve hava kalitesinin izlenmesinde ölçüm sensörlerinin kullanılması ile denetimli bir ortam yaratılmaktadır. Operatörler IoT aracılığıyla mevcut çevresel koşullar hakkında bilgi toplayıp farklı operasyonlar için oluşturulması gereken optimum koşulları kontrol merkezlerinden yönetebilmektedir (Javaid, 2021, s.5). Endüstri 4.0 teknolojilerinin sunduğu diğer fırsatlar aşağıda belirtildiği gibidir (Javaid vd., 2021, ss.7-9; Kagermann vd., 2013, ss.15-16; Sader vd., 2017, ss.5-6; Sader, vd., 2019, s.124):

İşyerindeki demografik değişime yanıt verme: İş organizasyonu ve yetkinlik geliştirme girişimleriyle bağlantılı olarak insanlar ve teknolojik sistemler arasındaki etkileşimli işbirlikleri, işletmelere demografik değişimi kendi avantajlarına çevirmenin yeni yollarını sunmaktadır. Nitelikli işgücü sıkıntısı ve işgücünün artan çeşitliliği (yaş, cinsiyet ve kültürel geçmiş açısından) nedeniyle insanların çalışmaya devam etmelerini ve daha uzun süre üretken kalmalarını sağlayacak çeşitli ve esnek kariyer seçenekleri yaratılmaktadır.

İş-yaşam-dengesini: CPS kullanan şirketler daha esnek iş organizasyonları oluşturabilmektedir. Bu durum çalışanların iş-özel yaşamları ve kişisel-mesleki gelişimleri arasında denge kurmalarına olanak sağlamaktadır. Örneğin akıllı yardım sistemleri ile çalışanların kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için yeni bir esneklik standardı sağlayacak şekilde işler organize edilebilmektedir.

Eş zamanlı veri izleme ve erken arıza tahmin sistemlerinin geliştirilmesi: Üretim ortamından elde edilen bilgilere göre arızalı makinelere kısa sürede müdahale edildiği, arıza sürelerinin azaltılabildiği ve bakım maliyetlerinin düşürüldüğü görülmüştür.

Ürünler için toplam denetimi sağlayan süreç içi akıllı kalite güvence sistemlerinin kurulması: Hataların erken tespiti (kalite kontrol) ve nedenlerinin ortadan kaldırılması (kalite güvencesi) sayesinde minimum kalite maliyeti avantajı elde edilebilmektedir.

Kanıtla dayalı karar verme: Birbirine bağlanabilen ve öğrenebilen makineler sayesinde işbirlikçi bir yapı oluşturularak toplanan veriler analiz edilebilmektedir. Bu durum bağımsız karar verme yeteneğini de desteklemektedir.

Müşteri odaklılık: Tedarikçilerden son müşterilere kadar üretim sistemlerinin entegrasyonunun sağlanması ile müşterilerin tüketim davranışları ve eğilimleri hakkında erkenden tahminlerde bulunarak doğru zamanda uygun ürün/hizmetlerin sunulması işletmeye rekabet avantajı sağlamaktadır.

Liderlik: Endüstri 4.0 araçlarının kullanılması şeffaf üretim süreçlerinin oluşturulmasını işgücü ve makine gibi kaynakların verimli bir şekilde talebe göre düzenlenip yönetilmesini kolaylaştırmaktadır.

Çalışanların katılımı: Endüstri 4.0 teknolojileri çalışanların iletişimini ve işbirliğini desteklemekte yaratıcılığı ve bireysel katkıları teşvik etmektedir. Çalışanlar eş zamanlı elde ettikleri veriler sayesinde risklerden kaçınma ve çözüm önerilerinde bulunma konusunda inisiyatif alabilmektedir.

Süreç iyileştirme: Üretim faaliyetlerinin şeffaflık kazanması ile süreçler verimlilik ve kaynak tahsisi konusunda iyileştirilmektedir. Teknolojik araçlar ile üretimdeki darboğazların ve kusur kaynaklarının kolaylıkla izlenebilmesi üretim maliyetlerini de en aza indirmektedir. Ayrıca pazarın talebinden tedarikçilere kadar uzanan tüm süreçlerin entegrasyonu ile tedarik zinciri boyunca yanıt verme yeteneği geliştirilebilmektedir.

İlişki yönetimi: Kuruluşun tüm paydaşları arasında sağlanan entegrasyon ve etkili iletişim Endüstri 4.0'ın önemli faydalarından biridir. Tedarikçiler üretim sistemleriyle bağlantılı olarak tüm organizasyonun ihtiyaçlarını anlamakta ve talebe her zamankinden daha hızlı yanıt verebilmektedir.

İş kültürü ve ortaklık: Müşterilerle ve tedarikçilerle kurulan işbirlikleri kolaylaşmaktadır. İşletmeler bu sayede daha derin bağlantılar oluşturabilir, eş zamanlı koordinasyon, müşteri deneyimi ve basitleştirilmiş raporlama yoluyla daha yüksek hizmet imkanı sunabilmektedir.

İstenen koşullara göre otomatik uyarım: Kablosuz IoT ağları aracılığıyla üretim hattı boyunca ayrıntılı veri noktaları oluşturulabilmektedir. Eş zamanlı operasyonel gözlemler ve süreç otomasyonu için tüm sensör verileri uzak bir IoT ağı aracılığıyla birleştirilerek istenmeyen durumların oluşması engellenebilmektedir.

2018'de Boston Consulting Group (BCG) tarafından yapılan araştırmaya göre Kalite 4.0 uygulamalarının önündeki engeller; dijital beceri ve yetenek eksikliği, belirsiz dijital stratejiler, kalite kültüründeki yetersizlik, eskiyen sistemler/altyapılar, veri kalitesindeki sorunlar ile siber güvenlikle ilgili eksikliklerdir. Kalite 4.0'ı etkin bir şekilde uygulayabilmek için üst yönetimin desteği, geliştirilen yol haritasının, vizyon ve stratejilerin kuruma yayılması, etkili eğitim ve ödüllendirme sistemlerinin kurulması, çalışanların bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması, Kalite 4.0'a yönelik bir organizasyon kültürünün oluşturulması, müşteri ve tedarikçi odaklılığının sağlanması gerekmektedir.

4. Sonuç

Endüstri 4.0 teknolojileri ile merkezi olmayan ve bireyselleştirilmiş üretime yönelik köklü bir dönüşüm yaşanmaktadır. Endüstri 4.0 teknolojileri sayesinde insanlar, nesnelere ve süreçler arasındaki bağlantılar artmış işletmeler ürün/hizmet ve süreç kalitesini sürekli olarak iyileştirerek rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermek zorunda kalmışlardır. Bu rekabet baskısı ile ürün bulunabilirliği, güvenilirliği, teslim süreleri gibi konularda daha fazla değer yaratmaya odaklanılmıştır. Özellikle Endüstri 4.0 ile anılan CPS sayesinde değer zincirindeki paydaşlar tarafından talep edilen herhangi bir değişikliğe üretim sistemlerinin anında yanıt verme yeteneği gelişmiştir. CPS, IoT, büyük veri ve bulut bilişim gibi birçok yenilikçi teknolojiler geleneksel kalite tekniklerini güçlendirerek üretim sistemlerinin etkinliğini ve verimliliğini arttırmıştır. CPS ile üretim aşamasındaki kalite kontrol faaliyetlerinin şeffaf ve objektif bir şekilde sürdürülmesi kaliteyi etkileyen süreç parametrelerinin sürekli olarak izlenmesini mümkün kılmaktadır. Büyük veri ile kanıta dayalı karar vermeyi kolaylaştıran verilerin görselleştirilmesi ve analizinin yapılması daha kolay hale gelmiştir. Makine-insan ara yüzlerini destekleyen teknolojiler sayesinde eş zamanlı izleme faaliyetleri daha etkili sonuçlar üretilmesini desteklemiştir. Eşzamanlı izlemelerle olası hataların erkenden önüne geçilebilmektedir. Endüstri 4.0 teknolojilerinin kalite yönetimi uygulamalarında kullanılması olarak ifade edilen Kalite 4.0 kalite yönetiminin dijitalleştirilmesini ifade etmektedir. Bu dijitalleşme işletmelerde tüm süreçleri etkilemekte ve entegrasyon gerektirmektedir. Bu entegrasyon sürecinde tüm paydaşlar değer zincirinin bir parçası oldukları için ürün/hizmet geliştirme süreçlerinde yer almaktadır. Kalite 4.0 sadece teknolojiyle ilgili değil dijital dönüşüm yoluyla kültürün, çalışan yetkinliğinin ve kalite liderliğinin geliştirilmesiyle de ilgilidir. Kalite 4.0 girişimlerinin başarılı

olması için tüm çalışanları kapsayan kültürel bir değişim gerekmektedir. Tüm çalışanların kaliteden sorumlu olduğu bir kültürü teşvik eden kalite liderlerinin desteği oldukça önemlidir. Endüstri 4.0 teknolojilerini kalite yönetiminde kullanacak işletmelerin teknoloji yatırımlarını yaparken sermaye yapılarını, veri işleme kapasitelerini, mevcut iş gücünün teknolojiyi kullanabilme yeterliliğini, siber saldırılar konusundaki yeterliliklerini, yeni iş modellerine ve yönetim yapısına duyulan ihtiyaçlarını değerlendirmeleri gerekmektedir. Endüstri 4.0'ın getirdiği teknolojileri kalite yönetimi alanında uygulamanın en büyük zorluklarından birisi dijital becerilerdeki yetenek eksikliğidir. Bunun için işletmeler öncelikle işgücünü teknoloji kullanımındaki yeterliliklerine göre istihdam ederek ya da mevcut işgücünün teknoloji kullanım kapasitesini iyileştirerek üretim süreçlerindeki sorunlu alanlara yönelik çözümler geliştirmelidir. Kalite 4.0 araçlarının etkin bir şekilde kullanılması için çeşitli eğitimlerle çalışanların teknoloji kullanım becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Çalışanlar CPS ile donatılmış akıllı fabrikalarda, nesnelerin interneti aracılığıyla büyük ağlar üzerinden merkezi olmayan karar verme süreçleri ile ilgili olarak iletişimde olacaklardır. Bunun için işletmelerin teknolojiye yapılan yatırım kadar insana da yatırım yapmaları çalışanların hem teknik hem de dönüşümsel beceriler bakımından stratejik konularda nasıl eğitileceği araştırılmalıdır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Aysel ÇETİNDERE FİLİZ (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Albers, A., Gladysz, B., Pinner, T., Butenko, V. ve Stürmlinger, T. (2016). "Procedure for Defining the System of Objectives in The Initial Phase of an Industry 4.0 Project Focusing on Intelligent Quality Control Systems". *Procedia CIRP*. 52: 262-267.
- Amit, R. ve Zott, C. (2012). "Creating Value Through Business Model Innovation". *MIT Sloan Management Review*. 53: 41-49.
- Armani, C. G., Oliveira, K. F., Munhoz, I. P. ve Akkari, A. C. S. (2021). "Proposal and Application of A Framework to Measure The Degree of Maturity in Quality 4.0: A Multiple Case Study". *Advances in Mathematics for Industry 4.0*. 4: 131-163.
- Arsovski, S. (2019). "Social Oriented Quality: From Quality 4.0 Towards Quality 5.0". *Proceedings on Engineering Sciences*. 1(2): 397-404.
- Bolatan Sönmeztürk, G. İ. (2020). "Kalite 4.0". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21: 437-454.
- Carvalho, A. V., Enrique, D. V., Chouchene, A. ve Charrua-Santos, F. (2021). "Quality 4.0: An Overview". *Procedia Computer Science*. 181: 341-346.
- Chiarini, A. (2020). "Industry 4.0, Quality Management and TQM World. a Systematic Literature Review and A Proposed Agenda for Further Research". *The TQM Journal*. 32(4): 603-616.
- Elg, M., Birch-Jensen, A., Gremyr, I., Martin, J. ve Melin, U. (2020). "Digitalisation and Quality Management: Problems and Prospects". *Production Planning and Control*. 31: 1-14.
- Foidl, H. ve Felderer, M. (2016). "Research Challenges of Industry 4.0 for Quality Management". *Lecture Notes in Business Information Processing*. 245: 121-137.
- Jacob, D. (2017). "*Quality 4.0 Impact and Strategy Handbook: Getting Digitally Connected Quality Management*". Cambridge: LNS Research.
- Javaid, M., Haleem, A., Singh, R. P. ve Suman, R. (2021). "Significance of Quality 4.0 Towards Comprehensive Enhancement in Manufacturing Sector". *Sensors International*, 2: 1-13.
- Kagermann, H., Wahlster, W. ve Helbig, J. (2013). "*Recommendations for Implementing the Strategic Initiative Industrie 4. 0: Final Report of the Industrie 4.0*". Frankfurt: Working Group.
- Küpper, D., Knizek, C., Ryeson, D. ve Noecker, J. (2019). "*Quality 4.0 Takes More Than Technology*". Boston Consulting Group (BCG).
- Putnik, D. G., Varela, R.L., Carvalho, C., Alves, C., Shah, V., Castro, H. ve Ávila, P. (2015). "Smart Objects Embedded Production and Quality Management Functions". *International Journal for Quality Research*, 9: 151-166.
- Radziwill, N. (2018). "Quality 4. 0: Let's Get Digital: The Many Ways the Fourth Industrial Revolution is Reshaping the Way We Think About Quality". *Quality Progress*. 51(10): 24-29.
- Ralea, C., Dobrin, O. C., Barbu, C. ve Tănase, C. (2019). "Looking to the Future: Digital Transformation of Quality Management". *Proceedings of the International Management Conference*. 13(1): 121-132.
- Sader, S., Husti, I. ve Daróczi, M. (2017). "Total Quality Management in the Context of Industry 4. 0". *Proceedings of the Synergy International Conferences-Engineering, Agriculture and Green Industry Innovation*. 16-19 Ekim 2017, Gödöllő, Hungary.

- Sader, S., Husti, I. ve Daroczi, M. (2019). "Quality Management Practices in the Era of Industry 4.0". *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej Research Reviews of Czestochowa University of Technology*. 35(1): 117-126.
- Salimova, T., Vatolkina, N., Makolov, V. ve Anikina, N. (2020). "The Perspective of Quality Management System Development in the Era of Industry 4. 0 Perspective". *Humanities & Social Sciences Reviews*. 8(4): 483-495.
- Sanghavi, D., Parikh, S. ve Raj, S. A. (2019). "Industry 4.0: Tools and Implementation". *Management and Production Engineering Review*. 10: 3-13.
- Sisodia, R. ve Villegas Forero, D. (2019). "*Quality 4.0—How to Handle Quality in The Industry 4.0 Revolution*". Department of Technology Management and Economics Chalmers University of Technology. Gothenburg, Sweden.
- Sony, M., Antony, J., Douglas, J. A. ve McDermott, O. (2020). "Motivations, Barriers and Readiness Factors for Quality 4.0 Implementation: An Exploratory Study". *The TQM Journal*. 32(4): 779-793.
- Sony, M., Antony, J. ve Douglas, J. (2020). "Essential Ingredients for The Implementation of Quality 4.0: A Narrative Review of Literature and Future Directions for Research". *The TQM Journal*. 32(4): 779-793.
- Sureshchandar, G.S. (2022). "Quality 4.0 – Understanding the Criticality of the Dimensions Using the Analytic Hierarchy Process (AHP) Technique". *International Journal of Quality & Reliability Management*. 39(6): 1336-1367.
- Zaidin, N. H. M., Diah, M. N. M., Yee, P. H. ve Sorooshian, S. (2018). "Quality Management in Industry 4.0 Era". *Journal of Management and Science*. 8(2): 82-91.
- Zhou, K., Liu, T. ve Zhou, L. (2015). "Industry 4.0: Towards Future Industrial Opportunities and Challenge". In *Proceedings of 2015 12th International Conference on Fuzzy Systems and Knowledge Discovery (2147-2152)*. Zhangjiajie, China: IEEE.
- Zonnenshain, A. ve Kenett, R. S. (2020). "Quality 4.0-The Challenging Future of Quality Engineering". *Quality Engineering*. 32(4): 614-626.
- Witkowski, K. (2017). "Internet of Things, Big Data, Industry 4.0 Innovative Solutions in Logistics and Supply Chains Management". *Procedia Engineering*. 182: 763-769.

ÖRGÜTSEL MUHALEFETİN SAYGINLIĞINI YİTİRME KAYGISI ÜZERİNE ETKİSİNDE AFFETME İKLİMİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

THE MODERATING ROLE OF FORGIVENESS CLIMATE IN THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL DISSENT ON LOSS OF FACE

Ethem MERDAN*, Esra ULUKÖK**

*Öğr. Gör. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, ethem.merdan@ahievran.edu.tr,

**Arş. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, esraulukok@kku.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
Gönderilme Tarihi 31.05.2022 Revizyon Tarihi 28.06.2022 Kabul Tarihi 30.06.2022 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi JEL Kodları M00 M10 M20	<i>Bu çalışmanın amacı, örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme kaygısı üzerine etkisinde affetme ikliminin düzenleyici rolünü araştırmaktır. Çalışmanın örneklemini İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan iki devlet üniversitesinde çalışan 292 akademik personel oluşturmaktadır. Bu kesitsel araştırmanın sonuçları, örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme kaygısı üzerinde pozitif etkili olduğunu göstermiştir. Varsayılanın aksine affetme ikliminin saygınlığını yitirme kaygısı üzerindeki etkisi pozitif yönlüdür. Ayrıca, affetme ikliminin örgütsel muhalefet ile saygınlığını yitirme kaygısı arasındaki ilişkide düzenleyici rolünün olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bulguları, yalnızca literatürdeki bilgi birikimini geliştirmez, aynı zamanda akademisyenler ve yöneticilerin örgütsel muhalefetin sonuçları ile ilgili anlayışlarını güçlendirmeye yardımcı olur.</i> Anahtar Kelimeler: : Muhalefet, Örgütsel Muhalefet, Saygınlığını Yitirme, Affetme, Affetme İklimi

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received 31.05.2022 Revized 28.06.2022 Accepted 30.06.2022 Article Classification: Research Article JEL Codes M00 M10 M20	<i>The aim of this study is to investigate the moderator role of the forgiveness climate in the effect of organizational dissent on lose of face. The sample of the study consists of 292 academic staff working at two state universities in the Central Anatolia Region. The results of this cross-sectional study show that organizational dissent has a positive effect on lose of face. Contrary to the assumptions, the effect of the forgiveness climate on lose of face is positive. In addition, it has been determined that the forgiveness climate does not have a moderating role in the relationship between organizational dissent and loss of face. The findings of this study not only enhance the body of knowledge in the literature, but also help strengthen the understanding of academics and administrators regarding the consequences of organizational dissent.</i> Keywords: Dissent, Organizational Dissent, Loss of Face, Forgiveness, Forgiveness Climate

Etik Kurul Onayı (Ethics Board Approval): Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2022/01/15 karar no ve 19.01.2022 tarihli toplantısında görüşülmüş ve kabul edilmiştir.

Atıf (Citation): Merdan, E.&Ulukök, E. (2022). "Örgütsel Muhalefetin Saygınlığını Yitirme Kaygısı Üzerine Etkisinde Affetme İkliminin Düzenleyici Rolü", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 189-200

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Örgütün amaçlarına ulaşabilmesi ve etkin ve verimli bir şekilde varlığını sürdürebilmesine yönelik olarak örgüt içerisinde bir takım kararların alınması ve uygulanması sırasında farklı fikirlerin ortaya çıkması söz konusu olabilir. Bu durum, örgütün vizyon ve misyonunu zenginleştirebileceği gibi örgütte krizlerin yaşanmasına, fikir ayrılıklarının ve anlaşmazlıkların oluşmasına ve örgütsel muhalefete neden olabilmektedir (Yalçın ve Saygı, 2021, s. 406). Çalışanlar, kişilik özellikleri, çalışma ortamında yaşanan adaletsizlikler, yeteneklerini gerçekleştirememe, istek ve beklentilerine cevap bulamama gibi nedenlerle örgüte yönelik muhalefete bulunabilirler. Bu muhalefet durumu, bazen yöneticiler ve iş arkadaşları tarafından kabul görmeyip bireylerin saygınlığını yitirmesine neden olabilmektedir. Adil bir iklimin oluşması durumunda çalışan çalıştığı kuruma güvenip, sessiz kalmak yerine korkmadan, çekinmeden düşüncelerini açıklamayı tercih etmektedir (Ozsahin ve Yurur, 2019, s. 2). Aksi bir durumda ise çalışanlar, geçim kaynaklarının, statülerinin ve sosyal ilişkilerinin zarar göreceğini düşünerek çekinip geri planda kalmayı tercih etmektedirler (Tuğrul ve Sazkaya, 2021, s. 106). Maddi getirilerin yanı sıra çalışanları örgüte bağlayan ve örgütün önemli bir parçasıymış gibi hissettiren önemli faktörlerden birisi saygınlıktır (Topkaya vd., 2013, s. 3). Bu sebeple muhalefet yapmak isteyen çalışanın, duyduğu rahatsızlığı dile getirmeden önce yöneticilerine ve arkadaşlarına güvenip güvenmeme, yapılacak olan muhalefete değip değmeyeceği gibi hususları göze alarak adım atması, muhalefetini dile getireceği kişileri seçmesinde belirleyici olacaktır (Ergün ve Çelik, 2018, s. 400).

Bu noktada hem örgüt yöneticilerinin hem de çalışanların kin, çatışma ve nefretten uzaklaşıp affedici bir ortam yaratmaları önem taşımaktadır. Dünyadaki farklı dinlerin kişiler arası ihlal ve suça üretken bir tepki olarak tavsiye ettiği affedicilik (McCullough, 2001), önceki yıllarda çoğunlukla bireysel düzlemde araştırılmasına rağmen, örgütün bütününe içeren affetme iklimi kavramı nispeten daha yenidir (Yeşiltaş vd., 2020). Az sayıda ampirik araştırmada, affetme ikliminin iş tatmini, öğrenme davranışı, örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel bağlılık ile pozitif ilişkili; iş stresi, işten ayrılma niyeti ve performans ile negatif ilişkili olduğu (Cox, 2011; Guchait vd., 2016; Yeşiltaş vd., 2020) raporlanmıştır. Dolayısıyla örgütte farklı görüşlere imkân tanıyan, çalışanların duygularını yönetmelerine ve kişiler arası iyi ilişkiler sürdürmelerine yardımcı olabilecek (Yao vd., 2020) bir affetme ikliminin oluşturulması, hem olumlu bir iş çevresi hem de örgütsel verimlilik açısından önemlidir. Örgütsel muhalefet davranışı sonucunda birey, her ne kadar tepki çekeceğini düşünüp saygınlığını yitirme endişesi ile yüzleşse de, güçlü bir affetme ikliminin olduğu bir örgütte hem çalışanların hem de yöneticilerin hoşgörüsü ve duygularını yönetmesi sayesinde olumsuz tutum ve davranışlar ile daha az karşılaşması muhtemel olacaktır. Suçlama ve cezalandırmayı caydıran affedici bir örgüt iklimi, çalışanlarını kişisel kaynak ve enerjilerini suçluluk, utanma, korku ve endişe gibi olumsuz duygular ile harcamalarını engeller; aksine tüm kaynaklarını verimli bir alana yönlendirmelerini sağlar ve istikrarlı bir çalışma ortamını teşvik eder (Guchait vd., 2016; Khan vd., 2021).

Örgütsel muhalefet, saygınlığını yitirme ve affetme iklimine ilişkin literatür incelendiğinde, bu üç kavramı bütüncül olarak ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma ile bu kavramlar arasındaki etkileşimler ortaya konulmakla birlikte yazındaki bu boşluğa katkı sağlayacağı, örgüt yöneticileri ve araştırmacılara da yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, bir örgütte affetme ikliminin hakim olması halinde, örgütsel muhalefetin çalışanın saygınlığını yitirme endişesine olan pozitif etkisinin gücünü azaltmadaki rolünün test edilmesidir.

1. Örgütsel Muhalefet

Muhalefet, özünde itiraz davranışı olmayıp, mevcut bir karar ya da uygulamaya anlamlı, tutarlı ve gerekçeli şekilde bir öneri sunmaktır (Yıldırım, 2020, s. 207). Başka bir ifadeyle muhalefet, bir durum veya davranış karşısında ilgisiz davranma, katılmama veya en ağır şekilde karşı çıkma halidir (Eroğlu ve Alga, 2017, s. 144). Örgütsel muhalefet ise, çalışanın örgütünden kendini ayrı hissetmesi veya uzaklaşması nedeniyle, yaşanan uyuşmazlıkları, olumsuz durumları ve uygun bulmadığı görüşleri ifade etmesidir (Kassing, 1997, s. 312). Örgütsel muhalefet, örgütte yaşanan bir duruma karşı

çalışanların duyarlılıklarını ifade etmesi (Inandı vd., 2020, s. 291) ya da yöneticileriyle aynı görüşte olmayan çalışanların düşüncelerini dile getirmesidir (Uğurlu ve Bostancı, 2017, s. 4052).

Kassing ve Armstrong'a (2002, s. 44) göre örgütsel muhalefeti başlatan durumlar; yöneticilerin çalışanların haklarını ihlal etmesi ve adaletsiz davranması, örgütsel yapıdaki değişiklikler, örgütsel karar alma sürecinde yaşanan değişimler, yönetim uygulamalarının etkin olmaması, yöneticilerin görevlerini tam olarak yerine getirmemesi ve yaşanan sorunlar, örgütsel kaynakların kullanımında yapılan haksızlıklar, etik dışı uygulamalar, yöneticilerin keyfi uygulamaları şeklinde belirtilmektedir.

Örgütsel muhalefetin nedenleri bireysel, ilişkisel ve örgütsel olmak üzere üçe ayrılabilir: *Bireysel nedenler*, çalışanların sahip olduğu özellikler ve yatkın olduğu konular, sahip olunan konum, doğru, yanlış düşüncesi, güç algısı, değer yargıları ve örgüte olan bağlılık şeklinde sıralanabilir. *İlişkisel nedenler*, çalışanın iş arkadaşları ile kurduğu iletişim, çalışanın bağlı olduğu dernekler ve bu derneklerin özellikleri olarak sıralanabilir. *Örgütsel nedenler*, çalışanın örgüt ile olan iletişimi, çalışan sesliliği, konuşma özgürlüğünün olmaması ve muhalefet yapma iznini çalışanların nasıl algıladıkları ile ilgili durumları içermektedir (Beldek, 2017, s. 28; Kassing, 2008, s. 344-345). Yıldırım (2020, s. 208) ise örgütsel muhalefetin nedenlerini, kişisel çıkar yönelimli muhalefet ve ilkesel muhalefet şeklinde ikiye ayırmıştır. *İlkesel muhalefet*, çalışanların adalet beklentilerini yani örgütsel süreçlerdeki adaletsiz durumlar karşısında ilkesel bir şekilde adalet içerikli muhalif bir duruşu ifade etmektedir. *Kişisel çıkar yönelimli muhalefet* ise, örgütün çıkarlarından ziyade kendi şahsi menfaatlerini ön planda tutan kişilere karşı verilen tepkiler olarak ifade edilebilir.

Örgütsel muhalefetin oluşabilmesi için üç temel stratejiden bahsedilebilir (Avtgis, 2007, s. 98-99; Bakan vd., 2019, s. 2231; Goodboy, 2008, s. 256; İzgüden ve Erdem, 2017, s. 109; Kassing, 1997, s. 325-327; Kassing, 1998, s. 191-192):

- *Açık muhalefet (Articulated dissent)*: Örgüt içerisinde düzeltmeleri yapan yönetici statüsündeki kişilere yönelik açık, anlaşılır, doğrudan ve yapıcı bir şekilde gerçekleşen muhalefeti ifade etmektedir.
- *Gizli muhalefet (Latent dissent)*: Çalışanların örgüt ile ilgili düşüncelerini dile getirdikleri ancak yeterli bir yol olmadığını ya da engellendiklerini algıladıklarında ortaya çıkan muhalefet stratejisidir. Bu algıya sahip çalışanlar görüşlerini üst yönetim yerine yatay düzlemde etkisiz kişilere yani iş arkadaşlarına iletirler.
- *Dışsal muhalefet (Displaced dissent)*: Örgüt içerisinde ziyade örgüt dışında yer alan eş, aile üyeleri, iş dışındaki arkadaşlar ve yabancılara, muhalefete ilişkin görüşlerin ifade edilmesidir. Dışsal muhalefetin örgüt üyesinin muhalif görüşlerini gizleme ihtiyacı yaşaması sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.

Örgütsel muhalefet süreci, dört aşamadan oluşmaktadır (Uğurlu ve Bostancı, 2017, s. 4053):

- Muhalefeti başlatan faktörlerin ortaya çıkması,
- Muhalif görüşlerin dile getirileceği kanalın seçilmesi,
- Muhalefeti etkileyebilecek bireysel, ilişkisel ve örgütsel değişkenlerin incelenmesi,
- Seçilen kişilere muhalefetin dile getirilmesi.

Örgütsel muhalefet, görüş ayrılıklarının ya da farklı görüşlerin dile getirildiği bir kavram olması sebebiyle aslında örgütsel açıdan zenginlik katan olumlu bir iletişim aracıdır. Diğer taraftan örgütsel muhalefetin örgüt yöneticilerine örgüt içinde ve dışında olan bitenlere ilişkin bir geribildirim mekanizması sunduğunu da söylemek mümkündür (Yıldırım, 2020, s. 204). Bu bağlamda örgütsel muhalefet, her ne kadar olumsuz olarak algılsa da, eksikliklerin veya olumsuzlukların dile getirilerek örgütün gelişmesini sağlaması açısından olumlu yönlerinin de olduğunu söylemek mümkündür.

2. Saygınlığını Yitirme Kaygısı

Günlük hayatta bireyler, genellikle başkalarının gözünde ne kadar olumlu göründükleri ile ilgilenirler. Bu bağlamda saygınlık, bireylerin başka insanların gözünde sergilediği, sürdürdüğü ve geliştirdiği olumlu sosyal izlenimleri ve görüntüleridir (Lin ve Yamaguchi, 2011, s. 120). Başkaları tarafından saygı ve itibar görmek, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi'nin üst basamaklarında yer alan önemli bir ihtiyaçtır. Saygınlığını yitirme ise, bir bireyin sosyal açıdan itibarını, imajını veya onurunu kaybettiğini algılama derecesini ifade etmektedir (Lee, 2013, s. 385). Başka bir ifadeyle saygınlığını yitirme, bireyin sosyal hayattaki değerini veya statüsünü, diğer insanların gözündeki ününü, şerefini, prestijini kaybetmesi olarak ifade edilmektedir (Kalibatseva vd., 2017, s. 127). Topkaya vd. (2013, s. 4) ise, bireylerin başka insanların gözünde taşımak istedikleri niteliklere sahipliğine ilişkin psikolojik bir durum olarak tanımlamışlardır.

Saygınlığını yitirme, bireyin sadece insanların gözünde nasıl algılandığı ile ilgili değil, aynı zamanda ailelerinin toplumda nasıl algılandığı konusunda da etkileri olan bir durumdur (Heath, 2016, s. 333). Diğer taraftan saygınlığını yitiren bireylerde başkalarından kaçınma, ağlama, susma, utanç, öfkelenme, sosyal ortamlardan uzak durma ve birey ile diğerleri arasındaki bağların zayıflaması gibi durumlar da söz konusu olabilir (Kam ve Bond, 2008, s. 176). Ayrıca saygınlığını yitirme korkusu yüksek olan bireylerin, kişisel sorunlarını aile bireylerine ya da toplumdaki diğer kişilere damgalanma korkusu sebebiyle yaşadıkları durumları açıklamaktan kaçınmaları, açık şekilde iletişim kurmaktan çekinmeleri ve kendilerini saklamaları da yüksek olasılıkla yaşanan durumlardır (Topkaya vd., 2019, s. 194).

Saygınlığını yitirme, sosyal statü kaybına işaret etmektedir ve bunun farkında olan birey, bu statüyü kazanmaya ve korumaya çalışmaktadır (Kam ve Bond, 2008, s. 175). Bu yüzden bireylerin saygınlığı yitirmeye ilişkin koşulları bilmeleri önemli olup sosyal hayatta yaşanan olumsuz durumlarda kendilerini daha iyi yönetmelerine fayda sağlayabilmektedir (Lin ve Yamaguchi, 2011, s. 120-121).

3. Affetme İklimi

Affetmek, zarar gören kişinin intikam almaktan vazgeçmesi anlamına gelmektedir (Aquino vd., 2006, s. 655). Başka bir ifadeyle affetmek, zarar gören kişinin sinirlerinin yatışması, başkalarına karşı nefretinin azalması, eski ve olumsuz algı, yorum ve cevaplardan kurtulup olayları geride bırakmak olarak da ifade edilebilir (Öztürk, 2018, s. 1108). Affetme iklimi ise, örgütteki hataların ve suçların meydana gelebileceğini kabul etme, kin beslememe, yanlışları düzeltmeye ve sorunları çözmeye yönelik çalışanların inançlarıdır (Guchait vd., 2016, s. 381). Başka bir ifadeyle affetme iklimi, suçluların empatik ve yardımsever yaklaşımları nedeniyle örgütte çatışma yerine anlayış ve hoşgörülle yaklaşılması, ödüllendirilmesi ve desteklenmesidir (Fehr ve Gelfand, 2012, s. 666).

Bireylerin affederek gerçekleri kabullenmesi, kendi ve başkalarının hatalarını önyargısız kabul etmesi ve problem üretmek yerine çözmeye yönelmesi affetmenin özellikleri olarak sıralanabilir (Şener ve Çetinkaya, 2015, s. 27). Diğer taraftan kuralları ihlal eden ve zarar veren kişilere karşı mantık yürüterek, olumlu düşünerek, nazik davranarak, pişmanlık duyarak empati, sempati, şefkat ve sevgi içerisinde hareket edilmesi de affetmenin özellikleri arasında sıralanabilir (Worthington vd., 2010, s. 232).

Affetme iklimi üç bileşenden oluşmaktadır. Birincisi, affetme iklimi, empatinin oluşmasını ve bakış açısının değişmesini sağlar. İkincisi, affetme iklimi duygusal bir değişim yaratmakla birlikte, mağdurların öfkelerinin azalmasını, suçluların ise suçluluk duygularının artmasını sağlar. Üçüncüsü, affetme iklimi özür ve bağışlama önerilerini içeren onarıcı bir yapıya sahiptir (Fehr ve Gelfand, 2012, s. 670).

Affetme iklimi, çalışanın gösterdiği davranışlara diğer çalışanların nasıl tepki vereceğine yönelik inançları ya da örgüt üyelerinin çalışanın yaptığı hataya ilişkin kin beslememeleri ve çalışanın da affedileceği konusundaki güven duygusunun artmasıdır (Guchait vd., 2019, s. 96). Ayrıca affetme

iklimi, hataların affedilmesini, çalışanın mutluluğunun artmasını sağlayan öğrenme odaklılığını ve yardımseverliği de artırmaktadır (Gürlek vd., 2020, s. 769).

Affetme ikliminin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda ise daha fazla iletişim ve işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca affetme iklimi, liderler ve örgüt üyeleri arasındaki ilişkiyi yumuşatmakta, kişiler arasındaki ilişkileri geliştirmekte, bağların eskisi kadar olmasa da güçlenmesini ve ilişkilerin güvenilir olması sağlamaktadır (Chen vd., 2022, s. 5). Diğer taraftan affetme iklimi, örgütte kin gütme ve suçlamanın toplu olarak terk edilmesini, zarara ve hasara tepki olarak ileriye dönük olumlu yaklaşımların geliştirilmesini teşvik etmektedir. Örgütlerde affetmek bir dönüşüm gerektirmektedir ve bunu destekleyen örgütlerin erdemli olması olasıdır (Cameron ve Caza, 2002, s. 39). Böylece gerekli cezaları verdikten sonra suçları görmezden gelmeye, kin beslememeye ve ortaya çıkabilecek sorunlarla mücadele etmeye istekli hale gelebilen bir örgütteki affetme iklimi, destekleyici, uyumlu ve güvenilir iklimi içeren bir yapıya sahip olabilir (Cox, 2011, s. 2).

4. Yöntem

4.1. Katılımcılar ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın örneklemini, İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan iki devlet üniversitesinde çalışan akademik personeller oluşturmaktadır. Bu çalışmada kolayda örnekleme yöntemi ile veriler toplanmıştır. Araştırmaya başlamadan önce etik kurul onayı Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 19.01.2022 tarih ve 2022/01/15 sayılı kararı ile alınmıştır. Veriler, 23 Ocak - 4 Nisan 2022 tarihleri arasında online anket aracılığıyla toplanmıştır. 295 akademik personel anketi doldurmuş olup, 3 katılımcının gönüllü katılım seçeneğini onaylamaması sebebiyle nihai katılımcı sayısı 292 olarak belirlenmiştir.

Anketin ilk bölümünde demografik sorular yer almaktadır. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin dağılım incelendiğinde; araştırmaya katılan bireylerin %30,3'ü kadın, %69,7'si ise erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması, 38,53'dür. Araştırmaya en düşük katılımı gösteren akademisyenler, araştırma görevlisi (%5,2) ve Profesör. Dr. (%4,9) unvanına sahip olanlardır. Katılımcıların önemli bir kısmı öğretim görevlisi (%42,3) olup, sırasıyla Dr. Öğr. Üyesi (%31,1) ve Doçent. Dr. (%16,5) unvanına sahip olan akademisyenler izlemektedir. Katılımcıların mevcut kurumlarındaki ortalama hizmet süreleri ise 9.64 yıldır. Katılımcıların %39'u fakülte bünyesinde, %61'i ise yüksekokulda çalışmaktadır.

4.2. Ölçekler

Örgütsel Muhalefet Ölçeği

Çalışanların örgütsel muhalefet düzeylerini ölçmek için Kassing (2000) tarafından geliştirilen ve Dağlı (2015) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan 15 ifadeli Örgütsel Muhalefet Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, dikey ve yatay muhalefet olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. 1,3,4,8,10,12,13 ve 14. maddeler dikey muhalefet; 2,5,6,7,9,11 ve 15. maddeler ise yatay muhalefet boyutunu oluşturmaktadır. Dikey muhalefet için $\alpha = .68$; yatay muhalefet için $\alpha = .78$; toplam örgütsel muhalefet için $\alpha = .81$ 'dir. Doğrulayıcı faktör analizi ile yapılan 6 modifikasyon sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri ($\chi^2/df = 2.42$; GFI = .91; CFI = .87; RMSEA = .073; SRMR = .0621) yeterli düzeydedir.

Saygınlığını Yitirme Kaygısı Ölçeği

Zane ve Yeh'in (2006) geliştirdiği Saygınlığını Yitirme Kaygısı Ölçeği, 21 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Örnek maddeler "Hataları en aza indirmek için ne söyleyeceğimi veya ne yapacağımı dikkatlice planlıyorum" ve "Bir tartışma sırasında, başkalarına cahil görünebileceğim için soru sormamaya çalışırım" şeklindedir. Ortalamasının yüksekliği, saygınlığını yitirme endişesinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. ($\alpha = .93$). Doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda saygınlığını yitirme ölçeğinin 1, ve 11. maddeleri faktör yüklerinin çok düşük olması nedeniyle (Gürbüz ve Şahin, 2018) çıkarılıp analiz yeniden tekrarlanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile 2 modifikasyon sonucunda elde

edilen uyum iyiliği değerleri ($\chi^2/df = 2.32$; GFI = .87; CFI = .92; RMSEA = .070; SRMR = .062), iyi ve kabul edilebilir uyum olduğuna işaret etmektedir.

Affetme İklimi Ölçeği

Affetme iklimini ölçmek için Cox (2011) tarafından geliştirilen, Yeşiltaş vd. (2020) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, 4 maddelik bir ölçek kullanılmıştır. Katılımcıların her bir maddeye vereceği cevap için 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Örnek bir madde "Bu kurumda birbirimizin suçlarını affederiz" şeklindedir. ($\alpha = .83$). Doğrulayıcı faktör analizi ile yapılan 1 modifikasyon sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri ($\chi^2/df = .31$; GFI = .99; CFI = 1.0; RMSEA = .000; SRMR = .004), modelin iyi uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

4.3. Veri Analizi

Çalışma kapsamında elde edilen verileri analiz etmek için "SPSS 22.0" ve "AMOS 24.0" programı kullanılmıştır. Analiz sürecine başlamadan önce, SPSS 22.0 kullanılarak verilerin uygunluğu taranmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu belirleyebilmek amacıyla çarpıklık ve basıklık katsayıları hesaplanmıştır. 292 veri ile yapılan normal dağılım kontrolü neticesinde skewness ve kurtosis değerleri, araştırma verilerinin özellikle örgütsel muhalefet ölçeği için normallik varsayımını sağlamadığını göstermiştir. Verinin homojen yapısını bozan aşırı uç değerler veri setinden çıkarıldıktan sonra 267 veri ile normal dağılım sağlanmıştır. Ölçeklerin toplanan veri ile uyumunu değerlendirebilmek amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizi bulguları, uyum iyiliği değerlerinin, kabul edilebilir ve iyi uyum sağladığını göstermiştir (Meydan ve Şeşen, 2015). Tablo 1, çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1.5 ile +1.5 arasında olduğunu göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

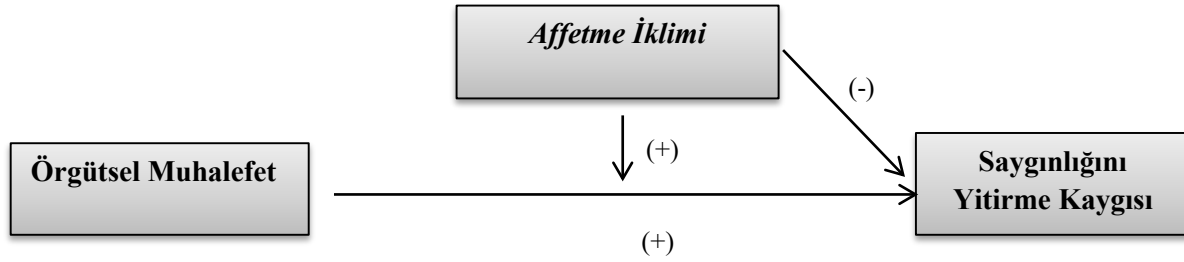
Tablo 1: Normal Dağılım Testi Sonuçları

292 Veri ile Normal Dağılım Kontrolü		
Değişkenler	Skewness	Kurtosis
Dikey muhalefet	-1,587	3,742
Yatay muhalefet	-1,636	2,741
Saygınlığını yitirme	-,923	,488
Affetme iklimi	-,986	,135
Toplam muhalefet	-1,570	2,724
267 Veri ile Normal Dağılım Kontrolü		
Dikey muhalefet	-,606	,994
Yatay muhalefet	-1,094	1,241
Saygınlığını yitirme	-,941	,399
Affetme iklimi	-1,114	,401
Toplam muhalefet	-,884	1,178

Çalışmada demografik özellikleri belirlemek için tanımlayıcı istatistik analizler; örgütsel muhalefet, saygınlığını yitirme ve affetme iklimi ölçeklerinin güvenilirliklerini tespit etmek için Cronbach Alpha katsayısı; ölçeklerin mevcut veri ile doğrulanıp doğrulanmadığını tespit etmek için AMOS 24.0 aracılığıyla doğrulayıcı faktör analizi; değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için Pearson korelasyon analizi ve örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme üzerine etkisinde affetme ikliminin düzenleyici rolünü incelemek için ise Hayes'in (2013) geliştirdiği PROCESS makro kullanılmıştır.

4.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmaya yol gösterici olması ve hipotezlerin oluşturulması açısından aşağıdaki kavramsal model kurulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

Çalışmanın amacına ve önerilen araştırma modeline göre oluşturulmuş hipotezler şu şekildedir:

H1: Örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme kaygısı üzerinde pozitif yönlü etkisi vardır.

H2: Affetme ikliminin saygınlığını yitirme kaygısı üzerinde negatif yönlü etkisi vardır.

H3: Affetme ikliminin, örgütsel muhalefet ile saygınlığını yitirme kaygısı arasındaki ilişkide düzenleyici etkisi vardır.

5. Bulgular

Değişkenlerin ortalamaları incelendiğinde, çalışanların dikey muhalefet, yatay muhalefet, toplam örgütsel muhalefet düzeyi, saygınlığını yitirme kaygısı ve affetme iklimi düzeyinin, ortalamasının daha üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	$\bar{X}$	SS	1	2	3	4	5
1. Dikey muhalefet	4.00	.40	1	.509**	.846**	.247**	.239**
2. Yatay muhalefet	3.95	.47	.509**	1	.890**	.486**	.273**
3. Örgütsel muhalefet	3.98	.38	.846**	.890**	1	.432**	.296**
4. Saygınlığını yitirme kaygısı	3.63	.79	.247**	.486**	.432**	1	.422**
5. Affetme iklimi	3.78	.80	.239**	.273**	.296**	.422**	1

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Çalışanların örgütsel muhalefet algıları, affetme iklimi ve saygınlığını yitirme endişeleri arasındaki ilişki çoklu korelasyon analizi ile incelenmiştir. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır. Bulgulara göre, dikey muhalefet, yatay muhalefet ve toplam örgütsel muhalefet düzeyi ile saygınlığını yitirme kaygısı ve affetme iklimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Dikey muhalefet ile saygınlığını yitirme kaygısı arasında düşük düzeyde ($r = .247, p < .01$), yatay muhalefet ($r = .486, p < .01$) ve toplam örgütsel muhalefet ($r = .432, p < .01$) ile saygınlığını yitirme kaygısı arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. Öte yandan, dikey muhalefet ($r = .239, p < .01$), yatay muhalefet ($r = .273, p < .01$) ve toplam örgütsel muhalefet ($r = .296, p < .01$) ile affetme iklimi arasında düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı bulunmuştur. Saygınlığını yitirme kaygısı ve affetme iklimi arasında ise orta düzeyde pozitif bir ilişki ($r = .422, p < .01$) tespit edilmiştir.

Tablo 3: *Örgütsel Muhalefetin Saygınlığını Yitirme Üzerine Etkisinde Affetme İkliminin Düzenleyici Rolü*

Değişkenler	β	S.H.	t	p	LLCI	ULCI
Sabit	3.6186	.0360	100.3855	.0000	3.5047	3.6896
Örgütsel Muhalefet	.6092	.0983	6.1995	.0000	.4157	.8027
Affetme İklimi	.2721	.0457	5.9585	.0000	.1822	.3620
Örgütsel Muhalefet X Affetme İklimi	.1119	.1159	.9651	.3354	-.1164	.3402

Örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme üzerine etkisinde affetme ikliminin düzenleyici rolünü araştırmak için Hayes'in (2013) geliştirdiği PROCESS Makro kullanılarak bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örneklem tercih edilmiştir. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3'te görüldüğü üzere; örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme üzerindeki etkisi pozitif yönde ve anlamlı düzeydedir ($b = .70, p < .01$). Bu bağlamda H1: "Örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme kaygısı üzerinde pozitif yönlü etkisi vardır" hipotezinin kabul edildiğini söylemek mümkündür. Affetme ikliminin saygınlığını yitirme üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif yöndedir ($b = .35, p < .01$). Dolayısıyla H2: "Affetme ikliminin saygınlığını yitirme kaygısı üzerinde negatif yönlü etkisi vardır" şeklindeki hipotez desteklenmemiştir. Öte yandan, örgütsel muhalefet ve affetme ikliminin saygınlığını yitirme üzerindeki etkileşimsel etkisinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($b = .14, \%95$ CI - .1244, .4142, $p > .05$). H3: "Affetme ikliminin, örgütsel muhalefet ile saygınlığını yitirme kaygısı arasındaki ilişkide düzenleyici etkisi vardır" hipotezi desteklenmemiştir.

6. Sonuç ve Tartışma

Örgütsel muhalefet, kişilerarası anlaşmazlıklar ve saygınlığını yitirme, günümüz işyerlerinde oldukça yaygın görülen olumsuz bir durumdur ve işletmelere büyük zararlar verebilmektedir. Ancak mevcut araştırmalarda, çalışanın örgütsel sermayenin en önemli bileşeni olduğu çağımızda, olumlu bir çalışma ortamının hem bireysel hem de örgütsel alanda arzu edilen tutum ve davranışlara büyük katkısının olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda, krizlerin ve çatışmaların yaşandığı örgütlerde affediciliğin bir işyeri iklimi haline getirilmesi, bir çıkış yolu olarak görülmelidir. Bu araştırmada, akademisyenler nezdinde örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme kaygısı üzerindeki etkisinde affetme ikliminin durumsal etkisi incelenmiştir.

Korelasyon analizi sonuçlarına göre, örgütsel muhalefetin toplam puanı ve alt boyutları, saygınlığını yitirme kaygısı ve affetme iklimi arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Hipotez testi sonuçlarının ilki, örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme kaygısı üzerindeki pozitif etkisine yönelik varsayılan hipotezin desteklendiğini göstermektedir. Çalışanlar, muhalefeti ifade etmelerinin diğerleri tarafından olumsuz bir yargıya maruz kalacaklarından endişe duymaktadırlar ve örgütsel muhalefetin geri bildirim sağlaması nedeniyle her ne kadar olumlu bir işlevi bulunsada, genellikle bir çatışma biçimi olarak algılanmaktadır (Bilginoğlu ve Yozgat, 2020). Bu çalışmanın örgütsel muhalefetin saygınlığını yitirme kaygısı üzerindeki pozitif etkisine dair bulgusu, esasında araştırmaya katılan katılımcılarında muhalefet ifadelerinin, kişilerarası ilişkilerine zarar verme olasılığı bulunan istenmeyen bir davranış biçimi olarak gördüklerine dair fikirlerini yansıtmaktadır. Bu sonuç, çalışmanın katılımcılarını oluşturan akademisyenlerin üniversitede karşılaştıkları olumsuz bir olay neticesindeki memnuniyetsizliklerini ifade etmesi, yetersizlikleri eleştirmesi, kurum politikalarını sorgulaması veya yetersizlikleri düzeltmek için yöneticisine yapıcı geri bildirimlerde bulunması halinde saygınlığını yitirmekten endişelendiğine işaret etmektedir. Üniversite yönetimi ve diğer çalışanların muhalefette bulunan akademisyenlere karşı hemen suçlayıcı ya da öfkeli tepkiler vermek yerine yapıcı, hoşgörülü yani affedici şekilde yaklaşmaları daha faydalı olacaktır. Öte yandan, literatürde bu bulguyu doğrudan destekleyen bir araştırma sonucuna rastlanılmamıştır. Ancak yapılan araştırmalar, örgütsel muhalefetin işe yabancılaşmayı artırdığı (Kesen ve Pabuçcu, 2016), yatay muhalefet boyutunun bireylerarası saldırganlık (Biçkes, 2017) ve işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu (Bilginoğlu ve Yozgat, 2020), örgütsel muhalefetin yöneticinin sıkı denetimi ve

iş yükünü artırması, iletişimi kesmesi ve yok gibi davranması (Dağlı ve Ağalday, 2014) şeklindeki sonuçlara yol açtığını bildirmiştir.

Bu araştırmanın ikinci bulgusu, affetme ikliminin saygınlığını yitirme kaygısı üzerindeki etkisinin kavramsal modelde varsayılan negatif yönün aksine pozitif etkili olduğunu göstermektedir. Ek olarak bu çalışmada örgütsel muhalefet ile saygınlığını yitirme kaygısı ilişkisinde affetme ikliminin düzenleyici rolü araştırılmıştır. Böylelikle güçlü bir affetme iklimi sayesinde örgütsel muhalefetin çalışanların saygınlığını yitirmeye yönelik endişelerini artırdığı ve affetme ikliminin ise arzu edilmeyen bu sonucun etkisini azaltacağı varsayılmıştır. Ancak varsayılanın aksine, affetme ikliminin düzenleyici etkisi bulunmamıştır. Bu bulgu, affetme ikliminin olumsuz duyguları hafifletmede ve ilişkileri tamir etmede etkili olabileceği (Guchait vd., 2016) fikrine destek sağlamamaktadır. Bu sonucun aksine, literatürdeki kısıtlı sayıdaki çalışmada affetme ikliminin, çeşitli değişkenlerin olumsuz çıktılar ile ilişkisinde düzenleyici etkisinin olduğu raporlanmıştır. Örneğin, Yao vd. (2020) affetme ikliminin, işyeri zorbalığının duygusal tükenme üzerindeki olumlu etkisini yumuşattığını ortaya koymuştur. Khan vd. (2021) ise, affetme ikliminin işyeri nezaketsizliği ile iş tatmini arasındaki olumsuz ilişkiyi ılımlaştırdığını tespit etmişlerdir.

Bu araştırmanın literatüre katkılarının yanı sıra dikkate alınması gereken bazı sınırlılıkları mevcuttur. Verilerin iki devlet üniversitesinde çalışan akademik personelden elde edilmesi nedeniyle bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Daha büyük bir örneklem boyutu, daha geniş bir kapsama alanı ve daha farklı sektörlerden toplanan veriler, bu araştırma kapsamında önerilen kavramsal modeli desteklemek için yardımcı olabilir. Dahası verilerin aynı zaman diliminde toplanması sebebiyle bu araştırmanın kesitsel doğası gereği nedensel bir yargıya varmak zor olduğundan, bundan sonraki çalışmalarda varsayılan modeldeki değişkenlerin boylamsal bir çalışma ile dinamik bir şekilde test edilmesi önerilmektedir. Son olarak, bu makale yalnızca örgütsel muhalefet ve saygınlığını yitirme arasındaki ilişkide affetme ikliminin düzenleyici etkisini araştırmıştır. Gelecek çalışmalarda liderlik tarzı, kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi kalitesi, etik iklim, örgütsel bağlılık ve iş tatmini gibi diğer durumsal koşulların ve aracı mekanizmaların daha fazla keşfedilmesi, örgütsel muhalefet ve saygınlığını yitirme endişesi ile ilgili bilgi birikimini ilerletmeye yardımcı olabilir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Ethem MERDAN (%50), Esra ULUKÖK (%50)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aquino, K., Tripp, T. M. & Bies, R. J. (2006). "Getting Even or Moving on? Power, Procedural Justice, and Types of Offense as Predictors of Revenge, Forgiveness, Reconciliation, and Avoidance in Organizations". *Journal of Applied Psychology*, 91(3): 653–668.
- Avtgis, T. A., Thomas-Maddox, C., Taylor, E. & Patterson, B. R. (2007). "The Influence of Employee Burnout Syndrome on the Expression of Organizational Dissent". *Communication Research Reports*, 24(2): 97-102.
- Bakan, İ., Doğan, İ. F. & Purlu, A. (2019). "Örgütlerde İletişim Tarzının Çalışanların Muhalef Davranışları Üzerindeki Etkisi". *BMIJ*, 7(5): 2225-2247.
- Beldek, E. G. (2017). "Örgütsel Özdeşleşmenin Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Muhalefet ile İlişkisi: Görgül Bir Araştırma". *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 16-47.
- Biçkes, D. M. (2017). "Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Muhalefetin Bireylerarası Saldırganlık Üzerindeki Etkisi: Kapadokya'daki Otellerde Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(4), 957-973.
- Bilginoğlu, E., & Yozgat, U. (2020). "İş Tatmini, Örgütsel Muhalefet ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *BMIJ*, 8(1): 255-271.
- Cameron, K. & Caza, A. (2002). "Organizational and Leadership Virtues and the Role of Forgiveness". *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 9(1): 33-48.
- Chen, Y., He, X., Lu, L. & Gao, X. (2022). "In A Team Forgiveness Climate, The Influence of Paradoxical Thinking of Leaders on The Team Voice Behavior: Mediated by Team Cooperation". *PLoS ONE*, 17(3): 1-17.
- Cox, S. (2011). "A Forgiving Workplace: An Investigation of Forgiveness Climate and Workplace Outcomes". *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*, 1: 1–6.
- Dağlı, A. (2015). "Örgütsel Muhalefet Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53): 198-218.
- Dağlı, A., & Ağalday, B. (2014). "Öğretmenlerin Örgütsel Muhalefetin Sonuçlarına İlişkin Görüşleri". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2/1): 170-182.
- Ergün, H. & Çelik, K. (2018). "Örgütsel Muhalefet Ölçeği Türkçe Uyarlaması". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48: 398-414.
- Eroğlu, Ş. & Alga, E. (2017). "Örgütsel Muhalefetin Örgütsel Değişim Üzerindeki Etkisi: Hizmet Sektörü Örgütlerinde Bir Araştırma". *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(3): 140-158.
- Fehr, R. & Gelfand, M. J. (2012). "The Forgiving Organization: A Multilevel Model of Forgiveness at Work". *Academy of Management Review*, 37(4): 664-688.
- Goodboy, A. K., Chory, R. M. & Dunleavy, K. N. (2008). "Organizational Dissent as a Function of Organizational Justice". *Communication Research Reports*, 25(4): 255-265.
- Guchait, P., Abbott, J. L., Lee, C. K., Back, K. J. & Manoharan, A. (2019). "The Influence of Perceived Forgiveness Climate on Service Recovery Performance: The Mediating Effect of Psychological Safety and Organizational Fairness". *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 40: 94-102.
- Guchait, P., Lanza-Abbott, J. A., Madera, J. M. & Dawson, M. (2016). "Should Organizations be Forgiving or Unforgiving? A Two-Study Replication of how Forgiveness Climate in

- Hospitality Organizations Drives Employee Attitudes and Behaviors”. *Cornell Hospitality Quarterly*, 57(4): 379-395.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara, seçkin Yayıncılık.
- Gürlek, M., Erbaş, E. & Yeşiltaş, M. (2020). “Affetmenin Gücü: Affetme İkliminin Öğrenme Odaklılık, Yardım Davranışı ve İşgören Mutluluğu Üzerindeki Etkileri”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(38): 767-790.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction To Mediation, Moderation, And Conditional Process Analysis*. New York, NY: The Guilford Press.
- Heath, P. J., Vogel, D. L. & Al-Darmaki, F. R. (2016). “Help-Seeking Attitudes of United Arab Emirates Students: Examining Loss of Face, Stigma, and Self-Disclosure”. *The Counseling Psychologist*, 44(3): 331-352.
- Inandı, Y., Tunc, B., Yuçedaglar, A., & Kılıc, S. (2020). “The Relationship of School Administrators’ Leadership Styles with Organizational Dissent and Resistance to Change according to Perceptions of Teachers”. *International Online Journal of Educational Sciences*, 12(5): 287-302.
- İzğüden, D. & Erdem, R. (2017). “Yüksek-Düşük Bağlı İletişim ile Örgütsel Muhalefet Davranışları Arasındaki İlişki, Süleyman Demirel Üniversitesi Akademik Personeli Üzerine Bir Araştırma”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22): 104-129.
- Kalibatseva, Z., Ham, E. H., Leong, F. T. L. & Lannert, B. K. (2017). “Loss of Face, Intergenerational Family Conflict, And Depression Among Asian American and European American College Students”. *Asian American Journal of Psychology*, 8(2): 126-133.
- Kam, C.C.S. & Bond, M. H. (2008). Role of Emotions and Behavioural Responses in Mediating the Impact of Face Loss on Relationship Deterioration: Are Chinese More Face-Sensitive Than Americans?”. *Asian Journal of Social Psychology*, 11: 175-184.
- Kassing, J. W. (1997). “Articulating, Antagonizing, and Displacing: A Model of Employee Dissent”. *Communication Studies*, 48(4): 311-332.
- Kassing, J.W. (1998). “Development and Validation of the Organizational Dissent Scale”. *Management Communication Quarterly*, 12, 183-229.
- Kassing, J. W. (2000). “Investigating the Relationship between Superior-Subordinate Relationship Quality and Employee Dissent”. *Communication Research Reports*, 17(1): 58-69.
- Kassing, J. W. & Armstrong, T. A. (2002). “Someone’s going to Hear about this: Examining the Association between Dissent-Triggering Events and Employees’ Dissent Expression”. *Management Communication Quarterly*, 16(39): 39-65.
- Kassing, J.W. (2008). “Consider This: A Comparison of Factors Contributing to Employees’ Expressions of Dissent”. *Management Communication Quarterly*, 56(3): 342-355.
- Kesen, M., & Pabuçcu, H. (2016). “Örgütsel Muhalefet ve İşe Yabancılaşmanın Duygusal Tükenmişliğe Etkisinin Anfiş Model ile İncelenmesi”. *Journal of International Social Research*, 9(42): 1552-1563.
- Khan, M. S., Elahi, N. S. & Abid, G. (2021). “Workplace Incivility and Job Satisfaction: Mediation of Subjective Well-Being and Moderation of Forgiveness Climate in Health Care Sector”. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 11(4): 1107-1119.
- Lee, Y. L., Sparks, B. & Butcher, K. (2013). “Service Encounters and Face Loss: Issues of Failures, Fairness, and Context”. *International Journal of Hospitality Management*, 34: 384-393.

- Lin, C. C. & Yamaguchi, S. (2011). "Under What Conditions Do People Feel Face-Loss? Effects of the Presence of Others and Social Roles on the Perception of Losing Face in Japanese Culture". *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(1): 120-124.
- McCullough, M. E. (2001). "Forgiveness: Who Does It and How Do They Do It?". *Current Directions in Psychological Science*, 10(6): 194-197.
- Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi Amos Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ozsahin, M. & Yurur, S. (2019). "Does Organizational Justice Increase or Decrease Organizational Dissent?". *Research Journal of Business and Management*, 6(1): 1-8.
- Öztürk, S. (2018). "The Analysis of the Relationship between the Levels of Organizational Forgiveness and Organizational Commitment of Teachers". *Universal Journal of Educational Research*, 6(5): 1107-1118.
- Şener, E. & Çetinkaya, F. F. (2015). "Bir Liderlik Özelliği Olarak Affetme ve Örgütsel Düzeyde Etkileri Üzerine Bir İnceleme". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4): 24-42.
- Tabachnick, L. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Sixth ed.). Boston: Pearson.
- Topkaya, N., Altinkurt, Y., Yılmaz, K. & Dilek, S. A. (2013). "Saygınlığını Yitirme Kaygısı ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiler". *Akademik Bakış Dergisi*, 36: 1-20.
- Topkaya, N., Şahin, E. & Gençoğlu, C. (2019). "Üniversite Öğrencilerinde Kendini Saklamayla İlişkili Değişkenler: Cinsiyet, Psikolojik Yardım Alma Deneyimi, Benlik Saygısı ve Saygınlığını Yitirme Kaygısı". *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 9(1): 192-204.
- Tuğrul, E. & Sazkaya, M. K. (2021). "Örgütsel Muhalefetin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Otomotiv Sektöründe Bir Araştırma". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 81: 101-126.
- Uğurlu, E. & Bostancı, A. B. (2017). "Öğretmenlerin Politik Yetileri ile Örgütsel Muhalefet Düzeyleri Arasındaki İlişki". *International Journal of Human Sciences*, 14(4): 4050-4064.
- Worthington, E. L., Jennings, D. J. & Diblasio, F. A. (2010). "Interventions to Promote Forgiveness in Couple and Family Context: Conceptualization, Review, and Analysis". *Journal of Psychology and Theology*, 38(4): 231-245.
- Yalçın, S. & Saygı, E. (2021). "Ortaokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Psikolojik Dayanıklılık, Örgütsel Muhalefet ve Örgütsel Sessizlik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 5(4): 402-426.
- Yao, Z., Zhang, X., Luo, J. & Huang, H. (2020). "Offense is the Best Defense: The Impact of Workplace Bullying on Knowledge Hiding". *Journal of Knowledge Management*, 24(3): 675-695.
- Yeşiltaş, M., Gürlek, M., Tuna, M., Kanten, P. & Çeken, H. (2020). "Paternalistic Leadership and Organizational Identification: The Mediating Role of Forgiveness Climate". *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 1-30.
- Yıldırım, A. (2020). "Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Muhalefet Davranışına Etkisi: Eğitim Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2): 203-219.
- Zane, N. & Yeh, M. (2002). *The Use of Culturally-Based Variables in Assessment, studies on Loss of Face*. Asian American Mental Health: Assessment Theories And Methods. International and cultural psychology series (Eds.: Kurasaki, K.S., Okazaki, S. & S. Stanley). NY: Kluwer Academic Publishers: 123-138.

TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLERİN YOLSUZLUKLA MÜCADELEYE BAKIŞLARI: PARTİ PROGRAMLARINA DAYALI BİR DEĞERLENDİRME

THE PERSPECTIVES OF POLITICAL PARTIES ON ANTI-CORRUPTION IN TURKEY: AN EVALUATION BASED ON PARTY PROGRAMS

Hüseyin AKSU*

*Arş. Gör. Dr., Şırnak Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, huseyinarsu46@hotmail.com,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
Gönderilme Tarihi 06.05.2022 Revizyon Tarihi 02.06.2022 Kabul Tarihi 11.06.2022 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi JEL Kodları A10 D73 H89	<p><i>Bu çalışma, Türkiye’de siyasi partilerin yolsuzlukla mücadelede bakışlarını 24 Haziran 2018 genel seçimi sonrası TBMM’de grubu bulunan partilerin parti programları üzerinden ele almaktadır. Öncelikle yolsuzluğun tanımı, türleri ve etkileri ile yolsuzluğun nedenleri ve yolsuzlukla mücadelede ilişkin teorik çerçeve oluşturulmuştur. Her partinin parti programında yer alan yolsuzlukla mücadelede ilişkin verilerin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve doküman analizi yöntemi birlikte kullanılmıştır. Parti programlarından elde edilen veriler sonuç kısmında karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: TBMM’de grubu bulunan partilerden HDP’nin parti programında yolsuzlukla mücadelede ilişkin herhangi bir politika bulunmamaktadır. AK Parti, CHP ve İYİ Parti yolsuzlukla mücadelede idari ve yasal düzenlenmelerle yolsuzluğu önlemeye ve cezalandırmaya yönelik kurumsal politikaları vurgularken, MHP’nin benzer kurumsal politikalar ile yolsuzlukla mücadelede ilişkin toplumsal farkındalık oluşturmayı hedefleyen daha kapsamlı politikalar belirlediği görülmektedir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Yolsuzlukla Mücadele, Türkiye, Parti Programları</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received 06.05.2022 Revized 02.06.2022 Accepted 11.06.2022 Article Classification: Research Article JEL Codes A10 D73 H89	<p><i>This study deals with the perspective of Turkey's political parties on the fight against corruption through the party programs of the parties that have a group in the Grand National Assembly of Turkey after the June 24, 2018 general election. To do so first of all, the theoretical framework on the definition, types and effects of corruption, the causes of corruption and the fight against corruption has been established. Content analysis and document analysis method, which are among the qualitative research methods, were used together in the analysis of the data on the fight against corruption in the party program of each party. The data obtained from the party programs were compared and evaluated in the conclusion part. The following conclusions were reached in the research: HDP (Peoples' Democratic Party), one of the parties with a group in the Grand National Assembly of Turkey, does not have any policy regarding the fight against corruption in its party program. AK Parti (Justice and Development Party), CHP (Republican People's Party) and İYİ Parti (Good Party) emphasize institutional policies aimed at preventing and punishing corruption through administrative and legal regulations in the fight against corruption. It is seen that MHP has determined similar institutional policies and more comprehensive policies aimed at raising social awareness on the fight against corruption.</i></p> <p>Keywords: Corruption, Fight Against Corruption, Turkey, Political Party Programs</p>

Atıf (Citation): Aksu, H. (2022). “Türkiye’de Siyasi Partilerin Yolsuzlukla Mücadeleye Bakışları: Parti Programlarına Dayalı Bir Değerlendirme”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 201-216

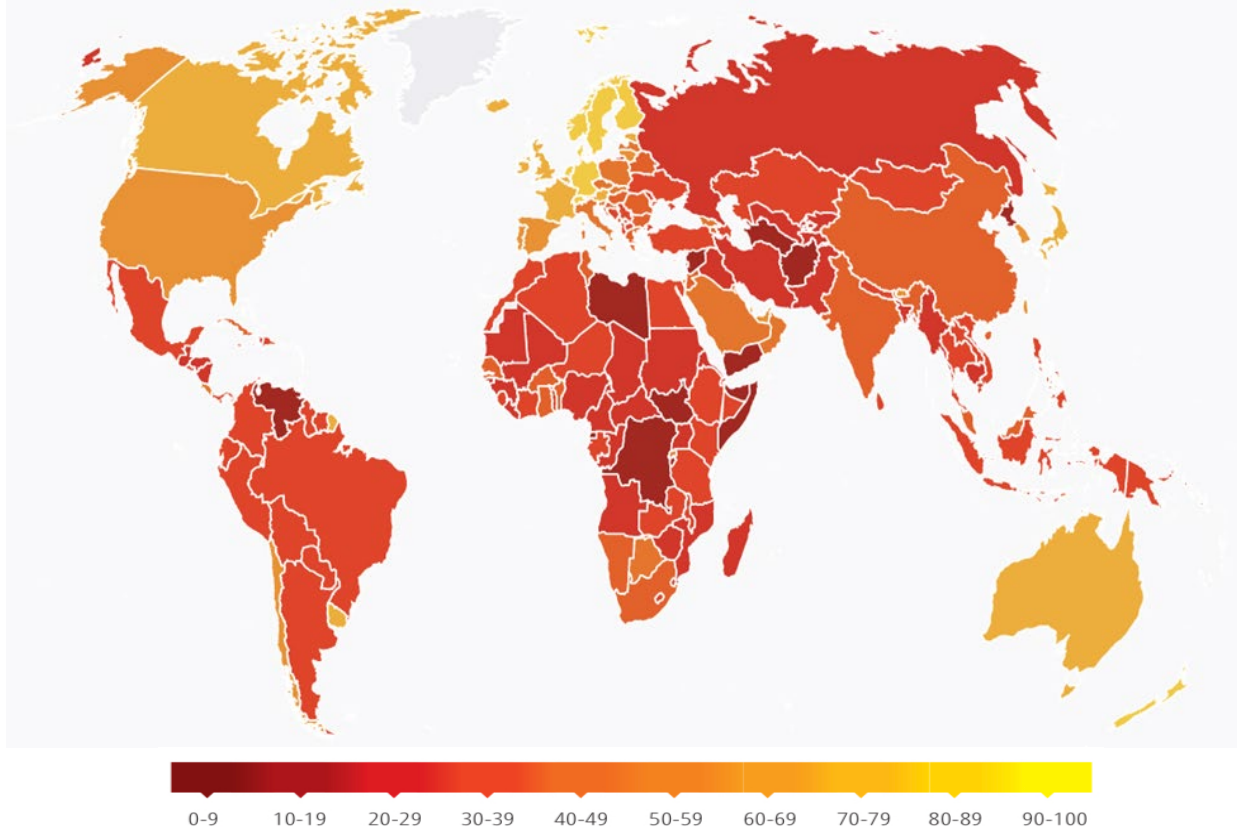
Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Bir siyasal sistemin ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlarının belirli usul-yol üzerine işlemesi, o sistemin başarısı, kalıcılığı ve sağlığı için önemlidir. Belirli usulden/yoldan ayrılarak bir nevi “yolsuz” ilerleyiş ise sistemin bozulmasına yol açarken, doğal olarak toplum ve devlet arasında beklenen ahengin oluşumunu engeller. En genel düzeyde bu olumsuz sonuçlarına rağmen tarihin çok eski dönemlerine kadar uzanan yolsuzluk örneklerine rastlanabilmektedir. Doğal olarak yolsuzlukla mücadele için politikalar/kurallar geliştirme çabası gösterilmektedir. Yolsuzlukla mücadele politikalarının oluşturulmasında siyasal sistemin doğasına göre aktörler farklılaşsa da demokratik siyasal sistemlerde siyasi partiler; kamusal politikaların belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesinde, sistemin aksayan yönlerinin iyileştirilmesine yönelik kamusal farkındalık oluşturulmasında başat rol oynayan aktörlerdir. Nitekim partiler, toplumsal talepleri siyasal alana kendi eliyle taşımakta; seçimleri kazandırabilecek seçmen desteğine ulaşabilmek için politikalar geliştirmekte; parlamento içinde/dışında siyasal etki oluşturma kapasitesinin yanı sıra hükümette ya da muhalefetteki konumuyla siyasal hayatın merkezinde yer almaktadır. Bu itibarla yolsuzlukla mücadele gibi hayati bir konuya da partilerin bakışı önem arz etmektedir. Öte yandan aşağıda yer alan Tablo 1’de dünya genelinde yolsuzluk algısının yüksekliğine ilişkin görünüm, yolsuzlukla mücadele konusunu ve politika yapıcılar olarak partilerin bakışını araştırmaya değer kılmaktadır.

Tablo 1: 2021 Yılı Dünya Geneli Yolsuzluk Algısı

Kaynak: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>, Erişim Tarihi: 14.05.2021.

Çok kötü (0) ile çok temiz (100) arasında ölçeğe göre hazırlanan 2021 yılı dünya geneli yolsuzluk algısına ilişkin Tablo 1’deki görünüme bakıldığında çok az ülke dışında kamu sektörüne ilişkin yolsuzluk algısının orta ve yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yolsuzluğun daha sonraki kısımlarda ele alınacak olumsuz etkileri göz önüne alındığında yolsuzlukla mücadelenin her ülke açısından önemli bir konu olması beklenmektedir. Ayrıca Türkiye’de zaman zaman yolsuzluk algısına ilişkin kamuoyu araştırmaları yapılarak halkın yolsuzluk konusuna bakışı ele alınmaktadır. Uluslararası Şeffaflık Derneği’nin 2022’de yaptığı bir araştırmaya göre toplumun %74’ü yolsuzlukların arttığına inanmaktadır. Yolsuzluk algısının yüksek seviyelerde olması siyasal iktidarın kullanımını hedefleyen siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleye bakışını önemli kılmaktadır. Zira

partiler, politika yapımı ve uygulama sürecinin başat aktörleri oldukları gibi denetim sürecinin de merkezinde yer alabilmektedir.

Bu doğrultuda Türkiye’de siyasi partilerin yolsuzlukla mücadelede bakışları ve yolsuzlukla mücadelede yönelik politikaları çalışmanın odak noktasıdır. Çalışmada ilk olarak yolsuzluğun tanımı, türleri ve etkileri ile yolsuzluğun nedenleri ve yolsuzlukla mücadelede ilişkin literatür incelenerek analiz öncesi teorik çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra analiz için seçilen içerik analizi ve doküman analizi yöntemine ilişkin bilgiler verilerek örnek olarak belirlenen her partinin programı yolsuzlukla mücadele önlemleri bağlamında ayrı ayrı analiz edilmiştir. Son olarak partilerin yolsuzlukla mücadelede bakışlarına ilişkin elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

1. Yolsuzluk: Tanımı, Türleri ve Etkileri

Yolsuzluk çok yönlü ve çeşitli düzeyde ortaya çıkan bir olgu olduğu için tanımını basitçe yapmak güçtür. Uluslararası Şeffaflık Örgütü (<https://www.transparency.org/en>) tarafından ortaya koyulan “emanet edilen gücün kötüye kullanılması” biçimindeki kısa yolsuzluk tanımını Pozsgai-Alvarez (2020, s. 433); Williams (2021, s.1) gibi birçok araştırmacı yaygın olarak kabul etmektedir. Bu tanım herhangi bir iş veya görev için verilmiş yetkinin amacı dışında kullanılmasını, diğer bir ifadeyle gücün kullanılması gereken “amacından sapmasını” ifade eder (Nye, 2007, s. 284). Sapma nedeniyle bazı kişiler kaybederken bazıları kazanır. Kamu ve özel kesim hatta kar amacı gütmeyen hayır kurumları/kuruluşları da dâhil olmak üzere geniş bir boyutta yolsuzluk ortaya çıkabilir (Myint, 2000, s. 33). Ancak bu ikisi arasında, kamu kesiminde toplumun tamamının çıkar kaybı yaşaması nedeniyle topluma karşı; özel kesimde ilgili özel kuruluşun çıkarlarının kaybı nedeniyle sahiplerine karşı yolsuzluk söz konusu olduğundan fark gözlemlenebilir. Nitekim yolsuzluğun geniş kapsamlı doğasına karşın doğurduğu etki nedeniyle çoğunlukla kamusal işlerle ilgili boyutu dikkat çekmektedir.

Kamusal boyut itibariyle yolsuzluk, bir yanda siyasi ve/veya idari pazar, diğer yanda ekonomik ve sosyal pazar olmak üzere iki piyasa arasındaki gizli bir değiş tokuş süreci olarak tanımlanabilir. Bu değiş tokuş gizlidir çünkü kamusal, yasal ve etik normları ihlal eder ve genel çıkarı özel çıkara (bireysel, örgütsel, partizan vb.) feda eder (Mény, 1996, s. 112). Bununla beraber kamusal işlerdeki/faaliyetlerdeki yolsuzluğun biçimi yolsuzluk faaliyetine dâhil olan aktörlerin kimler olduğu, nasıl yapıldığı ve ne ölçüde uygulandığı açısından farklılaşır (Amudsen, 1999, s. 1). Zimmete para geçirme, rüşvet, bireylerin karşılıklı çıkar gözeterek iş yapması, eş-dost kayırmacılığı (kronizm), malların ve personelin kötüye kullanılması, demokratik seçimlerde hile, akraba kayırmacılığı (nepotizm) gibi yolsuzluğunun yaşandığı durum veya kişiye özgü olarak değişik türlerde sayısız yolsuzluk örneklerinin olduğu ifade edilebilir (Aktan, 2015: 50-60). Buradaki kazanç, zihinlerde canlandığı gibi parasal (maddi destek) olabilir. Ayrıca gelecekteki iş beklentisi, hızlı terfi gibi ödül beklentileri de yolsuzluğa yol açabilir (Friedrich, 2007, s. 15:16). Yolsuzluk konusunda kişisel veya bir örgütlenme için haksız kazanç sağlamaya yönelik usulüne uygun olmayan davranışlar esas ölçüt olarak alınır, şüphesiz çok sayıda yolsuzluk türlerinden bahsedilebilir. Ancak bu ise ayrı bir araştırma konusudur.

Yolsuzluk tanımlarına ve çeşitlerine ilişkin dar ve geniş kapsam oluşturulsa da yolsuzluğun varlığı toplumlar için evrensel bir hastalığı işaret eder. Özellikle ekonomik olarak az gelişmiş ve merkezi hükümetin zayıf olduğu ülkelerde bu hastalığın “bulaşıcılığı” yüksektir ve hastalık kronikleşebilir. Böyle bir durumun da toplumsal yapı üzerinde “yıkıcı” etkileri ağır bir biçimde gerçekleşebilir. Öyle ki kişiler ve kuruluşlar haksız rekabet koşullarının varlığında haksız kazanç elde eden rakiplerine karşı ancak kendilerinin de bu tarz işlemlerle ve eylemlerle kazançlı çıkacaklarını düşünebilirler ve yolsuzluk faaliyetine katılmaktan kendilerini alıkoyamayabilirler. Böylece hastalığın bulaşıcı özelliği herkesi saran bir yaygınlık kazanmasına yol açar. Doğal olarak da yoksulluk-yolsuzluk-yozlaşma kısır döngüsü kırılmayan bir hal alarak kronikleşebilir ki sonunda iyileşme için oldukça zor yöntemlerin uygulanması gerekebilir (Çingi, 1994, s. 12). Yolsuzluğun olumsuz etkilerine ilişkin ortaya konulan veriler bunları daha açık bir biçimde göstermektedir.

Yolsuzluk, bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamı üzerinde olumsuz etkiler bırakır. Toplum açısından bütünüyle maddi ve manevi kayıptan siyasal rejimin istikrasızlığına kadar yolsuzluğun başlıca olumsuz etkileri şu şekilde sıralanabilir (Bayley, 1966, ss. 724-725):

- Hükümetlerin uygulamayı düşündüğü kamu politikalarının başarısına etki edecek bürokratik yetenek ve kalite kaybı,
- En yüksek önceliğe sahip proje yerine daha düşük öncelikli tercih edilerek kaynakların yanlış dağıtımı sonucu ekonomik kalkınmada gecikme,
- Hizmet maliyetinde artış, yolsuzluğun yaygınlaşma ihtimaliyle doğacak ahlaki çöküntü,
- Kamu harcamalarına ayrılan tutarın belirli bir yüzdesinin komisyon alınmasıyla kamu kazancının kişisel kazançta dönüşmesi,
- Kamu otoritesine saygının azalmasıyla siyasal rejimin meşruiyet kaybı.

Yolsuzluk zengini daha zengin yoksulu daha yoksul yapar. Doğal olarak eşitsizlik artar. Dahası yalnız maddi boyutta değil manevi boyutta da toplumu olumsuz etkiler. Çünkü eşitsizlik düzeyi arttıkça insanlar birbirine daha az güvenmeye başlar. İnsanlar arasında genel güven duygusu kaybolduğunda ise birbirlerine ortak bir bağ hissetmezler. Bu da sosyal ve politik çatışma riskini yükseltir. Dolayısıyla yolsuzluk yalnızca insanların cüzdanını boşaltmaz, aynı zamanda kamu ruhunu yaralar (Uslaner, 2015, s. 207). Yolsuzluk arttığında demokrasinin prosedürel ve dağıtımsal adalet ilkeleri bir efsane haline gelir ki bu durumda demokratik siyasal kurumların meşruiyeti azalır (Anderson ve Tverdova, 2003, ss. 92-93). Haliyle yolsuzluğun siyasal, sosyal ve toplumsal düzeyde tahribatı devasa bir boyuta erişebilir.

Yolsuzluğun olumsuz etkilerine karşın revizyonist yaklaşım, adil ve rekabetçi piyasaların ve yeniden dağıtım sistemlerinin kurulmadığı veya çalışmadığı, bürokrasinin aşırı takdir yetkisi ve siyasal istikrarın siyasal özgürlükten önce geldiği yeni doğan devletlerde yolsuzluğun olumlu etkileri olabileceğini belirtir. Bu yaklaşım, yeni doğan devletlerde, siyasal ve bürokratik yolsuzluğun daha hızlı ekonomik büyümeyi ve kaynakların yeniden dağıtımını, daha verimli ve çalışkan bir bürokrasiyi ve siyasal istikrarı/uyumu sağlayabileceğini ileri sürer (Woo ve Choi, 2018, ss. 9-10).

Yolsuzluğun yerleşik hale geldiği ülkeler için yolsuzluk aşılması zor bir sorun olmuştur. Siyaset ve piyasa kurumlarının zayıflığı, yasadışı uygulamaların gelişmesine izin verir. Böyle durumlarda yolsuzluk, gerektiğinde şiddetle korunan, sıkı bir şekilde örgütlenmiş siyasal ve bürokratik ağlar halini alır. Bunlar ise demokratik gelişimi ve piyasa süreçlerini engeller, her ikisi için gerekli güven ortamını baltalar. Bir ülkede demokrasi ve ekonomik büyüme zayıf olduğunda yolsuzluktan kaybedenler; yozlaşmış yetkililere ve girişimcilere bağımlı olabilir, bunlar tarafından sindirilebilir veya bunlardan kaçınmayı ihtiyatlı bulabilirler. Ve böylece döngü devam eder (Johnston, 2000, s. 4). Hem siyaset ve ekonomi alanında kurumsal boyut ve etkiler itibarıyla hem de sosyal alanda ortaya çıkardığı tahribat göz önüne alınırsa, yolsuzluğun kontrol edilmesi ve üstesinden gelinmesi daha zor bir aşamaya, diğer bir ifadeyle bir yaşam tarzı biçimine gelmeden önce nedenlerinin tespit edilerek önlem alınması elzemdir. Zira yolsuzluk faaliyetlerinin gizli doğası gereği yolsuzluklar tamamen bitirilemiyorsa dahi minimize edilerek siyasal sisteme olumsuz etkilerinin azaltılması gerektiği ifade edilebilir.

1.1. Yolsuzluğun Nedenleri ve Yolsuzlukla Mücadele

Yolsuzluğun, siyasal toplum ortaya çıktığından beri var olan bir olgu olduğu kabul edilir. Batı ve Doğu toplumlarında yolsuzluğa ilişkin çok eski kayıtlara rastlanmaktadır. Yolsuzlukla ilgili bilinen en eski kayıtlar, M.Ö. on üçüncü yüzyıl Asur uygarlığına kadar uzanır. Bu döneme ilişkin araştırma yapan arkeologlar çivi yazısıyla yazılmış bulunan levhalardan nasıl ve kimin rüşvet aldığına ilişkin ayırt edici bulgulara ulaşabilmiştir. Yolsuzluk, Antik Çağ'da kamu yönetimini ve siyasal sistemin işleyişini olumsuz yönde etkileyen bir kötülük olarak görülür (Şumah, 2018, s. 64). Hindistan'da M.Ö. dördüncü yüzyılda kamu yönetimine ilişkin yazılmış olan Kautilya'nın Arthashastra adlı eserinde yolsuzluk ve türlerine ilişkin bilgiler sunulduğu aktarılır (Berksoy ve Yıldırım, 2017, s. 2). Yûsuf Has Hâcib siyasetname özelliği taşıyan Kutadgu Bilig adlı eserinde (2017, s. 194): "Rüşvettir bozan ongun işi; Rüşvettir çiğ bırakan olgun işi" ifadesiyle yolsuzluğun tehlikelerine dikkat çeker.

Yolsuzluk olgusu eski zamanlardan bugüne çeşitli biçimlerde tezahür etmiş ve yolsuzluk türleri çalışmalara konu olmuşsa da yolsuzlukla mücadeleye ilişkin küresel farkındalık yirminci yüzyılda

gündeme gelmiştir. Bunun itici gücü ise 1970’li yıllarda “Watergate” soruşturmalarıyla bağlantılı ABD’deki yerel olaylar olmuştur. ABD’nin yolsuzlukla mücadele konusunda uluslararası bir anlaşma için Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde yaptığı girişimler 2003’te BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi’nin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1997’de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) bir izleme ve destekleme mekanizmasıyla ilk küresel mücadele tedbirlerini içeren sözleşme ve 1999’da Avrupa Konseyi’nce kabul edilen yolsuzlukla mücadele sözleşmeleri ise diğer uluslararası girişimlere örnektir. Başka bir nokta ise Dünya Bankası’nın eski yöneticilerinden oluşan bir grup tarafından 1993’te sivil toplum kuruluşu olarak ülkelerdeki yolsuzluk algısını ve yolsuzluğa yönelik yaklaşımları ölçerek derecelendiren Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nün kurulmasıdır. Söz konusu kuruluşlar ve Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi birçok kuruluşun imza attığı benzeri gelişmeler 1990’lı yıllardan itibaren yolsuzlukla mücadele konusunu canlandırmış, yolsuzlukla ilgili çok sayıda yerel ve küresel düzenlemeler ile araştırmalar yapılagelmiştir (Razzante, 2020, ss. 169-171).

Belirtmek gerekir ki yolsuzlukla mücadele yöntemleri yolsuzluğu doğran nedenlere göre şekillenmektedir. Her ülkenin kendine özgü doğası nedeniyle yolsuzluğu artıran farklı nedenler olabileceği gerçeğini kabul etmekle beraber yolsuzluğun nedenlerine ilişkin birbirleriyle bağlantılı olarak ekonomik, sosyal, siyasal ve idari bazı genel kabullerden bahsedilebilir.

1.2. Yolsuzluğun Nedenleri

Yolsuzluğun nedenlerinden hareketle formülasyon girişiminde bulunan Myint (2000, ss. 39-40) bir ülkede ekonomik rant için ne kadar fırsat varsa ve yöneticilere tanınan takdir yetkisi ne kadar büyükse yolsuzluğun o kadar büyük olacağını; buna karşın yöneticiler eylemlerinden ne kadar fazla sorumlu tutulursa yolsuzluğun o kadar azalacağını öne sürmektedir. Bu çerçevede yazar şu formülü ortaya koyar:

$$Y = R + T - H$$

(Y: Yolsuzluk/ R:Rant/ T:Takdir Yetkisi/ H: Hesap Verebilirlik)

Daha açık ifadeyle yukarıdaki denklem şu üç koşulun varlığında yolsuzluğun ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir (Myint, 2000, ss. 39-40):

- Ticari ve ekonomik faaliyetleri kısıtlamak için çok sayıda yasa, kural, yönetmelik ve idari düzenleme, özellikle karmaşık, anlaşılmasız ve şeffaf olmayan biçimde uygulanıyorsa;
- Yöneticilere kuralları yorumlama, değiştirme, yeni kısıtlayıcı idari tedbirler ve usuller konusunun yanı sıra kuralların kime, nasıl ve ne şekilde uygulanacağına ilişkin geniş takdir yetkileri veriliyorsa;
- Ülkede yöneticileri eylemlerinden sorumlu tutacak etkili mekanizmalar ve kurumsal düzenlemeler bulunmuyorsa yolsuzluğun gelişimi için elverişli bir zemin ortaya çıkabilir.

Yolsuzluğun nedenlerine ilişkin daha geniş bir yaklaşım ise yolsuzluğun nedenlerini, siyasal ve ekonomik ortam; mesleki etik ve ahlak; alışkanlıklar, gelenekler, görenekler ve demografi boyutuyla açıklamaktadır. Buna göre siyasal ve ekonomik ortam boyutuyla; etkisiz/net olmayan düzenlemelerin varlığı, kamu görevlilerinin düşük ücret alması, işlerinden/işyerlerinden duyulan memnuniyetin azlığı, “rüşveti biz vermesek rakiplerimiz verecektir, rüşvet sözleşmenin ayrılmaz parçasıdır” biçiminde bir zihniyet ile yozlaşmış siyasal aktörlerin topluma örnek teşkil etmesi gibi etkenler yolsuzluğu artırıcı faktörler olarak sıralanır. Öncelikle meslek etiğinin olmaması ve yolsuzluğu bir suç olarak düzenleyen kanunların eksikliği yolsuzluğu teşvik edebilir. Dahası kovuşturma ve cezalandırma aşamasında yolsuzluğun ortaya çıkması sonucu bunlara uygulanacak düşük yaptırımlar yolsuzluğun devam etme olasılığını artırır. Alışkanlıklar, gelenekler, demografi boyutuyla, yolsuzluğun bazı ülkelerde hoş görülmesi, aile/akraba gibi geniş topluluğun bir tür güvence sağlaması nedeniyle üyelerine ayrıcalık tanıma isteği, bireyciliği vurgulayan inanç yapısı ile tam tersi arasında yolsuzluk görülmesi olasılığındaki fark ile ataerkil toplumlarda görülme olasılığının fazlalığı gibi hususlar öne sürülür (Şumah, 2018, ss. 65-70).

Ekonomik özgürlüklere ilişkin dar kapsamın olması ve kayıt dışı ekonominin yaygınlığı özellikle geçiş ekonomilerinde yolsuzlukları artırıcı faktörler olarak kabul edilir. Geçiş ekonomilerine sahip ülkeler arasında farklılıklar bulunsa da genel olarak devletin ekonomideki faaliyetlerine ilişkin

çerçeve belirlenmesi ve özelleştirmeler aracılığıyla ekonomide rolünün küçültülmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca yargı, vergi ve gümrük yönetimi alanında kamu sektörü reformlarının hızlı biçimde hayata geçirilmesi önerilmektedir (Akçay, 2000, s. 232). Bu sayede kamu yetkisi kullanan aktörlerin yolsuzluk faaliyeti azalabileceği gibi ekonomi alanındaki düzenleyici işlemlerin karmaşıklığı azaltılarak yatırım süreçlerinde yolsuzluğa yönelme ihtimali daha düşük olabilir.

Siyasi ve ekonomik ortam ile yasal/idari düzenlemeler boyutuyla kurumsal kapasite eksikliklerine ilişkin nedenler genel olarak kabul görmektedir. Ancak toplulukçu inanç yapısına dayalı kültürel zemin ile yolsuzluk arasında doğru orantılı ilişki kuran yaklaşımlara bazı eleştiriler getirilmektedir. Bo Rothstein (2018, s. 40) bir ulusun kültürünü suçlamanın, halkın kötü veya sahtekâr olduğunu söylemekten çok farklı olmadığını; bunun da geniş tabanlı bir politika değişikliğini başarmak için iyi bir başlangıç noktası olmayacağını savunmaktadır. Bu bağlamda, kültürün inançlardan ve sosyal normlardan oluştuğuna, pratikte işleyen kural ile ahlaki veya inanç değerlerinin farklı şeyler olduğuna vurgu yapar. Örneğin çocuklarına tıbbi tedavi sağlamak için pratikte işleyen sosyal norm sağlık personeline rüşvet vermekse, bunu yapmanın yanlış olduğuna dair inançları olsa bile çoğu (verebilecek durumda olan) ebeveynin rüşvet ödeme olasılığı yüksektir. Doğal olarak, baştan sona yozlaşmış bir ortamda yolsuzluğun ahlaki ya da inanç değerleri açısından kötü olduğunu düşünen insanlar bile, zaruretten ötürü aksini yapmanın kötü olmayacağını düşündükleri için muhtemelen yapacaklardır. Yolsuzluğu bir toplumun ve insanların ahlaki dokusuna kök salmış veya inanç yapısından doğan bir olgu olarak görmek yerine “sistem bana bunu yaptırdı” gerekçesiyle insanları ahlaki olarak yanlış olduğunu düşündükleri şekillerde davranmaya zorlayan bir dizi “kullanımdaki kurallar”ın var olup olmadığına dikkat etmek gerekir (Rothstein, 2018, ss. 40-42). Farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-politik alanlarda yolsuzluğun nedenlerine ilişkin yapılacak gözlemler değişik nedensellikler ortaya çıkarabilir. Buna bağlı olarak da yukarıda ifade edilen yolsuzluk nedenleri bağlama göre çoğaltılabilir. Burada önemli olan noktanın ise yolsuzluğun nedenlerini doğru tespit etmenin yolsuzluğu önlemeye yönelik mücadelenin başarısında önemli bir adım olabileceğidir.

1.3. Yolsuzlukla Mücadele

Yolsuzlukla mücadeleye ilişkin öneriler bireysel ve kolektif amaca göre değişik biçimlerde sunulmaktadır. Asil-vekil teorisi, yolsuzlukla mücadelenin aktör merkezli biçimine, diğer bir ifadeyle yolsuzluğa ilişkin bireysel davranışa odaklanır. Temel olarak bilgi ve güç asimetrileri kişisel çıkarla birleştiğinde, vekillere (kamu görevlisi) bir asil (vatandaş) pahasına yolsuzluğun bireyler arasındaki işbirliği olduğunu belirtir. Örneğin kamu görevlileri (vekil) devlet kaynakları üzerinde takdir yetkisine sahip olduklarında bilgi avantajından yararlanarak onlara tanınan bu özel gücü vatandaşlara karşı kötüye kullanma fırsatı bulabilir. Bu nedenle kurumların zayıf olduğu yerlerde yolsuzluk davranışını önleyen çok az kontrol vardır. Kolektif mücadele biçimi ise genellikle yolsuzlukla ilgili tutumları değiştirmeye odaklanır ve yolsuzluk eylemlerine karşı ayrıntılı kontroller oluşturmak ve uygulamak yerine sorunları çözmek için yolsuzluğu önleyici alternatifler yaratır (Williams, 2021, ss. 3-4).

Yolsuzlukla mücadeleye ilişkin diğer yaklaşım ise yasa ve değer temelli yaklaşımdır. Yasa temelli yaklaşım; etik kurallar, yasalar, resmi kurallar ve prosedürler, izleme ve yaptırımlar gibi bireysel kamu görevlilerinin davranışları üzerindeki kısıtlamalara odaklanır. Değer temelli yaklaşım ise bireyin kendi kendini düzenlemesine olanak sağlayan kurumsal iç kontrolleri vurgular. Kurumsal değerleri ve standartları belirler ve kamu görevlisinin bunları anlamasını ve bunlara bağlı kalmasını teşvik eder. Çok sayıda kuralın ve yoğun izlemenin yokluğunda etik davranışı teşvik etmek için her bir kamu görevlisinin beslendiği değerler, inançlar, bilgi ve etik standartlardan oluşan kurumsal iç kontroller yoluyla bir etik kültürünün geliştirilmesini hedefler (Anderson ve Anechiarico, 2019, s. 64). Yasa ve değer temelli yaklaşımın özünde yer alan bireyi dıştan kontrol etme ve geliştirmeye dönük düzenlemeler nedeniyle bu yaklaşım için yolsuzluğun ortaya çıkışında aktör merkezli bir bakışa sahip olduğu biçiminde bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Yolsuzlukla mücadele konusunda, yetkililerin kamu görevlerini kendi özel çıkarları için kötüye kullanmaları üzerinde durulur. Soruna sadece talep tarafından bakmak, sanki arz tarafındakileri, rüşvet verenleri, yozlaşmış yetkililer tarafından kendi meşru işlerini yapmak için ödeme yapmaya

zorlanan masum kurbanlar gibi bir sonuç doğurmaktadır. Gerçekte bu genellikle böyle değildir. Bir rüşvet anlaşmasında her iki taraf (veren ve alan) işleminden kazanç sağlayabilmektedir (Myint, 2000, s. 42). Bu açıdan bakıldığında kamusal yetkileri kullanan aktörler için; görevlilerinin takdir alanını sınırlandırıcı düzenlemeler, yasal düzenlemelerde netlik oluşturma, kurumsal etik kültürü geliştirme, denetleme, şeffaflık ve hesap verebilirlik konusunda iyileşme, caydırıcılığı artırmak amacıyla cezalandırmaya yönelik yaptırımlar ve bunları görünür kılma, liyakat temelli istihdam gibi kurumsal/idari ve hukuki düzenlemeler önemlidir. Ayrıca medya ve sivil toplum desteğiyle yolsuzluğu önleyici konularda kampanyalar düzenlenerek toplumsal alanda kolektif farkındalık geliştirilebilir (Amudsen, 1999, ss. 23-26). Bu açıdan yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yaklaşımlara bakıldığında yolsuzluğu sonlandırma ve/veya en azından minimize etmek için yetki sahibi aktörlere yönelik bireysel odaklı düzenlemelerin gerekliliği kadar toplumsal farkındalığı artırmak için kolektif politikaların gerekliliği de ek olarak ifade edilebilir.

2. Türkiye’de Siyasal Partilerin Parti Programlarında Yolsuzlukla Mücadele

Uluslararası Şeffaflık Örgütü; 0 (yozlaşmış) ve 100 (temiz) olarak ülkeleri sıraladığı yolsuzluk algılama endeksini yıllık olarak yayımlar¹. 2021 yılındaki yayımladığı verilere göre Türkiye 180 ülke içerisinde 96. sırada yer almıştır. Geçmiş yıllara bakıldığında ise 2010’da 59’ncü; 2015’te 66’ncı sıralarda yer almıştır. Sıralamada yıllık olarak değişkenlik olmakla birlikte, ilk sırada yer alan ülkelerin 100 üzerinden 88 puanla konumlandığı göz önüne alınırsa yol gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş tüm ülkelerde en azından belirli oranda yolsuzluğun varlığından bahsedilebilir. Hal böyleyken yolsuzluğun olumsuz etkileri hatırlanacak olursa yolsuzlukla mücadeleye ilişkin siyasal, sosyal ve ekonomik örgütlenmelerin yolsuzluğa ve yolsuzlukla mücadeleye bakışı önem kazanmaktadır. Demokratik siyasal sistemlerde üç örgütlenme modelinin örnekleri mevcut olsa da siyasal partiler, seçimlerde rekabet ederek hükümet etme gücüne erişme potansiyeli taşımaları (Katz, 1986, ss. 39-40) dolayısıyla da yolsuzlukla mücadele için kurumsal, idari ve hukuki düzenlemeleri hayata geçirebilecek temel aktörler olması nedeniyle diğer örgütlenmelerden ayrılır.

Demokratik siyasal sistemlerde, siyasal partiler; kamusal kararların alınması, uygulanması, denetlenmesi ve karar alma sürecini etkilemede başat role sahip aktörler olması nedeniyle hem yolsuzluğa bulaşmaları hem de yolsuzlukla mücadeleyi hedeflemeleri olasıdır. Yozlaşmış partiler demokratik süreci durdurabilir, hatta yok edebilirken; kurumsallaşmış ve rekabetçi bir çerçevenin parçası olan yolsuzluk karşıtı partiler yolsuzluğu önlemede/azaltmada hayati bir rol oynayabilir. Aynı zamanda yolsuzluk karşıtı partiler seçmenlerde yolsuzlukla mücadeleye dönük farkındalık gelişimi için siyasal gündem oluşturma gibi siyasal ve sosyal işlevleri yerine getirebilir (Blechinger, 2002, s. 4). Siyasal partilerin hükümette veya muhalefette konumlanmaları bu olasılıkları daha görünür kılar. Belirli dönemlerde yapılan seçimlerle hükümetteki ve muhalefetteki partilerin, birbirinin yerini alma gibi, konumlarındaki değişim olasılığı; hemen her partiyi kendi seçmen desteğini artırma amacıyla yolsuzlukla mücadele konusunu ele almaya teşvik edebilir.

Belirtmek gerekir ki siyasal alanın yolsuzlukla mücadele konusuna yaklaşımı karşı tarafta yer alan bir politikacıyı yıpratma amacı taşıyabilir. Bu sayede avantajlı bir siyasal konum elde etmek ve rakibine üstünlük sağlamak hedeflenebilir. Siyasal alanın iç çekişmelerine ilişkin örneklerin izini Roma İmparatorluğu dönemine kadar sürmek mümkündür. Nitekim Roma döneminde yolsuzluk davalarının çoğunun gerçek anlamda adaleti sağlama amacından ziyade devlet yönetimini elinde tutan aristokrasinin iç mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilir (Ertekin, 2008, s.378). Bu nedenle yolsuzlukla mücadele konusunda kamuoyunun siyasal partileri sadece seçimlerde seçmen olarak destek vererek değil seçim sonrasında da harekete geçirecek bir etki alanı oluşturmasının yolsuzluğun önlenmesinde önemli bir faktör olacağı düşünülmektedir.

Siyasal partilerin yolsuzluk mücadeleye bakışları parti programları, siyasal söylemleri, seçim beyannameleri, basın açıklamaları vb. birçok düzlemde hareketle analiz edilebilir. Ancak içerdiği somut verilerin yanı sıra partilerin bir nevi kimliğini oluşturdukları düşünülen parti programları

¹ Uluslararası şeffaflık örgütünün yolsuzluk algılama endeksine ilişkin yıllara göre veriler kurumsal web sitesinden alınmıştır: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>, Erişim Tar. 28.01.2022.

partilerin gelecekteki politik kararları ve uygulamaları için referans noktası olarak seçilebilir. Öyle ki parti programları bir siyasi partinin değerlerinin ve endişelerinin yanı sıra fikirlerini, savunduğu ve uygulamayı düşündüğü politikalar ile politika gündemlerini belirleme ve toplumsal zorluklar için çözümler önermeye yönelik politik hedefleri içermektedir. Ayrıca parti programları partiler arasındaki etkileşimleri yapılandırır ve hükümet politikalarını önemli ölçüde şekillendirebilirler. Parti kadroları için bir siyasal pozisyon sağlama ve diğerlerine göre üstünlüklerine/farklılıklarına ilişkin söylemler geliştirmede parti programları dayanak noktası oluşturur (Zúñiga ve Jenkins, s. 2018: 2). Bu doğrultuda Türkiye'de siyasi partilerin yolsuzlukla mücadeleye bakışına ilişkin bir değerlendirmenin parti programlarına dayalı yapılmasının yanlış bir referans noktası olmayacağı söylenebilir.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Siyasal programlarda yer alan yolsuzlukla mücadele önlemlerinin analizinin en az iki şekilde yapılabileceği kabul edilir. Bunlardan ilki siyasi partinin konuyla ilgili açık vurgusuna, konumuna ve talimatlarına bakılarak; diğeri ise siyasi partilerin yolsuzluğu ve yolsuzluğun belirli anlamlarını nasıl inşa ettikleri, siyasal hedeflerine ulaşmak için bu anlamları nasıl ilettikleri bağlamında yapılır. Bu iki analiz şekli için ise içerik analizi ve söylem analizi yöntemi kolaylık sağlar. Hangi yöntemin kullanılacağı ise analizin amacına bağlı olarak seçilir. Örneğin, içerik analizi, farklı siyasi partilerin yolsuzlukla mücadele konusundaki konumunu karşılaştırmaya veya kullanılan verilere dayalı olarak bu konunun zaman içindeki gelişimini takip etmeye olanak tanır. Söylem analizi, siyasi partilerin hedeflerine ulaşmak için "yolsuzlukla mücadele" dilini nasıl kullandığını anlamada gerekli derinliği sağlar (Zúñiga ve Jenkins, 2018, s.3).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleye bakışını partilerin programları üzerinden analiz etmektir. 2018 genel seçimi sonrası TBMM'de grubu bulunan partiler belirli siyasal/seçmen ağırlığı göz önüne alınarak çalışmada örnek olarak seçilmiştir. Türkiye'de 24 Haziran 2018 genel seçimi sonrası oluşan TBMM kompozisyonunda grup kurma çoğunluğuna beş parti erişmiştir. Bunlar; Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İYİ Parti ve Halkların Demokratik Partisi (HDP)'dir. Bu partilerden HDP parti programında yolsuzlukla mücadeleye yönelik herhangi bir politika belirlemediğinden dolayı diğer dört partinin parti programlarından hareketle yolsuzlukla mücadeleye bakışları incelenmiştir. Şüphesiz siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleye ilişkin bakışları siyasal parti liderinin/aktörlerinin söylemleri, seçim kampanyası sırasında geliştirilen politikalar, hükümet olması durumunda hükümet programları gibi zaman ve konuma göre gelişme veya değişkenlik gösterebilir. Bunların her biri ise ayrı bir çalışmayı gerektirecek genişliğe/detaya sahiptir. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda yapılacak analiz partilerin bir nevi siyasal kimliğini oluşturmaları sebebiyle parti programları ile sınırlandırılmıştır. Parti programlarının analizinde ise içerik analizi ve doküman analizi birlikte kullanılmıştır.

İçerik analizi; belirli kelime, tema veya kavram varlığını, anlamını ve ilişkisini ölçme ve/veya analiz etme tekniği olarak tanımlanır. Araştırmaya konu olan içeriğin çeşitli yönlerini sayarak ya da kodlayarak özetlemek için geliştirilen bir yöntemdir. Bu bakımdan içerik analizi nicel ve nitel araştırmalarda yöntem olarak belirlenebilir (Sallan Gül ve Kahya, 2021, s.182). Ancak nicel içerik analizinde araştırmanın bulguları sayısallaştırılırken, nitel içerik analizinde metnin içindeki anlama odaklanılır. Anlam ortaya çıkarılırken de kategoriler ve kodlar kullanılmaktadır. Metnin kategorilere bölünmesiyle aşamalı ve sistematik inceleme sayesinde adım adım ilerleme sağlandığı için güçlü bir analiz olanağı doğmaktadır (Sallan Gül ve Kahya, 2021, s.185). İçerik analizi esnek bir araştırma yöntemidir ve uygulanma sürecinde standart bir biçimi bulunmamaktadır. Analistin becerisi, bakış açısı ve analitik düşünebilmesine göre şekillenebilir (Emir vd., 2020, s. 103). Doküman analizi ise yazılı belge veya belgelerin içeriğine ilişkin titiz ve sistematik biçimde yapılacak analiz için başvurulan bir yöntemdir. Doküman analizi ilgili belge/belgelere ilişkin anlam çıkarma, ele alınan konu için anlayış oluşturma ve ampirik bilgi geliştirme amacıyla verilerin incelenmesi ve yorumlanması sürecidir (Kıral, 2020, s.15). Doküman analizi sürecinde kullanılacak içerik analizinin

ise araştırma sürecinde kullanılan dokümanın/dokümanların konuyla ilgili açık ve anlaşılır olmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Öte yandan, birden fazla ve ayrı aktörlere/süreçlere ait karşılaştırmalı analizde kullanılacak dokümanın standart bir formatı olmadığından dokümanlar hazırlayan kişinin, kurumun ya da kuruluşun amaçlarına yönelik farklılıklar içerebilmektedir. Bu da araştırma sürecinde kodlama zorluğu yaratmaktadır (Kıral, 2020, s.180). Özellikle doküman analizi açısından yaşanan bu zorluk ise içerik analizi sürecinde amaca uygun kullanılan yöntemle aşılabılır. Bilindiği gibi içerik analizi tündengelim ve tümevarım biçiminde yapılabilmektedir. Tündengelimci bir yaklaşımda, siyasal programlardaki konuların tahmini önceden (a priori) belirlenen kategori ve kodlara göre yapılır. Diğer bir deyişle analizde kullanılacak kategorilere ve kodlara siyasi programa göre değil önceki bilgilere dayanarak karar verilir. Tümevarımsal bir yaklaşımda ise, analist orijinal metinden kodları ve kategorileri çıkarır. Bu durumda politika pozisyonlarının yorumu için temel oluşturacak kategoriler analiz edilecek metnin içerisinden sonradan (a posteriori) çıkarılır (Zúñiga ve Jenkins, 2018, s.5). Dokümanların amaçlarına uygun olarak farklı aktörler tarafından hazırlanması ve içerikleri açısından tam bir uyumun olmamasından kaynaklı zorluk, önceden belirlenen kategori ve kodlara göre tündengelim dayalı bir analizin daha sağlıklı olabileceğini göstermektedir. Bir bakıma böyle bir yaklaşım partilerin yolsuzlukla mücadeleye ilişkin bakışlarını belirli bağlamlarda karşılaştırma ve yorumlama olanağı tanıyabilir.

Zúñiga ve Jenkins (2018, s.4) yolsuzlukla mücadele bağlamında siyasal programlarının analizi için dört kategorinin kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Bunlar; “yolsuzlukla mücadele tedbirlerini artırmak”, “yolsuzlukla mücadele tedbirlerini azaltmak”, “yolsuzlukla mücadele tedbirleri konusunda tarafsız olmak”, “yolsuzlukla ilgili genel bir endişeyi göstermek” biçiminde sıralanmaktadır. Her bir kategori içinde farklı kodlar üretilebilir: örneğin, “yolsuzlukla mücadele tedbirlerini artırmak” dört kola daha ayrılabilir: hukuk, kurumlar, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi. Analiz öncesi yaptığımız yolsuzluk tanımları/türleri, yolsuzluğun nedenleri ve yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yaklaşımlara ilişkin literatür incelendiğinde ortaya koyulan bu kategorilerin ve kodların genişletilmesi yararlı görülmektedir. En azından bu kategoriler yolsuzluğun nedeni ve sonucu açısından kullanılabilirken, yolsuzlukla mücadelede daha çok kurumlar ve kurallar geliştirmeyi, diğer bir ifadeyle kamu yetkisi kullanan aktörlerden kaynaklı yolsuzlukları önleyici düzenlemeleri içermektedir. Bunlara ek olarak yolsuzlukla mücadelede toplumsal bir farkındalık oluşturmak amacıyla düşünülen kolektif politikaları da içerecek (medya, eğitim gibi) “yolsuzluğa ilişkin sosyal farkındalığı artırmak” biçiminde bir kategorinin oluşturulması gerekmektedir. Çalışmada siyasal parti programlarının analizi oluşturulan bu yeni çerçeveye dayalı olarak yapılmıştır. Her partinin programına ilişkin dokümanların farklılıkları nedeniyle her birini kendi özelinde ele almak için parti programları ayrı ayrı analiz edilmiş, değerlendirme ve sonuç kısmında benzerlikleri, farklılıkları ve kapsamaları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

2.2. Adalet ve Kalkınma Partisi

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), parti programının giriş kısmında yolsuzluk, yozlaşma, usulsüzlük, çıkarıcılık, iltimas, hukuk önünde ve fırsat açısından eşitsizlik gibi olumsuzlukları partinin en yoğun mücadele alanı olarak ifade etmektedir (AK Parti, 2001, s. 8). Ayrıca, şeffaflık ve yolsuzluklardan arınmış bir düzenin ancak adalet işlemeyle mümkün olacağını belirtmektedir (AK Parti, 2001, s. 21). AK Parti siyasal iktidarın kötüye kullanılmasını yolsuzlukların nedeni olarak görmektedir. Buna dayalı olarak da kamu yetkisinin kötüye kullanımını sonucu ortaya çıkan yolsuzluklar başta olmak üzere her türlü yolsuzlukla mücadeleyi partinin öncelikli politikası olacağını dile getirmektedir (AK Parti, 2001, s. 67). AK Parti'nin yolsuzluklara ilişkin ortaya koyduğu neden partinin yolsuzlukla mücadelede öne çıkardığı politikaları da şekillendirmiştir. Nitekim yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya yönelik hukuki, şeffaflık, hesap verebilirlik, kurum ve kurulların oluşturulması ile uluslararası işbirliğine atıf yapan politikalar partinin programında yer almaktadır.

AK Parti (2001, s.67) yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya ilişkin hukuk alanında yasal alt yapının güçlendirilmesine yönelik politikaları hedeflemiştir. Bunlar; kapsamlı bir program hazırlanarak kamu yönetiminde şeffaflık ve ihale mevzuatının yeniden düzenlenmesi, yolsuzluk

yapılabilmesi ihtimali olan kamu yönetimi alanında çalışacak personeli belirlemeye ve bunların denetimine yönelik özel usuller, Sayıştay tarafından kullanılan denetim yetkisine kanuni güvence sağlanması, yolsuzlukla mücadelede adli birimlerin yetkilerinin artırılması olarak sıralanabilir. Şeffaflıkla ve hesap verebilirlikle ilgili ise siyaset alanı ile kamu yönetimi alanına ilişkin iki farklı yaklaşım ortaya koymuştur. Siyaset alanına ilişkin, siyasi parti kanununda değişiklik yapılarak siyasetin finansmanı ve partilerin mali yapılarının şeffaflığa kavuşturulması, seçim harcamalarının şeffaf ve denetlenebilir olması, seçimle göreve gelen aktörlerin kanunen vermek zorunda olduğu mal bildirimlerinin şeffaf biçimde kamuoyunun bilgisine ve denetimine sunulması ifade edilmektedir (AK Parti, 2001, ss. 17, 18). Ayrıca ekonomideki ilkelerin şeffaf olması (AK Parti, 2001, s. 41) kamu bütçesinde şeffaflık ve hesap verebilirliği sağlayacak mekanizma kurma (AK Parti, 2001, s.37) ve kamu yaşamının her alanında şeffaflığın ve hesap verebilirliğin yerleştiği bir anlayışı hâkim kılma (AK Parti, 2001, s.9) diğer yolsuzlukla mücadele amaçları arasında sayılmaktadır.

AK Parti'nin yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya yönelik şeffaflık ve hesap verebilirlik politikaları aynı zamanda yeni kurumlar ve kurulların oluşturulmasını içermektedir. Bu amaçla yolsuzlukları önleme, tespit etme ve soruşturma sürecinde tüm kurum ve kuruluşların koordinasyonunu sağlayacak bir birim kurulması, sivil toplum kuruluşlarının yolsuzluk denetiminde yer almaları ve bu alanda yapacağı çalışmalardan yararlanma, kurumların iç denetim mekanizmalarını güçlendirme yanında bağımsız dış denetim kuruluşlarından yararlanma, mal bildiri beyanlarının doğruluğunu araştırarak sistem kurulması gibi politikalar programda belirtilmiştir (AK Parti, 2001, ss. 67, 68). Bunların dışında AK Parti (2001, s 68) yolsuzlukla mücadelede uluslararası işbirliğini politikaları arasında saymaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin (parti programının hazırlandığı tarihte henüz) imzalamadığı Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan yolsuzlukla mücadeleye ilişkin uluslararası sözleşmelerin imzalanıp onaylanması ve yolsuzlukla mücadelede uluslararası işbirliğine önem verilmesi vurgulanmaktadır.

AK Parti programında kamu yönetimi ve siyaset alanında yolsuzlukları önlemeye ilişkin hukuki altyapıyı güçlendirerek kurumsal yeniden yapılanma ve denetimi sıklaştırmaya yönelik hedefler belirlemiştir. Çoğunlukla kamu yetkisini kullanan aktör ve kurumların yolsuzluklarını önlemeye dönük bu politikalar önemli olmakla birlikte literatürde yukarıda ifade edilen yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yaklaşımlar göz önüne alındığında sosyal farkındalığı artırmayı sağlayacak politikaların parti programında yer almadığı söylenebilir. AK Parti'nin yolsuzluk nedeni olarak siyasi iktidarın kötüye kullanımını neden olarak ifade etmesiyle siyasi iktidarın kullanım alanına ilişkin yolsuzlukla mücadele politikaları belirlemesi arasında bir neden sonuç ilişkisinden bahsetmenin yanlış bir değerlendirme olmayacağı düşünülmektedir.

2.3. Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) parti programının başlangıcında yolsuzlukla kararlı mücadele etmeyi öncelikleri arasında saymıştır (CHP, 2008, s. 21). CHP parti programında siyasette ve kamu yönetiminde kirlenme (2008, s.71) ile 1980 sonlarında Türkiye'yi yöneten siyasi iktidarların uygulamaya soktuğu "köşe dönücü" anlayışın giderek meşrulaştırılması ve toplumun yolsuzluğa alıştırılması (2008, s.75) siyaset-ticaret-bürokrasi ilişkileriyle yolsuzluğun büyüdüğü (2008, s.74) olmak üzere yolsuzluğun iki nedeninden bahsetmektedir. Ayrıca yolsuzluğun ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyen, ekonomik krizleri hazırlayan ve hızlandıran, ülkede sosyal barışı sarsan, yönetime güveni zedeleyen dolayısıyla demokratik gelişmeyi engelleyen sonuçları olduğuna dikkat çekmektedir (CHP, 2008: 75). Bu bağlamda CHP yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya yönelik hukuki, şeffaflık, hesap verebilirlik ve kurum ile kurulların oluşturulması gibi bazı politikaları parti programında vurgulamaktadır.

CHP yolsuzlukla mücadele önlemleri bakımından hukuki alt yapının güçlendirilmesini yasal ve yargısal düzenlemeler, siyaset ve sivil toplum ile yolsuzluklar önlenecektir biçiminde üç başlık altında sıralamıştır. Kanuni ve yargısal düzenlemeler boyutuyla yargının yolsuzluk ve kuralsızlıkla mücadelesi önündeki engellerin, kısıtlamaların ve yolsuzluk kapsamındaki suçlarda zaman aşımının kaldırılması amaçlanmıştır (CHP, 2008, s. 37). Siyaset ve sivil toplum boyutuyla Meclis İçtüzüğü ve çalışma yönteminin toplum yaşamını ilgilendiren diğer önemli konular gibi yolsuzluk iddialarının ele

alınması, tartışılması ve ortak görüş oluşturulması için yeniden oluşturulacağı ifade edilmektedir (CHP, 2008, s. 70). Temiz siyaset ve dürüst yönetim boyutuyla Meclis'in etkinleştirilmesi ve yolsuzluğa bulaşan kamu görevlilerinin süratle cezalandırılması için gerekli ortamın sağlanması hedefi belirtilmektedir (CHP, 2008, s. 71).

CHP programında yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmak açısından şeffaflık ve hesap verebilirlik politikalarını siyaset ve kamu yönetimi alanlarındaki yolsuzluklar için belirlemiştir. Kamu yönetimi alanında, kamu görevlilerinin kendileri ya da yakınlarının çıkar sağlayabileceği görev ilişkisinin önlenmesi, kamu ihalelerinin ve alımlarının şeffaf ve rekabet ortamında gerçekleşmesi, kamu kurum ve kuruluşlarının doğrudan veya dolaylı çıkar ilişkisi olabilecek özel veya tüzel kişilerden bağış almasını önleme, yerel yönetimlerin rant oluşturma potansiyeli olan kararlarını kamuoyu katılımı ile alması gibi politik hedefler belirtilmiştir. Siyaset alanında ise siyasi etik yasası çıkarılarak, siyasi aktörlerin çıkar ilişkisine girmelerinin engellenmesi, görev alanı dışındaki iş ilişkilerini beyan etmeleri, mal bildirimlerinin kamuoyu denetimine açılması, bir partiden başka bir partiye geçişte doğrudan ya da dolaylı çıkar sağlayan milletvekillerinin vekilliğinin düşürülmesi, seçim harcamalarına ilişkin etkin denetim sağlanması gibi amaçlar sıralanmıştır. Ayrıca seçimlerde aday olan siyasi aktörlerin bağışların Batılı ülke normlarına göre sınırlanması ve denetlenmesi ile partilerin gelir giderlerinin periyodik biçimde kamuoyu ile paylaşılması vurgulanmıştır (CHP, 2008, ss. 73, 74, 75). Kısaca CHP'nin parti programında yolsuzlukla mücadele önlemlerine ilişkin vurgu hukuki alt yapının güçlendirilmesi, şeffaflık ve hesap verebilirliğin artırılması bağlamında ele alındığı ifade edilebilir.

2.4. Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), parti programının başında “ahlaki kirlilik ve yolsuzluklarla kararlı ve etkin mücadele etmek suretiyle temiz siyaset, temiz yönetimi tesis etmek” ilkesini temel görüş ve hedefleri arasında saymaktadır (MHP, 2009, s. 33). MHP programında (2009, ss.44, 54) yolsuzluğu her alanda yaygın hale gelen bir sorun olarak tanımlamakta; yolsuzluğun toplum yaşamını, ahlaki değerleri ve demokratik rejimi bozucu sonuçları ile devlet kurumlarına güveni sarsıcı etkilerine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda MHP, Milliyetçilik ve Demokrasi başlığı altında demokrasinin sağlıklı işleminin yolsuzluklarının önüne geçilebilmesiyle mümkün olabileceği inancına dayalı olarak ahlaki kirlilik ve yolsuzluklarla kararlı ve etkili mücadele etmeyi amaçlayan “temiz siyaset-temiz yönetim” ilkesini benimsediğini vurgulamaktadır (MHP, 2009, s. 44). MHP, yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmaya yönelik politikaları hukuki, şeffaflık ve hesap verebilirlik, kurumların ve kurulların oluşturulması ile sosyal farkındalığa yönelik aktör merkezli ve toplum merkezli olmak üzere geniş bir çerçevede ele almıştır. MHP Parti Programı yolsuzlukla mücadeleye ilişkin alınacak tedbirleri “Yolsuzlukla Mücadele ve Etkin Denetim” ile “Siyasi Yozlaşmanın ve Ahlaki Erozyonun Önlenmesi” olmak üzere iki ayrı başlık altında toplamıştır. İç içe olan politik hedefler özet olarak sunulmuştur.

MHP programının “Yolsuzlukla Mücadele ve Etkin Denetim” başlığında ilk olarak yolsuzlukla mücadele milli siyaset anlayışının temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu minvalde; temiz siyaset - temiz yönetim, dürüstlük kültürü, bağımsız-etkin denetim ve kurumsal yapılanma, yolsuzlukların hesabının sorulması, etik kurallar ve kamu yönetimi alt başlıklarıyla yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yasal, idari ve kültürel anlamda yapılacaklar sıralanmıştır. Temiz siyaset-temiz yönetim boyutuyla yolsuzlukla mücadeleyi önleyecek siyaset ve yönetim ideali taşıdıkları ifade edilmektedir. Dürüstlük kültürü boyutuyla dürüstlüğü teşvik amacıyla kurallar oluşturularak eğitimin her kademesine yaygınlaştırılması ve medya, sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerin desteğiyle dürüstlük kültürünü bir hayat tarzı haline getirme hedeflenmektedir. Bağımsız ve etkin denetim boyutuyla; yolsuzlukları önlemek üzere kurumsal bir yapı oluşturulması ve etkin bir denetim sistemi tesisi ile yolsuzlukla mücadelede etkin ve kalıcı politikalar üretmek, ilgili kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlamak ve uygun teminatlar verilerek denetim birimlerinin bağımsızlık ilkesi çerçevesinde yürütülmesini öngörülmektedir. Yolsuzlukların hesabının sorulması boyutuyla, yolsuzlukla elde edilmiş her türlü kazanca zaman aşımı gözetilmeksizin el konulmasına yönelik hukuki düzenlemeler ile siyaset, bürokrasi, sivil toplum ve medya gibi aktörlerle işbirliği içerisinde yolsuzluğu önlemeye yönelik

yargılama süreci sağlanması amaçlanmaktadır (MHP, 2008, s. 54). Etik kurallar boyutuyla, her alandaki yozlaşmayı önlemeye yönelik, kamu yönetimi, sivil toplum, medya ve özel sektörü kapsayacak temel ahlaki düzenlemeler yapılması planlanmaktadır. Yine, üst düzey siyasi bürokratların yolsuzluk iddialarına ilişkin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca adli soruşturma yapılabilmesi, milletvekillerinin yasama görevi sırasında ve sonrasında yapamayacakları görevler belirlenerek iş takibi ve menfaat sağlanmasının önlenmesi amacıyla kurallar oluşturulması yer almaktadır. Bunun yanı sıra rüşvete ve yolsuzluğa zemin hazırlayan bürokratik formalitelerin ortadan kaldırılması ile kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verilebilirliğin etkili kılınması hedeflenmektedir (MHP, 2008, s. 55). Son olarak Kamu Yönetimi boyutuyla kamusal makamların nüfuz ve güç yeri olmaktan çıkarılarak hizmet yeri olması, yolsuzluk ve adam kayırmayı önleme, kamu görevlilerinin yolsuzluk faaliyeti yanında ihmallerinde de sorumlu tutulmasını sağlayacak yapının temini esas alınmaktadır (MHP, 2008, s. 58).

MHP programında siyasi yolsuzluğa ilişkin “siyasi yozlaşmanın ve ahlaki erozyonun önlenmesi” biçiminde ayrı bir başlık açmıştır. Siyasi yozlaşmanın önlenmesi için milli ve manevi değerler ile evrensel değerler, vatandaşlık bilinci, temel ahlaki normlar, toplumsal kalite, anlayış, feragat ve fedakârlık duygusu, dayanışma kültürü gibi toplumsal duyarlılıkların güçlendirilmesi amacıyla her türlü örgün ve yaygın eğitim araç ve yöntemleri kullanılarak bir gelişme hedeflenmektedir. İkinci olarak yolsuzluk yapanlara karşı cezai müeyyideler uygulanmasını yanı sıra kamuoyuna duyurulmasını da içeren caydırıcılığa yönelik düzenlemeleri taahhüt etmektedir. Siyasi partiler, TBMM üyeleri ve üst düzey siyasi kadroların faaliyet ve çalışmalarının tüm yönlerini etik esaslara bağlaması, bu aktörlerin mal bildirimlerinin kamuoyuna açıklanması, siyasetin finansmanın ve harcamalarının denetim altına alınarak kamuoyu bilgisine sunulması hedeflenmektedir (MHP, 2009, ss. 58-59). MHP diğer partilerden farklı olarak yolsuzlukların önlenmesi amacıyla aktör merkezli politikalar yanında yolsuzlukla mücadele için toplumsal farkındalığı artırmaya yönelik politikaları da programına dâhil etmiştir. Fakat toplumsal farkındalık politikalarının somut verileri içermediği daha çok siyasi bir ideal biçiminde ele alındığı söylenebilir.

2.5. İYİ Parti

İYİ Parti programında yolsuzlukla mücadele temel hak ve özgürlükler, iç güvenlik ve ekonomi olmak üzere üç ayrı başlık altında düzenlenmiştir. Temel hak ve özgürlükler ve iç güvenlik başlığı altında idari ve yasal düzenlemelere yönelik amaçlar sıralanmıştır. Yolsuzlukla mücadeleye ilişkin bir kurul oluşturulması, Türk Ceza Kanunu ve diğer kanunlarda bulunan zaman aşımının kaldırılması öngörülmektedir. Ayrıca yolsuzlukla mücadeleye yönelik bir temel kanun ile kamu ihalelerinin, kamu görevlilerinin mal bildirimleri, siyasetin finansmanı ve kamuda etik kurallara yönelik temel düzenlemeler yapılarak yolsuzluğa zemin hazırlayan ekonomik, sosyal ve hukuki ortamın sonlandırılması hedeflenmektedir. Ekonomi bağlamında ise yabancı yatırımlar için yolsuzluk ve kayırmacılıktan arındırılmış bir yatırım ortamı amacı belirtilmektedir (İYİ Parti, 2017, ss. 7, 34, 41). İYİ Parti programında yolsuzlukla mücadele önlemleri temelinde hukuki alt yapının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca kamu yönetimi uygulamaları açısından e-devlet alt yapısı güçlendirilerek hizmet sunumunda şeffaflık ve hesap verebilirlik amacına dikkat çekilmiştir (İYİ Parti, 2017, s.32). Bununla beraber kamu ekonomi bürokrasisinde performans ölçümü ve değerlendirme sonuçlarına dayalı politika üretilmesi ve uygulanması önündeki engellerin kaldırılarak şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırma hedefi vurgulanmaktadır (İYİ Parti, 2017, s.40). Bunların dışında şeffaflık ve hesap verebilirlik politikalarının kamu personel alımları ile kamu bütçesi kullanımı açısından hayata geçirilecek politikalar olduğu ifade edilmektedir (İYİ Parti, 2017, s.43).

İYİ Parti programında diğer üç partiye nazaran yolsuzlukla mücadele başlığı altında yolsuzlukla mücadeleye ilişkin daha dar politika seti belirlenmiş olmakla birlikte AK Parti ve CHP’ye benzer şekilde hukuki alt yapının güçlendirilmesi, kurum ve kurullar oluşturulması ile şeffaflık ve hesap verebilirliğinin artırılmasına dönük politikaları sıraladığı söylenebilir. Bu bağlamda yolsuzlukla mücadele konusunda toplumsal farkındalığı artırmaya dönük politikalara ise yer verilmediği ifade edilebilir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Siyasal sistemlerin kalıcılığı açısından toplumsal refah artışını sağlayacak ve sistem-vatandaş bağıni güçlendirecek veya sürdürülebilir kılacak belirli bir yol üzerinde ilerlenmesi önemli bir konudur. Bunun aksine bir yol belirleme, yolsuzluk veya diğer ifadeyle siyasal sistemlerdeki güç kullanımına sahip aktörlerin kendi çıkarlarına gücü kullanması “yıkıcı” sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Demokratik siyasal sistemlerde politika alanının belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesi sürecinde siyasal partiler merkezi bir rol üstlenerek siyasal sistemlerinin sürdürülebilirliği açısından politika seti oluşturma konusunda başlıca aktörler olmaktadır. Doğal olarak yolsuzlukların önlenmesine ilişkin siyasal partilerin programlarında belirledikleri politikalar konuya bakışları açısından önem teşkil etmektedir.

Türkiye’de siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleyle ilişkin bakışları, 24 Haziran 2018 genel seçimi sonrası TBMM’de grubu bulunan beş parti örneğinde ele alındığında partilerden HDP’nin programında yolsuzlukla mücadeleyle ilişkin herhangi bir politika belirlemediği görülmektedir. Diğer dört parti ise programında dar ve geniş kapsamlı politikalar setine yer vermiştir. AK Parti programında, yolsuzlukla mücadele için yasal, kurumsal ve denetim ile ilgili süreçleri kapsayan önleyici ve cezalandırıcı politikalar ile sivil toplum örgütlenmeleri ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği çerçevesinde politikalar hedeflemiştir. CHP programında, yolsuzlukla mücadelede yasal, kurumsal ve denetimle ilgili politikalar yanında siyasal aktörlerin olası yolsuzluk eylemlerine ilişkin düzenlemeleri de hedefleyen politikaları vurgulamıştır. MHP, bu partiler içerisinde parti programında yolsuzlukla mücadeleyle en geniş yer veren partidir. Bu kapsamda yolsuzlukla mücadele için yasal, kurumsal ve denetleyici politikalara ilave olarak etik, eğitim, kültürel faaliyetler ve medya ile işbirliği gibi bireysel ve kolektif davranış biçimleri geliştirmeye yönelik politikaları birlikte hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. İYİ Parti ise programında yasal, kurumsal ve denetleyici politikalar yoluyla yolsuzluğu önleyici, caydırıcı ve cezalandırıcı politikaları ifade etmektedir. Araştırmada ele alınan partilerin yolsuzlukla mücadeleyle ilişkin politikaları göz önüne alındığında Türkiye’de 2018 genel seçimi sonrası TBMM’de grubu siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleyi hedefleyen aktörler olduğu söylenebilir.

Siyasal partilerin yolsuzlukla mücadele önlemlerini analiz etmeye ilişkin oluşturulan “yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmak” kategorisine göre tüm partilerin yolsuzlukla mücadele önlemlerini artırmayı hedeflediği görülmektedir. Ancak AK Parti, CHP ve İYİ Parti yolsuzlukla mücadele önlemlerine ilişkin hukuki altyapıyı güçlendirme, kurum ve kurulları etkin hale getirme, şeffaflık ve hesap verebilirliği artırma konusunda benzer vurgular yaparken, AK Parti uluslararası işbirliği ve sözleşmeleri incelemek konusunda diğer iki partiden ayrılmaktadır. MHP ise yalnızca kamu yetkisi kullanan kurum, kuruluş ve aktörlerin olası yolsuzluk faaliyetini önlemeye yönelik politikalar konusunda diğer partilerle benzer süreçler öngörürken, yolsuzlukla mücadelede daha geniş olarak sosyal farkındalığın oluşmasına yönelik politika öncelikleriyle diğer partilerden ayrılmıştır. Bu yönüyle MHP’nin yolsuzlukla mücadeleye bakışı diğer partilere göre daha geniş bir perspektife sahiptir. Nitekim MHP’nin yolsuzlukla mücadeleye ilişkin bakışı literatürden elde edilen veriler ışığında incelendiğinde, bireysel (kamu yetkisi kullanan) aktörlerin yolsuzluklarını önlemenin yanı sıra yolsuzlukla mücadele konusunda sosyal farkındalığın önemini de vurgulayan literatürle paralel biçimde bir genişliğe sahip olduğu söylenebilir. Netice itibarıyla yolsuzlukla mücadele politikalarının başarısında ve yolsuzlukların önlenmesinde kamuoyu denetiminin belirleyici bir yere sahip olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışma siyasal partilerin yolsuzlukla mücadeleye bakışlarını parti programlarıyla sınırlı olarak ele almıştır. Çalışmaya ilişkin bu kısıtlılık göz önüne alındığında parti programları ile hükümette veya muhalefette partilerin konumlanmalarına dayalı olarak yolsuzlukla mücadele konusundaki performansları, seçim kampanyaları sürecinde seçim beyannamelerinde yolsuzluk konusunu ele alış biçimleri veya güncel politik atmosferde yolsuzluklar ve yolsuzlukların önlenmesine yönelik tutumları/söylemleri ise gelecek araştırmalara konu olabilecektir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Hüseyin AKSU (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- AK Parti (2001). Adalet ve Kalkınma Partisi Programı: Kalkınma ve Demokratikleşme, Erişim : 14.01.2022: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/926>.
- Akçay, S. (2000). “Yolsuzluk, Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1): 1-15.
- Aktan, C. C. (2015). “Political Corruption: an Introductory Study on Terminology and Typology”. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 7(1): 47-65.
- Amundsen, I. (1999). Political Corruption: An Introduction to the Issues. *Chr. Michelsen Institute*. Erişim: 14.12.2021: <https://www.cmi.no/publications/file/1040-political-coiTuption.pdf>,
- Anderson, S., Anechiarico, F., (2019). *Corruption and Corruption Control: Democracy in the Balance*, New York: Routledge.
- Anderson, C. J., Tverdova, Y. V. (2003). “Corruption, Political Allegiances, and Attitudes Toward Government In Contemporary Democracies”. *American Journal of Political Science*, 47(1): 91-109.
- Bayley, D. H. (1966). “The Effects of Corruption in a Developing Nation”. *Western Political Quarterly*, 19(4): 719-732.
- Berksoy, T., Yıldırım, N. E. (2017). “Yolsuzluk Kavramına Genel Bir Bakış: Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Journal of Awareness*, 2(1): 1-18.
- Blechinger, V. (2002). Corruption and Political Parties, sectoral Perspectives on Corruption, *Presentation prepared by MSI*, Erişim:19.12.2021,https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNACT879.pdf
- CHP, (2008). *Cumhuriyet Halk Parti Programı: Çağdaş Türkiye İçin Değişim*, Erişim: 14.01.2022 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/918>.
- Çingi, S. (1994). “Yolsuzluk Olgusu ve Ekonomik Analizi Üzerine Notlar”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi*, (12): 1-18.
- Emir S., Kıymık H., Apalı, A. (2020). “Muhasebe Alanında Yürütülen Çalışmaların Nitel İçerik Analizi Tekniğiyle Değerlendirilmesi (2015-2019)”. *Mali Çözüm*, 30(162): 95-126.
- Ertekin, E. (2008). “Roma Çağında Cilicia’dan Yolsuzluk Örnekleri”. *OLBA*, (16): 361-384.
- Friedrich, C. I., (2007). Corruption Concepts in Historical Perspective, in *Political Corruption: Concepts and Contexts*, (Eds.) A. J. Heidenheimer; M. Johnston, 3rd Edition, pp. 15-24, New Jersey: Transaction Publishers.
- Hacib, Y. H. (2017). *Kutadgu Bilig* (Çev. Ayşegül Çakan). IV. Basım, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- İYİ Parti, (2017). İyi Parti Programı, [Erişim: 14.01.2022: <https://iyiparti.org.tr/storage/img/doc/iyi-parti-guncel-parti-program.pdf>.]
- Johnston, M., 2000. Corruption And Democratic Consolidation, Hamilton: WP, Erişim: 11.12.2021: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.203.1955&rep=rep1&type=pdf> , Erişim Tarihi, 11.12.2021.
- Katz, R. S. (1986). “Party Government: A Rationalistic Conception”, F. G. Castles; R. Wildenmann (Eds.), *Visions and Realities of Party Government*, (Volume 1), 31-71. New York: Walter de Gruyter.

- Kıral, B. (2020). “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15): 170-189.
- Mény, Y. (1996). “Politics, Corruption and Democracy: The 1995 Stein Rokkan Lecture”. *European Journal of Political Research*, 30(2): 111-123.
- MHP, (2009). *Milliyetçi Hareket Partisi Programı: Geleceğe Doğru*, Erişim: 13.01.2022; <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/923>.
- Myint, U. (2000). “Corruption: Causes, Consequences and Cures”. *Asia Pacific Development Journal*, 7(2): 33-58.
- Nye, J. S. (2007). “Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis”, A. J. Heidenheimer; M. Johnston (Eds.), *Political Corruption: Concepts and Contexts*, (3rd Edition), 281-302, New Jersey: Transaction Publishers.
- Razzante, R., (2020). “The Fight Against Corruption”, A. Balloni, R. Sette (Eds) *Handbook of Research on Trends and Issues in Crime Prevention, Rehabilitation, and Victim Support*, 167-186, Hershey/Pennsylvania: IGI Global.
- Rothstein, B. (2018). “Fighting Systemic Corruption: The Indirect Strategy”. *Daedalus*, 147(3): 35-49.
- Sallan Gül, S., Kahya N., Ö. (2021). “Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42 (Özel Sayı 1): 181-198.
- Şumah, S. (2018). “Corruption, Causes and Consequences”. V. Bobek (ed.), *Trade and Global Market*, IntechOpen. DOI: 10.5772/intechopen.72953.
- Uluslararası Şeffaflık Derneği, (2022). *Türkiye’de Yolsuzluk*, Erişim: 25.04.2022, <https://seffalik.org/wp-content/uploads/2022/04/Turkiyede-Yolsuzluk-Neden-Nasil-Nerede.pdf>.
- Uslaner, Eric M. 2015. “The Consequences of Corruption”. P. M. Heywood (Ed.), *Routledge Handbook of Political Corruption*, 199–211. London: Routledge.
- Williams, A. (2021). Corruption Definitions And Their Implications For Targeting Natural Resource Corruption. Topic Brief, *U4 Anti-Corruption Resource Centre*, Erişim: 15.12.2021: https://files.worldwildlife.org/wwfcmprod/files/Publication/file/6fzh5hqkch_Topic_Brief_Corruption_definitions_and_their_implications_for_targeting_natural_resource_corruption.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2021.
- Woo, J., Choi, E. (2018). *Political Corruption and Democratic Governance*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishing.
- Zúñiga, N., Jenkins, M. (2018). Methodologies For The Analysis of Political Party Programmes Berlin: Transparency International. Erişim: 04.01.2022, <https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Methodologies-analysis-party-programmes.pdf>

MUHASEBE MANİPÜLASYONU YÖNTEMİ OLARAK YARATICI MUHASEBE

CREATIVE ACCOUNTING AS AN ACCOUNTING MANIPULATION METHOD

Ali ALTINBAY*, Osman ÜNAL**

*Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ali.altinbay@dpu.edu.tr,

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, unal.osman24@gmail.com,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
Gönderilme Tarihi 01.06.2022 Revizyon Tarihi 14.06.2022 Kabul Tarihi 28.06.2022 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi JEL Kodları M40 M41 M42	<p><i>Dünyada yaşanan finansal usulsüzlükler, finansal tabloları hazırlamakla yükümlü olan işletme yönetimlerine ve bunları denetleyen bağımsız denetçilere olan güveni sarsmıştır. Bu usulsüzlüklerin temel nedeni ise şirket yönetimlerinin kendi çıkarları doğrultusunda kasten yapmış oldukları muhasebe manipülasyonlarıdır. Muhasebe manipülasyonu yöntemlerinden biri olan yaratıcı muhasebenin yasal olup olmadığı hakkında bir fikir birliği yoktur. Ancak Enron skandalında kullanılan yaratıcı muhasebe yöntemlerinin en uç noktaya taşınması, bu yöntemleri yasal olmaktan çıkartmıştır. Çalışmada finansal usulsüzlükler kapsamında Enron skandalı örnek olay olarak incelenmiştir. Bunun nedeni Enron skandalının muhasebe, denetim ve iş dünyası için önem arz eden ve ders çıkartılması gereken bir olay olmasıdır. Bu olayı önemli kılan şeyler; yapılan usulsüzlüklerin tutarları, skandalın tarafları ve sonuçlarıdır. Çalışmanın sonunda Enron'un neden olduğu mali kayıplar ve hukuki süreçler çerçevesinde, muhasebe manipülasyonlarının en aza indirilmesi için gerekli önerilerde bulunulmuştur.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Muhasebe Manipülasyonu, Yaratıcı Muhasebe, Hile, Enron</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received 01.06.2022 Revized 14.06.2022 Accepted 28.06.2022 Article Classification: Research Article JEL Codes M40 M41 M42	<p><i>Financial irregularities in the world have shaken the trust in business management, which is responsible for preparing financial statements, and in the independent auditors who audit them. The main reason for these irregularities is the accounting manipulations that the company managements deliberately made in line with their own interests. There is no consensus on whether creative accounting, which is one of the accounting manipulation methods, is legal. However, the fact that the creative accounting methods used in the Enron scandal were brought to the extreme made these methods illegal. In the study, the Enron scandal was examined as a case study within the scope of financial irregularities. The reason for this is that the Enron scandal is an important event for the accounting, auditing and business world and a lesson to be learned. The things that make this event important; the amounts of the irregularities committed, the parties to the scandal and its consequences. At the end of the study, necessary suggestions were made to minimize accounting manipulations within the framework of financial losses and legal processes caused by Enron.</i></p> <p>Keywords: Accounting Manipulation, Creative Accounting, Fraud, Enron</p>

Atıf (Citation): Altınbay, A.&Ünal, O. (2022). "Muhasebe Manipülasyonu Yöntemi Olarak Yaratıcı Muhasebe", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1): 217-232

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

İşletmeler daha az vergi vermek için vergi matrahlarını düşürmek ya da vergiyi olabildiğince ertelemek isterler. Ayrıca daha fazla kaynak yaratmak için zararlarını olduğundan düşük gösterirler ve aktiflerini şişirerek karlarını olduğundan yüksek göstermeye çalışırlar. Üstelik tüm bunlar muhasebe standartlarına uygun gibi görünür (Can, 2010, s. 5).

Geçmiş yıllarda Worldcom, Enron, Parmalat, Xerox, Qwest, Tyco ve Global Crossing gibi şirketlerin muhasebe uygulamalarında ve denetim süreçlerinde yaptıkları finansal usulsüzlükler; finansal tablolara, bu tabloları hazırlamakla yükümlü olan şirket yönetimlerine ve bu tablolar hakkında makul güvence veren bağımsız denetim şirketlerine olan güveni kırmıştır. Bu usulsüzlüklerin temel nedeni ise şirket yönetimlerinin kendi çıkarları doğrultusunda kasten yapmış oldukları muhasebe manipülasyonlarıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde muhasebe manipülasyonu hakkında kavramsal çerçeve incelenmiştir. Bu bağlamda hile, hata, hile üçgeni, hile karosu, muhasebe manipülasyonu, kazanç yönetimi, karın istikrarlı hale gelmesi, büyük temizlik muhasebesi, agresif muhasebe, yaratıcı muhasebe ve hileli finansal raporlama yöntemleri açıklanmıştır. İkinci bölümde ise muhasebe manipülasyonu yöntemlerinden biri olan yaratıcı muhasebe kavramına ve yaratıcı muhasebe yöntemlerine değinilmiştir. Bu bağlamda yaratıcı muhasebe, gelirlerin artırılması, giderlerin azaltılması, varlıkların artırılması, borçların azaltılması ve nakit akışlarının artırılması yöntemleri açıklanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise dünyada yaşanan finansal usulsüzlüklerden birisi olan Enron skandalı, örnek olay olarak incelenerek, muhasebe manipülasyonlarının en aza indirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

1. Hile

İngilizcesi “fraud” olan hile kavramı, sahtekarlık, dolandırıcılık, yolsuzluk ve usulsüzlüğü de kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Association of Certified Fraud Examiners (Uluslararası Suistimal İnceleme Uzmanları Derneği) tarafından hile; “işletmenin varlıklarının veya kaynaklarının kasıtlı olarak kötüye kullanılması veya yanlış uygulanması yoluyla haksız kazanç sağlanması” olarak tanımlanmaktadır (ACFE, 2020, s. 6).

1.2. Hata ve Hile

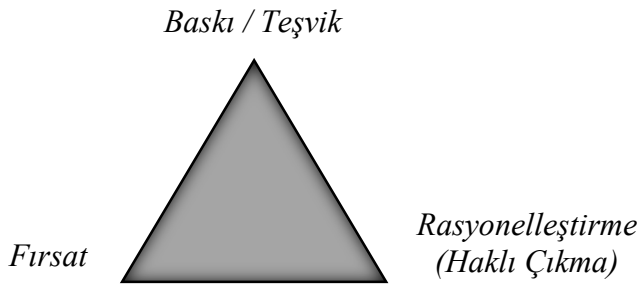
Hata ve hile birbirlerinden farklı kavramlar da olsa sıklıkla karıştırılmaktadır. Kasıt olmadan, yanlışlıkla yapılan şeyler hatadır. Hile ise kasıtlı olarak yapılır ve kötü niyet içerir.

Muhasebe açısından hile ve hatayı karşılaştıracak olursak; finansal tablolarda kasıt olmadan, yanlışlıkla yapılan bir tutar değişikliği ya da bir açıklamanın atlanması gibi durumlar muhasebe hatası kavramına karşılık gelir (Çelikdemir, 2020, s. 311). Muhasebe hileleri ise çalışanlar ve yönetim tarafından kasıtlı olarak yapılan usulsüzlüklerdir.

1.3. Hile Üçgeni

Hile üçgeni, bireylerin hile yapmasının nedenlerinin değerlendirilmesinde kullanılan en popüler yöntemdir. Joseph T. Well tarafından adlandırılan bu teoriye göre hilenin gerçekleşmesi için “baskı”, “fırsat” ve “rasyonelleştirme” unsurlarının üçünün de olması gerekmektedir. (Çelikdemir, 2020, s. 311):

Şekil 1: Hile Üçgeni

Kaynak: (Kranacher ve Riley, 2019).

Baskı / Teşvik: Bireylerin daha fazla para kazanma hırsları, kişisel borçları, yaşam kalitelerini arttırma istekleri, yaptığı işi beğenmemeleri, ücretinden veya maaşından memnun olmamaları onları hile yapmaya iten unsurlardandır (Çelikdemir, 2020, s. 312).

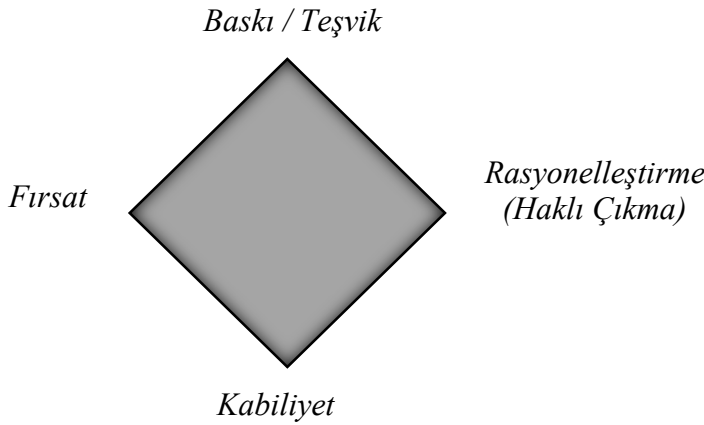
Fırsat: Hile üçgenindeki en kritik unsurdur. Etkin bir iç denetime sahip olmayan birçok işletme çalışanların hile ve hata yapmalarına neden olan unsurları bünyesinde barındırır. Yeterli baskı ve teşvik unsurlarına sahip ve hile yapmaya karar veren çalışanlar, işletmedeki fırsatları kollamaya başlarlar (Çelikdemir, 2020, s. 312).

Rasyonelleştirme (Haklı Çıkma): Rasyonelleştirme, bir çalışanın ahlak ve dürüstlük eksikliğinin sonucu olarak hileli bir davranışı gerekçelendirmesini ifade etmektedir (Rae ve Subramaniam, 2008). “Herkes çalışıyor, nasıl olsa yerine koyarım, ben bu parayı hak ettim” gibi sebeplerle bireyler kendilerini haklı çıkarmaya çalışırlar.

1.4. Hile Karosu

Hile Elması olarak da bilinen bu teori Wolfe ve Hermanson (2004) tarafından ortaya atılmıştır. Bu teoride, hile üçgenine ek olarak kişisel özellikleri ve yetenekleri de içinde barındıran “kabiliyet” unsuru yer almaktadır. Bu teoriye göre hile üçgenindeki üç unsur olsa bile, hile yapma kabiliyetine sahip olmayan bir birey hileyi gerçekleştirmez (Wolfe ve Hermanson, 2004, s. 38).

Şekil 2: Hile Karosu

Kaynak: (Wolfe ve Hermanson, 2004).

2. Muhasebe Manipülasyonu

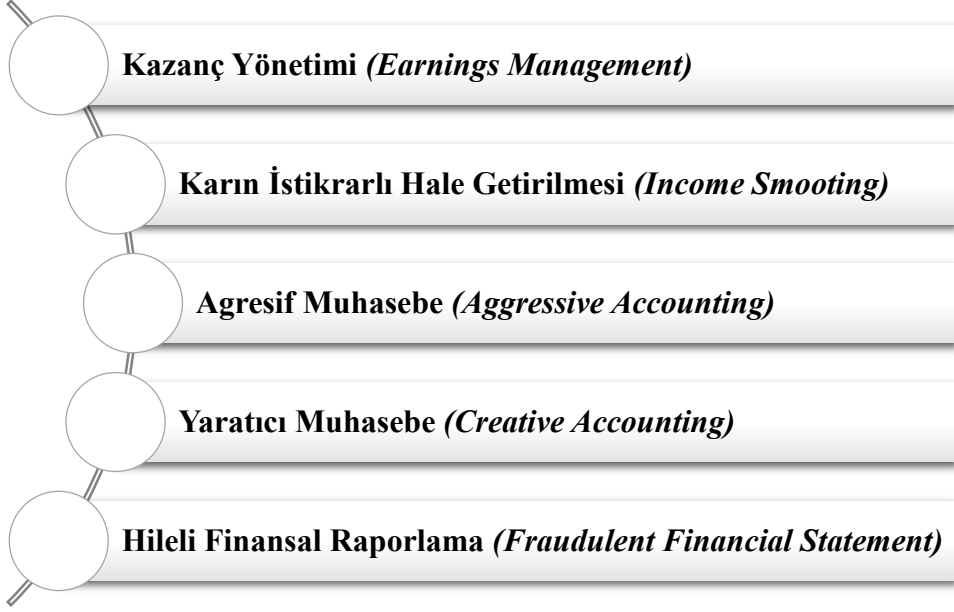
TDK'ye göre göre manipülasyon; “yönlendirme, seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme” olarak tanımlanmaktadır.

Muhasebe manipülasyonu işletme ile işletme dışında kalan bilgi kullanıcıları arasındaki servet transferini etkileyecek şekilde muhasebe seçimleri yapılması için yönetimin takdir yetkisinin kullanılmasıdır (Stolowy ve Breton, 2004, s. 6).

Muhasebe manipülasyonu yerine “finansal bilgi manipülasyonu” kavramını kullanan Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu (2005) bu kavramı; “şirketlerin genel kabul görmüş muhasebe ilkelerindeki normal raporlama ile ilgili esnekliklerden yararlanmaları ya da bu esneklik sınırlarını aşarak düzenlemelere ve standartlara aykırı bir şekilde, finansal durum ve faaliyet sonuçlarını gerçek durumdan farklı göstermek üzere, finansal bilgiler üzerinde oynamaları suretiyle gerçekleşmektedir” olarak tanımlamaktadırlar (Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu, 2005, s. 4).

2.1. Muhasebe Manipülasyonu Yöntemleri

Literatürde genel kabul görmüş muhasebe manipülasyonu yöntemleri şu şekildedir:

Şekil 3: Muhasebe Manipülasyonu Yöntemleri

Kaynak: Yüksel ve Kayalı (2019) kitabından yararlanılarak oluşturulmuştur.

2.1.1. Kazanç Yönetimi

Kazanç yönetimi Scott (2003) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: “Bir muhasebe yöneticisinin belirli bir hedefe ulaşmak için yaptığı seçimidir” (Scott, 2003, s. 369).

Literatürde “kar yönetimi” olarak da adlandırılan bu kavram; “yatırımcıların ya da ilgililerin karar ve düşüncelerini etkileyecek ya da değiştirecek nitelikte, muhasebe verilerinin ya da önemli durumların kasıtlı ve bilinçli olarak yanlış ya da eksik açıklanması ya da hiç açıklanmaması” olarak da tanımlanmıştır (Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu, 2005, s. 5).

2.1.2. Karın İstikrarlı Hale Getirilmesi

Karın istikrarlı hale getirilmesi; daha az riskli bir kazanç akışı izlenimi vermek için normal bir kazanç trendindeki iniş çıkışları ortadan kaldırmak amacıyla tasarlanmış bir tür kazanç yönetimidir (Mulford ve Comiskey, 2002, s. 49).

Karın istikrarlı hale getirilmesi, şirketin karlılık riskini olduğundan düşük göstermek amacıyla çeşitli muhasebe uygulamalarıyla karın değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden muhasebe bilgi kullanıcıları şirketin finansal durumu ve faaliyet performansı hakkında yanlış bilgilendirilmiş olurlar (Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu, 2005, s. 5).

2.1.3. Agresif Muhasebe

Agresif muhasebe, Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine uygun olup olmadığına bakılmaksızın, daha yüksek cari kazançla ulaşmak için etkili ve kasıtlı olarak yapılan muhasebeleştirme uygulamalarıdır (Mulford ve Comiskey, 2002, s. 15).

Esas amacı karı yükseltmek olan agresif muhasebe, finansal tabloları süslü göstermek için tahakkuk etmemiş gelirlerin kaydedildiği ve dönem giderlerinin gelecek dönemlere aktarıldığı bir muhasebe manipülasyonu yöntemidir (Elitaş, 2013, s. 48).

2.1.4. Yaratıcı Muhasebe

Farklı şekillerde tanımlanan yaratıcı muhasebe kavramı genel olarak, muhasebe standartlarındaki ve yasalardaki boşluklardan faydalanılarak işletmenin mali durumunu ve faaliyet sonuçlarını, olduğundan daha iyi göstermek amacıyla kullanılan yöntemler olarak tanımlanmaktadır (Yüksel ve Kayalı, 2019, s. 35).

2.1.5. Hileli Finansal Raporlama

Hileli finansal raporlama ile “muhasebe usulsüzlükleri” kavramlarının birbirini yerine kullanıldığını ifade eden Mulford ve Comiskey (2002) bu kavramı; “Finansal tablo kullanıcılarını aldatmak için

yapılan finansal tablolardaki tutarların veya açıklamaların kasti yanlış beyanları veya ihmalleri” olarak tanımlamışlardır (Mulford ve Comiskey, 2002, s. 16).

Sermaye Piyasası Kurulu tarafından ise bu kavram; “kasıtlı olarak, finansal tablolarda olması gereken tutarların veya açıklamaların yer almaması veya yanlış beyan edilmesi suretiyle finansal tablo kullanıcılarının yanıltılması” şeklinde tanımlanmıştır (SPK, 2006).

Hileli finansal raporlamada yatırımcılar, kredi veren kurumlar, çalışanlar ve satıcılar gibi mikro bilgi kullanıcılarının aksine makro düzeyde yer alan toplum ve devlet çok daha ciddi zarar görmektedir (Selimoğlu ve Altunel, 2019, s. 129).

2.2. Literatür Taraması

Stolowy ve Breton (2000) çalışmalarında muhasebe manipülasyonu hakkında kavramsal bir çerçeve oluşturmuşlardır. Bu bağlamda birtakım görüşler geliştirerek, gelecek çalışmalar için öncü bir çalışma yapmışlardır.

Küçüksözen ve Küçükkocaoğlu (2005) çalışmalarında finansal bilgi manipülasyonunun nedenleri, yöntemleri ve sonuçlarını incelemişlerdir ve finansal bilgi manipülasyonunun tespiti için bir model geliştirerek önerilerde bulunmuşlardır.

Demir ve Bahadır (2007) çalışmalarında muhasebe manipülasyonu yöntemlerini incelemişlerdir. Bu bağlamda muhasebe ve denetim ilke ve standartlarının uygulama alanlarının genişletilmesi ve muhasebe meslek mensuplarının muhakeme yeteneklerinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Ömürgönülşen ve Ömürgönülşen (2009), İmarbank Skandalı doğrultusunda yaratıcı muhasebe yöntemlerini incelemişlerdir. Bu bağlamda bankacılık ve muhasebe hukuku kapsamındaki eksiklikler, denetleme çalışmalarındaki özensizlikler, yargı sisteminin yavaş işlemesi gibi sorunların yaratıcı muhasebe yöntemlerinin kullanılmasındaki nedenler olarak belirlenmiştir.

Çıtak (2009) “Yaratıcı Muhasebe Hileli Finansal Raporlama Mıdır?” adlı çalışmasında yaratıcı muhasebenin, hileli finansal raporlama olup olmadığını incelemiştir. Bu bağlamda yaratıcı muhasebenin gerçeği yansıtmayan ve yanıltıcı bilgiyi sunmayı amaçlayan olumsuz sonuçlara neden olabileceğini ifade etmiştir.

Balaciu vd. (2009) çalışmalarında yaratıcı muhasebe kavramına değinmişlerdir. Yaratıcı muhasebe yöntemleri ile çıkar sağlamak isteyen farklı grupların kazanç ve kayıpları incelenmiştir.

Salome vd. (2012) çalışmalarında muhasebe meslek mensuplarının yaratıcı muhasebeyi önlemek için kullandıkları yöntemleri incelemişlerdir. Bu bağlamda muhasebe meslek mensuplarının yatırımcıları çekmek için bu tür uygulamalara karşı olumlu bir tavır sergiledikleri ifade edilmiştir.

Yadav (2013) çalışmasında yaratıcı muhasebenin işletme performansı üzerindeki etkisini ve farklı türden mesleğe sahip kişilerin yaratıcı muhasebe yöntemlerini kullanmalarını incelemiştir. Bu bağlamda yaratıcı muhasebe yöntemlerinin önlenmesine yönelik önerilerde bulunmuştur.

Aygün (2013) çalışmasında yaratıcı muhasebede kullanılan yöntemler ve bu yöntemlerin etkilerini açıklamıştır. Yaratıcı muhasebe yöntemlerinin önlenmesi için düzenleyicilerin ve muhasebe meslek mensuplarının iş birliği yapmaları hususunda öneride bulunmuştur.

Elitaş (2013) çalışmasında muhasebe manipülasyonu yöntemlerinin muhasebe bilgi kalitesi üzerindeki etkilerini ve olumsuz sonuçları incelemiştir. Bu bağlamda muhasebe manipülasyonu yöntemlerinin ilgililik, güvenilirlik, anlamlılık ve yararlılık ölçütleri üzerinde olumsuz sonuçlara neden olduğunu ifade etmiştir.

Ocak ve Güçlü (2014) çalışmalarında muhasebe manipülasyonu hakkında kavramsal bir çerçeve oluşturmak için hile, yaratıcı muhasebe ve kar yönetimi gibi kavramlara değinmişlerdir.

Bezirci ve Karahan (2015) çalışmalarında muhasebe manipülasyonu nedenlerini ve sonuçlarını incelemişlerdir. Hata ve hileli işlemlere örnekler vererek bu işlemlerin denetim süreçlerini incelemişlerdir.

Reischmann (2016), yaratıcı muhasebe yöntemlerinin seçim sebeplerini 27 OECD ülkesinde incelemiştir. Bu bağlamda hükümetlerin seçimlerden önce yaratıcı muhasebe yöntemleri ile bütçe dengesini şekillendirdikleri ortaya çıkmıştır.

Aslanoğlu vd. (2016) çalışmalarında yaratıcı muhasebe yöntemlerinin bağımsız denetim kalitesi üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Bu bağlamda yaratıcı muhasebe ile bağımsız denetim kalitesi arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşamamışlardır.

Jafarlı ve Gahramanlı (2018) çalışmalarında muhasebe manipülasyonu, yaratıcı muhasebe ve hile kavramlarına değinerek işletmelerin bunlar için nasıl önlemler alması hususunda önerilerde bulunmuşlardır. Olası kayıpların azaltılması için hileyi ortaya çıkarmaya değil, onun önlenmesine odaklanılmalı sonucuna varılmıştır.

Çıtak (2019) çalışmasında yaratıcı muhasebe yöntemlerinin, hileli finansal raporlama olup olmadığı konusunu, yaratıcı muhasebe yöntemlerinin neler olduğunu, bunların hangi amaçlarla yapıldığını ve bunların sonuçlarına değinmiştir.

3. Yaratıcı Muhasebe

Yaratıcı muhasebe kavramı, Ian Griffiths tarafından 1986 yılında İngiltere’de yazılan “Yaratıcı Muhasebe (Creative Accounting)” adlı kitabın yayımlanmasından sonra önem kazanmaya başlamıştır (Jones, 2011, s. 4).

Yaratıcı muhasebe, hissedarların pişmanlık duyabilecekleri mali kararlar almaları konusunda yanlış yönlendirilmeleri için kullanılan yöntemlerdir (Pijper, 1993, s. 32).

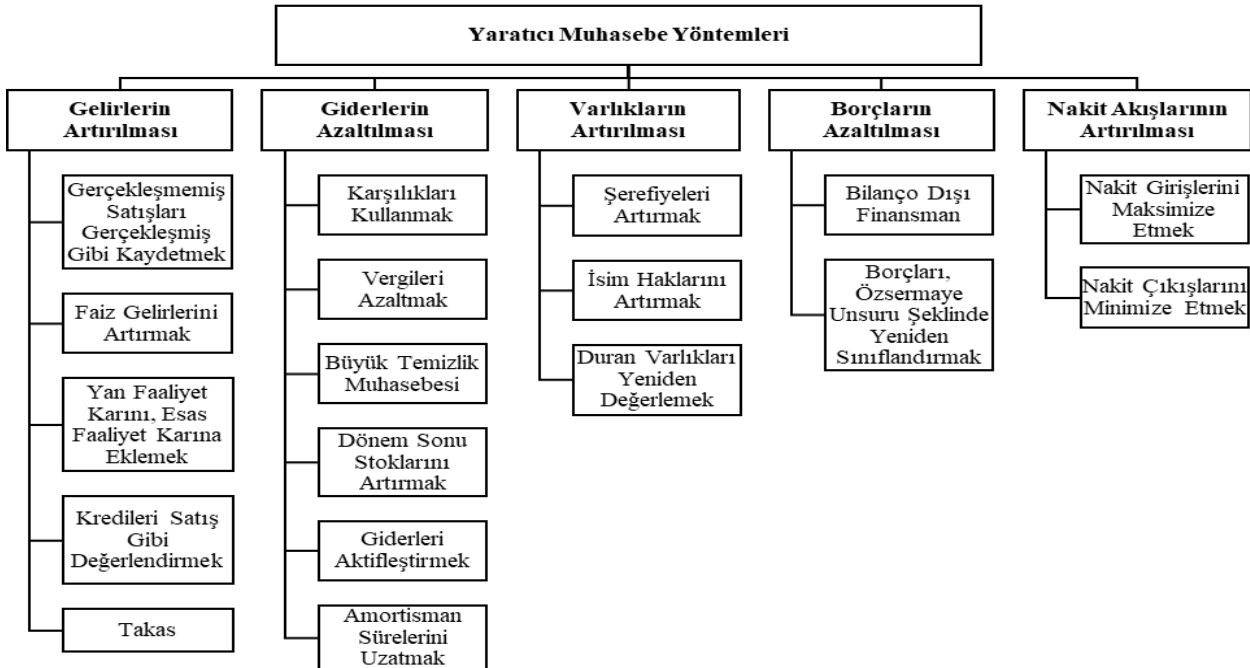
Yaratıcı muhasebe kavramı hakkında ortak bir fikir görüşü yoktur. Bu kavram Amerika’da hileli uygulamaları da içinde barındıran bir faaliyet olarak görülmektedir. İngiltere’de ise hileyi içinde barındırmayan, yasalardaki esnekliklerden faydalanmaya yönelik faaliyetler olarak görülmektedir (Aygün, 2013, s. 51).

Hile ve yaratıcı muhasebe yöntemleri kasıtlı olarak yapılır ancak bu iki kavramı eş anlamlı olarak kabul edemeyiz. Yaratıcı muhasebe yasalara uygundur ancak yasaların ruhuna aykırıdır. İyi niyetle yapıldığı zaman gerçeğe uygun imajın temsili için bir araç bile olabilir. Ancak bu uygulamalar çıkar sağlamak için yapılırsa, bunun hileye daha yakın olduğunu söyleyebiliriz (Ginta ve Tirau, 2018, s. 602).

3.1. Yaratıcı Muhasebe Yöntemleri

Literatürde genel kabul görmüş yaratıcı muhasebe yöntemleri şu şekildedir:

Şekil 4: Yaratıcı Muhasebe Yöntemleri

Kaynak: Jones (2011) kitabından yararlanılarak oluşturulmuştur.

3.1.1. Gelirlerin Artırılması

Gelirlerin artırılmasına yönelik yaratıcı muhasebe yöntemleri; gelir tablosunun değiştirilmesini, büyütülmesini, azaltılmasını ve muhafaza edilmesini hedefleyen muhasebe çabalarıdır (Voinea ve Dimitriu, 2014, s. 890).

Gelirlerin artırılmasına yönelik yaratıcı muhasebe yöntemleri şu şekilde sıralanmıştır (Jones, 2011, s. 46):

- Gerçekleşmemiş satışları gerçekleşmiş gibi kaydetmek,
- Faiz gelirlerini artırmak,
- Yan faaliyet karını esas faaliyet karına eklemek,
- Kredileri satış gibi değerlendirmek,
- Takas.

3.1.1.1. Gerçekleşmemiş Satışları Gerçekleşmiş Gibi Kaydetmek

Gerçekleşmemiş satış, kesin satışın daha sonra yapılması koşuluyla bir ürünü başka bir firmaya yollaması ve bu ürünün diğer firma tarafından satışının yapıldığı anda gelir tahakkuku olarak kaydedildiği bir satış türüdür (Yüksel ve Kayalı, 2019, s. 76).

Bıçerdöver satan bir İngiliz şirketini denetlerken karşılaştığı olayı çalışmasında anlatan Jones (2011); Ağustos ayında denetlediği şirketin hesap döneminin 30 Haziran'da, vergi yılının ise 5 Nisan'da bittiğini aktarmıştır. Vergi indirimini almak isteyen çiftçiler faturalarını Mart ayında almak istemişler. Şirket, ilgili ürünleri Ağustos ayına kadar teslim etmemesine rağmen, faturaları Mart ayında kesmiştir. Böylelikle ilgili satışlar, dönem geliri olarak kaydedilmiştir. Uygulanan bu muhasebe politikası, tüm tarafların yararına olmuştur (Jones, 2011, s. 46).

3.1.1.2. Faiz Gelirlerini Artırmak

Faiz gelirleri, şirketlerin önemli gelir kaynaklarından birisidir. Faiz gelirleri genellikle sabittir ancak rakamlar manipüle edilerek bu gelirler değiştirilebilir. Para birimi güçlü olan ülkelerde genellikle faiz oranları düşüktür. Öte yandan para birimi güçsüz olan ülkelere ise faiz oranları yüksektir. Bir işletme para birimi güçlü ve faiz oranları düşük olan bir ülkeden dövizle borç alıp, aldığı bu parayı para birimi zayıf ve faiz oranları yüksek olan bir ülkedeki bankaya yatırması durumunda elde ettiği faiz geliri, ödediğinden daha fazla olmaktadır. Böylelikle işletmenin faaliyet durumu olduğundan daha iyi gözükmemektedir. Ancak böyle bir yatırımla elde edilen bu faiz geliri, gerçek bir gelir olarak kabul edilmemektedir (Aygün, 2013, s. 55).

3.1.1.3. Yan Faaliyet Karını Esas Faaliyet Karına Eklemek

Bir işletmenin esas faaliyet karı, yan faaliyetlerden elde edilen gelir ve karlarından daha önemlidir. Çünkü yan faaliyetler tek seferlik ya da sürdürülemez olan gelir ve karları ifade eder. Örneğin bir işletme, fabrikasını satarak o dönem için yüksek kazanç sağlayabilir. Ancak bu sürdürülebilir değildir. Önemli olan, o işletmenin esas faaliyetlerinden elde ettiği gelirleri ve karlarıdır.

Bazı işletmeler yan faaliyet karını, esas faaliyet karına ekleyerek iyi bir faaliyet sonucu sergilemek isterler. Böylelikle potansiyel ortaklara ve yatırımcılara cazip gözükürken, mevcut ortak ve hissedarlara da güven vermiş olurlar.

3.1.1.4. Kredileri Satış Gibi Değerlendirmek

Krediler ve satışlar çok farklı kalemlerdir. Krediler, kaynak hesabı olup işletme için borç doğururken; satışlar, işletmenin gelir unsurudur. Ancak bazen işletmeler kredileri, satış gibi değerlendirip aynı hesapta izlerler. Bunun örneğini Enron şirketinde görebiliriz. Enron şirketi aldığı banka kredilerini, enerji sözleşmeleri için ön ödeme aracı olarak kullanıp, bu durumu satış gibi değerlendirmiştir (Jones, 2011, s. 48).

3.1.1.5. Takas

Takas işlemleri hasılat olarak işlenebilmektedir. Şirketler bu yolla gelirlerini olduğundan daha fazla gösterebilmektedirler. Bu uygulamayı şu örnekle açıklayalım: Arkadaşınızla birer mobilya dükkanı işlettiğinizi farz edin. Yıl sonuna doğru zarar etmeye başladığınızı fark ediyorsunuz ancak böyle bir izlenim yaratmak istemiyorsunuz. Bu yüzden her ikiniz de daha önceden 500 liraya almış olduğunuz mobilyaların değerinin 2.500 liraya yükseldiği konusunda anlaşılıyorsunuz ve bu mobilyaları birbirinizle takas ediyorsunuz. Bu yöntemle yalnızca iki mobilyayı takas ederek 2.000 lira kar etmiş gibi görünüyorsunuz (Fusaro ve Miller, 2002, s. 89).

Enron ve Qwest şirketleri de bu uygulamayı finansal piyasalara daha hızlı kar elde ettikleri izlenimi vermek için daha büyük bir ölçekte yapmışlardır. 2001 yılında Enron ve Qwest şirketleri arasında gerçekleşen 500 milyon dolarlık takas işleminin, normal bir satış işlemi gibi gösterildiği tespit edilmiştir (Fusaro ve Miller, 2002, ss. 89-90).

3.1.2. Giderlerin Azaltılması

Karı artırmanın önemli yollarından biri de giderleri azaltmaktır. Giderleri azaltmanın, geliri artırmaktan daha çok yöntemi vardır. Bu yöntemler şunlardır (Jones, 2011, s. 48):

- Karşılıkları kullanmak,
- Vergileri azaltmak,
- Büyük temizlik muhasebesi,
- Dönem sonu stoklarını azaltmak,
- Giderleri aktifleştirmek,
- Amortisman sürelerini uzatmak.

3.1.2.1. Karşılıkları Kullanmak

1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Tebliği (1992)'ne göre ihtiyatlılık kavramı: "Muhasebe olaylarında temkinli davranılması ve işletmenin karşılaşılabileceği risklerin göz önüne alınması gereğini ifade eder. Bu kavramın sonucu olarak, işletmeler, muhtemel giderleri ve zararları için karşılık ayırırlar, muhtemel gelir ve kârlar için ise gerçekleşme dönemlerine kadar herhangi bir muhasebe işlemi yapmazlar. Ancak bu kavram gizli yedekler veya gereğinden fazla karşılıklar ayrılmasına gerekçe oluşturamaz" olarak tanımlanmıştır (MSUGT, 1992). Bu açıklama doğrultusunda gereğinden fazla karşılık ayırmak, karı artırmak için kullanılan yaratıcı muhasebe yöntemlerinden biridir.

3.1.2.2. Vergileri Azaltmak

Şirketlerin en önemli giderlerinden biri kurumlar vergisidir. Şirketler de bu büyük gider kalemini azaltmak için vergi muhasebecilerinden oluşan ekipleri istihdam ederler. Bu tür uygulamalar vergiden kaçınmak için yapılır. Şirketlerin vergiden kaçınmaları konusunda tavsiyelerde bulunan geniş çaplı bir endüstri de kurulmuştur. Tüm bu uygulamalar yaratıcı muhasebe kapsamındadır ve yasadışı değildir. Ancak bazı şirketlerin neredeyse hiç kurumlar vergisi ödemediği tespit edilmiştir. Vergi kaçırmak, hileli bir uygulamadır ki bu yasa dışıdır (Jones, 2011, s. 49).

3.1.2.3. Büyük Temizlik Muhasebesi

Büyük temizlik muhasebesi, şirketin içinde bulunduğu kötü durumlardan tek seferde kurtulmak için kullanılan bir yönetim stratejisidir. Şirketin giderleri azaltma stratejisine başvurmasının nedeni, sonraki dönemlerde oluşacak giderleri bir yıl içinde silmeye hizmet etmesidir. Bu yöntemdeki esas amaç şimdiden olabildiğince fazla gider kaydedilip, şirketin gelecekteki performansının daha iyi gözükmesini sağlamaktır (Jones, 2011, s. 49).

Büyük temizlik muhasebesini daha kolay anlayabilmek için Stolowy ve Breton (2000) tarafından verilen örneğe bakabiliriz. Bu örnekte büyük temizlik muhasebesi politik bir olaylara benzetilmektedir. Her yeni gelen hükümet ya da bakan, eski yönetimin iddia ettiği harcamalardan daha fazla harcama devraldığını söyler. Suçu eski yönetime atarak, krizi fırsata çevirir. Aynı durum şirketlerde de geçerlidir. Şirkete yeni bir yönetici geldiğinde ya da üst yönetim değiştiğinde, kötü gidişat eski yönetime bağlanır. Yeni yönetim gelecekteki kazançlarını yumuşatmak, hissedarlara güvence sağlamak ve kendisi için sürekli bir kazanç sağlamak için hesapları temizler (Stolowy ve Breton, 2000, s. 43).

3.1.2.4. Dönem Sonu Stoklarını Artırmak

Stoklar; normal faaliyet döneminde satılmak ya da üretimde kullanılmak üzere hammadde ve malzeme şeklinde elde tutulan varlıklardır (Kaval, Örtten, ve Karapınar, 2021, ss. 63-64).

İhtiyatlılık kavramı gereği stokların değerlendirilmesi, filli maliyet ile net gerçekleştirilebilir değerden düşük olanı ile yapılır. Bunun anlamı, satış gerçekleşene kadar hiçbir kar elde edilemeyeceğidir. Ancak stoklar fiili maliyetten daha düşük bir değere gelirse, stokların değeri daha düşük olan o değere indirilir (Amor ve Warner, 2003, s. 32).

Stoklar genellikle yılda bir kez sayıldığı ve değerlendirildiği için manipüle edilmesi kolay kalemlerdir. Stok değerlemede ortalama maliyet, ilk giren ilk çıkar (FIFO) ve son giren ilk çıkar (LIFO) yöntemlerine izin verilmektedir. Ancak bu üç yöntemde de farklı dönem sonu stoklarıyla ve farklı kar düzeyleriyle karşılaşılmaktadır (Jones, 2011, s. 50).

Ortalama maliyet yönteminde; düşük ve yüksek hammadde fiyatlarının, mamul maliyeti üzerindeki etkisi azaltılarak değerlemede denge ve istikrar sağlanır. İlk giren ilk çıkar (FIFO) yöntemi; dayanıksız ürünlerdeki bozulma, kırılma, çürüme gibi olası zararlardan korur. Son giren ilk çıkar (LIFO) yöntemi ise enflasyon dönemlerinde satın alınan malın maliyetinin olduğundan fazla görünmesini önler. Bu sayede işletme, aşırı vergi ve kar dağıtımını önler. Bunun yanı sıra işletmenin reel varlığını korumasına olanak tanır (Köse ve Ağdeniz, 2019, ss. 84-93). İşletme, bu üç yöntemden hangisi işine yarıyorsa seçer ve karını olduğundan yüksek gösterebilir.

3.1.2.5. Giderleri Aktifleştirmek

İşletmelerde farklı gider türleri bulunmaktadır. Bu giderler muhasebe uygulamaları dışına çıkılmadan aktifleştirilmekte ya da doğrudan gider olarak yazılmaktadır. İşletmeler kendi çıkarı doğrultusunda istediği yöntemi belirler ve bu sayede karını olduğundan daha yüksek gösterirler (Çıtak, 2019, s. 69). Giderleri aktifleştirmek yöntemi en abartılı şekilde Amerikan şirketi olan WorldCom tarafından yapılmıştır. WorldCom 2001 yılında işçilerine ödediği 3,9 milyar dolarlık maaş ve ücret giderlerini aktifleştirerek 1,4 milyar dolar kar göstermiş ve bunları amortismanına tabi tutmuştur (Jones, 2011, ss. 51-54).

3.1.2.6. Amortisman Sürelerini Uzatmak

“Amortisman, işletmenin mülkiyetinde bulunan, kullanılmaları nedeniyle aşınma ve yıpranmaya maruz kalan duran varlıklar için işletme tarafından periyodik olarak hesaplanan yıpranma payıdır” (Yüksel ve Kayalı, 2019, ss. 87-88).

Vergi Usul Kanunu madde 313’e göre; bir yıldan uzun süre kullanılmak üzere işletmenin aktifinde tutulan ve yıpranmaya tabi olan gayrimenkuller, gayrimenkul gibi değerlendirilen iktisadi kıymetler ve demirbaşlar amortismanına tabiidir.

VUK Madde 320’ye göre işletmeler, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen faydalı ömürlerden kısa olmamak ve her yıl için aynı oranın kullanılması şartıyla amortisman sürelerini belirlemede serbesttir.

Bu serbestlikten faydalanmak isteyen bazı işletmeler duran varlıkların faydalı ömrünü belirlerken kendi çıkarlarını gözетirler. Örneğin; bir işletme faydalı ömrü beş yıl olan bir duran varlığı, daha uzun süre aktifinde tutabilmek ve gideri olduğundan daha az göstermek için duran varlığın faydalı ömrünü 10 yıl olarak gösterebilir (Çıtak, 2009, s. 96).

3.1.3. Varlıkların Artırılması

Finansal durum tablosuna yönelik yaratıcı muhasebe yöntemlerinden ilki olan varlıkların artırılmasında, karın artırılması yerine varlıkların iyileştirilmesine odaklanılır. Varlıkların artırılmasında kullanılan yöntemler şunlardır (Jones, 2011, s. 56):

- Şerefiyeleri artırmak,
- İsim haklarını artırmak,
- Duran varlıkları yeniden değerlemek.

3.1.3.1. Şerefiyeleri Artırmak

“Hava parası” olarak da adlandırılan şerefiye, işletmelerin devralınmasında ortaya çıkan maddi olmayan bir duran varlıktır. Şerefiye, satın alınan varlıkların net değeri ile satın alma maliyeti arasındaki farktır. Şerefiyeleri muhasebeleştirilmenin standartları ülkede ülkeye farklılık göstermektedir. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu’na göre Amerika’daki şirketler şerefiyeleri aktifleştirirler ve değerleri düşmediği sürece finansal durum tablosunda tutmaya devam ederler. Şerefiyelerin değeri artarsa, varlıkların değeri de artar. Bu yüzden de şirketler, şerefiyelerin olabildiğince yüksekten hesaplanmasını isterler (Jones, 2011, s. 56).

3.1.3.2. İsim Haklarını Artırmak

Hakların değerlendirilmesi konusunda fikir birliği yoktur. İsim hakları, Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri kapsamındaki hesaplara kaydedilmezler. Bazı muhasebeciler bir şirketin gerçek değerinin daha iyi yansıtılması için isim haklarının da hesaplara dahil edilmesini iddia etmektedirler. Ancak

bazı muhasebeciler bu kalemlerin hesaplara dahil edilmesinin esas nedeninin varlıkların değerini artırmak olduğunu ve bunun yanlış olduğunu söylemektedirler (Jones, 2011, s. 56).

İsim haklarının yüksek değerle aktifleştirilmesi durumunda varlıklarda artış meydana gelir. Bununla birlikte isim hakları için ayrılan amortisman tutarı da yüksek olur. Dolayısıyla işletmenin vergi yükü azaltılmış olur (Yüksel ve Kayalı, 2019, s. 94).

3.1.3.3. Duran Varlıkları Yeniden Değerlemek

Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri doğrultusunda, elde edilen varlıklar tarihi maliyetle kaydedilir. Enflasyon dönemlerinde varlıkların gerçek değerinin belirlenmesi için yeniden değerlendirme yapılması gerekmektedir. Ancak bazen işletmeler varlıkların satın alma maliyeti yerine piyasa fiyatı ile değerlendirme yaparak ya da değer düşüklüklerini kaydetmeyerek, varlıklarını olduğundan daha fazla gösterebilmektedirler (Yüksel ve Kayalı, 2019, s. 95).

3.1.4. Borçların Azaltılması

Finansal durum tablosuna yönelik yaratıcı muhasebe yöntemlerinden ikincisi de borçların azaltılmasıdır. Borçların azaltılmasında kullanılan iki temel yöntem şunlardır (Jones, 2011, s. 58):

- Bilanço dışı finansman,
- Borçları, özsermaye unsuru şeklinde yeniden sınıflandırmak.

3.1.4.1. Bilanço Dışı Finansman

Bilanço dışı finansman; “bir şirketin faaliyetlerinin, yasal gereklilikler ve mevcut muhasebe sözleşmeleri gereği, bir kısmının veya tamamının bilançosunda gösterilmeyecek şekilde finanse edilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Smith, 1992, s. 76).

Enron skandalının merkezinde yer alan bilanço dışı finansman, yaratıcı muhasebe yöntemlerindeki en büyük problemlerden biridir. Bu yöntemdeki amaç, borcu bilanço dışına çıkartarak gerçek borçlanma seviyelerini gizlemektir. Bu sayede dış muhasebe bilgi kullanıcılarına daha istikrarlı bir finansal durum gösterilir. Bu yöntem en yaygın olarak finansal kiralama işlemlerinde karşımıza çıkmaktadır. 1960’larda yaygın hale gelen finansal kiralama işlemleri başlangıçta vergiden kaçınmak için kullanılıyordu. Zamanla büyük şirketler bu anlaşmaların gerçek borç seviyelerini gizlediklerini fark ettiler. Bankadan kredi alma işlemlerinde şirketin tüm varlık ve kaynakları gösterilmek zorundadır. Ancak finansal kiralama işlemlerinde bu zorunluluktan kaçınılır ve tüm işlem bilanço dışı tutulur. Böylelikle şirketler daha istikrarlı bir görünüme kavuşurlar (Amor ve Warner, 2003, ss. 84-85).

3.1.4.2. Borçları, Özsermaye Unsuru Şeklinde Yeniden Sınıflandırmak

Bir işletme için ideal borç-özsermaye oranı düşük olmalıdır. Yani yabancı kaynakların toplamının, özsermaye toplamından daha düşük olması beklenir. Bu sayede işletme iyi bir izlenim sergileyerek güvenilirliği artar. Ancak borç-özsermaye oranı ideal olmayan işletmeler, borçlarını özsermaye unsuru şeklinde yeniden sınıflandırma çabalarına girerler (Yüksel ve Kayalı, 2019, s. 101).

3.1.5. Nakit Akışlarının Artırılması

Yaratıcı muhasebe yöntemlerinin sonuncusu da nakit akış tablosuna yönelik yaratıcı muhasebe yöntemi olan, nakit akışlarının artırılmasıdır. İşletmenin nakit akışıyla oynamak, diğer yaratıcı muhasebe uygulamalarıyla oynamaktan çok daha zordur. Çünkü nakdi yoktan var edemezsiniz. Nakit akışlarının artırılması iki şekilde gerçekleştirilir (Jones, 2011, ss. 60-61):

- Nakit girişlerini maksimize etmek,
- Nakit çıkışlarını minimize etmek.

3.1.5.1. Nakit Girişleri Maksimize Etmek

Nakit akış tablosu; işletmelerin nakit girişlerini ve nakit çıkışlarını göstermek amacıyla zorunlu olarak düzenlenen bir finansal tablodur (Kaval, Örten, ve Karapınar, 2021, s. 87).

Nakit akış tablosu yalnızca ticari faaliyetlerinden ya da sürekli nitelikteki kalemlerden elde edilen nakit girişlerini içermelidir. Ancak şirketler tek seferlik kazanç sağlayan kalemleri de nakit akış tablosuna dahil etmeye çalışmaktadırlar. Çalışmamızın üçüncü bölümünde inceleyeceğimiz Enron skandalında banka kredileri, nakit akışı olarak ele alınmıştır. Ancak banka kredileri nakit akışı olarak kaydedilmemelidir. Ayrıca şirketler esas faaliyetlerden elde edilen nakit girişi tanımını olabildiğince

geniş; yan faaliyetlerden elde edilen nakit girişi tanımını ise olabildiğince dar kapsamlı yapmaya çalışmaktadırlar (Jones, 2011, s. 61).

3.1.5.2. Nakit Çıkışlarını Minimize Etmek

Bu yöntemde ise şirketler esas faaliyetlerinden kaynaklanan gider veya zararlarını, yan faaliyet gideri olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Ayrıca şirketler yan faaliyetlerden elde ettikleri nakit girişi tanımını olabildiğince geniş; esas faaliyetlerden elde edilen nakit girişi tanımını ise olabildiğince dar kapsamlı yapmaya çalışmaktadırlar (Jones, 2011, s. 61).

4. Enron Skandalı

Amerikan şirketlerinin sermaye piyasalarına raporladıkları mali tablolar ile devlete raporladıkları mali tablolar birbirinden farklıdır. Bunlardan ilki “muhasabe karı” olarak da isimlendirilen ticari karı gösterirken, diğeri mali karı göstermektedir. Enron, Tyco ve Xerox şirketlerinin de vergiden kaçınmak amacıyla mali karlarını olduğundan daha düşük, ticari karlarını ise manipülasyon ve yönetsel suistimallerle birlikte olduğundan daha yüksek gösterdikleri anlaşılmıştır (Desai, 2005, s. 171). Worldcom, Qwest, Tyco ve Global Crossing şirketlerinin yaptıkları finansal usulsüzlüklerin toplam zararının 460 milyar dolar olduğu söylenmektedir (Aslan ve Arzova, 2004, ss. 74-75).

1980 yılında Houston’da kurulan enerji üretim ve dağıtım şirketi olan Enron, zamanla Amerika’nın en saygı duyulan ve takdir edilen firmalarından biri haline gelmiştir. (Jones, 2011, s. 419-421). Dört yıllık süreçte 1,8 milyar dolar kar elde ettiğini raporlayan Enron, izleyen yılda 1 milyar dolar zarar bildirmiştir. Enron’un bu ani başarısızlığı ve iflası, finansal raporlama ve denetim sistemlerinin neredeyse tamamının ciddi eleştiriler almasına yol açmıştır (Shaikh ve Talha, 2003, ss. 517-518).

Enron’un iflasına ilişkin Federal Soruşturma Bürosu (FBI), soruşturma için iki ajan görevlendirmiştir. Haftalar içinde davaya atanan ajan ve uzman sayısı 45’e yükselmiştir. Bu dava FBI tarihinin en büyük ve en karmaşık beyaz yakalı soruşturması haline gelmiştir (FBI, 2006).

4.1. Enron Skandalının Önemi

Enron skandalı muhasabe, denetim ve iş dünyası için önem arz eden ve ders çıkartılması gereken bir olaydır. Bunun nedenlerini şöyle özetleyebiliriz:

- Enron skandalında ilk defa finansal usulsüzlüklerin sonuçları üzerine değil, nedenleri üzerine incelemeler yapılmıştır (Sağlar & Kandemir, 2007, s. 35).
- Enron skandalından önce de benzer finansal usulsüzlükler yaşanmıştır. Ancak Enron’da yapılan usulsüzlükler, o güne kadar görülmemiş tutarlardadır.
- Skandalın sorumlusu yalnızca işletme yönetimi değil, aynı zamanda muhasebeciler ve denetçilerdir. Bu yüzden muhasabe ve denetim dünyası ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Enron skandalından sonra yeni yasalar çıkartılmıştır ve yeni düzenlemelere gidilmiştir.
- Yasal gibi görünen yöntemlerin uç noktalara taşınmasının kötü sonuçları Enron skandalında görmekteyiz. Bu yüzden Enron skandalı, iş dünyası için adeta ders niteliğindedir.

Tüm bu nedenlerden dolayı bu çalışmada Enron skandalı örnek olay olarak incelenmiştir.

4.2. Enron Şirketinin İflas Nedenleri

Enron’un iflası sadece yöneticiler ve denetçiler tarafından kaynaklanan bir skandal değil, bunların yanı sıra kamuoyu, kreditorler, medya ve eğitim dünyası tarafından kaynaklanan sistematik bir çöküş olarak görülmektedir (Kandemir ve Kandemir, 2012). Enron’un iflasının yalancılık, çıkar çatışması ve yaratıcı muhasabe yöntemleri olmak üzere temelde üç nedeni vardır. Bu nedenlerini şöyle inceleyebiliriz:

4.2.1. Yalancılık

Enron’un iflasına ilişkin ilk neden, şirketin akıbeti konusunda üst yönetimin dürüst olmamasıydı. Kendi itibarlarını korumak zorunda olduklarına inanan Enron üst yönetimi, yaptıkları her işte en iyisi olmaları gerektiğine inanıyorlardı. Bu bağlamda şirketin CEO’su hisse senetlerinin yükselbileceğini söyleyerek piyasayı kandırmıştır (Li, 2010, s. 37).

4.2.2. Çıkar Çatışması

Enron’un iflasına ilişkin önemli nedenlerden bir diğeri çıkar çatışmasıdır. Bunun nedeni Arthur Andersen firmasının, Enron şirketinin hem bağımsız denetçisi hem de iç denetçisi ve danışmanı olmasıydı (Madrick, 2002, s. 120). Tarafsız ve yansız olması gereken Arthur Andersen firmasının,

Enron şirketinin denetiminde kullanılan e-postaları ve bazı önemli belgeleri soruşturma sırasında yok ettiği tespit edilmiştir (Dinç ve Cengiz, 2014, s. 230).

4.2.3. Yaratıcı Muhasebe Yöntemleri

Enron, mali durumlarını olduğundan iyi göstermek isteyen birçok şirketin de uygulamış olduğu yaratıcı muhasebe yöntemlerini en uç noktaya taşımıştır (Fusaro ve Miller, 2002, s. 146). Enron şirketinin uygulamış olduğu yaratıcı muhasebe yöntemlerden bazıları şunlardır:

- Enron şirketi aldığı banka kredilerini, enerji sözleşmeleri için ön ödeme aracı olarak kullanıp, bu durumu satış gibi değerlendirmiştir (Jones, 2011, s. 48).
- Enron ve Qwest şirketleri finansal piyasalara daha hızlı kar elde ettikleri izlenimi vermek için büyük bir ölçekte bir takas yapmışlardır. 2001 yılında Enron ve Qwest şirketleri arasında gerçekleşen 500 milyon dolarlık takas işleminin, normal bir satış işlemi gibi gösterildiği tespit edilmiştir (Fusaro ve Miller, 2002, ss. 89-90).
- Banka kredileri nakit akışı olarak kaydedilmemelidir. Ancak Enron skandalında banka kredileri, nakit akışı olarak ele alınmıştır (Jones, 2011, s. 61).

4.3. Enron Skandalının Sonuçları

Enron şirketinin mali tabloları, bağımsız denetim ve danışmanlık alanının en güçlü şirketlerden biri olan Arthur Andersen'in uzmanları tarafından "genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre denetlenmiş" ve "şirketin mali durumu ile faaliyet sonuçları doğru ve yansız" olarak onaylanmıştır (Aysan, 2002). Ancak yapılan soruşturmada Enron şirketinin önemli belgelerinin Arthur Andersen firmasının yöneticileri tarafından yok edildiği kanıtlanmıştır. Arthur Andersen firmasının bağımsız bir denetim gerçekleştirememesi ve etik kurallar çerçevesinde danışmanlık hizmeti verememesi, bağımsızlığı ve güven ortamını zedelemiştir (Dinç ve Cengiz, 2014, s. 230). Bu bağlamda Sarbanes-Oxley Yasası çıkartılmıştır ve yeni düzenlemeler yapılmıştır (Sağlar & Kandemir, 2007, s. 36).

Enron'un uygulamış olduğu yaratıcı muhasebe yöntemlerinden dolayı hissedarlar 74 milyar dolar zarar etmişlerdir. Ayrıca binlerce çalışan ve yatırımcı emeklilik fonlarını kaybetmiştir. Şirketin birçok çalışanı da işinden olmuştur. Bu skandalda şirketin denetçisi olan Arthur Andersen firması suçlu bulunmuştur. Ayrıca şirketin CEO'su Jeff Skilling 24 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Corporate Finance Institute, 2022).

5. Sonuç ve Öneriler

Dünya çapında yaşanan finansal usulsüzlüklerin birçoğu hileli finansal raporlama ve yaratıcı muhasebe yöntemlerinden kaynaklı ortaya çıkmaktadır. Yaratıcı muhasebe yöntemlerinin yasal olup olmadığı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Yaratıcı muhasebe yöntemleri yasalara uygun gibi gözükmemektedir ancak kasıtlı olarak ve çıkar sağlamak için yapıldığından dolayı etik değildir. Bu yöntemler uç noktalara taşındığı takdirde ise yasalara uygun olmaktan çıkar ve suç teşkil eder. Bunun en güzel örneği Enron skandalında görülmektedir. Benzer skandallar Enron'dan önce de yaşanmıştır ancak hiçbiri bu kadar geniş çapta olmamıştır. Dolayısıyla Enron skandalından itibaren yaratıcı muhasebe yöntemlerine farklı gözle bakılmaya başlanmıştır. Tüm bu finansal usulsüzlükler, finansal tablo kullanıcılarının güvenlerini sarsmıştır. Bu güvenin geri kazanılması için denetimde tam bağımsızlık ve şeffaflık sağlanması gerekmektedir. Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının ve Sarbanes-Oxley Yasasının ortaya çıkması da bu yüzdendir.

Yaratıcı muhasebe gibi muhasebe manipülasyonları yöntemlerinden kaynaklanan zararların en aza indirilebilmesi için Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının yeniden düzenlenerek, eksiklerinin giderilmesi gerekmektedir. Ancak ülkelerin yasaları ve politikaları birbirlerinden farklı olduğu için bu standartlar bile tüm muhasebe manipülasyonlarını engelleyemez. Bu noktada esas görev mesleki bilgi ve tecrübesini kullanarak makul güvence verecek olan bağımsız denetçilere düşmektedir. Ayrıca usulsüzlük yaptığı tespit edilen kişilere ve kurumlara yaptırım uygulanması gerekmektedir. Caydırıcı cezalarla birlikte finansal usulsüzlüklerin önüne geçilebilir. Burada da görev kanun koyuculara ve uygulayıcılara düşmektedir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Ali ALTINBAY (%60), Osman ÜNAL (%40)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- ACFE. (2020). *Report to the Nations, 2020 Global Study in Occupational Fraud and Abuse*.
- Amor, K., & Warner, A. (2003). *Uncovering Creative Accounting*. London: Prentice Hall.
- Artunç, B. (2002). *Özel Amaçlı Varlıklar (Special Purpose Entities) ve Bilanço Dışı Muhasebeleştirme Yöntemi Olarak Kullanımları*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Aslan, S., & Arzova, S. B. (2004). Denetçi Raporlarının Kamunun Aydınlatılması Yönüyle İnternet Ortamında Yayınlanması: Beş Ülke Ve Türkiye Kıyaslaması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 6(2): 74-75.
- Aslanoğlu, S., Cengiz, S., Dinç, Y., & Dilsiz, M. (2016). Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarının Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerine Etkisi: BİST’de Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (69): 1-24.
- Aygün, D. (2013). Yaratıcı Muhasebe Stratejileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2): 49-69.
- Aysan, M. (2002, 02 27). Enron Olayı. *Radikal Gazetesi*.
- Balanciu, D., Bogdan, V., & Vladi, A. B. (2009). A Brief Reviw of Creative Accounting Literature and its Consequences in Practice. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 11(1):170-183
- Bezirci, M., & Karahan, N. S. (2015). Muhasebe Kayıt Sürecindeki Manipülasyonların Neden ve Sonuç İlişkisinin Değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(29): 216-240.
- Can, A. V. (2010). Muhasebe Ekonomik Terörün Bir Aracı Olabilir Mi? *Akademik Bakış Dergisi*(19): 1-9.
- Corporate Finance Instute. (2022). *Top Accounting Scandals*. Mart 11, 2022 tarihinde Corporate Finance Instute: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/other/top-accounting-scandals/> adresinden alındı
- Çelikdemir, N. Ç. (2020). Finansal Tablo Hileleri. A. Gündoğdu (Dü.) içinde, *Uygulamalı Finansal Tablolar Analizi* (s. 309-326). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çıtak, N. (2009). Yaratıcı Muhasebe Hileli Finansal Raporlama Mıdır? *Mali Çözüm*(91), 81-109.
- Çıtak, N. (2019). Yaratıcı Muhasebe Mi? Aldatıcı Muhasebe Mi? *TİDE Academia Research*, (1): 55-76.
- Demir, V., & Bahadır, O. (2007). Muhasebe Manipülasyonu - Yöntemler ve Teknikler. *Mali Çözüm Dergisi*(84): 103-119.
- Desai, M. A. (2005). The Degradation of Reported Corporate Profits. *Journal of Economics Perspectives*, 19(4): 171-192. doi:10.1257/089533005775196705
- Dinç, Y., & Cengiz, S. (2014). Muhasebe Denetiminde Hata ve Hilenin Denetçi Etiği Açısından İncelenmesi: Enron Skandalı Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1): 230.
- Elitaş, B. L. (2013). Muhasebe Manipülasyonu ve Muhasebe Bilgi Kalitesine Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(58): 41-54.
- FBI. (2006, Aralık 13). *Crime in the Suites: A Look Back at the Enron Case*. Mart 26, 2022 tarihinde https://archives.fbi.gov/archives/news/stories/2006/december/enron_121306 adresinden alındı

- Fusaro, P. C., & Miller, R. M. (2002). *What Went Wrong at Enron*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Ginta, A. I., & Tirau, A. I. (2018). Analysis of Creative Accounting – Faithful Image Relationship and Creative Accounting – Fraud Relationship. *"Ovidius" University Annals, Economic Sciences Series, 18(2)*: 599-604.
- Jafarlı, R., & Gahramanlı, G. (2018). Hata, Yaratıcı Muhasebe ve Hile Ayrımı, Muhasebe Hilelerine Karşı Çözüm Önerisi: Enron Skandalı Örneği. *Ünye İİBF Dergisi, 2(1)*: 1-15.
- Jones, M. (2011). *Creative Accounting, Fraud and International Accounting Scandals*. Chichester: John Wiley & Sons, Inc.
- Kandemir, C., & Kandemir, Ş. (2012). Enron Olayını Doğru Okumak: Bir Çözümleme Denemesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış(37)*: 103-124.
- Kaval, H., Örtten, R., & Karapınar, A. (2021). *Türkiye Muhasebe - Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları* (14. b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Köse, T., & Ağdeniz, Ş. (2019). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Kranacher, M.-J., & Riley, R. (2019). *Forensic Accounting and Fraud Examination*. John Wiley & Sons, Inc.
- Küçüksözen, C., & Küçükkocaoğlu, G. (2005). Finansal Bilgi Manipülasyonu: İMKB Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ist International Accounting Conference on the way to Convergence*. İstanbul.
- Li, Y. (2010). The Case Analysis of the Scandal of Enron. *International Journal of Business and Management, 5(10)*: 37-41.
- Madrick, J. (2002). Report of Investigation by the Special Investigative Committee of the Board of Directors of Enron Corp. *Challenge, 45(3)*: 117-127.
- MSUGT. (1992). *Muhasebenin Temel Kavramları*. Ankara: 21447 Sayılı Resmi Gazete.
- Mulford, C. W., & Comiskey, E. E. (2002). *The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices*. John Wiley & Sons, Inc.
- Ocak, M., & Güçlü, F. (2014). Muhasebe Manipülasyonu: Hile, Yaratıcı Muhasebe, Kâr ve İzlenim Yönetimine İlişkin Kavramsal Çerçeve. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 6(3)*:123-135
- Ömürgönülşen, M., & Ömürgönülşen, U. (2009). Critical thinking about creative accounting in the face of a recent scandal in the Turkish banking sector. *Critical Perspectives on Accounting, 20(5)*: 651-673.
- Pijper, T. (1993). *Creative Accounting: The Effectiveness of Financial Reporting in the UK*. London: Palgrave Macmillan.
- Rae, K., & Subramaniam, N. (2008). Quality of internal control procedures: Antecedents and moderating effect on organisational justice and employee fraud. *Managerial Auditing Journal, 23(2)*: 104-124. doi:10.1108/02686900810839820
- Reischmann, M. (2016). Creative accounting and electoral motives: Evidence from OECD countries. *Journal of Comparative Economics, 44(2)*: 243-257.
- Sağlar, J., & Kandemir, C. (2007). Enron Olayı: Muhasebe Hilesi mi, Sistem Hatası mı? *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 11(1)*: 20-39.
- Salome, E. N., Ifeanyi, O. M., Marcel, E., & Echezonachi, O. (2012). The Effect of Creative Accounting on the Job Performance of Accountants (Auditors) in Reporting Financial

Statement in Nigeria. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, 1(9).

Scott, W. R. (2003). *Financial Accounting Theory* (3. b.). Prentice Hall.

Selimoğlu, S., & Altunel, M. (2019). Finansal Tablo Hileleri Ve Hile Denetimi Konusunda Türkiye’de Hazırlanmış Yüksek Lisans/ Doktora Tezleri Kapsamında Akademik Literatür Taraması: 2008-2018. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Özel Sayı: 127-140. doi:10.25095/mufad.606008

Shaikh, J. M., & Talha, M. (2003). Credibility and Expectation Gap in Reporting on Uncertainties. *Managerial Auditing Journal*, 18(6/7): 517-529.

Smith, T. (1992). *Accounting for Growth: Stripping the Camouflage from Company Accounts*. London: Century Business.

SPK. (2006). *Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ (Seri: X, No: 22)*.

Stolowy, H., & Breton, G. (2000). A Framework for the Classification of Accounts Manipulations. *HEC Accounting & Management Control Working Paper No. 708/2000*.

Stolowy, H., & Breton, G. (2004). Accounts Manipulation: A Literature Review and Proposed Conceptual Framework. *Review of Accounting and Finance*, 3(1): 5-92.

Voinea, M. M., & Dimitriu, O. (2014). Manipulating User Behavior through Accounting Information. *Procedia Economics and Finance*, 15: 886-893.

Wolfe, D. T., & Hermanson, D. R. (2004). The Fraud Diamond: Considering the Four Elements of Fraud. *CPA Journal*: 38-42.

Yadav, B. (2013). Creative Accounting: A Literature Review. *The SIJ Transactions on Industrial, Financial & Business Management*, 1(5): 181-193.

Yüksel, F., & Kayalı, N. (2019). *Yaratıcı Muhasebe Finansal Mühendislik*. Bursa: Ekin Yayınevi.